A. LAMBRIOR

STUDII DE LINGVISTICĂ ȘI FOLCLORISTICĂ

junimea • 76

Scanned with OKEN Scanner

A. LAMBRIOR (1845—1883)

Scanned with OKEN Scanner

A. Lambrior

STUDII
DE
LINGVISTICĂ
ŞI
FOLCLORISTICĂ

Scanned with OKEN Scanner

STUDIU INTRODUCTIV

Figură proeminentă a culturii românești de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, A. Lambrior a fost considerat pe bună dreptate un deschizător de drumuri în lingvistica și folcloristica românească.

Opera sa a trezit interes mai mult printre specialiști, dar și aceștia, uneori, s-au mărginit la formulări generale ce începeau adesea cu superlativul absolut, uitînd, în diverse ocazii, a cita exact meritele incontestabile ale lui Lambrior. De aceea, poate, activitatea sa va trebui subliniată cu mai multă convingere, iar exemplificările vor trebui să fie mult mai numeroase, ori de cîte ori se va vorbi despre legile fonetice ale limbii române, despre principiile ortografiei sau despre evoluția folcloristicii noastre. Activitatea aceluia care a pus bazele științifice ale filologiei și folclorului la noi, teoretizările făcute, cît și bogatul material adunat, dovedesc o dată în plus meritele distinsului om de știință, prețuit la vremea sa de personalități marcante ale vieții științifice europene.

*

Despre familia lui A. Lambrior se știu prea puține lucruri. După unele acte găsite de Artur Gorovei[1] *la diverse biserici și tribunale din Suceava, în jurul anului 1810, un oarecare Tudorachi Lambrior, căsătorit cu Zamfira, se stabilește la Fălticeni și, în 1819*[2]*, a adoptat pe un tînăr orfan,*

---

[1] *Artur Gorovei,* Contribuții la istoria literară: A. Lambrior, *în „Lumea", XV (1932), nr. 4095, 4 februarie, p. 2.*

[2] *Cf. C. Turcu,* Alexandru Lambrior. Noi contribuții biografice, *în „Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide", vol. XI—XII (1944—1945), p. 524.*

Dumitrachi, devenit prin înfiere Dumitrachi Lambrior (tatăl lui A. Lambrior). Acesta, după 1841, se căsătorește cu Marghioliţa (mama lui A. Lambrior), fiica lui Vasile Cumpătă, fost mare proprietar în Soci, comuna Miroslăvești, fostul județ Suceava, iar în perioada 1842 — 1848 este „un fel de subprefect în Fălticeni“ [3]. *La 6 iulie 1848 moare Dumitrachi, iar doi ani mai tîrziu, în septembrie 1850, soţia sa.*

La Fălticeni, în ianuarie 1845, s-a născut fiul acestora, Alexandru [4]. *Celelalte date (în special 1846), întîlnite mai ales în necroloagele publicate de diverse reviste în 1883* [5], *au la bază, se pare, materialul consemnat de arhiva Liceului militar din Iași* [6], *iar localitatea Soci, ca loc de naștere al lui Lambrior, este dată inexact, făcîndu-se confuzie cu domiciliul bunicilor lui Lambrior.*

Rămînînd orfani, Alexandru și sora sa Ecaterina (născută la Fălticeni în 1846; prin căsătorie devine Ecaterina Ioan Cornescu și moare la Roman în 1917) stau cîtva timp la bunici, la Soci, după care se stabilesc în satul Flămînzi — Botoșani, unde sînt luaţi de un moș al lor, Neculai Ciornei [7] *și „învaţă buchiile la preotul din sat“* [8]. *În 1854 îl întîlnim pe A. Lambrior printre cei 288 de elevi înscriși în primul an școlar la Școala primară nr. 1 de băieţi din Tg. Neamţ* [9], *iar după scurt timp este elev al Școlii primare de băieţi nr. 1 „Al. I.Cuza“ din Fălticeni* [10]. *Ajutat de rudele*

---

[3] *Cf. Constantin Cornescu,* Ceva despre A. Lambrior, *în „Arhiva“ XXXII (1925), nr. 3 și 4, p. 279.*

[4] *Datele sînt luate dintr-un registru matricol al Liceului central din Iași din 15 martie 1869* (Arhivele Statului— Iași, Documente, pachetul, 561, *nr. 12. Vezi și I. Șiadbei,* Alexandru Lambrior (notă bio-bibliografică), *în „Anuarul Liceului Național din Iași pe anul școlar 1930—1931“, Iași 1932, p. 33). Precizarea făcută de C. Turcu* (loc. cit., *p. 524*), 12 *ianuarie 1845, nu este verosimilă, întrucît cifra 12 care apare pe document este trecută cu altă cerneală și este scrisă de altcineva.*

[5] *Vezi „Convorbiri literare“, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“ ș. a.*

[6] *„Lambrior Alexandru, născut la 1 ianuarie 1846, la Fulticeni, plasa tîrgului Suceava“ (vezi* Arhivele Statului — Iași, Fond. Liceul militar Iași, *Reg. nr. 241/1881 — 97, f. 6).*

[7] *Cf. Constantin Cornescu,* op. cit.

[8] *Vezi manuscrisul lui C. Meissner, B. A. R., mss. A. 632.*

[9] *Cf. George A. Cosmovici,* Un jubileu, *P. Neamț, 1904, p. 19.*

[10] *Cf. Serafim Ionescu,* O serbare, *Fălticeni, 1912, p. 68.*

Scanned with OKEN Scanner

sale (în special de familiile Gorea și Doicescu) se stabilește la P. Neamț (este adus aici de mătușa sa, d-na Gorea [11]), unde, în 1860, termină clasele primare [12]. În același an este adus la Iași de protectorul său N. Săulescu [13] (acesta îi devenise unchi prin căsătoria cu Marghioliţa Doicescu, fiica unei rude apropiate a lui Lambrior, probabil Iordachi Doicescu, unul dintre membrii sfatului de familie) și este admis ca elev intern bursier la Liceul Național din Iași [14]. De acum, din cauza situației grele în care se afla (rudele încep să se intereseze din ce în ce mai puțin de soarta sa, și Lambrior făcea față greutăților doar cu banii primiți de la Neculai Săulescu și cu renta, destul de mică, dată de Tribunalul din Suceava), începe să dea meditații, având un sprijin real în pedagogul șef Vasile Gheorghian, suplinind chiar, în clasa a VII-a, cursul de istorie, după recomandarea profesorului Gh. Chirnischi [15]. Aici este coleg de clasă cu G. Panu și prieten cu V. Conta, care era cu o clasă mai mic decît Lambrior.

Termină liceul în 1867 [16], și în toamna aceluiași an se înscrie la Facultatea de litere din Iași ca bursier al statului [17], având profesori, printre alții, pe T. Maiorescu, N. Ionescu (istorie), I. Caragiani (literatura elină), N. Quintescu (limba latină) ș. a. La 2 martie 1868 direcțiunea Liceului din Iași cere Ministerului instrucțiunii publice și al cultelor numirea lui Lambrior, „gimnazist absolvent și student al Facultății de litere", în postul de pedagog repetitor [18], iar ministrul aprobă acest lucru la 16/28 aprilie 1868 [19]. De fapt, pe statele de plată ale liceului, Lambrior apare din luna martie

---

[11] *Vezi C. Meissner,* mss. cit.

[12] Arhivele Statului — Iași, Documente, *pachetul 561, nr. 25.*

[13] *Vezi* O scrisoare a lui Lambrior *(Către N. Săulescu), în „Arhiva", XV (1904), nr. 9, p. 427—430.*

[14] Arhivele Statului — Iași, Documente, *pachetul nr. 561, nr. 24.*

[15] *Vezi I. Șiadbei,* op. cit., *p. 16.*

[16] *Cf. D. Pompeiu,* Monografia Liceului Național din Iași, *Iași, 1907, p. 131. Vezi și* De la Academia Mihăileană la Liceul Național. 100 de ani 1835—1935, *Iași,* 1936, *p. 429.*

[17] *Vezi cererea lui A. Lambrior către rectoratul Universității din Iași, din 28 septembrie 1867* (Arhivele Statului — Iași, *Documente, pachetul 561, nr. 3. Vezi și C. Turcu,* op. cit., *p. 529).*

[18] Arhivele Statului — Iași, Documente, *pachetul 561, nr. 4.*

[19] Arhivele Statului — Iași, Documente, *pachetul 561, nr. 5.*

Scanned with OKEN Scanner

(la rubrica de observații este consemnat: „numit la 13 martie") până în octombrie 1868[20]. *În același an, la 13 noiembrie, ca urmare a unei cereri adresate de Lambrior direcției liceului*[21], *ministrul îl numește „pedagog suplininte pentru cursurile de ramul literar, devenit vacant prin demisionarea d-lui Tassu Vasile"*[22], *un fel „de post de preparator al elevilor și locțiitor al profesorului titular"*[23]. *Ca pedagog, de la 1 ianuarie până la 7 februarie 1869*[24], *suplinește în locul lui Mihail Ianculescu catedra de istorie, curs superior, clasele V—VII. Tot în 1869, A. Lambrior se căsătorește cu Maria Cișman, fiica maiorului Manolache Cișman din Huși*[25], *cu care are trei copii: Alexandru (1870—1919, medic la spitalul Sf. Spiridon din Iași), Ioan (născut în 1871, institutor și inspector școlar la Bacău) și Constant (născut în 1877 la Paris, magistrat la Tecuci)*[26].

La 25 august 1869 se înscrie la un concurs pentru ocuparea catedrei de istorie de la gimnaziul din Bacău[27] *(nu a Liceului din Iași, catedră pe care o suplinea, cum susține I. Șiadbei, dus în eroare poate de faptul că cererea era adresată Liceului din Iași) dar, deși reușește primul, în mod surprinzător, în octombrie 1869, după ce demisionează din funcția de pedagog suplinitor al Liceului din Iași (15 octombrie 1869)*[28], *este numit profesor „provizor de istorie cursul superior"*[29] *la liceul din Botoșani. De la 12 martie 1870 este director, la început girant (12 martie — 7 august), până în*

---

[20] Arhivele Statului — Iași, Primăria Iași, *Dosar 120/1868.*

[21] Arhivele Statului — Iași, Documente, *pachetul 561, nr. 6.*

[22] Arhivele Statului — Iași, Documente, *pachetul 561, nr. 7. Vezi și* Primăria Iași, *Dos. 120/1868 (Cererea directorului Columb către primărie pentru onorariu cuvenit lui Lambrior. Aici este menționată și data numirii, 20 noiembrie).*

[23] *C. Turcu,* op. cit., *p. 525.*

[24] De la Academia Mihăileană la Liceul Național, *p. 401.*

[25] *Vezi* foaia de zestre *din 5 noiembrie 1869* (Arhivele Statului — Iași, *Tribunalul Iași, secția a III-a,* foi dotale, *nr. 19/1869, f. 147 v—149. Vezi și* Documente, *pachetul 561, nr. 21) care cuprinde lucruri în valoare de 40.833 lei.*

[26] *Vezi unele date în C. Meissner,* mss. cit.

[27] *Vezi cererea lui Lambrior către Liceul din Iași,* Arhivele Statului — Iași, Documente, *pachetul 561, nr. 13.*

[28] *Arhivele Statului Iași,* Doc. cit., *nr 15.*

[29] *N. Răutu,* Jubileul liceului Laurian din Botoșani. 1859—1909, *Botoșani, 1909, p. 35.*

Scanned with OKEN Scanner

mai 1871. În această perioadă viața liceului din Botoșani începe a se schimba. Noul director dă dovadă de o mare conștiinciozitate, acordă atenție sporită nu numai elevilor ci și corpului profesoral, întocmește dări de seamă cuprinzătoare, se preocupă intens de viața materială și spirituală a școlii. Deși izolat de viața literară a țării, întreține totuși relații de ordin cultural în special cu Iașul și cu revista „Convorbiri literare" fiind, se pare, reprezentantul acesteia la Botoșani [30].

Lucrurile decurg normal pînă la 24 aprilie 1871 cînd se trimite din Botoșani, către Ministerul de instrucțiune „o petițiune subscrisă de vreo 12—15 oameni de uliță și patronată de administrația locală", prin care se cerea „îndreptarea" profesorilor Em. Leonescu, I. Mărgineanu, Al. Lambrior și a institutorului C. Gallin care „nu-și căutau de școală", ci se ocupau „de politică, de librărie, de ziaristică, de alegeri" [31].

Ministrul instrucțiunii numește la 29 aprilie o comisie pentru anchetă formată din revizorul și prefectul județului, care la 30 aprilie examinează cazul și cere măsuri urgente împotriva profesorilor „în interesul alegerilor" [32]. *Drept urmare, la 3 mai 1871 ministrul Cristian Tell destituie pe profesorii mai sus amintiți, cu toate protestele acestora. Lor li se alătură întreg corpul didactic al liceului, care își dă demisia (la 5 mai, liceul din Botoșani avea profesori numai pentru limbile franceză și germană), cadrele didactice din Iași, cetățenii Botoșanilor, iar la 5 iunie membrii Societății pentru învățătura poporului român din Iași îndrumați de profesorul universitar Mîrzescu înaintează un protest ministrului Tell semnat de profesorii din Iași, Botoșani și Bîrlad* [33]. *Toate aceste eforturi au fost zadarnice și, în această situație, Lambrior hotărăște să se mute la Iași. Aici e solicitat din diverse părți pentru a preda cursuri de istorie și de limbă română la școli private, printre care pensionul de fete Vagner* [34], *pînă cînd*

---

[30] *Vezi scrisorile trimise acum lui Iacob Negruzzi, p. 223—224 (În notele referitoare la opera lui A. Lambrior, în cazul în care nu este citată o altă sursă,* trimiterile se fac la paginile ediției de față*).*

[31] *Vezi N. Răutu,* op. cit., *p. 40.*

[32] Ibidem, *p. 41.*

[33] *Cf. G. Panu,* Amintiri de la „Junimea" din Iași, *I, București, 1908, p. 101—102.*

[34] *Vezi manuscrisul lui C. Meissner (B. A. R., A. 632) care trebuia să fie drept introducere la o ediție de opere Lambrior întocmită de G. T.*

Scanned with OKEN Scanner

se înscrie la un concurs pentru catedra de istorie la Școala fiilor de militari (Liceul militar) și este numit profesor definitiv la 10 iulie 1872 [35].

De acum începe contactul său direct cu societatea „Junimea". Înainte însă de a intra la „Junimea", împreună cu Gh. Panu, V. Tassu, Cernescu și A. D. Xenopol înființează o „societate istorică" unde se țineau ședințe săptămînale și se discutau probleme privind trecutul poporului român [36].

La 31 decembrie 1871 participă la prima ședință a „Junimii" [37], stabilește dictonul anecdotă primează [38], califică „caracuda„ drept proști dar mulți [39], și împreună cu Panu și Tassu formează cercul „cei trei români" numit astfel pentru faptul că ei acordau o atenție deosebită problemelor de istorie și cultură română [40]. În cercul „Junimii" Lambrior duce o activitate susținută mai ales în anul 1872 cît participă absolut la toate ședințele [41], Tînăr, avid de știință, cu vădite înclinații de istoric și filolog, Lambrior era, așa cum l-a caracterizat Gh. Panu, „un dicționar viu a cuvintelor de la țară și un cunoscător perfect a datinelor și a obiceiurilor țărănești" [42]. Prezența sa la adunări era primită totdeauna cu deosebit interes, iar setea sa de cultură și-o manifesta pretutindeni. Mereu dorea să știe mai mult și mai bine, și în scurt timp devenise omul care dădea oricui informații exacte privind probleme de limbă, de istorie, în general, de cultură.

O activitate demnă de luat în seamă duce Lambrior în cadrul prelegerilor populare ce se țineau la „Junimea". Astfel, la ciclul Influențe consecutive asupra poporului român, pe

---

Kirileanu (cf. nota explicativă de pe manuscris semnată de C. Săteanu și scrisoarea lui C. Meissner către G. T. Kirileanu publicată în Junimea și junimiștii, Iași, 1973, p. 97—99).

[35] Vezi Registru matricol al impiegaților civili. Școala fii militari Iași, Arhivele Statului Iași, Fond Liceul Militar Iași, Reg. nr. 241/1881 — 97, f. 6.

[36] Vezi G. Panu, op. cit., I, p. 46. Vezi și C. Săteanu, Figuri din „Junimea", București, p. 264.

[37] Vezi Procesele verbale ale „Junimii", în I. E. Torouțiu, Studii și documente literare, IV, p. 443.

[38] Cf. C. Săteanu, op. cit. p. 265.

[39] Ibidem.

[40] Gh. Panu, op. cit., I, 63. Vezi și C. Săteanu, op. cit. p. 263.

[41] Vezi I. E. Torouțiu, op. cit., IV, p. 443—461.

[42] G. Panu, op. cit., II, p. 131.

Scanned with OKEN Scanner

anul 1872 e trecut pentru 2 martie cu o lucrare despre turci [43], *iar spre sfîrșitul anului, în cadrul tezei comune* Omul și natura, *Lambrior va trata subiectul* Arma și unealta [44] *și va publica un rezumat în „Convorbiri literare“* [45]. *Pentru iarna lui 1872—1873, în ședința din 16 iunie 1872, lui Lambrior i se fixează ca subiect de discuție* Cruciatele [46]. *În anul următor, la prelecțiunile intitulate* Elemente naționale, *în 3 martie, Lambrior va discuta despre* Limba cronicarilor și limba de astăzi la români [47], *iar la ultima ședință a „Junimii“, în cadrul temei* Diferitele înrîuriri asupra poporului român, *Iacob Negruzzi îi fixează subiectul despre* Influența fanariotă [48] *(Lambrior nu mai ține prelegerea, pentru că era deja plecat la Paris împreună cu Gh. Panu).*

Tot în cadrul activităților desfășurate la „Junimea“ trebuie să mai amintim și faptul că, împreună cu Miron Pompiliu, Lambrior informa pe membrii societății despre lucrurile mai importante cuprinse în ziarele și revistele române publicate în Transilvania [49]. *În 1873 era cooptat și ca membru al unei comisii ce urma să întocmească* dicționarul „Junimii“ [50] *(printre membrii acestei comisii amintim pe Maiorescu, Culiano, Vârgolici, Tassu, Pompiliu, Xenopol, Burlă și Panu).*

În 1874, T. Maiorescu, pe atunci ministru, îl numește într-o comisie pentru întocmirea manualelor școlare, Lambrior trebuind să trimită material privind obiceiurile, proverbele și unele descrieri geografice [51]. *De la 16 septembrie 1874 pînă la 19 februarie 1875 este profesor de istorie la Liceul din Iași (Liceul Național)* [52], *după ce, de la 1 octombrie 1874*

---

[43] Ibidem, *p. 131.*

[44] *Vezi Iacob Negruzzi,* Amintiri din „Junimea“, *București, 1970,* p. *199.*

[45] *Vezi prelegerea a III-a despre* armă *publicată în „Convorbiri literare“, VII (1873), nr. 1, p. 34—36.*

[46] *Vezi I. E. Torouțiu,* op. cit., *IV, p. 456.*

[47] *Vezi „Convorbiri literare“, VIII (1874), nr. 3, p. 129—130.*

[48] *G. Panu,* op. cit., *II, p. 378.*

[49] *Ședința din 31 martie 1872, în I. E. Torouțiu,* op. cit., *IV, p. 450—451.*

[50] *Ședința din 13 septembrie 1873, în I. E. Torouțiu,* op. cit., *IV, p. 462.*

[51] *Vezi scrisorile din 8 august și 1 octombrie 1874 către T. Maiorescu.*

[52] De la Academia Mihăileană la Liceul Național, *p. 401.*

Scanned with OKEN Scanner

era numit și profesor de limba română la clasele superioare ale aceluiași liceu [53]. În februarie 1875 demisionează din funcția de „profesor de istorie cursul superior" pentru a pleca în străinătate [54], fiind suplinit, la propunerea ministrului T. Maiorescu, de către A. Naum la „catedra de istoria universală" [55].

În adevăr, în acest an, 1875, la propunerea lui T. Maiorescu, pleacă pentru studii la Paris împreună cu G. Panu. În martie erau stabiliți aici [56], și Lambrior urma cursurile de la Ecole des Hautes Etudes cu profesorii Gaston Paris și Arsène Darmesteter, ca și pe cele de lingvistică generală și indoeuropeană ale lui Michel Brèal [57]. De la 26 mai 1877 este membru al Societății de lingvistică din Paris luînd parte la ședințele care au avut loc între 23 iunie 1877 și 14 aprilie 1878 [58]. Deși ar fi vrut să mai rămînă la Paris pentru aprofundarea studiilor [59], nu mai poate face acest lucru, se pare, că și din motivul că T. Maiorescu nu mai era în măsură să-l ajute prea mult datorită acuzațiilor care i se aduseseră în legătură cu „risipa de banii statului" dați pentru tinerii trimiși la studii (Panu, Lambrior, G. Dem. Teodorescu) sau pentru „comisiunile instituite pentru examinarea cărților didactice" [60].

În această situație, la sfîrșitul lui iulie 1878 se hotărăște a părăsi Parisul [61] după o perioadă de rodnică activitate [62],

---

[53] Ibidem; *vezi și D. Pompeiu*, op. cit., *p. 114.*

[54] Arhivele statului Iași, Documente, *pachetul 561, nr. 17.*

[55] Ibidem, *nr. 16.*

[56] *La 5 martie 1875 cei doi scriu lui Maiorescu din Paris despre preocupările lor (vezi scrisoarea către T. Maiorescu), iar la 19 martie acesta cerea lui P. Poni, vicepreședintele Comisiunei pentru examinarea cărților didactice, să-i recomande două persoane cu care să înlocuiască pe Panu și Lambrior (vezi scrisoarea lui Maiorescu în, Augustin Z. N. Pop,* Noi contribuții la bibliografia lui M. Eminescu, *București, 1969, p. 282).*

[57] *Cf. I. Șiadbei,* op. cit.; *vezi și notițele scoase de Lambrior la Cursul de gramatică comparată al lui M. Brèal (B. A. R., mss. nr. 5294).*

[58] *Cf. I. Șiadbei,* op. cit., *p. 23.*

[59] *Vezi scrisoarea către T. Maiorescu din 11 aprilie 1878.*

[60] *Vezi* Raportul prezentat Adunării deputaților în ziua de 10/22 martie 1877 de către comitetul de acuzare a foștilor miniștri dați în judecată, *București, 1877, p. 139—153, și T. Maiorescu,* Însemnări zilnice, *București, 1931, I, p. 258—259; II, p. 199.*

[61] *Vezi scrisoarea din 5 mai 1878 către T. Maiorescu.*

[62] *În perioada studiilor de la Paris, A. Lambrior publică în revista „Romania" următoarele studii:* Du traitement des labiales p, b, v, f dans

Scanned with OKEN Scanner

cu regretul neîmplinirii totale, dar mulțumit într-un fel de aprecierile unor distinși reprezentanți ai lingvisticii timpului. De fapt, fostul său profesor, Ar. Darmesteter, sublinia că Lambrior se întoarce în România „ducînd cu el principiile metodei științifice. Trebuie să se aștepte mult de la acest tînăr filolog român, care promite a ne da ca teză de școală un studiu aprofundat asupra vocalismului românesc. *Această teză va avea o valoare mare, judecînd după notele ce d. Lambrior a publicat deja în „Romania" asupra acestei vaste chestiuni"* [63].

Reîntors în țară, își continuă activitatea profesorală la Liceul militar, iar la 1 octombrie 1878 este numit profesor de limba și literatura română la Liceul Național din Iași, suplinind și catedra de greacă (pînă la 18 octombrie) și latină (pînă la 24 octombrie) a lui Vasile Burlă, care fusese suspendat din învățămînt [64]. *În 1879 suplinește la catedra de* Limba română în comparație cu celelalte limbi romanice *a Universității din Iași pe A. Vizanti* [65], *iar în ianuarie 1880 ține o serie de prelegeri cu titlul* Din istoria limbii române [66].

Pe lîngă aceste preocupări, Lambrior împreună cu profesorii I. Nădejde, Castano, Zaharia, Meissner, Lucescu, Burlă ș. a. înființează o școală particulară denumită Institut pedagogic [67].

Recunoscîndu-i-se toate aceste merite și, în special, cele științifice, la 2 martie 1882 este ales membru corespondent al Academiei Române.

---

le roumain populaire *(VI (1877), p. 443—446)* și L'e bref latin en roumain *(VII (1878), p. 85—93.*

[63] *Ar. Darmesteter,* Rapport sur la Section des Sociences historiques et philologiques, *1877—1878, p. 24.*

[64] De la Academia Mihăileană la Liceul Național, *p. 312.*

[65] *Cf. V. Arvinte,* Studiul limbii române, *în* Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași. 1860—1960, *vol. II, București, 1960, p. 241. Vezi și adresa din 4 februarie 1879 prin care Facultatea de litere anunță Rectoratul că Andrei Vizanti, fiind chemat ca deputat în camera legiuitoare, lasă ca suplinitor la catedra sa pe A. Lambrior „licențiat în litere și absolvent al școalei* des Hautes études *din Paris"* (Arhivele Statului Iași, Documente, *pachetul nr. 561, nr. 17*).

[66] *Vezi Eduard Gruber,* Două lecțiuni ținute la Universitatea din Iași, de A. Lambrior. Note scoase de..., *în „Contemporanul", VI (1888), nr. 8, p. 169.*

[67] *Cf. C. Cornescu,* op. cit., *p. 281.*

Scanned with OKEN Scanner

Măcinat de o boală grea care îl încercase de multă vreme[68], *deși nădăjduia într-o vindecare pentru a-și continua activitatea lingvistică pe alte planuri mult mai interesante* [69], *moare la 20 septembrie 1883, în Iași* [70].

*

Luînd ca model ideile școlii neogramatice, A. Lambrior este adeptul teoriei conform căreia lingvistica trebuie să devină o știință pozitivă, trebuie să stabilească „legile", mai ales cele fonetice, de dezvoltare ale limbii. După Lambrior, aceste legi nu pot fi fixate „numai după dicționare și adunările de material fonetic și gramatical, făcute de unii și de alții. Altceva este o adunătură de material și altceva științificarea (ca să mă exprim astfel) acelui material, adică găsirea legilor științifice la care este supus materialul" [71]. *Îndemnat, desigur, și de Gaston Paris, dar și de starea precară a studiilor de fonetică istorică românească, A. Lambrior explorează cu mult succes domeniul acesta al lingvisticii, plecînd de la gîndul de a descoperi și formula principalele legi fonetice ale istoriei limbii române, ca și cronologizarea lor absolută sau relativă. Lambrior își dă seama, spre deosebire de alți lingviști din vremea sa și chiar de mai tîrziu, că acțiunea legilor fonetice este limitată în timp și spațiu: „orice cuvînt străin ce intră în o limbă se supune numai la acele modificări care sînt active în momentul intrării sale, nu însă și la acele care și-au făcut deja evoluția lor"* [72].

Interesîndu-l contactul dintre limbi, Lambrior precizează principiul adaptării împrumuturilor la structura și fizionomia fonetică, lexicală și gramaticală a limbii care primește aceste

---

[68] *De fapt, în timpul cînd era profesor, a fost adesea suplinit la catedră din cauza bolii. Așa, de la 27 octombrie pînă la 6 noiembrie 1882 de G. Cristofor, de la 22 decembrie 1882 de Ed. Gruber (Vezi D. Pompeiu,* op. cit., *p. 114), iar de la 13 ianuarie 1883 de către A. Densusianu* (Arhivele Statului — Iași, Fond. Facultatea de litere, Dosar 878 *bis/1883, f. 25, 27).*

[69] *Vezi scrisorile din septembrie 1883 către T. Maiorescu, Gr. Tocilescu și Gr. Crețu.*

[70] *Vezi* Actul de moarte *la* Arhivele Statului — Iași, Starea civilă, Morți, *1883, nr. 1302, f. 107.*

[71] *Vezi scrisoarea către Gr. Tocilescu din 14 martie 1883 p. 230.*

[72] Îndreptariu, *p. 49—50.*

Scanned with OKEN Scanner

elemente: „Orice popor, cînd împrumută cuvinte ce conțin sunete care nu se află în alfabetul său, apropie acele sunete de sunetul său cel mai asemănat“ [73]. Mergînd cu analiza și mai departe, Lambrior arată că „sunetele nu se împrumută, afară numai de cazul unei striviri aproape complete a unei limbi“ [74], că vocalele ă, î sînt proprii limbii noastre“ [75] și că „aceste vocale nu sînt împrumutate de la alte popoare, căci limbile își împrumută cuvinte, dar niciodată sunete, ci sînt ieșite din condiții proprii limbei noastre. Mai mult decît atîta, ele apar în sînul elementului latin, înainte de a fi el năvălit de mulțimea elementelor străine, ce se arată mai tîrziu“ [76].

Pe A. Lambrior l-a interesat și fixarea în timp a acestor fenomene. El se ocupă mai ales de o cronologie relativă, precizînd adesea că un fenomen s-a produs înaintea sau în urma altuia. Astfel, el demonstrează că „cel mai vechi fenomen ce a deosebit limba noastră de celelalte limbi romanice și, prin urmare, cea mai veche trăsătură caracteristică a fizionomiei sale este prefacerea dentalelor t, d, s în șuierătoarele ț, z, ș“ [77] și aceasta pentru că „nici o vorbă slavonă n-a suferit această schimbare“ [78]. Vorbind apoi de transformarea lui á + n > î [79], Lambrior afirmă că și această evoluție este o trăsătură veche a limbii române, pentru că nu participă la ea elementele slave. Cuvinte ca stînă, smîntînă, jupîn nu cunosc pe an > în, și pe baza acestor fapte se ajunge la concluzia că fenomenul nu este mai nou decît contactul românilor cu slavii, adică, după A. Lambrior, a început după secolul al VI-lea [80]. De asemenea, Lambrior arată că fenomenul a + m > ă este anterior dispariției diftongului uă [81].

Deoarece multe din schimbările fonologice au avut loc înainte de intrarea elementului slav în limba română, Lam-

---

73 Introducere *la* Carte de citire, *p. 120.*
74 Ibidem, *p. 119, nota.*
75 „*Romania*“, *X (1881), p. 347.*
76 Îndreptariu, *p. 48.*
77 Introducere *la* Cartea de citire, *p. 117.*
78 Ibidem.
79 „*Romania*“, *IX (1880), p. 99.*
80 Ibidem, *p. 100.*
81 Ibidem, *p. 376.*

Scanned with OKEN Scanner

brior s-a servit de această constatare la stabilirea cronologiei lor [82]. După Lambrior, majoritatea elementelor slave au pătruns în limba română pe cale savantă, prin limba slavă a bisericii și a documentelor oficiale [83].

Aflarea legilor care acționează în evoluția istorică a unei limbi îi apare lui Lambrior ca scop ultim al cercetării lingvistice. Pentru el nu este suficient să afle legile care acționează în dezvoltarea limbii, ci stabilește cauzele acestor schimbări. Astfel, schimbărilor din limbă, mai ales celor fonetice, el le găsește cauze fiziologice, analogii sau diferențieri.

Tratînd problema palatalizării labialelor în limba română, Lambrior descrie exact mecanismul fiziologic, arătînd că nu este vorba de o simplă înlocuire mecanică, automată a labialei prin palatală ci, conform principiului enunțat, între labială și vocala de timbru palatal imediat următoare, se naște un iod, care, înăsprindu-se și mutîndu-și succesiv locul de articulație, îndepărtează labiala, care devine astfel de prisos.

Analogia este după Lambrior „intervenția elementului intelectual în schimbările ce se produc în limbă" [84] și el dă nenumărate exemple de forme analogice: lui și ei în loc de său, sa prin analogie cu lor în loc de său, sa [85], sînt (persoana I singular), sîntem, sînteți, după sînt (persoana a III-a plural) [86], sau faptul că declinarea a III-a are unele substantive „cu două forme de singurit" ceea ce dovedește „că nu este un fapt fonetic, ci un fenomen gramatical ieșit din analogia substantivelor feminine de la declinarea I" [87].

Diferențierea îi dă posibilitatea lui Lambrior de a explica unele forme gramaticale ale limbii române. Astfel, fixarea conjunctivului perfect activ vechi românesc cu forme variabile (el să fie spălat), la valoarea de conjunctiv prezent

---

[82] Vezi Introducere la Carte de citire, p. 123 și „Romania" IX (1880), p. 105.

[83] Îndreptariu, p. 43. Această idee este susținută și de B. P. Hasdeu (B. P. Hasdeu, Istoria critică a românilor, București, 1873, p. 306) care admite pătrunderea elementelor slave, pe cale savantă, după secolul al IX-lea.

[84] D. Gafițanu, Concepția lingvistică a lui Al. Lambrior, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași (seria nouă), secțiunea III (științe sociale), tom. II (1956), fasc. 1—2, p. 39.

[85] Introducere la Cartea de citire, p. 94

[86] Ceva despre conjunctivul românesc, p. 87

[87] Introducere la Cartea de citire, p. 103

pasiv [88]. *De asemenea, deosebirea formelor verbului* a avea [89] *la indicativ (o serie pentru valoarea predicativă, alta pentru valoarea auxiliară) s-a realizat tot prin diferențierea funcțiilor lor gramaticale.*

Lambrior este unul dintre primii lingviști ai lumii care se ocupă și cu găsirea și formularea unor legi de dezvoltare a formelor și construcțiilor gramaticale. Aceste legi sînt formulate de Lambrior cu ajutorul celor două principii enunțate, analogia și diferențierea, dar și pe baza funcției gramaticale, explicație pe care el o accentuează și o extinde Tot el este acela care știe să facă distincție între variante fonetice și forme gramaticale, între formă și funcție. Una din legile care-i poartă numele în lingvistica românească este formulată tocmai pe baza principiului diferențierii : „Cînd din una și aceeași formă se nasc două categorii gramaticale deosebite, atunci forma însăși se diferențiază în două“ [90]. *Astfel explică Lambrior că un cuvînt ca* ședere *a rămas sub această formă ca substantiv. Ca infinitiv, spre diferențiere, silaba* re *s-a pierdut. Prin aceeași lege explică Lambrior și diferențierea care s-a produs între perfectul conjunctiv activ și prezentul conjunctiv pasiv* [91].

Adept al ideilor neogramatice, Lambrior afirmă că prefacerile sunetelor se fac după legi nestrămutate, adevărate excepții nu sînt și toate trebuie explicate : *„vorba excepție cu înțeles de* capriciu, neregulat *trebuie alungată și din gramatică, cum se alungă din studiul științific al limbelor și după cum este de mult alungată din studiul fenomenelor naturei. Un fenomen are loc în niște condiții anumite, și dacă una din acele condiții lipsește, nu vom mai avea acel fenomen“* [92].

Astfel, vorbind de á + n, m + altă consoană > î, *arată că fenomenul nu a avut loc în cuvinte monosilabice* (an) *și în cuvintele cu sufixul-*an (poporan, porcan) *care sînt,, de ori-*

---

[88] Ceva despre conjunctivul românesc, *p. 88.*

[89] *Vezi „Romania“ IX (1880), p. 372.*

[90] Introducere *la* Cartea de citire, *p. 116 Vezi și* Îndreptariu, *p. 45 („O singură formă dă naștere la două cuvinte prin schimbarea unei vocale sau a unei consoane“)* ; Ceva despre conjunctivul românesc, *p. 88 („Ori de cîte ori o formă servește a exprima două categorii gramaticale deosebite, se ivește în limbă tendința de a o bifurca“)* ; “Romania“, *X (1881), p. 347.*

[91] Ceva despre conjunctivul românesc, *p. 88.*

[92] Introducere *la* Cartea de citire, *p. 125.*

Scanned with OKEN Scanner

gine străină“ [93], *iar fenomenul* e > ea *și* o > oa *nu s-a petrecut în împrumuturile de dată recentă* [94].

Analizînd raportul dintre elementele latine ale limbii române și elementele străine, în special slave, Lambrior arată că cele care definesc specificul limbii române sînt elementele latinești, că acest specific este rezultatul unei evoluții firești a limbii latine în condițiile specifice, concrete care au determinat formarea noii limbi de tip romanic-balcanic. El afirmă că „limba românească și cele romanice trebuie considerate nu ca ieșite din un fel de cataclism — năvălirea barbarilor — ci ca o continuare neîntreruptă și fatală“ [95].

Lambrior susține ideea că prima dată trebuie studiat elementul latin al limbii noastre, legăturile lui cu aceleași elemente din limbile surori, pentru că „limba română nu s-a dezvoltat izolat de celelalte limbi romanice“, iar studierea dialectelor italiene este de o mare importanță pentru lingvistica romanică, pentru că prin ele „se va vedè puntea de legătură între romanitatea orientului, cea centrală și cea occidentală“ [96]. *De asemenea, el a observat exact raporturile care există între elementul latin și cel nelatin al limbii noastre, arătînd că elementul latin „este trunchiul, elementele streine vin și se tot anină de acest trunchi, acomodîndu-se cu locul și timpul cînd au sosit“* [97].

Dușman al metafizicii, A. Lambrior, prin studiile sale, prin cercetarea amănunțită a fenomenelor și prin descoperirea „legilor“ privind dezvoltarea limbii, a fost un adept al metodei comparativ-istorice [98], *un deschizător de drumuri, omul care a pus bazele școlii lingvisticii românești.*

Cele mai importante studii ale lui Lambrior au ca obiect de cercetare probleme de fonetică istorică românească (palatalizarea labialelor, soarta lui e *scurt latin și a lui* a *accentuat), care alcătuiesc în planul său „capitole ale unui studiu complet asupra dezvoltării limbii noastre de-a lungul veacurilor“* [99].

---

[93] *„Romania“, IX (1880), p. 100.*
[94] Introducere *la* Cartea de citire, *p. 123.*
[95] *Ed. Gruber,* op. cit., *p. 171.*
[96] *Scrisoarea către Gr. Tocilescu din 15 septembrie 1883, p. 234.*
[97] *Scrisoarea către Gr. Tocilescu din 10 septembrie 1883, p. 232.*
[98] *Vezi D. Gafițanu,* op. cit., *p. 42.*
[99] *Iorgu Iordan,* Alexandru Lambrior, *în „Cum vorbim“, I (1949) nr. 5, p. 11.*

Scanned with OKEN Scanner

Unul dintre primele sale articole, cel despre palatalizarea labialelor [100], *avea să clarifice o problemă cercetată sumar pînă atunci, Lambrior fiind socotit „cel dintîi învăţat care studiază în mod ştiinţific“* [101] *acest fenomen. Lingvistul ieşean a stabilit răspîndirea geografică a fenomenului (el reprezintă „starea normală“ în graiul popular din Moldova şi Bucovina, apare „sporadic“ în Muntenia şi Transilvania şi „constant“ în dialectul macedoromân), l-a explicat ca un rezultat al dezvoltării unui* iod (< *lat. i,* e) *transformat în consoană palatală care a dus la înlăturarea labialei precedente* [102] *şi a fixat epoca apariţiei (secolul al XVII-lea, pentru* f *şi sfîrşitul secolului al XVIII-lea pentru celelalte labiale) şi ordinea alterării labialelor, arătînd că fiecare labială a fost independent palatalizată, începînd cu* f, *cea mai slab articulată. De asemenea, trebuie subliniat faptul că Lambrior vede procesul palatalizării ca un fenomen de asimilaţie* [103], *că el s-a petrecut în mod independent în dacoromână şi macedoromână, după despărţirea acestor dialecte, că există o formă intermediară de palatalizare a labialelor* (pḱatră *este etapa intermediară între* pyatră *şi* ḱatră), *că „labială +* ĭ, i *a dat mai întîi labială + palatală +* ĭ, i *şi numai în unele regiuni labiala a dispărut“* [104].

Între 1880 şi 1881, A. Lambrior publică în revista „Romania“ un articol [105] *care, deşi neterminat, reprezintă o valoroasă contribuţie la definitivarea sistemului fonetic al limbii române, un studiu cu incontestabile calităţi ştiinţifice. Iată,*

---

[100] *A. Lambrior,* Du traitement des labiales p, b, v, f dans le roumain populaire, *„Romania“, VI (1877), p. 443—446.*

[101] *D. Macrea,* Palatalizarea labialelor în limba română, *„Dacoromania“, IX (1938), p. 95.*

[102] *Gr. Rusu,* Evoluţia în limba română a lui iod precedat de consoanele labiale şi consecinţele pe plan fonologic, *în „Fonetică şi dialectologie“, IV (1962), p. 77. Vezi şi W. Meyer-Lübke,* Palatalizarea labialelor, *în „Dacoromania“, II (1922), p. 4; Al. Rosetti,* Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea, *Bucureşti, 1968, p. 401; D. Macrea,* Probleme de fonetică, *Bucureşti, 1953, p. 89.*

[103] *Vezi şi Al. Rosetti,* Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle, *Paris, 1926.*

[104] *Vezi Gheorghe Ivănescu,* Problemele capitale ale vechii române literare, *în „Buletinul Institutului de filologie română „Al. Philippide“, vol. XI—XII (1944—1945), p. 159.*

[105] *A. Lambrior,* Essai de phonétique roumaine: voyelles toniques, *„Romania“, IX (1880), p. 99—116, 366—376 şi X (1881), p. 346—364.*

Scanned with OKEN Scanner

pe scurt, cele mai importante modificări ale vocalei accentuate a explicate de Lambrior:

1. á + n, m + *altă consoană* > î [106] (canto > cînt). *Uneori, acest* î, *datorită vocalelor* i, e *se transformă în* i (inimă < anima) *sau în* u, *datorită vocalelor* o, ŭ (ambulo > îmblu > umblu).

2. á *înainte de* m *neurmat de altă consoană* >ă [107] (laudamus — lăudăm).

3. *ắ de la persoana a III-a singular a perfectului simplu de la verbele de conjugarea I provine din* ó < -an [108] (cantavit > cîntau > cîntó > cîntă).

4. á *între vocalele* e, i, *dintre care una îl precede imediat, iar cealaltă se află în silaba următoare* > e [109].

5. á > ă *la pluralul substantivelor feminine terminate în* i [110] (dată — dăți, carte — cărți).

Cît privește soarta lui e *scurt accentuat latinesc* [111], *Lambrior demonstrează legea că* e *scurt accentuat într-o silabă deschisă sau închisă se transformă în limba română în* ie [112].

În fine, Lambrior acordă atenție și evoluției altor sunete latinești (l, r mediali, qu, cl ș. a.) *dar mult mai schematic și cu totul întîmplător* [113].

Concomitent cu preocupările de fonetică istorică, care aveau mare trecere la neogramatici, A. Lambrior face cîteva referiri și la morfologia istorică *a limbii române.*

Vorbind despre substantiv, A. Lambrior ia în discuție problema declinării cu două cazuri *în limba română, a cazului* subiect *și a cazului* regim [114]. *Teoria, valabilă pentru*

---

[106] Ibidem, *IX (1880), p. 99.*

[107] Ibidem, *p. 366 (Referitor la această lege fonetică, Al. Philippide va arăta că ea este incomplet formulată; vezi* Istoria limbii române, *I,* Principii de istoria limbii, *Iași, 1894, p. 20 și* Originea românilor, *II,* Ce spun limbile română și albaneză, *Iași, 1927, p. 17).*

[108] Ibidem, *X (1881), p. 346.*

[109] Ibidem, *p. 353.*

[110] Ibidem, *p. 361.*

[111] *A. Lambrior,* L'e bref latin en roumain, „*Romania*", *VII (1878), p. 85—93.*

[112] *Vezi aceste discuții și în Iorgu Iordan,* Diftongarea lui e și o accentuați în poziția ă, e, *Iași, 1920, p. 11—12, 162, 165.*

[113] *Vezi în special* Introducere *la* Cartea de citire .

[114] Introducere *la* Cartea de citire, *p. 97 Vezi și Ed. Gruber,* op. cit., *p. 172; D. Gafițanu,* op. cit., *p. 45; V. Arvinte,* Preocupări lingvistice

vechea franceză și vechea provensală, fusese elaborată de Gaston Paris și aplicată la limba română de A. Lambrior. Aceasta, criticată și părăsită ulterior, a fost apărată de puțini lingviști, printre care trebuie amintit I. Nădejde [115].

Luînd în discuție problema articolului în textele românești vechi, A. Lambrior stabilește trei particularități care caracterizau această parte de vorbire:

1. Articolul feminin de genitiv-dativ are forma -ei: morței, lumiei, *formă care este mai aproape de originalul* iei (< *dativul popular feminin* illae).

2. Căderea articolului -l *de la substantivele masculine, un „fenomen general și regulat în limba vorbită de astăzi“* [116] *care începe, după Lambrior, în secolul al XVIII-lea și se desăvîrșește în veacul al XIX-lea.*

3. Apariția lui lu *în loc de* lui, *o formă arhaică care arată „starea articulului înainte de a se lipi de dînsul parazitul* i“ [117].

În cadrul verbului, Lambrior explică pe ă *de la persoana I plural a indicativului prezent* [118], *desinența persoanei a III-a singular și I plural de la perfectul simplu* [119], *formele vechi de imperfect de tipul* eu lăuda [120] *sau existența în vechea română a unui condițional precedat de conjuncția* să (să intrare) *„care vine din perfectul conjunctivului“* [121]. *De asemenea, mai trebuie amintit aici faptul că Lambrior a acordat o atenție deosebită preteritului, care, deși are aproximativ același înțeles cu perfectul compus, trebuie salvat mai ales de către scriitori cel puțin „pentru a varia stilul“* [122].

În 1883 Lambrior publică un articol consacrat conjunctivului românesc [123], *un studiu de o deosebită însemnătate, ale*

---

la *„Contemporanul“* (1881—1891), *în „Studii și cercetări științifice „Filologie“ Iași“, XII (1961), fasc. 1, p. 12.*

[115] *Vezi* Declinația cu două cazuri în românește, *„Contemporanul“, II, p. 571—577, 706—708, 828—830 și* O formă veche românească păstrată de istrieni, *„Contemporanul“, IV, p. 744—750, 944—949.*

[116] Introducere *la* Cartea de citire *p. 103.*

[117] Ibidem, *p. 104.*

[118] *„Romania“, IX (1880), p. 366.*

[119] Ibidem, *X (1881), p. 348.*

[120] Introducerea *la* Cartea de citire, *p. 108.*

[121] Ibidem, *p. 117*

[122] Ibidem, *p. 110, notă.*

[123] *A. Lambrior,* Ceva despre conjunctivul românesc, *în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, I (1882), vol. I, fasc. I, p. 37—44.*

cărui idei sînt valabile și astăzi, iar „cercetările ce s-au făcut ulterior asupra morfologiei verbului nu infirmă“ [124], *ceea ce a demonstrat lingvistul ieșean. Autorul discută pentru început originea conjuncției* să (si-se-să), *pierderea sensului și funcției acesteia pînă devine în limba română un simplu morfem al modului conjunctiv, insistînd asupra faptului că limba română a păstrat din limba latină numai formele de persoana a III-a singular și plural ale prezentului conjunctiv. Celelalte persoane ale conjunctivului prezent sînt creații pe terenul limbii române (formele indicativului prezent cărora li s-a antepus* să *ca semn distinctiv al conjunctivului), la fel ca și celelalte două timpuri ale conjunctivului, perfectul și mai mult ca perfectul.*

Ocupîndu-se de problema ortografiei, A. Lambrior a fost adeptul unei ortografii simple, care nu putea fi „decît cea fonetică pură“, bazată pe „tradiția literară“ și pe „formele dialectale vii, cele mai apropiate de dînsa“ (Lambrior înclină spre „dialectul muntenesc“, pentru că „e mai arhaic, și, prin urmare, are de multe ori pronunțarea întocmai cu tradiția literară“), înlăturînd rostirile „provinciale, locale și personale“ [125].

Opunîndu-se celor care susțineau că nu avem nevoie de semne diferite pentru ă *și* î, *Lambrior aduce numeroase argumente în favoarea notării distincte a celor două vocale și ajunge la concluzia că cele mai potrivite semne ar fi* ă *pentru* ъ *și* î *pentru* ѫ. *Aceste sunete trebuie scrise deosebit, „lăsînd deoparte considerațiile etimologice, care nu pot fi ținute în samă de toți cei ce scriu“* [126].

În dorința de a contribui la unificarea normelor ortografice, A. Lambrior a condamnat folosirea în scris a lui ss *în cuvinte ca* massă, cassă, rassă *și a susținut ideea scrierii cu* z *în cuvintele străine în care se scrie un* s. *De asemenea, Lambrior nu admite scrierea* dz *sau* d *pentru* z *„doar de dragul de a arăta că păstrăm un* d *latinesc“ și scrierea* é, ó *pentru diftongii* ea, oa [127]. *În fine, Lambrior respinge scrierea*

---

[124] *D. Gafițanu*, op. cit., *p. 45.*
[125] Chestiunea ortografică, *p. 33.*
[126] Îndreptariu, *p. 59—60.*
[127] *Vezi pentru toate acestea,* Îndreptariu, *p. 65, 71, 72.*

Scanned with OKEN Scanner

sce, sci *pentru* ște, ști, *pentru că „nu voim să stropșim în scris firea limbei noastre“* [128].

A. Lambrior este primul reprezentant științific al fonetismului ortografic și, așa cum sublinia acad. Iorgu Iordan, el „se bazează la alcătuirea ortografiei pe tradiție (adică pe limba veche) și pe formele dialectale cele mai apropiate de tradiție“ [129].

Deși A. Lambrior nu a scris nici un articol special despre limba literară, totuși, în scrierile sale găsim cîteva idei referitoare la originea acesteia, la dezvoltarea și la laturile componente ale ei.

Punînd semnul egalității între limba scrisă și cea literară [130], *Lambrior arată că aceasta are la bază textele tipărite în sudul Transilvaniei* [131], *tipăriturile lui Coresi („Limba textelor de la Brașov, avînd rol de limbă literară a menținut unitatea românei“* [132]*), iar în dezvoltarea ei din punct de vedere fonetic, un rol hotărîtor l-a avut graiul muntenesc* [133], *cel mai apropiat de dînsa* [134].

Lambrior credea, de asemenea, că limba cărților bisericești ajunsese limbă literară [135], *că limba literaturii populare servește ca izvor pentru cea literară numai în cazul cînd se renunță la provincialisme* [136], *vede și cere „să întrebuințăm în limba cultă toate elementele poporane, fără deosebire de obîrșia lor“* [137].

Dîndu-și seama de sărăcia vocabularului din vremea sa, A. Lambrior susține ideea că îmbogățirea acestuia, în special a vocabularului limbii literare, este o necesitate. Sursa de îmbogățire a lui nu este însă materialul brut oferit de lexicoane și dicționare străine, ci elementele „poporane ale lim-

---

[128] Chestiunea ortografică, *p. 36*
[129] *Iorgu Iordan*, op. cit., p. *11*.
[130] Chestiunea ortografică, *p. 34*.
[131] *Vezi V. Arvinte*, op. cit., *p. 19*.
[132] *Vezi „Romania“, X (1881), p. 361.*
[133] Chestiunea ortografică; *Vezi și G. Istrate*, Originea și dezvoltarea limbii române literare, *în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza“ din Iași, (serie nouă), secțiunea III (științe sociale), tomul III, 1957, fasc. 1—2, p. 81.*
[134] Chestiunea ortografică, *p. 34*
[135] *„Romania“, X (1881), p. 359.*
[136] Literatura poporană, *p. 171.*
[137] Limba cronicarilor și limba de astăzi la români, *p. 19*

Scanned with OKEN Scanner

bei“ [138]. *Pătrunderea unui număr mai mare de neologisme în limbă duce, după A. Lambrior, la destrămarea unității culturale românești și de aceea trebuie „să întrebuințăm elementele vii a limbei obștești, sporită cu atîte vorbe nouă, cîte idei nouă științifice, artistice, politice etc. am mai primit“* [139].

Lambrior se ridică împotriva literaților care fac abuz de neologisme și precizează că invazia lor creează o prăpastie între limba cultă și cea populară. Ele au o „limbă uscată“ [140], *iar artiștii care folosesc această limbă nu sînt „poeți naționali“ ci „adevărații cosmopoliți“* [141]. *Deși neologismele nu pot suplini sensurile cuvintelor vechi românești, Lambrior nu se opune intrării lor în limbă, ci le admite numai dacă ele sînt „o necesitate reală — cînd limba română nu ar poseda cuvinte corespunzătoare“* [142].

Lambrior este de părere că limba a primit tot ce a avut de primit și că s-a ajuns la o fază în care neologismele nu mai sînt necesare decît doar „ca termini de știință și de politeță“[143], *ele neavînd nici un sens în literatura artistică.*

Primele lucrări ale lui Lambrior sînt strîns legate de literatura populară. Avînd la îndemînă un manuscris oferit de G. Panu [144], *acesta publică în 1874 un interesant studiu de literatură populară despre culegerea de folclor a lui Iordache Golescu* [145], *dezbătînd aici o serie de idei de o deosebită însemnătate. Pentru prima dată la noi Lambrior teoretizează problema culegerii creațiilor populare în forma lor autentică, fără intervenții din partea celui care face culegerea, arată valoarea documentară a folclorului, dînd exemplu culegerea lui Golescu, care „au adunat zicături de toată mîna, fără ca să se gîndească a schimba ceva între dînsele, ci, după spusa sa,* cum le-a auzit așa le-a și scris, *pentru ca fiecare să-și*

---

[138] Literatura poporană, *p. 171.*

[139] Ibidem, *p. 168.*

[140] Ibidem, *p. 170*

[141] Ibidem, *p. 169.*

[142] *I. Șiadbei,* Alexandru Lambrior, *în „Viața românească“, XV (1923), nr. 6, p. 414.*

[143] Introducere *la* Cartea de citire, *p. 110—111, nota.*

[144] *Gh. Panu,* op. cit., *I, p. 174.*

[145] *A. Lambrior,* Literatura poporană.. Pilde, povățuiri i cuvinte adevărate și povești adunate de d-nealui vornicul Iordachi Golescul, fiul răposatului banul Radul Golescul, *în „Convorbiri literare“, VIII (1874), nr. 2, p. 66—83.*

Scanned with OKEN Scanner

aleagă dintr-însele care-i vor fi de trebuinţă“ [146]. *În aceeaşi ordine de idei, Lambrior dezvoltă teza anunţată sumar mai înainte de A. Russo şi Al. Odobescu prin care creaţiile populare trebuie adunate exhaustiv, întocmirea, deci, a unui „corpus* al literaturii populare“ [147], *singurul care ar putea fi reprezentativ pentru istoria şi cultura ţării : „De voim să venim la oarecare drepte încheieri istorice, limbistice şi literare asupra neamului nostru, trebuie să adunăm cîntecele, poveştile, basmele, zicăturile* aşa cum le are poporul, *chiar de ar fi în sute de variante. Numai adunîndu-se toată literatura poporană din toate părţile Daciei, vom putè deslega întrebările: care au fost ideile şi credinţele ce a închegat neamul românesc în negura vremilor trecute şi care este spiritul şi plecările poporului nostru în literatură ?*“ [148].

Oglindind starea de spirit a „Junimii“ şi sub influenţa unor observaţii ale lui A. Russo, A. Lambrior discută problema existenţei în trecut a unei unităţi culturale dintre toate clasele sociale, într-o vreme cînd „poporul românesc înfăţişa o unitate“ şi cînd „era acelaşi fond de obiceiuri atît în clasele de sus, cît şi în cele de jos“ [149]. *Dezbinarea acestei unităţi prin aderarea boierilor la „alte năravuri“ a provocat „perderi însemnate în propăşirea elementelor de viaţă naţională“* [150]. *Departe de a susţine ideea creării folclorului numai de către „clasa de sus“, Lambrior afirmă că aceasta împreună cu poporul a format o comunitate culturală, care s-a năruit prin înstrăinarea „celor de sus“ de cîntec, port şi muzică naţională.*

În spiritul acestor idei, A. Lambrior, în cadrul unui ciclu familial, dă la iveală cîteva studii privind Obiceiuri şi credinţe la români [151]. *În prima parte,* Cumătriile, *este descris obiceiul cu toate amănuntele sale, începînd cu naşterea copilului şi terminînd cu petrecerea de după botez. Demn de reţinut este faptul că Lambrior introduce în text o serie de scurte povestiri importante prin autenticitatea limbii şi caracterul lor adesea ironic.*

---

[146] Ibidem, *p. 145.*

[147] *Vezi I. C. Chiţimia,* Folcloriştii şi folcloristică românească, *Bucureşti, 1968, p. 245.*

[148] Literatura poporană, *p. 146.*

[149] *A. Lambrior,* Obiceiuri şi credinţe la români, *p. 172*

[150] Ibidem.

[151] *„Convorbiri literare“, IX (1875), nr. 1, p. 1—9; nr. 4, p. 151—155.*

Scanned with OKEN Scanner

Înmormîntările *prezintă, în general, fapte cunoscute, ele aducînd ca o noutate doar unele date „referitoare de bocet și la jocurile de priveghiu“* [152]. *(Vorbește în acest sens, despre rolul improvizației în bocete și despre jocul țușca practicat la priveghi). În mare, așa cum observa G. Panu, acest capitol impresionează prin exactitatea sa, fiind pătruns „de un spirit de observație în adevăr remarcabil“* [153].

În Jocurile copiilor, *Lambrior dă unele informații despre* Ineluș învîrtecuș, Baba oarba, În dupi, De-a mija, Halea-Malea, Țincul, Hoina *ș. a. și a insistat asupra valorii literare și documentare a acestora, a răspîndirii lor atît la sat cît și la oraș, precizînd „funcția socială a jocurilor în grupurile de copii“* [154]. *În fine, nu trebuie uitat faptul că acest articol oferă „prima prezentare din literatura de specialitate“*[155].

Articolelor luate în discuție pînă acuma trebuie să le mai adăugăm și pe acela publicat postum de I. Șiadbei [156] *referitor la datinile calendaristice, în care autorul discută obiceiuri legate de Sf. Vasile (nunta, moșneagul, capra, semănatul), Crăciun, Arminden ș. a.*

Deși s-a ocupat incidental de folclor iar uneori nu și-a dus pînă la capăt studiile începute [157], *A. Lambrior ne-a lăsat totuși cîteva articole interesante în care și-a exprimat păreri originale și a pus la îndemîna cercetătorilor un bogat material pe care l-a interpretat adeseori cu mare finețe.*

Istoric și folclorist la începutul activității sale, apoi lingvist de mare prestigiu, A. Lambrior s-a format inițial sub influența școlii naturaliste, pentru ca să adere, în cele din urmă, la principiile neogramaticilor. El a fost considerat, pe bună dreptate, „un tăietor de drumuri în specialitatea sa și reprezentantul direcției noi care se impusese în Apus în studiul limbilor“ [158] *și a susținut cele mai reprezentative idei*

---

[152] *Ovidiu Bîrlea,* Istoria folcloristicii românești, *București, 1974, p. 218.*

[153] *Gh. Panu,* op. cit., *II, 139.*

[154] *I. C. Chițimia,* op. cit., *p. 253.*

[155] *Ov. Bîrlea,* op. cit., *p. 219.*

[156] Obiceiuri din deosebite timpuri ale anului, *„Făt-frumos“, I (1926) nr. 5, p. 145—149; nr. 6, p. 168—171.*

[157] *La sfîrșitul articolului* Obiceiuri și credințe la români *este făcută mențiunea* va urma, *iar între mss. sale se află diverse note privind folclorul (vezi notele scoase din D. Cantemir.* Descrierea Moldovei privind nunta țărănească)

[158] *Sextil Pușcariu,* I. Șiadbei, Alexandru Lambrior, *în „Dacoromania“, III (1924), p. 850.*

Scanned with OKEN Scanner

ale școlii neogramatice: modificările așa-zise regulate sînt produsul „legilor fonetice", iar excepțiile, rezultatul „analogiei" (nu se pot admite, deci, excepții în dezvoltarea organică a fenomenelor limbii și nici în gramatică[159]*), o limbă împrumută cuvinte și niciodată sunete*[160] *etc.*

Lambrior a expus în studiile sale opinii clare privind istoria limbii române, a formulat cîteva legi fonetice[161]*, de lingvistică generală*[162] *și a enunțat pentru prima dată posibilitatea existenței acestora și în semantică.*

El a determinat la noi „curentul lingvistic cel mai apropiat de concepția de știință"[163] *și a fost cel dintîi lingvist care a dat o deosebită atenție studiului limbii române în raport cu celelalte limbi romanice, afirmînd că limba noastră nu s-a dezvoltat izolat de acestea și că a existat chiar o identitate între ele (teoria declinării cu două cazuri)*[164]*.*

În întreaga sa activitate A. Lambrior a combătut pe toți „stricătorii de limbă", a imprimat ortografiei „o direcție fonetică rațională, sprijinită pe studiul istoric al limbii[165]*, iar în privința neologismelor, el le-a admis principial în diferite domenii ale științei, dar le-a exclus cu totul din literatura artistică.*

Spirit „pătrunzător și judicios", așa cum îl caracterizează Ovid Densusianu[166]*, A. Lambrior ne-a lăsat o serie de studii apreciate „ca deschizătoare ale unei noi ere în studiul limbii române"*[167]*, o operă orientată spre problemele fundamentale ale lingvisticii timpului și ne-a oferit un exemplu strălucit de dăruire, pasiune și muncă metodică.*

Iași, martie 1975 *ION NUȚĂ*

---

[159] *Vezi* Introducere *la* Carte de citire, *p. 92.*

[160] Ibidem, *p 119 notă*; Îndreptariu, *p. 48.*

[161] *Vezi discuțiile despre fonetică.*

[162] *„Cînd din una și aceeași formă se nasc două categorii gramaticale deosebite, atunci forma însăși se diferențiază în două"*: Introducere *la* Carte de citire, *p. 116.*

[163] *I. Șiadbei,* op. cit., *„Viața românească", XV (1923), nr. 8—9, p. 230.*

[164] *Vezi* Introducere *la* Carte de citire, *p. 97 Ideea a fost combătută de Al. Philippide (vezi* Istoria limbii române, *I,* Principii de istoria limbii, *Iași, 1894, p. 56—58) care arată că formele de declinarea I singular, de tipul* unei case, *se explică prin analogie.*

[165] *Cf. H. Tiktin,* Călăuza ortografică, *în „Arhiva", I (1889), nr. 1, p.18.*

[166] *Ovide Densusianu,* Histoire de la langue roumaine, *Bucarest, 1929, I, p. XXVIII.*

[167] *„Romania", XII (1883), p. 631.*

Scanned with OKEN Scanner

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

În ciuda faptului că majoritatea specialiștilor citează adesea numele lui A. Lambrior, cînd se discută mai ales probleme de gramatică istorică, lucrările sale au rămas încă necunoscute, risipite prin diverse reviste de specialitate, iar **Carte de citire**, cu **introducerea** ei aît de cuprinzătoare, datorită tirajului mic, n-a putut folosi, așa cum și-a propus autorul, ca îndreptar al profesorilor și elevilor.

Ediția de față adună pentru prima dată într-un volum aproape întreaga operă a lui A. Lambrior. Nu am inclus aici articolul **Essai de phonétique roumaine : voyelles toniques** (spațiul pe care l-ar fi ocupat ar fi fost prea mare, iar o bună parte din ideile expuse aici revin și în alte studii), o scrisoare către N. Săulescu și alta adresată lui T. Maiorescu, fără prea mare importanță, și **Însemnările de drum**, publicate postum de I. Șiadbei, care, în majoritatea lor, sînt simple extrase din diverși autori.

Materialul a fost grupat în trei mari secțiuni : 1) **Lingvistică**, 2) **Folcloristică**, 3) **Corespondență**. În prima parte s-au inclus studii și articole legate de istoria limbii române, gramatică și ortografie. A doua secțiune cuprinde două articole despre obiceiuri și credințe și altul privitor la un manuscris al lui Iordache Golescu. **Corespondența** grupează scrisori trimise de A. Lambrior unor personalități ale vremii, în care discută probleme interesante de lingvistică. Acestora le-am adăugat două, expediate lui T. Maiorescu, scrise împreună cu Gh. Panu.

În cadrul fiecărei secțiuni, articolele au fost aranjate în ordine strict cronologică, iar scrisorile în ordinea alfabetică a primitorului.

Ca text de bază a fost folosit cel apărut în reviste, iar pentru **Introducere la Carte de citire** am luat textul ediției a II-a, îndreptată și completată de autor, comparat cu cel al ediției I.

Mergînd pe calea respectării cu strictețe a textului lui Lambrior, am păstrat toate formele grafice care reprezintă variante de pronunțare :

Scanned with OKEN Scanner

— a menținut în locul lui ă proton din limba literară (barbat, bataie, calca, casca, fațarnic, încarca, lasa, macar, narav, pasat, sarac) și în locul diftongului ea în cuvinte ca : greșală, însamnă, moldovan, neglijază, palatalizază, samă, sară ;

— ă în locul lui e (bătrîneță, frumuseță, înțăles, răpede, sămănat), al lui î (dintăi, întăi, stărpire) și u (mulțămit, mulțămire) ;

— e în locul diftongului ie precedat de o consoană labială : împedeca, împetrit, perde, peire, peri, verme, verse ;

— e păstrat în : nădejduia, pasere, strein, șerpe ;

— è a fost menținut în locul diftongului ea: avè, bè;, prè, putè, vedè ;

— î păstrat în : aseminea, duminica, moldovinesc, pînzile, prifac, ritoric, semni, scutice, unile. De asemenea, a fost menținut în pluralul științi, în prefixul dis (diz) (discompune, dizgrop) și în terminația -ica (lunica) ;

— î păstrat în : galbîn, gîcit, mînîncă, sîngur ;

— o păstrat în : monostire, poroncă;

— u menținut în : cucoș, cusuturi, încunjoară, martur, micșurează, năsbutii, presurat, preut, preuteasă, secul ;

— diftongul ea menținut în locul lui ia cînd este precedat de o consoană labială : abea, ameazi, peardă, peatră ;

— ie păstrat în : băiet, încheiet, netăiet ;

— ii păstrat în priimi ;

— terminația nesilabică -i păstrată în : aflători, altfeli, astfeli, auxiliari, ceri, roși (sg.) ;

— ț păstrat în : flecțiune, flecționar, provințialism ;

— s păstrat înaintea sonantelor (l, r, m, n) : deslega, desmerda, glesnă, smeu ;

— ci păstrat în : obicinuit, vecinic ;

— ge, gi menținut în : agiunge, avantagiu, negligență, repegiune ;

— ec păstrat în sălbatec ;

— eliziunea unui sunet vocalic în or, orce sau în îmbinări de cuvinte : nalt, nempăcat, nențeles.

În ceea ce privește morfologia, am respectat toate formele populare, regionale și caracteristice epocii :

1. pluralul în e la substantivele feminine care astăzi îl au în i : boale, cronice, limbe, gramatice, școale ;

2. genitiv-dativul în -ei unde astăzi este -ii : limbei, popei, stărei vremei sau în -ii (hărtii, revoluții) unde astăzi avem -ei ;

3. articolul posesiv invariabil a și formele flexionare ale acestuia;

4. eliziunea articolului : altu, întăiu, obiceiu, puiu, războiu, temeiu;

5. formele articulate ca : în marea se varsă ;

6. pronumele relativ-interogativ **cari** pentru plural și forma **căria** pentru **căreia** ;

7. particula **a** la adjectivele pronominale sau la pronumele așezate înaintea substantivului : **a căreia singe, a căruia scop, acestea lucruri;**

8. auxiliarul **a avea** la persoana a III-a singular în forma **au** : **au venit el, ea au arătat ;**

9. auxiliarul **a avea** la persoana a III-a plural în forma **a** ; **ei a vîndut ;**

10. gerunzii de tipul : **puind** (= **punînd**), **rămîind ;**

11. unele forme de tipul : **al doile, a două** (= **a doua**), **aceste** (=**acestea**), (ouă) **roșii, toatele, vremile, cești** (= **acești**), **mi rușine**, (țărei) **acesteia** ;

12. adjectivul **nouă**, singular și plural, pentru toate genurile substantivelor (formele **noui** și **noi**, care apar destul de rar pentru plural, au fost păstrate) ;

13. dintre formele **sînt** și **sunt** am menținut pe prima conform principiilor expuse de Lambrior (vezi **Ceva despre conjunctivul românesc**).

În transcrierea textelor am ținut seama și de alternanța unor termeni ca : **acum-acuma, adică-adecă, alăturea-alături, asemenea-asemenea-asemene, citi-ceti, găcesc-găcesc, înfățișează-înfățișază-înfățoșază, întîi-întăi, înțeles-înțăles, manuscris-manuscript, micșorează-micșurează, nicăieri-nicăire, nimeni-nimine-nimene-nime, nimic-nimică, prefac-prifac, printre-pintre, repede-răpide, ridicat-rădicat-rîdicat, sieriu-secriu, sub-subt.**

De asemenea, am păstrat și alternanțele de tipul : **ă-a** (**bărbat-barbat, măcar-macar**), **i-e** (**limbi-limbe**), **ea-è** (**avea-avè, putea-putè**), **ie-e** (**fier-fer, pierdut-perdut**), **ia-ea** (**abia-abea, piardă-peardă**), **ii-ei** (**bibliotecii-bibliotecei, declinării-declinărei, limbii-limbei, scrierii-scrierei**).

Tot în acest sens am menținut o serie de variante fonetice și lexicale arhaice, regionale sau populare, cît și unele neologisme care au altă formă în epoca adaptării lor : **aice, atîte, așadară, către, ceilaltă, chiute cîni, cîtăva, continesc, da** (=**dar**), **dant, de-a binele, deadinsul, despre** (= **dinspre**) **detail, dohtor, fereastră, ferești, fevroarie, grijilie, hălăgie, hoina, iară, înfinge, întăiași, întoarnă, junghiat, mînele, mîni, moșuroi, năsîp nime, panahidă, pîne, pre, pretutindenea, protivnic, răpejune, repețire, rezolvit, rumpă, scoață, scoboară, stoh, titulă, tocmagi, țărnă.**

Fiind convinși că în studierea terminologiei științifice românești terminologia lingvistică folosită de Lambrior prezintă oarecare interes, dăm în ediția de față termenii folosiți de Lambrior (cînd a fost cazul, și alternanța unor termeni) pe care i-am păstrat : **articol-articul, declinare-declinație, (vocale) dintale, flecțiune, flecționar, gerundii, înmulțit** (=**plural**), (sunet) **întonat-întonat, limbistic, (vocale) linguale, neîntonat-neintonat,**

participip-particípu-participiu, plus-cam-perfect-mai mult ca perfect, (propoziţii) subordinate.

Numai în cazul formelor adiectiv-adjectiv, femenin, genetiv am optat pentru adjectiv, feminin, genitiv.

În conformitate cu principiile ortografiei actuale, unele forme grafice au fost transpuse în felul următor :

— ă a fost transcris î în cuvinte ca : încă, îngust, cîmp, plîng, rînd etc. ;

— e apare ă în : aretat, împunseturi, resună, remas, etc. ;

— ĕ a fost transcris ă (arĕt, donĕ, mĕsură, rĕu) dar şi î în curĕnd orĕnduit, tĕnĕr ;

— e a fost transcris ie la începutul cuvîntului (erte, eşit, eri) sau la începutul unei silabe care urmează după o vocală (batae, boeri, grăesc, nevoe, strae, voe) ;

— i a fost transcris î la început de silabă (însă, indemnat, intre, in) sau în interiorul cuvintelor (riu, ris, sin) ;

— ó a fost redat prin diftongul oa ; persónei ;

— u şi ŭ în poziţie finală, cînd nu notau o realitate fonetică, au fost suprimaţi (vechiu, traiu, graiu) ;

— diftongul ea a fost transcris ia la început de silabă (earăşi, eaca, earnă, eară), după vocale, cînd terminaţiile -iască, -iază alternează cu -iesc, -iez (povăţuească, străduească, tămîiază, voească) sau cînd sufixele -ială, -iau alternează cu -ieli, -ieni (mînueală, îndoeală, rînd ueală) ;

— ia a fost transcris ea în chiamă ;

— ie apare redat prin i (ieată) sau, după consoane palatale, prin e (vechie) ;

— oa a fost transcris -ua în zioa şi o în cuvinte de tipul foasta, metoada ;

— s a fost redat prin z în poziţie intervocalică (fizice, nazal, poziţie poesie) şi înainte de b, d, g, v (desvolta, desvăţa, disgropa, sgîrcit, sgomot, izvor, gazdă). Prin x a fost transcris în exemple ca : escepţie, esamina, esemplu, esprima, espresie, esplica ;

— ce a fost transcris che în cestiune şi se în cedilă ;

— ch a fost redat prin c în cuvintele chronicari, chronică, dar prin h în anarchie, archivă, chaos, chrisov, chartă ;

— qu a fost transcris cv în consequente ;

— d a fost transcris z ;

— consoanele duble au fost transcrise în ortografia actuală.

Titlurile cărţilor citate de Lambrior în articolele sale au fost subliniate, cele ale revistelor puse între ghilimele, iar citatele, confruntate

Scanned with OKEN Scanner

cu sursele indicate de autor, au fost completate și corectate acolo unde a fost cazul. De asemenea, s-a dat exact titlul lucrării sau al revistei de unde provine citatul, indicîndu-se ediția și anul apariției. În unele cazuri, citatul complet (mai ales cel scris cu caractere chirilice) sau exemplul corect din documente s-a dat la note. Tot aici, pentru citatele care trimit la Carte de citire, am indicat și pagina.

Notele de subsol ale autorului au fost păstrate în josul paginii, fiind însemnate cu *. Cele ale editorului poartă cifre arabe și apar în Note, la sfîrșitul cărții. Cînd articolul nu conține notele noastre, cele ale lui Lambrior sînt notate cu cifre arabe în-josul paginii.

Uneori am pus între paranteze cuvinte și expresii, am renunțat la unele abrevieri (d. e. a fost transcris de exemplu) și am subliniat sau am așezat între ghilimele exemplele date de Lambrior.

Numele proprii românești și străine au fost scrise corect, greșelile de tipar au fost corectate în mod tacit iar, cînd punctuația contravenea normelor actuale, am intervenit în text.

I. N.

Scanned with OKEN Scanner

LINGVISTICĂ

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA ROMÂNĂ VECHE ŞI NOUĂ

(Traducerea românească a scrierilor lui Oxenstiern)

Tiparul sau tiparniţa, cum îi ziceau bătrînii, s-a adus de mult în Moldova; cu toate aceste, afară de cărţile bisericeşti şi de pravile, rar se mai tipăreau şi alte materii. Manuscrisul letopisiţelor n-a fost tipărit pînă la d. Kogălniceanu; asemenea şi alte scrieri morale şi filozofice n-au fost tipărite pînă în zilele noastre.

Pricina este că numărul cetitorilor unor astfel de scrieri era foarte mic, aşa că cei puţini care se îndeletniceau cu cetirea istoriei ţărei, sau a altor plăzmuiri literare îşi scoteau fiecare copie de pe manuscrisul original; de aceea sînt mai multe copii de pe aceeaşi scriere veche. Altfel, se urma cu cărţile bisericeşti şi cu pravilele; pentru aceste se găseau mai mulţi cetitori; ţara era plină de biserici şi mînăstiri şi fiecăreia îi trebuia un număr de cărţi religioase, fără a mai ţinè sama că, în casa unui boier vechi moldovean nu lipsea ceaslovul şi psaltirea. Tot cam aşa şi cu pravelele: acestea trebuiau să fie în mîna dregătorilor şi judeţilor de pe la toate scaunele Moldovei, *căci pentru acest sfîrşit s-au tipărit*, ne spune precuvîntarea pravilei lui Vasilie Vodă („Arhiva românească", I, p. 17).

Între manuscrisele ce ni s-au mai păstrat din veacul al XVIII-lea este şi tălmăcirea scrierilor lui Gabriel Thureson conte de Oxenstiern. Acesta se trăgea dintr-o familie însemnată din Suedia şi a trăit între anii 1641 şi 1707. La 1697 fu trimis ambasador din partea regelui Carol al XI-lea la Congresul din Ryswik; nu se ştie cum s-a purtat în această însărcinare, destul că în urmă a fost învinovăţit că nu au avut destulă grijă de interesele suedeze şi astfel şi-a pierdut harurile regelui de care se bucurase

Scanned with OKEN Scanner

pînă atunci. În această stare a rămas aproape doi ani de zile de la 1697—1699 cînd dobîndi harurile lui Carol al XII-lea și fu numit guvernator în ducatul Deux-Ponts, care încăpuse în mînile casei domnitoare de Suedia.

Dar după opt ani părăsind luteranismul și trecînd la religia catolică își pierdu averea și fu surghiunit, așa ne spune epitaful făcut de dînsul în cei din urmă ani ai vieței.

Patria, domo et mundo
Verae religionis, pravae uxoris, et podagrae
Causa carui.
Peccator eram, cinis sum
Amplius nihil
Apage viator: brevi talis eris.

În timpul surghiunului a scris franțuzește opere cunoscute sub numele de: *pensées sur divers sujets avec des réflexions morales.* Această scriere a lui Oxenstiern a fost tălmăcită românește în veacul al XVIII-lea și este una din cele mai vechi tălmăciri din franțuzește, de nu cumva chiar cea dintîi. Ca și alte scrieri de felul acesta, tălmăcirea lui Oxenstiern se află în mai multe exemplare manuscrise; noi cunoaștem pînă acum patru, însă din acestea nici unul nu este originalul tălmăcirei, toate sînt copii din deosebite timpuri. În ele abia se scrie numele copistului și data copierei, nu se arată nici timpul cînd s-a tălmăcit, nici numele tălmăcitorului. De regulă toate exemplarele cîte am văzut nu sînt complecte, le lipsește cartea a II-a, afară numai de cel de la Biblioteca din Iași, care cuprinde tălmăcirea operei întregi a lui Oxenstiern. Cel mai vechi din cele ce cunoaștem este cel păstrat de d. Vasile Pogor; acesta datează de la 1781, aprilie 20 și este scris de Isakie Ierodiaconul ..... (neînțeles și șters). Al 2-lea, în păstrarea d-lui Iancu Codrescu, datează din 1782 și pare a fi scris tot de Isachie Ierodiaconul, judecînd de pe asemănarea scrisorei. Al 3-lea, în stăpînirea d-lui Grigore Carp, nu are data copierei, dar nu se poate prepune să fie originalul, căci nu e isprăvit și în mare parte titlurile nu sînt scrise. Al 4-lea, exemplarul Bibliotecii de Iași, singurul isprăvit, s-a scris la 1807, după cum se vede din o notiță, care, fiind interesantă și din alte puncturi de vedere, o aduc aici întocmai cum se află pe fila din urmă a cărței întăi: „Scri-

Scanned with OKEN Scanner

su-s-au această carte ce se numeşte Oxistern; ea este politicească, dar pot să zic mai mult bisericească, scrisă de mine mai micul şi plecatul între scriitori Lupul Beldiman logof., cu toată cheltuiala unchiului meu Vasile Beldiman, care a fost vatav la Prăjeştii din ţinutul Neamţului la răposatul vornic Neculai Roset. Pentru care rog şi poftesc pe cei ce vor ceti, unde vor găsi vreo greşală în cuvinte sau în slove, să nu mă ponojnuiască ci să îndrepte cu duhul blîndeţei lor. Căci cum nu este cu putinţă a se vedea cerul vreodată cu cât de puţin nor de către oameni, aşa nu este cu putinţă şi scriitorului a nu greşi. Şi s-a scris această carte în zilele luminatului şi prea înălţatului domnului nostru măriei sale Constantin Ipsilant Voevod în a doua domnie în Moldova, fiind domn ales pe două ţări, pe Moldova şi pe Ţara Românească, şi fiind acum dus la Bucureşti cu oştile ruseşti, avînd împăratul Moscului în această vreme război cu turcii şi cu franţujii. Iar doamna măriei sale, a lui Vodă, se află la Cameniţa în Ţara Leşească şi comandant pe oştile cu au venit în Moldova asupra... (nediscurcat) se află Melhirov ghinărar feldmarşal şi aici în Moldova stăpînesc boierii caimacami.

Mîna ştiu că va putrezi
Iar scrisoarea se va pomeni.

Şi s-a scris la leat 1807 april, iscălit *„Lupul Beldiman logofăt“*.

Cînd s-a tipărit catalogul bibliotecei de Iaşi, scrierile lui Oxenstierna s-au pus sub numele lui Beldiman Lupul, însă după cum se vede din însemnarea de mai sus nici el nu spune că este tălmăcitorul lui Oxenstiern, şi apoi nici se poate presupune aceasta cîtă vreme se găsesc exemplare mult mai vechi decît cel scris de dînsul.

Exemplarul de la 1781 încă nu poate fi socotit ca originalul tălmăcirei, deşi este cel mai vechi din cîte cunoaştem; şi aceasta pe următoarele temeiuri: 1) dacă ar fi el originalul, apoi ar trebui să cuprindă tot cît s-a tălmăcit din scrierile lui Oxenstiern şi nu ar fi bucăţi precum este „dialogue entre le corps et l'âme“ care se află numai în exemplarul bibliotecii şi în celelalte lipseşte, cu toate că acest *capitul* e cuprins în cartea I, pe care o au toate exemplarele cunoscute. 2) Sînt mai multe locuri unde lipsesc

Scanned with OKEN Scanner

fraze întregi, care se găsesc tălmăcite numai în exemplarul bibliotecei, (Vezi nota de mai jos).

Prin urmare, cîte patru aceste exemplare sînt copii de pe o scriere mai veche despre care n-am putut afla nimic pînă acum. Cu atîta mai puțin am aflat numele tălmăcitorului care trebuie să fi cunoscut pe lîngă limba franțuzească și pe cea latină, căci cartea lui Oxenstiern pe lîngă textul franțuzesc are mai multe citate latinești lungi pe care de asemenea s-au nevoit a le tălmăci românește. Din mînuirea cu ușurință a limbei românești și din cunoștința deplină ce avea de dînsa, după cum se va vedè în citatele ce vom face mai jos, urmează că tălmăcitorul era român; și nici se poate prepune că un străin ș-ar fi dat pe acea vreme osteneala ca să învețe atît de bine limba românească, cînd ea nu avea nici o trecere. Socotind data morții lui Oxenstiern 1707 și timpul cît a trebuit să treacă pînă la publicarea operelor lui, apoi mai socotind și data celui mai vechi exemplar românesc 1781 putem încheia că tălmăcitorul a trebuit să trăiască în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Atîta este tot ce putem zice despre tipul tălmăcirei operei lui Oxenstierna și despre tălmăcitor.

Desigur, o întîmplare a adus pe necunoscutul tălmăcitor să deie peste scrierile lui Oxenstiern și să le tălmăcească românește; căci pe cît știu, opera lui Oxenstiern n-a fost niciodată atît de vestită încît să-i pătrundă numele pînă la noi și apoi sub îmbulzeala vestei să fie tălmăcită și în românește. Înainte de a spune ce se cuprinde în scrierile lui Oxenstiern, să ascultăm părerile date de vreo cîțiva cetitori români din veacul al XVIII-lea și începutul celui al XIX-lea, pe care le-au scris ei însuși pe filele de la urmă a manuscrisului; așa, în exemplarul bibliotecei din Iași pe fața de alăturea cu notița scriitorului, un cetitor, a căruia iscălitură n-am putut-o deslega, zice: „Și eu am cetit toată cartea lui Oxister, avînd oareșcare rîvnă ca să aflu multe ce-mi sînt trebuitoare la a mea petrecere, etc. etc.“. La sfîrșitul exemplarului celui de la 1781 pe aceeași filă unde se află deoparte tabla norocului, pe cealaltă parte se află următoarea însemnare: „Această carte cetind-o numai pentru o zabavă, iar nu spre un folos: și cel ce a scris-o i-a fost

drag a scrie şi se vede că n-a avut alt lucru". În sfîrşit, Beldiman Lupul a zis „că scrierea este politicească (lumească) dar mai mult bisericească" etc. Cartea lui Oxenstiern, care a dat loc la păreri deosebite şi uneori protivnice, este un fel de filozofie practică, morală şi se compune din mai multe cugetări singuratice asupra mai multor lucruri ; de pildă, vorbind sub un titlu aparte despre *mînie* spune că ea pune pedică liniştei şi sănătăţii, apoi aduce cîteva pilduiri atît ispitite de alţii cît şi de sine. Tot în acest fel se dă părerea asupra singurătăţii, bucuriei etc. Afară de aceste cugetări singuratice asupra stărilor sufleteşti a omului, mai are şi altele, bunăoară asupra cîtorva persoane istorice cum este Cesar, Pompeiu şi alţii apoi asupra ştiinţei şi a religiei. Părerile prielnice şi neprielnice ce s-au dat asupra scrierilor lui Oxenstiern tălmăcite româneşte de cetitorii români îşi au lămurirea în deosebirea de temperament : sînt oameni cărora nu le place a fi aşa de lung moralizaţi ; aceia fără îndoială au trebuit să socotească vremea scriitorului ca o zăbavă neavînd ceva mai bun de făcut ; alţii de un alt temperament le-au luat la cetit serios, spunînd în urmă că au rămas mulţumiţi de învăţăturile folositoare ce a cules din ele.

Astăzi scrierile lui Oxenstiern au un îndoit interes :

1. Ca idei, care au trebuit să aibă îndeobşte o însemnată înrîurire asupra generaţiei de la sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi celei de la începutul veacului al XIX-lea. Din acest punct de vedere se pot recomanda celor ce vor întreprinde studii asupra lui Beldiman, Conaki şi a timpului lor.

2. Ca limbă care poate sluji de pilduire a celor care vor să mai vorbească şi să scrie limba românească şi nu ţintesc la dărăpănarea ei desăvîrşită, fără nici un temei, poreclită propăşire.

Iată două bucăţi tălmăcite una din franţuzeşte şi alta din latineşte însoţite de textul acestor două limbi după ediţia din 1825 a lui Oxenstiern :

De la vue

La vue est le flambeau du corps, et la sentinelle que la nature a mise à dessein tout près du juge-

Pentru vedere

Vederea este făclia trupului şi straja care firea a pus-o cu dinadinsul foarte aproape de judecată, ca cu

ment, afin que par sa vigilance et ses soins l'homme pût être averti des périls qui le menacent, et qu'ensuite la prudence les lui fit éviter. Elle est cependant le premier des sens qui se révolte contre la raison. C'est la mère de nos passions déréglées. C'est elle qui donna la première atteinte à la béatitude d'Eve dans le paradis terrestre et qui aveugle encore aujourd'hui la raison de beaucoup de mortels.

Les yeux trahissent le coeur. Ce sont eux qui donnent la naissance à nos désirs criminels. Ils parlent sans avoir de lanque, et s'expliquent avec facilité, quoiqu'ils soient muets. Les anciens ont imaginé l'amour aveugle ; mais c'est pourtant dans les yeux qu'il réside : c'est de là qu'il nous tire ses premièrs coups :

Post visum risum, post risum, venit ad actum.
Post actum factum, post factum poenitet actum.

Si David n'eût regardé Betsabée ; la femme de Putifar, le sage Joseph les deux viellards la chaste Suzanne ; Herode, sa belle-soeur, et tant de milliers d'autres qui par la vue sont tombés dans le crime, il ne

străjuirea sa și grija, omul să se poată mai înainte a se feri de primejdiile ce-l îngrozesc, și priceperea să-l facă să fugă de dînsele. Ea este din cea mai întîi simţire care se oștește împotriva *socotelei*. Ea este muma patimilor noastre celor fără de orînduială. Ea este care a dat cea dintîi bătaie fericirei Evei în raiul pămîntesc și care orbește și astăzi socoteala a multor muritori.

Ochii văd inima cu vicleșug și ei sînt care dau naștere desmierdărilor noastre celor cu prihană. Ei grăiesc neavînd limbă și tălmăcesc cu înlesnire măcar că sînt mulţi. Cei vechi au cugetat pe dragostea oarbă, dar ea cu toate aceste în ochi se află stătătoare și de acolo ne trage cele dintîi a ei porniri.

După vedere rîderea
După rîs pipăirea
După pipăire faptă
După faptă căinţă

David de n-ar fi văzut pe Versavia, muierea lui Putifar pe Iosif, acei doi bătrîni pe curata Sosana, Iacov pe a sa cumnată, și atîtea mii alţii care cu vederea au căzut în păcate, nu și-ar fi adus asupră-și

Scanned with OKEN Scanner

se seraient point attiré le châtiment du ciel, qui est toujours inséparable de l'iniquité.

Les yeux sont ordinairement les fontaines du coeur et les larmes ses temoins. Quand celles-ci viennent de l'amitié, elles paraissent des perles ; mais quand c'est la rage qui les produit, elles sont des gouttes venimeuses. Pour celles des femmes il n'est pas sûr de s'y fier, ni même à propos d'y faire attention : car comme leur excessive curiosité ne leur permet quasi jamais de fermer les yeux, elles ne sauraient plus à la fin retenir l'humidité dont se forment les larmes, et c'est de la que les anciens ont bien observé, et dit avec raison :

Dum faemina plorat
Decipere laborat.

bătaia care este nedespărțită de strîmbătate. Ochii sînt deapururea izvoarele inimei și lacrimile sale mărturii, care cînd vin din prieteșug se par mărgărintar, iar cînd este turburarea care le naște sînt picături veninoase. Pentru a muierilor nu este a te încredința nici cu cale a face luare aminte, pentru că după cum iscodirea lor cea peste măsură nu le lasă mai niciodată a închide ochii, așa nici pot la cea din urmă opri umezeala din care se fac lacrimile. Pentru aceea cei vechi bine au luat aminte și cu drept a zis :

Cînd femeia lăcrămiază
A înșela se nevoiește.

În capitolul intitulat *Du changement de religion (Pentru schimbarea legei și a credinței)* este următoarea citație latinească din Sf. Augustin :

Tenet me in ecclesiae hujus gremio consensio populorum atque gentium ; tenet auctoritas miraculis inchoata, spe nutrita, charitate aucta, vetustate firmata. Tenet me ab ipsa sede Petri apostoli usque ad praesentem episcopatum successio sacerdotum.

Mă ține în sînul acestei biserici, unirea neamurilor și a limbelor ; mă ține volnicia stăpînirei care s-au început cu minuni, s-au hrănit cu nădejde, s-au înmulțit cu dragoste, s-au întărit cu vechime. Mă ține diadohia preuției de la însuși scaunul apostolului Pe-

Scanned with OKEN Scanner

Tenet ipsum catholicae nomen, quod non sine causa inter tam multas haereres, ista sola ecclesia obtinuit. Apud haeretica, autem nihil horum est quod me invitet ac teneat [1]. Sola personat veritatis policitatio : si autem tantum modo promittitur et non exhibetur, nemo me movebit ab ea fide que animum meum tot et tantis nexibus christianae religioni adstringit.

tru pînă la această episcopie de acum. Mă ţine însuşi numele catoliceştei credinţe care nu fără dreptate între atîtea multe eresuri această biserică numai l-au avut. Iar la eretici nici una din aceste nu este care să mă îndemne şi să mă ţie. Singură făgăduinţa adevărului sună : de vreme ce numai făgăduieşte şi nu se arată, nimine nu mă va clăti de la acea credinţă, care socoteala mea cu atîtea de multe şi cu atîtea de mari *răzămături* şi legături o strînge.

Limba tălmăcirei este cea grăită şi astăzi de popor cu oarecare deosebiri. Acele deosebiri sînt următoarele :

1. Ea are o sumă de cuvinte din nou alcătuite pe care însă poporul le înţelege deplin fiindcă sînt izvodite din însăşi cuprinderea limbei sale fără a i se aduce prin aceasta vreo scădere. De pildă, din vechiul infinitiv *dorire* s-a făcut substantivul *dorirea*, neîntrebuinţat în limba populară ; asemenea *crudatec* făcut după analogia lui *zburdatec*, apoi *vrere*, *cumplire* etc. toate făcute după analogii.

2. S-au făcut oarecare adausuri de cuvinte nouă, unele din greceşte altele din limbele romanice şi aceasta din două pricini : 1) sau pentru că se primeau idei care pînă acum nu avusese nici fiinţă nici nume în limba românească, de pildă : *fantasia*, *metod*, *sinidisis* (conştiinţa) şi altele ; 2) sau pentru că nu putea scăpa tălmăcitorul de înrîurirea vremelnică grecească, scriind tocmai în vîlva epocei fanariotice şi aşa întrebuinţa din cînd în cînd vorbe ca *metahirisi*, *pierighie* şi altele. Altmintrelea, alcătuirea propoziţiei şi a frazei, cum se poate vedea din citaţiile făcute, păzesc firea limbei româneşti, aşa cum se grăieşte ea pînă astăzi în popor.

---

[1] Următoarele cuvinte nu sînt tălmăcite în nici un exemplar ci numai în cel de la biblioteca Iaşi.

Scanned with OKEN Scanner

Cu alte cuvinte, tălmăcirea lui Oxenstiern ne arată limba populară ţintind către o dezvălire firească pentru a îndeplini cererile nouă ale gîndirei. Se naşte întrebarea, oare limba vorbită astăzi prin tribunale, pe catedrele universităţilor şi scrise în unele gazete şi cărţi este sau nu o treaptă firească a propăşirei limbii, începută în veacul al XVIII-lea prin tîlcuiri ? Aceasta se va vedea din o ochire răpede asupra limbei în trecut.

Limba românească, ca oricare limbă romanică, s-a născut şi a crescut sorbindu-şi elementele compuitoare din limba latină ce se discompunea şi din mijloacele înconjurătoare.

Vorbindu-se limba latină în amîndouă Daciile, precum dovedesc inscripţiile, tabulele cerate şi diplomele militare, de la un timp finalele, declinaţiile acestei limbi a început să nu mai aibă nici un înţeles pentru urechea celor ce le rosteau ; însă în măsura cu care se pierdea înţelesul finalelor, în aceeaşi măsură se şi lepădau de la urma cuvîntului, precum ramurile unui copac după ce s-au uscat şi au putrezit cad la pămînt. Dar în timp cînd se petrece aceste, tot pe nesimţite se adaugă la urma cuvîntului în locul părţii putrezite şi căzute pronumele *ille, illa, illud,* din care s-a făcut articolul românesc. Tot astfel de prefaceri s-au întîmplat şi cu celelalte părţi ale vorbei. În scurt, pretutindenea unde un organism vechi pierea şi se dărîma, în locul lui încolţea şi creştea un altul nou. Elementele locale, care au intrat în compunerea limbei româneşti după ce au alungat prin lupte pe unele din elementele latine, nu rămîn nici ele în starea de mai nainte, ci se prefac după cererile noului organism limbistic ce se formează. Această prefacere a elementului limbei vechi, pentru ca să deie naştere unei limbi nouă se sfîrşeşte de la o vreme şi cuvintele limbei nouă, ori de unde luate, se pun într-o armonie statornică şi dau limbei nouă un caracter particular. De aici urmează că orice cuvînt din limba românească, fie chiar luat din o limbă străină, este românesc de îndată ce a intrat în limbă *pe cînd avea ea însuşirea de a preface elementele străine după aceleaşi regule după care a prefăcut şi elementele latine.* Timpul cît a ţinut acea putere a limbei româneşti rămîne de hotărît ; astăzi se pare că a pierdut-o, sau cel puţin nu o mai are la acea treaptă la care o avea odată. Mai multe cuvinte intrate acum în limbă se află în o deplină analogie

Scanned with OKEN Scanner

cu acele care au intrat altădată ; cu toate acestea, limba de astăzi nu le mai poate schimba întocmai cum a schimbat pe analoagele lor ; de pildă, cuvintele *titio, plecatio* și altele sînt analoage cu *natio fractio, recomendatio* și altele, însă pe cînd odată limba a făcut din *titio-tăciune,* din *plecatio-plecăciune,* face din *natio-naţie,* din *fractio-fracţie,* din *recomendatio-recomandaţie* etc. Luăm aminte că formele *năciune, frăpciune, recomendăciune* nu sînt făcute instinctiv, cum sînt făcute în veacul al XVIII-lea *naţie, fracţie* etc. de aceea nici nu trebuie a le socoti ca formaţii firești, ci ca pe niște forme silite de conștiința legilor limbei.

Prin urmare, păturele de cuvinte adause la limba românească după ce a slăbit puterea ei prefăcătoare se pot asemăna cu păturile ce se așează pe un cristal format și se lipesc de dînsul, dar fără a se asemui materiei cristalului oricît de mult i-ar sta deasupra, în timp ce, dacă aceleași elemente din care se compune pătura s-ar fi aflat în vremea cristalizării, ele s-ar fi combinat poate cu elementele lui compuitoare în niște proporții hotărîte și ar fi alcătuit individualitatea intimă a cristalului.

Asupra individualităţii limbei românești au stat în cursul vremilor mai multe pături depuse de șivoiul înrîuririlor străine, însă acele pături una după alta au perit cu puține urme a fiinţării lor. Astfel, sînt mai cu seamă trei înrîuriri ce a primit limba din veacul al XVII-lea încoace, anume înrîurirea turcească, grecească și rusească ; însă cîtetrele aceste înrîuriri mai nouă au fost ca niște adausuri pe deasupra cristalului limbei românești fără a se ispiti vreuna să alunge din principiu elementele compuitoare ale limbei și să le înlocuiască prin altele, ci numai moda a îndemnat pe boierii și locuitorii de prin orașe a lepăda pentru un timp din vorbirea aleasă cîteva cuvinte și a le înlocui prin altele, dar după ce a trecut furia modei, au început a părăsi, de pildă, cuvintele grecești ca să ia pe cele rusești. Dedesubtul acestei necontenite schimbări a modei din afară se aflau adevăratele cuvinte românești care niciodată n-au fost de tot părăsite, mai ales în scriere. Dovadă că în vălva fanariotismului găsim în tălcuirea lui Oxenstiern o limbă curat românească. Așa tot s-au schimbat modele vorbirei una după alta fără ca să aducă mare scădere limbei românești pînă la deșteptarea *conștiinţei noastre naţionale,* cînd

Scanned with OKEN Scanner

s-a curăţit de pe cristalul limbei pătura cea mai din urmă depusă şi a început a fi *à la mode* să se scrie româneşte, fără a-i veni cuiva în minte că în limba românească însăşi sînt cuvinte care trebuie aruncate fiindcă obîrşia lor este nelatină sau îndoielnică. În mijlocul acestei cursori paşnice a limbei româneşti, cînd ea odrăslea ramuri nouă din tulpina sa şi astfel se pregătea a se mlădia după cererile nouă ale gîndirei, primind pe ici pe colea ajutor de la limba latină şi de la celelalte limbi romanice, însă numai unde era lipsă, iată că vin transilvănenii cu principiul că nu numai pătura moscălească, grecească şi turcească trebuie înlăturată, ci şi cuvinte bătrîne de cînd limba trebuie alungate dacă nu sînt latineşti ; ba chiar şi acele latineşti trebuie întoarse la altă formă, anume dacă s-ar putè la cea latinească, de vreme ce formele de astăzi sînt numai o corupţie a formelor vechi. Asupra acestei păreri, care voia să ne sfărîme limba, s-a împotrivit cei maî mari bărbaţi ai generaţiei trecute, dar noutatea lucrului a biruit, limba românească cea istorică, în care s-a urzit începutul bun al literaturei noastre, a fost părăsită şi în locul ei s-a ridicat *o amestecătură fără nici un caracter hotărît* ; aşa că astăzi unii din cei care se dau de literaţi prin capitala României se întreabă ce înseamnă cuvîntul *mladă*, *hîd*, *cuşmă* etc. atîta e de cunoscută limba românească acelora ce se cred chemaţi a croi o literatură poporului român. Astfel, s-a părăsit adevărata cărare a propăşirei limbei, apucată în veacul al XVIII-lea atît în Moldova cît şi în Ţara Românească, după cum se va vedè cu un alt prilej, şi s-a luat un alt drum al căruia sfîrşit firesc a trebuit să fie limba academică.

Ciudată e mintea omenească ! A trebuit să se isprăvească o clădire pînă în sfîrşit, pentru ca să se vadă că e cu desăvîrşire greşită. În adevăr, de cînd lucrează Academia dicţionarul ei, s-a îngrozit lumea de urmările cele mai îndepărtate ale principiilor neologiste şi a început reacţia nu către o limbă arhaică, ci către limba grăită a poporului românesc.

În urma acestei răpezi ochiri istorice, ne întrebăm de ce folos sînt pentru limba românească şi literatura propriu-zisă (poezia, nuvela, romanul şi drama), cuvintele nouă care se silesc a izgoni pe cele vechi ?

Scanned with OKEN Scanner

S-a zis că vorbele nouă îmbogăţesc limba, dar să ne înţelegem asupra acestei bogăţii: am arătat mai sus că vorbele primite astăzi de la limba latină sau alte limbi romanice nu ajung niciodată a se pleca la aceleaşi regule la care s-au supus materialul latinesc şi străin în timpul întrupărei limbei, că ele formează o pătură deosebită, ce are numai cîteva puncte de asemănare cu materialul vechi. Această pătură este, în adevăr, o bogăţie numai atunci cînd se compune din cuvinte care nu fiinţau în limba veche, căci atunci înseamnă că sub fiecare cuvînt nou introdus se ascunde o idee nouă, aşa că nu se îmbogăţeşte numai dicţionarul, ci şi magazia cunoştinţelor noastre. Dar cînd se scot din limbă vorbe vechi sub cuvînt că sînt străine limbei latine şi se înlocuiesc prin altele nouă, care nu pot intra niciodată în acea legătură armonică cu restul limbei în care fusese cele alungate, atunci se micşurează materialul care alcătuieşte cuprinsul lăuntric al limbei şi se sporesc păturile aşezate oarecum deasupra.

Cuprinsul limbei româneşti se mai micşurează şi în alt chip: se naşte pe nesimţite năzuinţa de a părăsi tot ce-i vechi, fie chiar latinesc şi a se înlocui prin alte cuvinte nouă formate din aceeaşi rădăcină numai ca să fie ceva nou; aşa, de pildă, vorbele: *răspunzător*, *danie*, *defăimare*, *legiuire*, *puternic*, *datornic* şi altele foarte multe, începuse a ieşi din obiceiul graiului de soi şi a fi înlocuite prin: *responsabil*, *donaţiune*, *infamaţiune*, *legalitate*, *potinte*, *debitor* etc.

Materialul acest nou adus în limbă prin alungarea celui vechi, nu numai că schimbă firea limbei româneşti dîndu-i un alt caracter, dar apoi este spre dauna începuturilor noastre literare.

Literatura propriu zisă are nevoie de o limbă, a căreia cuvinte să fie în stare a înfăţişa în mintea cetitorului aceleaşi imagini pe care le-a alcătuit fantezia poetului. Acum se naşte întrebarea, care din două materialuri limbistice va sluji mai bine poetului, acela pe care l-au adunat neologii de prin dicţionare, sau acela pe care l-au hrănit necontenit cîntecele, poveştile şi zicătorile poporului român? Răspunsul nu poate fi îndoielnic: ceea ce ne încîntă în scrierile lui Conachi, Văcărescu, C. Negruzzi şi Alecsandri nu sînt numai ideile vărsate în ele, ci şi limba românească în toată vlaga

Scanned with OKEN Scanner

și virtutea ei. Rotească-se în închipuirea poetului cele mai măreţe imagini, ele nu vor putè fi niciodată turnate în formă simţitoare, dacă limba nu-i destoinică pentru aceasta.

Destoinicia unei limbi pentru a zugrăvi imaginile stă în aceea că materialul ei n-a ajuns de tot abstract. Limba unui popor fără cultură ştiinţifică nu putea fi ridicată pe o treaptă înaltă de abstracţie; dimpotrivă, era foarte îndemînatecă pentru a înfăţişa cele mai plastice imagini poetice.

Singură ştiinţa avea nevoie de un număr de termeni noi, dar urmînd metoda începută în veacul al XVIII-lea adecă primind cuvinte nouă numai acolo unde era lipsă, n-am fi ajuns niciodată la desăvîrşita stricare a limbei la care am sosit astăzi. Lăsînd la o parte lipsa de talent ce însuşeşte pe mulţi din acei care se apucă să facă versuri astăzi, dar apoi şi limba nu le face puţină sminteală, mai ales dacă se sileşte bietul poet să scrie limba Academiei.

Bătrînul Eliade, ce are meritul unui stăruitor neobosit pentru înfiinţarea multor lucruri (şcoală, gazetă etc. etc.), s-a încercat fără izbîndă mai în toate felurile de scrieri, poate ca să deie pilduire altora mai destoinici. Scrierile lui poetice pot sluji în mare parte ca exemplu de limbă unde imaginile sînt întunecate din pricina vorbelor nouă în care le-a îmbrobodit. Iată cîteva versuri din poema sa *Oracol la România*:

De-atîţi ş-atîţi seculi *un geniu te* protege
Ca scutitorul angel *şi* mistic *ca o* sphynge
Aceasta e credinţa ce-avuşi d-eterna *lege*:
Că bunele principe dau consequenţi *mai bune.*
Că ceea care semeni, aceea vei culege.
Licurg spre-a-ntări legea în cuget îşi propuse
S-abdice *la coroană, la interes umane,*
L-affecţiuni, *la patrie, căminele străbune*
Şi zice, o viri *ai Spartei, prunci,* virgini *şi* matroane
Juraţi a ţine legile intacte, inviolate;
Juraţi că numai legile au drept de suverane *etc., etc.*

Desigur că dintre stăruinţele lui Eliade, aceea care nu va izbuti este stricarea fără milă a limbei româneşti. Cuvintele *viri, virgini, matroane, intacte* şi altele de felul acestora luate din dicţionare sînt pentru mintea românului ca

niște semne prin care se deosebesc conceptele numite prin ele, de altele; pe cînd echivalentele lor românești, *barbați*, *fecioare* etc., deșteaptă în minte imaginea lucrului mai mult sau mai puțin vie, după cum s-au purtat ele în limbă, mai mult sau mai puțin concrete.

Deopotrivă, idei tot atît de obștești și prozaice ca și a lui Eliade sînt sprijinite și înălțate în sufletul nostru prin limba simțitoare în care sînt zise. Chiar între alcătuirile lui Conachi sînt bucăți pe care numai limba le mai susține între poezii, de pildă următoarele versuri din scrisoarea către Zulnia:

Din toți muritorii lumii cel mai în nenorocire
Și dintre toți pătimașii cel mai mult în osîndire
Este omul care-ți scrie! Mai pomenește-l tu oare?
Ah! de nu-l vei mai cunoaște de pe slove și scrisoare!
Cunoaște-l de pe-a lui lacrimi ce le-i găsi pe hîrtie.

În toate acestea mai nimic poetic deosebit, gîndiri care se întîlnesc în fiecare scrisoare de dragoste; dar ceea ce ne umple de mulțumire e limba, în care astăzi ca într-un liman se odihnește mintea obosită de învățăturile neologismelor celor fără trup viețuitor.

1873

Scanned with OKEN Scanner

LIMBA CRONICARILOR ŞI LIMBA DE ASTĂZI LA ROMÂNI

Limba cronicarilor este limba grăită a poporului român pe vremea cînd s-a scris. Pentru aceste stau mărturie hrisoavele cele de o vîrstă, unde se găsesc aceleaşi forme şi acelaşi fel de construcţie ca şi în cronice.

Cel mai vechi cronicar ce ne-a rămas este vornicul Ureche, care scria pe la începutul veacului al XVII-lea. El pomeneşte de un *letopiseţ* vechi moldovenesc care a fost scris din basne şi din poveşti, prin urmare, în limba basnelor şi a poveştilor. Ureche l-a urmat pentru vremile vechi, mai sporindu-l cu cele ce a putut găsi prin scriitorii străini. Inversiile propoziţiilor şi mulţimea incidentelor împleticite printre membrele unei propoziţii principale, întunecă înţelesul şi-l face mai greoi. Aceste forme nu sînt o imitare a formelor latineşti, cum cred unii, ci aşa era graiul românesc în curgerea lui, pe acea vreme. De-ar fi fost o imitare seacă şi robită a formelor unei alte limbi, fie chiar a celei latineşti, nu s-ar putè urmări o schimbare de propăşire ale aceloraşi forme cu cît înaintam cu timpul, ci imitarea unui cronicar ar fi trebuit să rămînă răzleaţă, iar dacă toate ar fi imitat oarecare forme străine, atunci toţi ar fi trebuit să fie pururea potriviţi. Şi apoi lor le era a însemna să nu se uite povestea moşiei şi nu a-şi arăta fala de vestiţi scriitori. Am îmbraca pe strămoşii noştri cu hainele noastre cele mici, cînd am sprijini, cum au făcut unii, că Miron Costin, de pildă, cunoştea cutare ori cutare figuri ritorice şi că anume le studiase pentru ca să împodobească letopiseţul său. Miron Costin au făcut figuri ritorice, asemănări, personificări etc. fără ca să voiască, fără să-şi străduiască mintea pentru o astfel de lucrare, ci ele curgeau de la

sine după legile oricărei minți în care gîndirea are curs firesc și nesilit. Închipuiască-și cineva pe deplinul logofăt al Moldovei, român cu firea întreagă, stîlp neurnit al țării acesteia, îndeletnicindu-se să învețe dintr-o cărticică franțuzască figurele ritorice, pentru ca să împodobească letopisețul său ! Pînă și pe bieții cronicari au trebuit să-i îmbrăcăm cu metehnele unor cărturari ai noștri din ziua de astăzi ; nu ne era destul că am schimbat domnii așa fel ca să nu-i mai cunoaștem la învierea morților ! Precum s-a schimbat limba poporului în cursul vremei, așa s-a întors și limba scrisă pînă în veacul nostru cînd a început a se limpezi frazeologia și cînd formele vechi cîte mai rămăsese din veacul al XVIII-lea pier de tot. Aceasta era propășirea firească. Adevărat, n-au avut știință cu idei abstracte, dar nici ea n-ar fi fost în stare pe acele vremi să ne dezbine graiul așa de tare, ca să nu ne mai înțelegem cu poporul de jos. Din contra, ea ar fi agonisit în o sferă mai de deasupra o samă de idei cu numiri necunoscute de popor, dar învățarea fiecărui cuvînt de acele ar fi fost cunoștința unei idei. Așa este mersul firesc, și dezvălirea noastră pe atunci era firească.

Aproape jumătate din veacul al XIX-lea am mers pe calea cea dreaptă, și deodată am lasat pe Alecsandri și pe C. Negruzzi deoparte și am început a ne răfui și a întiri cuvintele din bătrîni, nu pe cele rusești sau fanariotice, căci acele de la sine fugeau din limbă, în urma deșteptării cugetului național, ci pe cele de cînd limba. Constantin Negruzzi s-au socotit și se socoate de scriitor arhaic, cu toate că chiar în *Lăpușneanu* nu are nici o întorsătură de cronicar, afară numai de cîteva cuvinte reînviete și puse în locul celor fanarioticești. Astăzi au sosit ceasul cel din urmă a graiurilor bătrîne : soldatul a început a nu mai înțelege poruncile scrise ale mai marilor săi, și țăranul nu mai pricepe ce deosebire să fie între *pravilele rusești* și *legislațiunea* de astăzi, fiindcă amîndouă îi sînt neînțelese din pricina unor vorbe nemaiauzite și nemaipomenite de la dînsul.

De voim să restatornicim vechea legătură între limba vorbită a poporului și între limba scrisă literară și științifică și să facem din poporul nostru acel tot armonic al vîrstei

Scanned with OKEN Scanner

eroice, trebuie să întrebuinţăm în limba cultă toate elementele poporane, fără deosebire de obîrşia lor. Nu e vorba aici de a ne întoarce la limba cronicarilor, limbă de la care cea poporană au făcut cîţiva paşi înainte, ci de a păstra ca şi dînşii unitatea de limbă ca legătură între deosebitele clase ale poporului.

1874

Scanned with OKEN Scanner

DU TRAITEMENT DES LABIALES *P, B, V, F* DANS LE ROUMAIN POPULAIRE

Les labiales *p*, *b*, *v*, *f* présentent en roumain un curieux phénomène qu'on n'a pas encore jusqu'ici mis en pleine lumière [1] : c'est leur remplacement dans des cas déterminés par les palatales correspondantes. Ce phénomène s'observe dans tout le domaine roumain ; mais il n'est pas partout également développé : en Moldavie, en Bassarabie et en Boukovine, c'est l'état normal du parler populaire et même de la conversation familière ; on le trouve sporadiquement en Valachie et en Transylvanie et il est constant dans le dialecte macédo-roumain. Pourtant ce phénomène si répandu, les grammairiens l'ont jusqu'ici passé sous silence. Ne s'en sont-ils pas aperçus ? C'est peu vraisemblable. C'est qu'en Roumanie, par suite d'un singulier préjugé, on trouve peu convenable de relever des phénomènes du langage qui ont pour effet de modifier la physionomie latine de la langue nationale. La langue à tout prix, de par les grammairiens, doit rester latine. Voici les faits :

---

[1] Diez en parle en différents endroits de sa grammaire mais d'après lui il n'y a que le changement de *f* en *h* qui existe dans tout le domaine roumain (tome I, p. 263, traduct. française) ; le changement des autres labiales est restreint seulement au dialecte macédo-roumain. Ainsi pour *v* il dit : „le passage de *v* initial à *g* (seulement devant *e* ou *i*?) est propre au valaque du sud" (tome I, p. 449) ; et pour *p* et *b* : „on observe dans le valaque du sud des passages du *p* au *ch* (k) et du *b* au *gj*" (tome II, p. 54). Quant à l'explication du phénomène, Diez ne la donne nulle part. Toutefois, en parlant du changement de *v* en *g* il se demande : si le fait ne se passe que devant *e* ou *i* ; si *j* n'est ici qu'adventice, et si la chute du *v* n'est pas amenée par son intrusion (tome I, p. 449, trad. fr.). Nous essaierons, dans cette notice, de résoudre les

Scanned with OKEN Scanner

Les labiales *p*, *b*, *v*, *f* suivies d'un *i* palatal sont remplacées par les palatales *ḱi*, *ǵi*, *gi*, *hi* :

	latin	*roum. litt.*	*roum. pop.*
P	perdit	pierde	ḱerde
	pectinem	pieptine	ḱeptine
	pectus	piept	ḱept
	petra	piatră [2]	ḱiatră
	pedica	piedică	ḱedică
	crepas (2e p. du s.)	crăpĭ	crăkĭ
	canabinus	cînipiŭ	cînikiŭ
	suspirare	suspiná	suskiná
B	bene	bine	ǵine
	le plur. corvi	corbĭ	corǵĭ
	le plur. orbi	orbĭ	orǵi
	abbiciolus	albișor	alǵișor
	ferves (2e p. du s.)	fierbĭ	herǵĭ
V	vinum	vin	gin [3]
	verres	vier	ger
	vespa	viaspă	giaspă
F	fera	fiarĭ	hiară
	fiat	fie	hie
	filius	fiŭ	hiŭ

Comment expliquer cette transformation apparente des labiales en palatales ? Remarquons que ce phénomène ne

---

questions posées par Diez, et cela non-seulement pour *v*, mais aussi pour *p*, *b* et *f*.

[2] Nous représentons par *ă* le son que Diez note *e* et qui est analogue à l'*e* muet français, et par *î* ce son particulier au roumain, que l'alphabet cyrillique rendait par le signe *ious* et que Diez note *u* . Quant aux *ĭ*, *ŭ* ils dèsignent des *i* et des *u* qu'on ne prononce qu'à moitié.

3. Le *g* de *gin*, *ger* etc. se prononce comme *g* italien suivi de *e*, *i*. Mais concurremment avec cette prononciation il y en a une autre où le *g* a un son identique au γάμμα du grec moderne dans des mots comme γένος γιγνώσκω ; ainsi on entend : *γin*, *γer* etc.

Scanned with OKEN Scanner

se produit que lorsque les labiales, dans le roumain littéraire, sont suivies d'un *i*.

Cet *i* a pour origine soit un *i* voyelle venant directement ou non d'un *i* latin : *corbĭ*, *albĭ*, *ferves* (*ferbes*, *ferbis*, *fierbĭ*), *crăpĭ* (*crepas*, *crepes*, *crepis*, *crăpĭ*), soit un *e* latin. Dans ce dernier cas, l'*e* [4] a donné naissance à une diphthongue *ie* ou à une diphthongue *ia* et notre *i* est le premier élément de cette diphthongue : *pierde*, *piept*, *piatră* etc.

Cet *i* disparaît souvent de la prononciation savante. Grâce à l'influence que le latin exerce sur la langue littéraire on écrit : *perde*, *peatră* etc., et on s'efforce de prononcer ces mots comme ils sont écrits. Quoi qu'il en soit de cette prononciation, l'*i* ne s'en fait pas moins entendre dans la bouche des personnes que le latinisme n'a pas totalement envahies, et cet *i* n'est pas une voyelle mais une consonne : *pyatră*, *vye*, *pyerde*, *fyu* etc.

Ce caractère de consonne est si bien établi que jadis l'écriture cyrillique le notait expressément. Elle surmontait cet *i* de deux points ainsi l'on trouve souvent: *pïarde*, *pïatra*, *fïe* etc.

C'est ce *yod* palatal, conservé dans la prononciation d'une certaine classe de la population (dans les provinces où le langage populaire est totalement envahi par le changement des labiales dont nous nous occupons), ou de certains endroits d'une province (pour les provinces oú le phénomène ne s'observe que sporadiquement), qui, dans la bouche des gens du peuple, s'est durci au point de devenir une véritable consonne palatale, capable d'amener la chute de la labiale précédente. Voilà comment les groupes labiaux *pi*, *bi*, *vi*, *fi* après être devenus *pḱi*, *bǵi*, *vgi*, *fhi*, se sont réduits à *ḱi*, *ǵi*, *gi*, *hi*.

---

[4] Il y a eu en roumain deux sortes de diphthongaison de l'*e*, qui se sont produites à deux époques différentes : l'une, celle de *e* bref accentué, trèsancienne et due aux causes qui ont amené la diphthongaison de l'*e* bref accentué dans presque tout le domaine roman ; l'autre celle de l'*e* bref ou long accentué, relativement récente et due à l'influence d'une voyelle ou d'une consonne suivante.

Dans le premier cas nous avons : *ĕ* = *ie* en dehors de l'influence de toute voyelle suivante, comme dans *ĕgo-ieŭ*, *pĕreo-pier* etc.

Et dans le second: *ĕ*, *ē* (i) = *ia* sous l'influence d'un *ă* ou d'un *e* suivant, *petra-piatră*, *gena- giană*, *viridem-viarde*.

On trouve encore çà et là les traces de cette étape intermédiaire où la labiale persistait encore à côté de l'*i* devenu consonne. Ainsi dans le parler populaire de toute Moldavie on prononce encore *copkil* (enfant) et *lupkĭ* (des loups), mots que la langue littéraire et le parler populaire de certaines autres provinces prononcent *copil*, *lupĭ*. De même on entend encore dans les montagnes de la Moldavie : *bgine*, *pḱerde*, *pḱere* etc. Cette prononciation difficile ne pouvait pas se maintenir, aussi a-t-elle disparu en général. Mais les traces d'une telle prononciation nous montrent l'existence d'une phase antérieure à celle d'aujourd'hui et nous prouvent que c'est bien l'*i* qui a dégagé la consonne palatale et non pas, comme on dit ordinairement, la labiale qui s'est changée en palatale. Toutefois on ne peut pas prétendre que la labiale n'ait eu aucune influence sur le durcissement de l'*i* ; autrement nous aurions eu la même palatale dans tous les cas, tandis que nous avons pour *pi*, *ḱi* ; pour *bi*, *ǵi* ; pour *vi*, *gi* et pour *fi*, *hi*. Cette différence ne peut être atribuée qu'à l'influence que chaque labiale a exercée sur la nature de la consonne nouvelle ; celle-ci en se dégageant du *yod* s'est accommodée à la labiale précédente, devenant muette ou spirante, si la labiale était muette ou spirante, devenant sourde ou sonore si la labiale était sourde ou sonore, de manière à former avec elle un groupe naturel dont le premier élément devait ensuite tomber.

L'ébranlement a commencé par la plus faible des labiales, par l'*f*. En effet dans les chroniques moldaves du XVIIe et du XVIIIe siècles et dans les différents monuments roumains de la Moldavie, on trouve concurremment : *hie* et *fie*, *hiarĭ* et *fiĭer*, *her* et *fier* etc. Mais les première formes sont plus fréquentes que les secondes. On peut affirmer que l'ébranlement des autres labiales n'avait commencé ni au XVIIe siècle ni dans la première moitié du XVIIIe; car si se fait avait eu lieu alors, les chroniqueurs, qui nous donnent l'image fidèle du parler populaire quant au changement de *fi* en *hi*, sans s'inquiéter des formes latines, nous auraient sans doute donné des exemples du changement des autres labiales. Et si les chroniqueurs, quelque peu lettrés, s'en étaient fait scrupule, les scribes du XVIIe et du XVIIIe siècles, avec leur négligence ordinaire, se seraient

Scanned with OKEN Scanner

trahis çà et là dans leurs écrits. Il n'y a donc que le changement de *fi* en *hi* qui soit ancien. Quant aux autres changements ils n'ont pu commencer que dans la seconde moitié du XVIIIe siècle. Ce n'est d'ailleurs que parce que le changement de *pi* en *ḱi* et de *bi* en *ǵi* est assez récent qu'on s'explique l'existence de cette prononciation transitoire que font entendre encore aujourd'hui les montagnards de la Moldavie.

1877

Scanned with OKEN Scanner

L'*E* BREF LATIN EN ROUMAIN

_E_ bref accentué, dans une syllabe ouverte aussi bien que dans une syllabe fermée (en position), devient en roumain _ie_

En roumain, comme dans la plupart des langues romanes, l'*e* bref accentué est devenu *ie*[1]; mais ce fait a été longtemps méconnu, parce que pour le mettre en évidence il faut souvent le poursuivre à travers d'autres phénomènes linguistiques propres au roumain, qui sont venus l'obscurcir, au moins dans la plupart des cas.

Le phénomène le plus important qui, en se superposant au premier, ait contribué à le rendre à peu près méconnaissable, ç'a été une seconde diphthongaison de l'*e*, diphthongaison qui agit aussi bien sur l'*e* fermé (provenant d'un *e* long ou d'un *i* bref latins accentués) que sur la diphthongue *ie* (provenant d'un *e* bref latin accentué).

La loi de cette seconde diphthongaison, que M. Mussafia[2] a mise le premier en lumière, est la suivante : l'*e* accentué, toutes les fois qu'il est suivi d'une syllabe contenant un *ă* atone[3] ou un *e* atone, prend un son si largement ouvert qu'il se résout en *ea* et dans certains cas devient

---

[1] M. Gaston Paris a émis, dans ses conférences à l'École des hautes études, l'idée que cette diphthongaison de l'*e* bref accentué devait avoir eu lieu dans tout le domaine des langues romanes, et que ce n'est que postérieurement que la diphthongue *ie* s'est réduite à *e* en provençal et en portugais. C'est justement cette opinion de M. Paris qui m'a suggéré l'idée de rechercher si, en roumain, la diphthongaison de l'*e* bref latin accentué à un moment donné n'avait pas été générale.

[2] Voir *Sitzungsberichte der Wiener Akademie*, LVIII Brand, Heft III, Jahrgang, 1868.

[3] *a* final latin atone devient en roumain régulièrement *ă*, son que Diez marque par *ę* et qui est pareil à *e* muet français.

Scanned with OKEN Scanner

a ; ainsi *crēdat* devient *creadă*, *lĭgat* devient *leagă*, *lēgem* devient *leage*[4], *sĭtim* devient *seate* etc.

Cet *ea* est marqué en caractères cyrilliques par le signe ѣ, qui dans les livres roumains du XVIe siècle a la valeur de *ea*.

Les exemples que nous venons de citer présentent seulement soit un *e* long latin accentué, soit un *i* bref latin accentué, c'est-à-dire un *e* qui est formé dans toutes les langues romanes (excepté le français, qui dans ce cas nous présente anciennement la diphthongue *ei* et de nos jours la diphthongue *oi*). Quant à l'*e* bref latin accentué, il ne se trouve représenté, dans ce cas, que par *ia* (dans l'écriture cyrillique ıа et parfois le signe ѧ qui avait la même valeur dans tous les livres imprimés en Transylvanie dans la seconde moitié du XVIe siecle[5]. Ainsi *fĕra* donne *fiară*, en caractères cyrilliques фїарѫ, *pĕriat-piară-* пїарѫ, *pĕtra-piatră-*пїатрѫ, *pĕrdat-piardă-*пїардѫ, *vĕrmem-viarme-*вїарме etc.

Le fait que l'*e* bref latin accentué a donné *ia* dans les livres du XVIe siècle, tandis que l'*e* long et l'*i* bref latins accentués ont donné *ea* (toujours quand ils sont suivis d'une syllabe qui contient un *ă* ou un *e* atones) ne saurait

---

[4] Des formes comme *leage, seate,* etc., ne se trouvent que dans l'ancien roumain, le roumain de nos jours dit *lege, sete,* etc., c'est-à-dire, que la voyelle a repris son ancien état. Dans un prochain article nous nous occuperons du traitement des voyelles finales en roumain et alors nous tâcherons d'expliquer les causes de cette réduction de *ea* à *e*. Pour le moment nous nous bornons à dire que c'est la marche de l'*e* final vers *i* (ou il a abouti de nos jours dans le dialecte moldave, le plus avance et le plus conséquent de tous les dialectes roumains) qui a amené la réduction de la diphthongue. En effet, l'*e* final atone étant cause de la diphthongaison de l'*e* accentué en *ea*, à mesure qu'il penche vers l'*i*, la diphthongue se rétrécit, et lorsque l'*e* final aboutit nettement à *i*, la diphthongue *ea* se réduit à *e*, de sorte qu'on entend de nos jours en Moldavie *legi, săti* etc.

[5] Du moins sur les 82 pages de roumain du XVIe siècle données par M. Cipariu dans sa *Chrestomatie (Crestomaţia sau analecte literare* etc., de Cipariu, 1858), je n'ai pas trouvé d'exceptions à cette règle, si ce n'est que le son issu de l'*ē* ou l'*i* accentués, aussi bien que celui qui est sorti de l'ĕ accentué sont également représentés par *i-a* ou par ѧ au commencement des mots ; et cela parce que le signe ѣ *(ea)* ne se trouve jamais au commencement des mots, au moins à l'époque qui nous occupe (seconde moitié du XVIe siècle).

s'expliquer qu'en supposant que la diphthongaison de l'*e* accentué, due à l'influence mutuelle des voyelles les unes sur les autres, est postérieure à la diphthongaison de l'*e* bref latin accentué, qui a eu probablement lieu à la même époque que dans les autres langues romanes. En d'autres termes, lorsque les voyelles atones *ă* et *e* ont commencé à agir sur l'*e* accentué, quelle que fût sa provenance, l'*e* bref latin accentué était déja devenu *ie* en roumain. Nous supposons donc qu'avant que l'*a* final s'ébranlât vers *ă*, des mots comme *fĕra*, *pĕriat* etc., se prononçaient *fiera*, *piera*, et qu'à mesure que la voyelle finale inclinait vers *ă*, l'*e* de la diphthongue *ie* penchait vers *ea*, si bien que, lorsque cette évolution fut faite, on eut la triphthongue *iea*, qui s'est réduite à *ia*. Tandis que dans les mêmes conditions un *e* fermé roman (*e* long, *i* bref latins accentués) n'a abouti qu'à *ea* (ѣ cyrillique).

On sent mieux cette différence si on compare des mots qui, sauf la quantité de la voyelle, se trovent dans les mêmes conditions ; ainsi comparons : *fĕra* qui a donné *fiară*, à *foeta-féta* qui a donné *fată* ; *pĕriat* qui a donné *piară*, à *pĭra-péra* qui a donné *pară*.

Si le roumain n'avait pas fait de distinction entre l'*e* bref latin accentué et l'*e* long ou l'*i* bref accentués, nous aurions eu le même résultat dans les deux cas, c'est-à-dire soit : *fată*, *pară*, *fară*, *pară* soit *fiată*, *piară*, *fiară*, *piară*, car, dans les deux cas, nous avons la même labiale qui précéde l'*e*.

La conséquence à tirer de ces faits est que la loi de M. Mussafia, d'après laquelle les consonnes *p*, *m*, *b*, *v*, *f*, *r*, *s*, *t* ont la propriété de réduire la diphthongaison *ea* ou *ia* à *a*, toutes les fois qu'elles la précédent, doit être modifiée de la manière suivante :

a. Les consonnes *b*, *m*, *p*, *v*, *f*, *r*, *s*, *t*, précédant la diphthongue *ea* provenant d'*ē* ou *ĭ* latins accentués, réduisent cette diphthongue à *a* : *vitta-beată-bată* (ceinture), *mensa-measă-masă*, *penna-peană-pană*, *pĭra-peară-pară*, *vĭrga-veargă-vargă*, *foeta-feată-fată* etc.

b. Au contraire, les mêmes consonnes n'exercent aucune influence sur la diphthongue *ia* provenant d'un *e* bref accentué : *mĕdia-miază*, *pĕriat-piară*, *vermem-viarme*, *fĕra-fiară*, *sĕdet-sieade-siade-şade*, *tĕrra-ţieară-ţiară-ţară* etc.

Dans les derniers exemples ce sont les consonnes mêmes qui subissent l'influence de l'*i* contenu dans la diphthongue *ia*, comme nous le verrons plus loin dans notre étude (voir III).

Ce qui est important, c'est que les consonnes citées ci-dessus ne sont jamais modifiées devant la diphthongue *ea* provenant d'un *e* long ou d'un *i* bref latins accentués.

Jusqu'ici nous avons vu qu'un *e* bref latin accentué frappé d'une seconde diphthongaison donne toujours un *ia*; et nous avons supposé que cet *ia* a pour base un *ie*. Trois faits viennent à l'appui de notre supposition :

I. Tout *e* bref latin accentué, qui ne se trouve pas dans les conditions de la diphthongaison seconde, donne nettement en ancien roumain et dans le parler populaire la diphthongue *ie*, diphthongue qui, sous l'influence du latin classique, s'est réduite dans la langue littéraire de nos jours à *e*. Exemples : syllabe ouverte : *mĕus-mieu, mĕdius-miez, pĕreo*-pier ; syllabe fermée : *pĕrdo-pierd, fĕrum-fier, pĕctus-piept, fĕrveo-fierb, sĕrvum-şerb* pour *sierb* (voir III), *vĕrsum-viers, Mĕrcurii-miercuri, vĕrres-vier* etc.

Dans tous ces exemples, comme dans beaucoup d'autres, l'*e* bref latin accentué n'est pas suivi d'une syllabe qui contienne un *ă* ou un *e* atones ; aussi a-t-il donné nettement la diphthongue *ie*.

Au contraire l'*e* provenant d'un *e* long latin accentué ou d'un *i* bref latin accentué ne change pas, quoiqu'il se trouve dans les mêmes conditions, ainsi : *crēdo* donne *cred* et jamais *cried, plĭco-plec-pliec, bĭbo-beŭ-bieŭ, tĭmeo-tem-tiem, mērgo-merg-mierg, lĭgo-leg-lieg* etc.

Souvent le même mot nous montre tour à tour les deux diphthongaisons selon qu'il se trouve dans les conditions de la diphthongaison seconde ou en dehors de ces conditions. Ainsi les substantifs qui se terminent au singulier en *ă* ou en *e* et qui ont le pluriel en *i*, nous présentent au singulier la diphthongaison seconde (proprement parlant une fusion de deux diphthongaisons) et au pluriel la diphthongaison première : *fĕra*, sing. *fiară*, plur. *fieri, pĕdica-piadică-piedici, pĕtra-piatră-pietri* (avec l'article *pietri-le*), *vermem-viarme-viermi* etc.

De même dans la conjugaison un *e* bref accentué donne tantôt *ia*, tantôt *ie* selon qu'il se trouve dans les condi-

Scanned with OKEN Scanner

tions de la diphthongaison seconde ou en dehors de ces conditions ; ainsi : *pĕreat* (traité comme pĕrat) donne *piară, perdat-piardă,* mais *pĕreo* (traité comme pĕro)-*pier, pĕrdo-pierd* etc.

II. Un autre fait qui prouve la diphthongaison de l'*e* bref latin accentué en *ie,* ce sont les exceptions que souffre la loi suivante posée par M. Mussafia dans son étude sur le vocalisme roumain. En effet, M. Mussafia dit : „Le voisinage des labiales et de *r* et le voisinage moins actif des sifflantes favorisent le trouble de l'*e* vers l'*ă,* à condition que la syllabe suivante ne contienne pas un *e* ou un *i,* ainsi : *inbi* [bi] *to-îmbăt, verso-vărs, foetus-făt, pilus-păr, mĕmă, siccus-săc* etc".

Mais cette loi de M. Mussafia souffre toujours exception lorsque c'est un *e* bref qui suit ces consonnes, car dans ce cas l'ancien roumain contenait la diphthongue *ie,* diphthongue que le roumain littéraire de nos jours a réduite à *e,* toujours sous l'influence savante du latin classique. Exemples: *ex-bĕllo-sbier, fĕrrum-fier, pĕrdo-pierd, pĕctus-piept, agnĕllus-miel* etc.

Si nous ne tenons pas compte de la quantité de la voyelle,nous ne pourrons jamais nous expliquer pourquoi deux mots qui se trouvent absolument dans les mêmes conditions, tels que *verso* et *perdo,* ont abouti le premier à *vărs* et la dernier à pierd.

III. Un autre argument à faire valoir en faveur de la diphthongaison de l'*e* bref latin accentué, c'est la façon dont se comportent en roumain les consonnes *b, p, v, f, d, m, s, t* devant un *i* devenu *iod* palatal.

Pour les groupes *bi, pi, vi, fi,* nous avons démontré ailleurs [6] qu'ils sont devenus dans le parler populaire *ghi, ki, ği, hi* et que maintes fois le *iod* qui suit les consonnes *b, p, v, f* provient de la diphthongaison de l'*e* bref latin accentué en *ie* (en cas de fusion de deux diphthongaisons *ia*).

Ici nous ne nous occuperons que de la façon dont se comportent les consonnes *m, d, t, s* devant une voyelle accentuée.

Les consonnes *m, d, t, s* devant un *i* long latin accentué se comportent de la manière suivante : *m* + *i* devient

[6] Voir notre étude dans la *Romania,* VI, 443.

gn [7] = *gn* français dans le mot *vigne*; $d + \acute{i} > z = s$ douce française dans *chaise* etc ; $t + \acute{i} > ţ = z$ italien dans le mot *zio*; $s + \acute{i} > ş = ch$ français dans les mots *chef*, *chaire* etc. Exemples : *mī* donne *gni* [8], *mille* > *gnie*, *ni-mīca* > *nignică* (rien), *dormītus* > *dorgnit* ; *dīco* donne *zic*, *audire* > *auzire*, *dīvīna* > *zină*, *ordīri* (e) > *urzire*, *dīes* [9] > *zi* (ce phénomène a lieu dans tous les dialectes) ; *subtīlis* donne *supţire*, *impartīre* > *împărţire*, *urtīca* > *urţică* > *urzică* (ortie) (dans tous les dialectes) ; *vesīca* donne *beşică*, *sīc* > *şi*, *sīlibio* > *şiuer* > *şuer* (je siffle), *scīre* > *ştire* [10] (dans tous les dialectes).

Devant un *e* long ou un *i* bref latin accentués (*e* fermé des langues romanes) les consonnes *m*, *d*, *t*, *s* restent intactes : *m* : *mĭlium* donne *meiu*, *famĭlia* > *fămeaie* (dans les livres du XVI-e siècle), *mergo* > *mărg*, selon la loi de M. Mussafia que nous avons citée sous II, *medula* [11] > *măduvă*; *d* : *dĭgitus* > *degit*, *vidēre* > *videre* (i), *sedēre* > *şidere* (i); *t*: *tĭlia* > *tei*, *tĭmeo* > *tem*, *thēca* > *teacă*; *s* : *sĭcilis* > *săcere*, *sēbum* > *său*, *sĭtis* > *săte* (i).

Si le roumain n'avait pas fait de distinction entre un *e* fermé roman (provenant d'un *e* long, *ĭ* bref latins accentués) et entre un *e* bref latin accentué, il nous aurait présenté le même traitement dans les deux cas : *dĕus*, *dĕcem*, auraient donné *deu*, *deace*, et non pas *zeu* (*zău* moldave),

---

[7] Nous avons adopté le *gn* français pour exprimer le son de *m* + *i* dans le parler populaire, car ce son n'est représenté par aucun signe dans l'alphabet du roumain littéraire.

[8] Ce phénomène s'est produit d'une façon constante dans le parler populaire de la Moldavie et sporadiquement dans les autres dialectes.

[9] Toutes les langues romanes ont conservé cet *i* de *dies* : ital. *di*. anc. fr. *di*, esp., port., catal. et prov. *dia*.

[10] Remarquons que toutes les fois que les groupes *sc* ou *şt* se trouvent devant un *i* (tonique ou atone) nous avons en roumain la résolution *şt* ; c'est-à-dire qu'entre deux consonnes susceptibles d'être infectées par *i* (s, t) c'est *s* qui est la plus susceptible : *scire* > *ştire*, *tristi* > *trişti*, *fascia* > *faşă*, *ostia* > *uşă*, *crescis* > *creşti*, *nostri* > *noştri*.

Quelquefois, comme dans *ostia-uşă*, *fascia-faşă*, le *t* (souvent un *c* étymologique) disparaît complètement ; c'est aussi le cas de la 2-e personne du singulier du parfait de l'indicatif : *laudavisti-lăudaşĭ*, *audivisti-auzişĭ* etc.

[11] En cas de déplacement d'accent dans des mots polysyllabiques, le roumain a allongé la voyelle sur laquelle, tombait l'accent tonique : medulla a donné par déplacement d'accent *mēdula-măduvă*, *lŭmina* a donné par déplacement d'accent *lumĭna-lugnină* etc.

Scanned with OKEN Scanner

zeace (*zăci* mold), comme *dĭgitus*, *vidēre*, ont donné *digit*, *videre*; *mĕdius*, *mĕus*, *Mĕrcurii* etc., auraient donné *măz*, *mău*, *mărcuri* (selon II) et non pas *gnez*, *gneu*, *gnercuri* dans le dialecte populaire moldave, comme *mergo* a donné *mărg*; *teneo* auraitd onné jusqu'au XVII-e siècle *ten*, *et* après *tin* et non pas *ţin*, comme *tĭmeo* a donné *tem*, *sĕdeo* *sĕx* (ἕξ), *sĕptem* (ἑπτά) auraient donné *săd*, *săse*, *săpte*, comme *sĭcilis*, *sēbum* ont donné *săcere*, *său* et non past *şăd*, *şăsă*, *şăpte*.

Il résulte de ces faits que l'*i*, qui dans ce dernier cas a infecté les consonnes *m*, *d*, *t*, *s* pour les transformer en *gn*, *z*, *ţ*, *ş* ne saurait provenir que de la diphthongaison de l'*e* bref latin accentué en *ie* ou en *ia* selon les conditions que nous avons examinées dans cette étude.

Cette diphthongaison a eu lieu aussi bien dans une syllabe ouverte que dans une syllabe fermée, du moment que l'*e* était bref de sa nature.

Le roumain se rencontre ici avec l'espagnol qui a constamment diphthongué l'*e* bref latin accentué dans une syllabe fermée.

Guidé par les lois que nous venons de mettre en lumière dans cette étude, nous dressons ici une liste, très-incomplète, des mots qui contiennent un *e* bref dans une syllabe fermée : *servus-şerb* (*şărb*) [12]- esp. *sierva*, *serpens-şarpe* (*şărpe*)-*sierpe*, *misellus-mişel* (*gnişăl*), *sella-şa* (*şă*), *desertus-dişert* (*dişărt*)- esp. *disierto*, *septem-şapte* (*şăpte*) -*siete*, *sex-şase* (*şăsă*), *de-expergitus-deştept*- esp. *despierto*, *terra-ţară-ţierra*, *testa-ţest* (*ţăst*)- esp. *tiesto* *Berceo* *tiest* [13], *termen-ţerm* (*ţărm*), *texo-ţes* (*ţăs*), *intelligo-înţeleg* (*înţăleg*) [14], *ferrum*

---

[12] Les formes que nous donnons entre parenthèses se trouvent dans le dialecte moldave, toujours plus logique que tous les autres dialectes roumains. Prenons par exemple *servus* : ce mot a donné d'abord *sierbu*, mais l'*i* étant absorbé par *s* qui prend alors le son *ş* (comme il arrive toujours lorsque l'*s* est suivie par *ie*, *ia*, iu), l'*e* seul se trouva en face de la sifflante *ş*, et alors, selon II, il a dû devenir *ă*, ce qui est arrivé sans exception dans le dialecte moldave.

[13] „Lee mos de un clerigo que erat *triest* herido", vers 101. *Poetas Castellanos anteriores al siglo XV*, collection Rivadeneyra. De même dans *Huon de Bordeaux*, p. 195, on trouve *ties*.

[14] Le roumain a changé ici l'accent latin ; mais la consonne *t* a dû être infectée avant ce déplacement d'accent : *intélligo intiéleg înţèleg*.

Scanned with OKEN Scanner

-fier-litt fer *(her)*, *ferveo-fierb-ferb (herb)*, *pellis-piele (kele)* esp. *piel*, *pectus-piept - pept (kept)-pecho*, *pectenem-pieptine* litt. *peptine (keptine)*, *verrsus-viers-vers (gers)*, *vermis-viarme- verme (germe)*, *vespis- viaspe- vespe (gespe)*, *verres-vie-vrer (ger)*, *persicus-piersic-persic (kersic)*, *petra-piatră (kiatuă)*, *perdo-pierd*-litt. *perd* (*kerd*) etc.

1878

CHESTIUNEA ORTOGRAFICĂ ÎN ACADEMIA ROMÂNĂ. OBSERVĂRILE D-LUI A. LAMBRIOR

I. Neajunsul sistemului fonetic, așa cum l-a arătat d-l Hasdeu, este netăgăduit; dar asupra chipului cum să-l înlăturăm, noi avem altă părere. Noi ne propunem a tempera fonetismul și a înlătura din limba literară deosebitele rostiri personale și locale prin *tradiția literară* și prin *formele dialectale vii cele mai apropiate de dînsa*, adică așa cum s-a făcut și cum se face chiar într-un chip instinctiv; căci, de multă vreme, pronunțarea populară moldovenească rostește *kicior*, *kiatră*, *kept* etc., dar totdeauna s-a scris *picior*, *piatră*, *piept* etc. De asemenea, s-a zis și se zice popular în Moldova *o făcut*, *o mers* etc., dar s-a scris *au făcut*, *au mers* etc. (asupra acestei forme observăm că o deprindere literară luată de cîtăva vreme întrebuințează pe *au* numai pentru plural, iar forma muntenească *a* pentru singular, și aceste fără gînduri etimologice, ci numai din bun simț, de estetică a limbei). Astăzi chiar poporul de jos din Moldova pronunță în loc de *e* final o vocală foarte apropiată de *i* și care în gura multora a ajuns chiar un *i*, căci zice: *minti*, *cîni*, *pîni*, *duci*, *mergi* etc.; cu toate aceste, moldovenii cu cît de puțină cultură scriu *minte*, *cîne*, *pîne*, *duce*, *merge* etc. Pentru ce? Pentru că urmează tradiția literară ce se perpetuiază prin școală. Din cele două dialecte mari din România liberă, cel muntenesc și cel moldovenesc, cel întâiu e mai arhaic și, prin urmare, are de multe ori pronunțarea întocmai cu tradiția literară. Așa, de pildă, muntenii zic *minte*, *cîne*, *pîne*, *duce*, *merge* etc.; ei zic *vedeam*, *ședeam*, *tăceam* etc., iar nu ca moldovenii *videm*, *tăcem*, *șidem* etc., pentru imperfect, de unde rezultă o confuzie cu prezentul indicativului la persoana I plural. De asemenea,

Scanned with OKEN Scanner

muntenii zic : *casă*, plural *case*, *coasă-coase*, *rază-raze*, *buză-buze*, *căruţă-căruţe*, *căsuţă-căsuţe* etc., adică vocala *e* final nu s-a întunecat în *ă*, din pricina consoanei precedente, ca în pronunţarea moldovenească, care rosteşte : *casăle*, *buzăle*, *căsuţăle* etc.

Cînd ne gîndim la rolul ce a avut în Franţa dialectul vorbit la *Paris* şi în *Île de France*, nu putem decît să ne bucurăm că vorbirea muntenească, bucureşteană, are calităţi din punctul nostru de vedere.

Noi am vrut aice să arătăm numai în scurt cum înţelegem a modela fonetismul ; dar *Convorbirile* vor publica în curînd un îndreptar bazat pe tradiţie literară şi pe formele dialectului muntenesc cele mai apropiate de dînsa, menit a arăta, deocamdată, cum trebuie cruţată partea flecţionară de năvălirea rostirilor provinciale, locale şi personale. Căci recunoaştem, că de se va urma tradiţia numai instinctiv ca pînă acum, va putè fi calcată, cînd vor fi mulţi cei ce citesc şi scriu, de aceea ea trebuie învăţată în şcoală şi teoretic şi practic. Acolo vom arăta că limba literară (căci interesul este ca aceasta să fie unică pentru toţi românii şi să nu se ridice cu proclamarea fonetismului în scriere, atîtea limbi scrise, literare, cîte începuturi de dialecte avem) şi, prin urmare, scrierea care o copiază este totdeauna mai arhaică, cel puţin cu cîteva generaţii, decît pronunţarea populară a momentului, adevăr filologic cunoscut de toţi cei ce se ocupă de asemenea lucruri, că nu un etimologism pedantic şi foarte nesigur de sine trebuie să fie frîul fonetismului ci, pe lîngă tradiţie şi formele dialectale apropiate de dînsa, estetica limbei, nu atîta ca eufonie (care cum ştim este foarte relativă), cît ca străduinţă de a nu lăsa să dispară formele cele ameninţate de peire, căci ele lipsesc limba de putinţa variaţiunii.

II. Orice limbă cu sintaxa dezvoltată nu fuge de omonime ca *masă (table)* şi *masă (masse)* etc., căci prin modul de a le întrebuinţa se înlăturează orice încurcătură ; dar apoi chiar admiţînd principiul că trebuie să le distrugem şi ortografic, ne-ar fi foarte greu, căci uneori avem cîte trei sau patru vorbe cu înţelesuri deosebite, care sună în acelaşi fel ; aşa, de pildă, chiar între vorbele date în

Scanned with OKEN Scanner

raport pentru *rasă* avem trei înțelesuri: două care le-ai distinge prin *rassă (la race)* și *rasă (rasée)*, dar *rasă*, cînd înseamnă „haină călugărească", cum oare se va scrie? Dar apoi *vie* (vive), *vie* (vigne) și *vie* (qu'il vienne) cum se vor deosebi? Socotim deci că dacă s-a îngrijit limba pentru asemenea deosebire (sintaxa), și noi nu avem pretutindenea mijloace ca să facem și o deosebire formală, trebuie să scriem *rasă, masă, vie, casă* etc., oricare le-ar fi înțelesul. Cei ce se ocupă în mod științific de limbă trebuie să cunoască bine unde are ea nevoie de ajutorul lor și unde nu, căci altmintrelea pot face mai mult rău decît bine.

III. Nu este numai o nuanță de pronunțare între *s* și *z*, ci sînt două consoane deosebite, și deosebirea este întocmai așa de mare ca între *c* și *g*; prin urmare, cum le deosebește pe aceste două din urmă prin cîte un semn particular, tot asemenea ar trebui să le deosebești pretutindenea și pe celelalte. Ideea că vorbele aceste se scriu cu *s* în limbele de unde le-am împrumutat nu poate fi socotită cu deadinsul, căci ortografia românească nu trebuie să fie pentru vorbe comune supusă fără nici o nevoie logică la toate procedimentele ortografice ale altor limbi. Prin urmare, sîntem de părere că pentru viitor va fi mai bine a se scrie și aice pe *z*, pentru temeiul simplu că se aude *z* și nu avem de făcut aice nici o moderațiune trebuitoare principiului fonetic.

IV. Sîntem și noi de părerea d-lui raportor, adică de a se scrie și aice *z*.

V. Confuziunea între *sci (ski)* și *sti* sau *ste* (cu *e* scurt) și preferarea lui *ste* sînt foarte vechi căci, după cum se știe, ele avură loc cînd încă *ci* se pronunța *ki*, prin urmare, înainte de veacul al VI-lea după Hristos, fiindcă fiziologicește numai atunci s-a putut întîmpla confuziunea între *ci (ki)* și *ti* (*Iod* ce urmează după *t* îl palatalizază așa de tare, încît îl apropie și apoi îl confundă chiar cu *ki* (cf. franțuzescul *amitié* pronunțat popular *amikié*). *Ki* din alte condiții *(vicinus — vecin* etc.) s-a prefăcut pe urmă în *ci* (pronunțat à l'italienne); din cel din *skio (scio), cognoskis (cognoscis), piskem (piscem)* etc., fiindcă apucase a se schimba în *st*, nu putea să se prefacă în *ci*, însă a suferit altă schimbare: dentala cea mai sensibilă *(s)* din grupul *ste* s-a atacat de *iod* și a devenit șuierătoare și așa a ieșit

Scanned with OKEN Scanner

şti. Moşii şi strămoşii părinţilor noştri aşa au apucat această rostire ; ea nu produce nici o confuzie gramaticală, nu este locală sau provincială şi face parte din firea limbei noastre. Noi vom înfăţişa dar aceste sunete prin *şti*, *şte*, fiindcă nu înţelegem temeiurile academice şi nu voim să stropşim în scris firea limbei noastre, nici să desfacem cele făcute cel puţin cu 1 200 de ani peste noi trecuţi.

VI. Ne plecăm spre părerea d-lor Alecsandri şi Quintescu de a înfăţişa prin cîte un semn particular fiecare din cele două vocale întunecate ale limbei româneşti şi nu ne-am opune pînă în sfîrşit de a primi semnele propuse de dumnealor, după care s-ar scrie *î* oriunde se va auzi acest sunet şi *ă*, de asemenea, ferindu-ne de provincialisme şi pronunţări locale, după regulele ce vom da în îndreptarul făgăduit. Şi aceasta pentru următoarele temeiuri :

a) Noi nu ne temem ca majoritatea comisiunii de a introduce prea multe semne nouă fiindcă pentru noi un alfabet e cu atît mai bun cu cît înfăţişează mai complect sunetele esenţiale ale unei limbi. Dar ni se spune că *î* nu este un sunet esenţial al limbei româneşti, ci că e numai o nuanţă a lui *ă*, şi dovadă, zice majoritatea comisiunii, este că în unele dialecte româneşti nu se aude şi că manuscriptele vechi confundă cele două sunete chirilice (ъ şi ѫ). Asupra dialectelor româneşti nu s-a făcut nici un studiu serios, ştiinţific ; persoanele ce ne vin din părţile pe unde se vorbesc asemenea dialecte aşa de deosebite de ale noastre ne spun multe şi felurite : unii pronunţă pe *î*, alţii numai pe *ă*, aşa că nu cunoaştem nici localităţile unde se pronunţă *î* şi unde se aude numai *ă*, nici ce caracter au acele dialecte. Dar apoi, pe ce temei, să zicem că, dacă într-o localitate se aude numai *ă*, pe cînd în altele se aude şi *ă* şi *î*, numai decît trebuie să fie *î* derivat din *ă* ? De cînd vorbirile locale (les patois) conţin numai arhaisme ? Dar să admitem că *î* este un sunet derivat din *ă* şi, prin urmare, e mai nou decît acesta din urmă ; aceasta nu ne îndreptăţeşte de loc a-l lăsa la o parte, ascunzîndu-ne sub principiul „că scrierea nu este chemată a exprima toate nuanţele pronunţării“ ; căci acest principiu se aplică numai la sunete în stare de tranziţie, cum este, de pildă, acel *i* final din pronunţarea modovenească a cuvintelor *minti*, *mergi* etc., unde nu putem încă zice că avem un *i* curat,

dar nici un *e*. Cînd cineva ar voi să născocească un semn pentru un asemenea sunet, atunci ar avè dreptate majoritatea comisiunii să se ridice în numele principiului enunţat mai sus. Nu e aşa însă cazul pentru *ă* şi *î*, căci aice avem două sunete foarte bine distinse, cum erau distinse şi condiţiile elementului latin din care au ieşit.

Rămîne acum celălalt argument al majorităţii comisiunii că cei vechi mestecau semnul ce înfăţişază pe *î* cu cel ce înfăţişază pe *ă*, fiindcă nu se deosebeau în pronunţare aceste două sunete. Aceasta ar fi foarte important pentru istoria limbei, deşi nu ne-ar împedeca deloc să le deosebim astăzi pe cuvînt că nu se deosebea altădată, aşa că noi tot am rămîne statornici în părerea că trebuie un semn deosebit pentru *î*, deşi nu l-am adoptat pînă acum. Dar apoi şi acest punct de istoria limbei se susţine foarte slab. Noi nu ştim care a fost rolul semnelor chirilice ѣ şi ѫ cînd s-a aplicat alfabetul chirilic la scrierea limbei româneşti întăia dată ; cei ce susţin că sunetul *î* este în limba românească de ieri, de alaltăieri îşi vor fi făcînd fără îndoială ipotezele lor asupra acestei chestiuni ; noi care credem că sunetul *î* fiinţează de mai multe sute de ani în limba românească, avem şi noi pe ale noastre pe care, se înţelege, nu le putem dezvolta aice. Atîta însă spunem că şi de-o parte şi de alta avem numai ipoteze care nu împedecă deloc regularea ortografiei de astăzi, şi dintre care nu aceea care se întemeiază pe ignoranţa unor scribi (faimoasele manuscripte pînă la 1750) sau pe cele ce ne spune Petru Maior care se uita cu groază la sunetul *î* şi nădăjduia să dezveţe pe români de dînsul, nu aceea, zicem, va fi cea mai probabilă. În adevăr, n-are decît să deschidă cineva minunata *Biblie* tălmăcită şi tipărită în Bucureşti la 1688 şi să vadă că semnul ѫ corespunde exact sunetului pe care noi îl însemnăm cu *î* şi semnul ѣ celui pe care noi îl însemnăm cu *ă*, şi aceasta fără nici o şovăire. Dacă aceasta ar fi făcut-o tălmăcitorii *Bibliei* numai pentru frumuseţa grafică, cum s-ar fi întîmplat să se poată potrivi cu deosebirea sunetelor de astăzi ? Se înţelege de la sine că acum două sute de ani era aceeaşi rostire a lui *î* şi *ă* care este şi astăzi, prin urmare, n-a putut să audă Petru Maior nişte bătrîni vorbind fără *î*. Odată cu această minunată tălmăcire a *Bibliei* făcută, cum spune cuvîntarea patriarhului

Scanned with OKEN Scanner

de Ierusalim, Dositei, (vezi a II-a prefaţă a acestei biblii) pentru întreg norodul românesc („că să lumineze celor din casă ai bisericei noroade, românilor, moldovenilor şi ungrovalahilor") şi la care a luat parte şi un moldovan, Mitrofan, episcopul de Huşi, s-a fixat din nou ortografia chirilică, căci de atunci încoace (pînă la introducerea alfabetului latin) orice carte tipărită are ortografia *Bibliei* din Bucureşti. Înţelegem mai cu samă prin fixarea ortografiei deosebirea grafică a celor două sunete obscure ale limbei româneşti, deosebire care se părăsise prin negligenţa scribilor şi prin deprinderile locale. Din o mulţime de ortografii personale şi locale, ce mergeau după capriciile scribilor sau după datine locale (care nu erau decît capriciul unui vechi scrib) s-a făcut pentru limba bisericei o ortografie unică care însamnă cu îngrijire sunetele esenţiale ale limbei şi care cu încetul a pătruns şi prin cancelarii, aşa că de pe la 1750 încoace mai toţi deosebesc aceste două sunete, aşa cum le deosebea *Biblia* din 1688. Anarhia ortografică a început din nou cu introducerea alfabetului latin. Ar fi o greşală a se arunca toată pricina acestei confuziuni pe spetele sistemelor încercate; negligenţa de a deosebi cele două sunete obscure există şi fără sistem, ba încă totdeauna, şi tocmai cele ce se petrec astăzi ne îndreptăţesc a crede acelaşi lucru despre ortografiile dinainte de *Biblia* din 1688. Adevărul este că chestiunile ortografice trebuie regulate cu autoritate şi apoi învăţate în şcoli, aşa cum s-a făcut pretutindenea, altmintrelea nu vom ieşi niciodată din haosul de astăzi.

b) Nu ni se pare de loc întemeiată vorba comisiunii că *î*, chiar dacă ar fi sunet esenţial al limbei româneşti, încă nu trebuie să-l deosebim prin un semn aparte, „căci şi nazalul este o particularitate a limbei franceze şi **z** în loc de *e* în *Mutter*, *Vater* etc. este o particularitate a limbei germane; toţi le pronunţă, dar nime nu le scrie". Aşa este, dar comisiunea uită că aceste sînt ortografii vechi, că francezul nu-şi regulează astăzi ortografia ca noi, că el cînd şi-a regulat ortografia a pus în serviciul acestei regulări toată ştiinţa timpului şi că de i-ar fi permis a o mai regula o dată astăzi pe de întregul, desigur că ar deosebi prin un semn unic sunetul nazal (a se vedè *Principes de l'écriture phonétique* par P. Jozon, unde *a* nazal se reprezintă

prin *á*, nazala *o* prin *ó* şi a lui *e* prin *é*). Pentru limbile care au literatura foarte bogată schimbarea ortografiei sau punerea ei în acord cu ştiinţa timpului nu se poate face deodată, ci pe încetul, cum se şi face. Noi însă nu putem fi împedecaţi de asemenea consideraţii, căci sîntem la începutul literaturei şi pe drumul de a ne regula ortografia. Deci, cînd chestiunea aceasta va fi bine limpezită vom scrie pe *î* cu semn deosebit crezînd că aceasta este o vocală esenţială a limbei noastre, deosebită de toate celelalte şi fiindcă nu este iertat unei ortografii, ce începe a se regula, de a neglija un sunet aşa de vechi şi comun tuturor dialectelor româneşti în care s-a scris ceva, pe temeiu că ortografiile altor limbi din vechi regulate, neglijază unele sunete.

În toate celelalte cazuri, afară de locurile pe care le-am adnotat, sîntem şi noi de acord cu părerea comisiunii în privirea scrierii.

1880

ÎNDREPTARIU

Credem de prisos a mai aduce aice argumente pentru sprijinirea sistemului fonetic ; și știința și utilitatea se pronunță din ce în ce mai mult în favoarea lui. Între deosebitele sisteme fonetice ce s-ar putè imagina luînd de bază alfabetul latin, noi vom sprijini aice pe acela care ni se pare mai potrivit cu împrejurările momentului și cu tradiția limbei. Aceasta vom face-o numai în treacăt, pentru ca să venim la adevăratul scop al lucrării noastre, adică la ceea ce numim *îndreptariu.*

I

Dacă alfabetul latin ar fi mai bogat în semne de cum este, ar fi mai ușor de potrivit semne de ale lui la sunetele limbei românești. Dar el este așa de sărac, că nu ajungea, după cum se știe, nici limbei latine ; căci și acolo vocalele *e* lung, sau *e* închis al limbilor romanice și *e* scurt, sau *e* deschis din limbile romanice, deși sînt foarte deosebite, se înfățișau prin unul și același semn *e* ; asemene *o* lung (ó închis roman) și *o* scurt (ò deschis roman) se înfățișau prin același semn, *o* etc. Alfabetul chirilic este, cel puțin în această privință, cu mult superior alfabetului latin și, cu toate aceste, atîta era de mare iubirea pentru acest din urmă alfabet acelora ce-l învățau întăia dată prin școalele noastre, încît profesorul meu de la școala primară îmi spunea pe la 1859, în mod teoretic, „că bunătatea și superioritatea unui alfabet stă în puținimea semnelor lui și că, prin urmare, alfabetul latin, avînd mult mai puține semne decît cel chirilic, este cu mult superior". Oricum fie,

din motive foarte puternice, noi am fost nevoiți să părăsim alfabetul chirilic și să reluăm pe cel latin. Zicem să reluăm, căci zisele lui Dimitrie Cantemir pot să nu fie exacte, cînd e vorba de data părăsirii literelor latine și de împrejurările în care s-au făcut această părăsire, dar pot fi adevărate, cînd le socotim ca o tradiție rămasă din bătrîni și păstrată în clasa cultă a societății românești. E cu neputință să nu fi fost scrisă limba populațiilor romanice ce locuiau în Imperiul bizantin, pînă la luarea alfabetului chirilic. Mai întâi pînă la începutul veacului al VII-lea cînd sub împăratul bizantin Foca se îndepărta cu totul limba latină din actele publice, înlocuindu-se cu cea greacă; limba latină, mai mult sau mai puțin împestrițată cu forme populare, a trebuit să fie limba scrisă a populațiilor pe care împăratul Constantin Porfirogenetul (901—959) le deosebește cu numele de „ῥωμᾶνοι“ și a cărora stăpînire se întindea pînă la fluviul Dunărea (ἡ δε καὶ τῶν ἀυτῶν ῥωμάνων διακράτησις ἦν μέχρι τῶυ Δανούβεως ποταμοῦ)* pe vremea lui Constantin Porfirogenetul (901—959). De la această epocă (începutul veacului al VII-lea) încoace, pînă la scrierea limbii românești cu litere chirilice, chiar cînd am admite că administrația bizantină se impunea puternic tuturor provinciilor, pînă și în materie de limbă scrisă, ceea ce-i foarte greu de susținut, încă tot nu putem presupune că, dacă *romanii* din împărăția bizantină aveau, deasupra graiului lor strămoșesc, o limbă oficială și religioasă străină de a lor, apoi nu mai scriau limba lor. Întrebarea se naște numai cu ce alfabet o scriau: cu cel grecesc, sau continuară a o scrie tradițional, cu alfabetul latin? Noi credem, că de vreme ce tradiția povestită de Cantemir spune că la adoptarea alfabetului chirilic, alfabetul latin fu lepădat de români, și nu altul; apoi acest din urmă alfabet a ființat la români în scrierea limbii lor pînă la scrierea cu cel chirilic. În adevăr, nici strășnicia administrației bizantine nu se împotrivește la această ipoteză întemeiată pe tradiția istorisită de Cantemir, nici limba românească n-a putut fi pe atunci (pînă pe la sfîrșitul veacului al X-lea)

---

* Vezi „Romania“, 1872, studiul d-lui G. Paris, unde la nota 6 se discută citațiile din opera lui C. Porfirogenetul, adunate de d. Schuchardt în *Vocalismus*, III, 52.

Scanned with OKEN Scanner

așa de modificată încît să n-o mai încapă alfabetul latin. Dar ce ne silește numaidecît să căutăm cu ce alfabet a fost scrisă limba românească înainte de a fi scrisă cu litere chirilice ? Nu-i mai adevărat să presupunem că ar fi buicit într-o libertate nemărginită fără să fie prinsă la condei pînă la comunitatea religioasă a românilor cu slavii meridionali ? Această din urmă ipoteză pare că ar fi întărită și prin cunoscuta viață pastorală a românilor din veacul de mijloc. În adevăr, niște ciobani pe care-i apucă dor de ducă cum dă primăvara și se împînzesc în toate părțile cu nenumăratele lor turme nu poartă grija cu ce alfabet s-ar scrie limba lor, ci o grăiesc fără să se întrebe ce-i, și iubirea pentru dînsa și pentru cei ce o grăiesc ca dînșii crește în măsura în care rătăcesc printre limbi străine. Dar se știe că deși viața pastorală era îmbrățișată în veacul de mijloc de cea mai mare parte a românilor, cu toate acestea ei aveau orașe, după mărturia Anei Comnenei (vezi Șincai sub anul 1190).

În aceste orașe locuia o populație românească stabilă în care se cuprindea, desigur, clasa diriguitoare și cultă, fruntașii neamului. Să presupunem însă că nu știm nimică istoricește despre viața românilor în veacul de mijloc, limba singură prin elementul cel care a stat într-însa de la început (adică din epoca romană) și pînă astăzi, ne-ar spune că nu s-a putut să fie părăsită de condei, să buicească sălbatec sute de ani și să se reducă numai la formele simple și puține ale vieții ciobănești. Căci atunci, din elementul latin, adică cel originar, care se dovedește foneticește, că pururea a stat în cursul vorbirii, din acel element, zic, ar fi trebuit să se peardă orice cuvînt, care exprimă practica unei vieți superioare celei pastorale. Ființa cuvintelor *a scrie* (scribere), *carte* (charta), *învățare* (invitiare) etc. arată practicarea acestor lucruri printre români, cu toate că lipsa lui *legere* și ale altora nu ar dovedi nepracticarea faptelor, care acuma sînt exprimate prin cuvinte străine, precum *legere* = a citi. Și aceasta pentru că nu e adevărat totdeauna, că odată cu vorbele s-au împrumutat și lucrurile sau ideile care ar fi fost necunoscute mai înainte. Căci moda slavă, turcească, grecească ... și mai la urmă franțuzească a surpat un cuvînt și l-a înlocuit prin altul și, se înțelege, că dacă moda a durat mult timp, numărul cuvintelor nouă

care au alungat pe cele vechi s-a mărit şi el. Uşor ne convingem de aceasta dacă observăm lupta care se face astăzi între neologismele franţuzeşti şi între vechile cuvinte româneşti. Cele franţuzeşti ar fi izbutit, desigur, a se introduce într-un număr foarte mare în limbă, dacă nu le-ar fi stat împotrivă ideea de stricare a limbii, ce s-a ivit întâi în puţine capete, şi apoi s-a lăţit. Nu e dar nimica de mirare dacă numărul cuvintelor slave ce au fost întrebuinţate de români este destul de mare. Prin urmare, fiind şi altă cale şi încă cea mai bătută pe care se introduc cuvintele străine în limbă, nu putem conchide că acolo unde lipseşte cuvîntul străvechi s-au întîmplat următoarele fapte: întâi s-a pierdut cuvîntul, fiindcă prin decadenţă se pierduse lucrul sau noţiunea şi apoi, cînd lucrul a fost din nou cunoscut prin slavi, greci etc. numele lui a revenit în limbă însă slavoneşte, grecește etc. Din contra, putem conchide că acolo unde avem cuvinte străvechi (aceasta o cunoaştem după legile fonetice) şi lucrurile au continuat a exista.

Din cele ce am spus pînă aice urmează că românii au scris în toate timpurile limba lor şi că, pînă la primirea liturghiei şi limbii slave în biserica lor, au scris cu litere latine. Cînd anume s-a făcut aplicarea alfabetului chirilic în limba românească, noi unii nu putem să determinăm. Ceea ce ştim pozitiv este că pe la 1204 nu se afla nimene între românii din Imperiul lui Ioniţă care să scrie cu litere latine nici să ştie latineşte, după cum se vede din o scrisoare a împăratului Ioniţă către papa Inocente al III-lea (vezi „Arhiva istorică a României“, I, p. 178). Toată corespondenţa lui Ioniţă cu papa era scrisă mai întâi în slavoneşte şi apoi tălmăcită în latineşte la Roma (vezi studiul d-lui Hasdeu asupra unei cărţi de donaţiune a împăratului sîrbesc Ştefan Duşan, „Arhiva istorică a României“, III, p. 179). Cu toată bogăţia alfabetului chirilic, el tot a trebuit să prezinte oarecare dificultăţi cînd fu potrivit la limba românească; unele, care au trebuit să se ivească chiar de la începuturile potrivirii lui, iar altele, ivite mai tîrziu, din pricina unor schimbări firești ale limbii. Printre cele întâi dificultăţi a trebuit să fie întrebarea cum să se înfăţişeze sunetele româneşti *ge*, *gi*, pentru care nu existau semne în alfabetul chirilic, de vreme ce nu erau asemenea sunete în limbile slave. Se înţelege, noi presupunem că ase-

menea întrebare s-a făcut, fiindcă după cele ce ne spun romaniștii sunetele latinești *ce, ci* (citește *ke, ki*) și *ge, gi* (citește *ghe, ghi*) încă de prin veacul al VII-lea deveniseră *ce, ci* (ca la italieni și la români) pentru toate limbile romanice*. Prin urmare, prin veacul al X-lea, cînd s-a introdus cu probabilitate liturghia slavă și alfabetul chirilic la români, sunetele *ge, gi* existau cu siguranță în limba românească. Dacă examinăm în monumentele slave scrise de la întemeierea celor două domnii (Valahiei și a Moldovei) cuvintele românești ce s-au strecurat într-însele, fie ca nume proprii, fie ca nume comune chiar **, vedem că sunetele *ge, gi* sînt înfățișate sau prin ж (cu valoare de *j*) sau prin г (care are valoare de *gh*), și aceasta în documente de prin veacul al XIV-lea și al XV-lea și în cuvinte unde, desigur, era un *ge* sau *gi*: 1419: Жѕржа („Arhiva istorică a României", I, 1, p. 110), Suceava; 1428: *idem* („Arhiva istorică a României", I, 1, 121)[1], Bistrița; 1430: Яргыш („Arhiva istorică a României", I, 1, 73), Argeș; 1456: Яргиш („Arhiva istorică a României", I, 1, 142), Tîrgoviște; 1466: ѻргію = urgie (*Chr. Roman. Melchis.*, I, p. 127), Roman.

Să discutăm acum dacă ж și г înfățișau în cuvintele sus aduse un *ge, gi* ca al nostru de astăzi. Pentru reprezentarea prin Ж n-avem decît un singur cuvînt, Жѕржа, care, desigur, se citea *Giurgea*, cum se rostește astăzi; de aice derivatele *Giurgenii* (sat), *Giurgescu, Giurgevanu* etc., ca nume proprii de familie. Γεῶργεος, fiind introdus în limba românească înainte de veacul al VI-lea, a trebuit să devină *Georgiu* (ca exemplu avem încă *Sîn-Georgiu*); de aice, întăi prin analogie cu *Petre*, s-a zis *George*; și fiindcă în vechea limbă românească numele proprii se articulau, avem dar *Georgea*.

---

* Dialectul sardic din Loguduro a păstrat singur consonantele latinești; dar aceasta se explică sau prin izolarea lui de restul limbilor romanice, sau, după cum vor unii, prin o reîntoarcere mai tîrzie la formele vechi, reîntoarcere particulară fonetismului acestui dialect.

** Ceea ce a și făcut-o dl. Hasdeu, sau punînd *en italique* asemenea cuvinte (vezi toate documentele slave din „Arhiva istorică a României" publicate în 1865 și 1867), sau strîngîndu-le grămadă (vezi „Arhiva istorică a României", III, p. 178—191 și *Cuvente den bătrîni*, I, p. 237—258).

Scanned with OKEN Scanner

Această formă *Georgea* a devenit *Giurgea* în puterea unei legi pe care am observat-o aiurea și care constă în aceea : că o singură formă dă naștere la două cuvinte prin schimbarea unei vocale sau a unei consoane. Așa, în cazul de față, *Georgea* era numai nume de botez; cînd însă a devenit și nume de familie, atunci s-a diferențiat : *Georgea* a rămas cu sensul vechi, iar *Giurgea*, ca nume de familie. Notăm că astăzi se întrebuințează ca nume de botez forma greacă împrumutată mai tîrziu *Gheorghe* și modelată după cea veche. (Sub mai tîrziu se înțelege în urma prefacerii lui *ghe* în *ge*). *Giurgea* a rămas numai ca nume propriu. Ceea ce ne interesează aice este numai faptul că *Giurgea* n-a putut fi pronunțat niciodată românește *Jurja*, de vreme ce niciodată un *g (gh)* din cuvintele aflătoare în limbă înainte de veacul al VII-lea n-a devenit *j*, ci totdeauna *g (ge, gi)* : *ginere* (gener), *gem* (gemo), *lege* (legem), *genunchi* (genunculus) etc. Un *j* în elementul latin al limbii românești provine sau din un *j* (*judico-judec, juvenis-june, juro-jur, jugum-jug* etc.), sau din un *di* plus o altă vocală: *deorsum-diorsum-dios-jos, putredionem-putrejune* etc. Acest din urmă caz merită o deosebită luare aminte, căci el ne permite a arăta fazele fenomenului. În adevăr, fiziologicește e cu neputință ca *dio* să fi devenit deodată *jo* ; el a trebuit să treacă prin *ghio-gio-jo* ; căci după cum din vechi timpuri, la baza tuturor limbilor romanice *, *dio* a fost o confuziune între *ti* plus o vocală și *ci* (citește *ki*) plus o vocală, de asemenea *dio*, din pricina lui *i* palatal s-a confundat cu *ghio* **, precum se vede, de exemplu, în cuvîntul *diurnus* devenit ital. *giorno*, v. fr. *jorn*, fr. modern *jour* etc. Odată transformat *dio* în *ghio*, el a trebuit să urmeze cu apropiere aceleași faze pe care le urmă *ghe, ghi*, adică să devină *ge, gi*, prin urmare, s-a zis : *gios, giumătate, putregiune, răpegiune* (rapidionem) etc., înainte de a se fi zis *jos, jumătate, putrejune, răpejune* etc. și fiindcă *j* care provine din *j*

---

* Vezi „Romania".

** Mai tîrziu cuvîntul grecesc διάβολος intrînd în limba românească a devenit popular moldovenește *ghiavol*, însă n-a mai urmat calea lui *ghi* din vechiul element latin al limbii noastre, căci acea cale era deja închisă, adică se mîntuise la sosirea lui evoluția transformării lui *ghe, ghi* în *ge, gi*.

Scanned with OKEN Scanner

(judico) se găsește astăzi în aceleași condiții cu *j* care provine din *di* plus o vocală (*deorsus-diorsum-diosu-gios-jos*), amîndoi au trebuit să treacă prin faza, *ge, gi*, cu alte cuvinte că s-a zis *giudec* înainte de a se fi zis *judec* etc. Din faptul că avem astăzi *gios* și *jos*, *giudec* și *judec*, dar nicidecît *ginere* și *jinere*, *gem* și *jem* *, sau, cu alte cuvinte, că numai *ge, gi* cei proveniți din *j* sau *di* plus o vocală au devenit *j* (ж), iar nu și cei proveniți din *ge, gi* (citește *ghe, ghi*), urmează că în limba românească au fost mai de mult două feluri de *ge, gi*: unul care a devenit și *j* (cel provenit din *iod* și din *di* plus o vocală) și altul care a rămas pururea *ge, gi*. E cu neputință să nu admitem că au existat doi *ge, gi* deosebiți, căci atunci se naște întrebarea, dacă ei erau tot una, pentru ce nu s-au confundat, pentru ce adică n-au devenit amîndoi *j*?

Din cele ce am zis pînă aice, urmează că semnul chirilic ж aplicat la limba românească înfățișa pînă la începutul secolului al XVI-lea cînd pe *ge, gi* cel provenit din un *ge, gi* latin (citește *ghe, ghi*), cînd pe cel provenit din *j* latin sau din *di* plus o vocală, cînd, în sfîrșit, sunetul *j* ieșit din acest din urmă *ge, gi* **; și că în cuvîntul жѕржа avem un *ge* așa cum îl rostim noi astăzi.

O altă reprezentare a lui *ge, gi*, ori de unde ar proveni, era înainte de începutul veacului al XVI-lea semnul chirilic г, care avea valoare de *g* (citește *gh* înainte de e, i) pentru limbile slavice. Pentru a demonstra că în cuvintele Аргиш, ѳргію găsite în documente din veacul al XV-lea г se citea *gi*, n-avem decît să ne amintim că evoluția schim-

---

* Este un singur cuvînt latin, unde *g* a devenit *j*: *gyrus* devenit *giur* și *jur* în compusele *încunjur, împrejur* etc. alăturea cu *încungiur, împregiur* etc., de aice *pregeloare* care nu se pronunță niciodată *prejeloare*, ceea ce înseamnă că acest cuvînt s-a răslețit de mult de familia lui *giur = jur*, și pe cînd făcea el parte din familie, schimbarea lui *gi* în *j* nu se făcuse. Pentru ce numai în vorba *giur* s-a schimbat *gi* în *j*? Noi credem că avem a face aice cu una din acele apropieri de formă între cuvinte, fără vreo apropiere de sens, care se pot numi etimologii populare; cuvîntul *giur* a fost apropiat în formă de familia verbului a *giura, jura*, fără vreo legătură de sens, întocmai precum *coulte—pointe* (culcita puncta) din vechea franțuzească s-a apropiat de adjectivul *court, -e*, fără nici o apropiere de sens și a devenit *courte-pointe*.

** Nu este locul de a discuta aice nici epoca cînd din *ge, gi* (*j, di* plus o vocală) a ieșit *j*, nici dialectul românesc unde s-a produs acest fenomen.

Scanned with OKEN Scanner

bării lui *ge* (citeşte *ghe, ghi*) în *ge, gi* (citeşte *ge, gi*, ca astăzi) se sfîrşise de mult şi că, prin urmare, dacă s-ar fi pronunţat în veacul al XV-lea *Arghеş, orgie* s-ar pronunţa şi astăzi tot aşa, de vreme ce schimbarea acestor sunete nu s-a mai făcut de atunci încoace în alte vorbe ce conţin *gh*. Prin urmare, ґ din cuvintele aduse mai sus se citea *ge*. Nu se poate zice că acest ґ avea un rol ca *g* latin de astăzi, adică se pronunţa *ge, gi* cînd era urmat de *e, i*; căci nu se distingea întru nimic de ґ cel din cuvintele: Ґєрман[2] (1481, „Arhiva istorică a României", I, 1, p. 75), Ґєдєон[3] (1459, „Arhiva istorică a României", I, 1, p. 114), Тєгинѣ (1452, „Arhiva istorică a României", I, 1, p. 141), care se pronunţă pînă astăzi tot cu *gh*. Aşadară, nu se găsise încă pînă la sfîrşitul veacului al XV-lea un mijloc de a înfăţişa sunetul românesc *ge, gi*, ci îl reprezenta cînd cu ж, cînd cu ґ.

Pe la începutul secolului al XVI-lea găsim pentru prima dată în cuvintele româneşti din documentele slave sunetul *g (ge, gi)* înfăţişat prin un semn, care nu se află în alfabetul chirilic, anume prin ꙋ. Acest semn nou, creat fără îndoială din modificarea unei litere chirilice, se iveşte (pentru întăiaşi dată ?) într-un document scris în Bucureşti în 1536 de un gramatic domnesc numit Кореси în numele propriu Шюрюю (vezi B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, I, p. 239). Oare să n-aibă nici o legătură ivirea semnului ꙋ cu numele lui Coresi, care era fără îndoială un membru a acelei familii din care ieşi mai tîrziu diaconul Coresi, primul tipăritor de cărţi în limba românească pe la 1577 ? Să nu fie oare gramaticul Coresi născocitorul literei ꙋ ? Oricum fie, semnul ꙋ fiind născocit pe la începutul veacului al XVI-lea de vreun gramatic, fie el Coresi sau altul, importantă e pentru noi lăţirea lui pintre români peste marginile politice. La 1537 scriitorul Neguit din Tîrgovişte sau nu cunoştea semnul ꙋ sau nu voia să-l primească, destul că scrie cuvîntul *megieş* cu ґ (мєгиґаш, vezi *Cuvente den bătrîni*, I, p. 240)[4]. Însă de la 1540 încoace în toate documentele Valahiei se găseşte semnul ꙋ. În Moldova, luîndu-ne după documentele publicate pînă acuma, semnul ꙋ se iveşte întîiaşi dată la 1571 pe legătura unei psaltiri manuscrise în vorba ѧкуѕ[5] (vezi această inscripţie din 1571, publicată în *Cuvente den bătrîni*, I, p. 19 de dl. Hasdeu). De aici

înainte regulat se arată această literă în documentele moldovenești ori de cîte ori e nevoie de dînsa. Semnul ѹ, răspunzînd la o nevoie simțită, se lăți foarte ușor în toate părțile locuite de români. Traducătorii și tipăritorii de la Brașov se serviră de dînsul ca de un lucru cunoscut de toți, și aceasta se vede de acolo că nu mai simt nevoia de a-l explica în prefețele cărților lor.

După cum vedem, una din greutățile cele mari la scrisul limbei românești cu caractere chirilice fu reprezentarea sunetelor *ge*, *gi*, pentru care a trebuit să se născocească un semn aparte. Cu alfabetul latin chestia s-a prezentat mult mai ușoară, căci pentru ѹе, ѹи au rămas *ge*, *gi*, iar pentru гє, гн s-a întrebuințat metoda italiană, adică *ghe*, *ghi*.

Sînt în limba românească, cel puțin așa cum o vorbesc românii de dincoace de Dunăre, două vocale obscure *î* și *ă*. Aceste vocale nu sînt împrumutate de la alte popoare, căci limbile își împrumută cuvinte, dar niciodată sunete, ci sînt ieșite din condiții proprii limbei noastre. Mai mult decît atîta, ele apar în sînul elementului latin, înainte de a fi el năvălit de mulțimea elementelor străine, ce se arată mai tîrziu. Cel mai vechi semn de existența lui *î*, adică a acelei vocale obscure care s-a născut întăiași dată din *a* întonat urmat de *n*, *mp*, *mb* (*canem-cîne*, *panem-pîne*, *paganum-păgîn*, *ambulo-îmblu* etc.) se găsește într-un document latinesc scris în 1231 [6] și privitor la starea românilor de pe lîngă Făgăraș. În acest document întîlnim numele satului românesc din apropierea Oltului, *Sîmbăta*, sub forma *Zumbuthel*. În forma *Zumbuthel* avem în loc de *î* al nostru de astăzi (*Sîmbătă*) un *u*. Acest *u* reprezintă numaidecît vocala obscură românească, ori de unde ar fi luat limba noastră cuvîntul *Sîmbătă*. Căci presupunînd latinescul *Sabbatum* devenit *Sambatum* prin nazalizarea lui *a*, avem un sunet obscur ieșit din *a* intonat și urmat de *mb*, prin urmare, *î*. Dacă presupunem că forma slavă veche сѫвота a dat naștere românescului *Sîmbătă*, încă avem ѫ slav, care are nazala lui *o* (ca franțuzește *on*, *bon* etc.) devenit românește *î*. Dar poate ar zice cineva că silaba *um* din *Zumbuthel* se datorește limbii naționale a scriitorului. Să examinăm aceasta: mai întăi scriitorul n-a putut fi român, căci ca român ar fi avut conștiință de sensul acestui cuvînt și, sau l-ar fi tradus în latinește, fiindcă scria documentul

în această limbă, sau, dacă s-ar fi încercat să-l scrie cu litere latine așa cum îl auzea, n-ar fi pus nici pe *z* inițial nici pe *l* de la urmă. Să presupunem că scriitorul era maghiar și avea conștiință de sensul cuvîntului *Sîmbătă*, atunci firește l-ar fi apropiat sau de latinescul *Sabbatum* sau de forma maghiară *Szómbat* și, prin urmare, n-ar fi scris un *u* (*Zumbuthel*). În sfîrșit, dacă scriitorul ar fi fost slav și ar fi avut conștiință de sensul cuvîntului, atunci ca și maghiarul, sau l-ar fi tălmăcit latinește, sau l-ar fi apropiat de limba sa, scriind în prima silabă ori un *o* urmat de *n* nazal, ori, dacă admitem că nazalizarea deja încetase pentru limba sa natală, atunci ar fi scris un *u* sau un *o*, fără să fie urmat de *m* (cf. sîrb. croat. *Subota*, pol., ceh. *Sobota*). Din discuția noastră de sus urmează că scriitorul documentului în chestie era străin și n-avea cunoștință de sensul cuvîntului *Sîmbătă*, ci îl lua ca pe un nume propriu (cum și era), de care nu lega, ca de multe altele, nici un sens. El a scris dar cu litere latine un nume *Sîmbetele* (probabil la plural) nu cum îl pronunțau românii ce-l spuneau, căci aceasta le-ar fi fost cu neputință chiar și lor, ci cum îl putea pronunța el, scriitorul, adică *Zumbuthel*.[7]

Aceasta e cu atît mai probabil cu cît și astăzi străinii zic : *pune*, *nume*, *rumun* etc. în loc de *pîne*, *mîne*, *român* etc. Prin urmare, pe la începutul veacului al XIII-lea, exista în limba românească sunetul obscur *î*, probabil așa cum îl pronunțăm noi astăzi. Se naște acum întrebarea : de mult timp se produsese acest sunet obscur ? Dacă examinăm elementul slav intrat în limba noastră anume în acea parte a lui, unde o vocală întonată slavă, urmată de *n*, a devenit *î*, vedem că numai patru cuvinte care au un *a* urmat de *n* ne prezintă un *î* : *stanŭ-stînă*, *sŭmentana-smîntînă*, *jupanŭ -jupîn*, *stopan-stăpîn*, ceea ce însemnează că numai aceste patru cuvinte apucase a intra în limba românească înainte ca nazala *n* din cuvinte ca *panem* etc. să înceapă acțiunea-i modificatoare asupra lui *a* ce o precedează. Căci de-ar fi venit ele după începuturile modificării, atunci ar fi rămas neatinse, după cum au rămas atîtea altele (cf. *vrană*, *strană* etc.). Și aceasta o zicem în puterea legii limbistice că orice cuvînt străin ce intră în o limbă se supune numai la acele modificări care sînt active în momentul intrării sale, nu

Scanned with OKEN Scanner

însă și la acele care și-au făcut deja evoluția lor *. Prin urmare, înainte de contactul românilor cu slavii și probabil multă vreme și după primele împrumuturi de vorbe slave, grupul *án*, *ámb*, *ámp* era neatins de modificare. Alăturea cu cele patru cuvinte slave unde *án* a devenit astăzi *în* avem altele multe unde un *on* nazal slav, reprezentat în alfabetul chirilic prin ѫ **, a devenit tot *în*. De exemplu: *izbondon-izbîndă*, *zonbrŭ-zîmbru*, *croncina-crîncen*, *oblonc̆ŭ-oblînc*, *tonpŭ-tîmp*, *gonjva-gînj* etc.

Aceasta ne silește a presupune, în puterea legei de sus, că atunci cînd au sosit în limbă vorbele de mai sus era în elementul latin, adică în elementul cel care a persistat în limbă de la început, un *on* ce a devenit mai apoi *în*. Acel *on* nu a putut să fie altul decît *an* care în una din fazele modificării sale trecuse prin *on*; căci nu putem presupune că schimbarea lui *an* în *în* s-a făcut deodată, fără să fi trecut prin alte stări. Prin urmare, o fază sensibilă a modificării lui *an* în mergerea lui către *în* a trebuit să fie *on*, căci numai așa a fost cu putință ca *panem* să aibă, în definitiv, aceeași vocală obscură ca *croncina* (*pîne*, *crîncen*). Dacă socotim că vorba maghiară *gond* a devenit românește *gînd* și că relațiile mai dese ale românilor cu maghiarii au trebuit să fie cam de prin veacul al X-lea, apoi trebuie să conchidem că prin acest veac *an* latin din *panem* era în faza *on*, căci numai așa vorba maghiară a putut să fie tratată întocmai ca cea latină (*gond-gînd*, întocmai ca *pane-pone-pîne*). Așadar, modificarea definitivă a cuvintelor *panem*, *romanum* etc. trecînd prin *pone*, *romonu* etc. a trebuit să se facă între veacul al X-lea și al XII-lea, de vreme ce la începutul veacului al XIII-lea găsim *Sîmbătă****.

Cealaltă vocală obscură, *ă*, este ieșită întăiași dată dintr-un *a* întonat sau neîntonat urmat de *m*. Ca exemplu de *a* întonat avem mai cu samă întîia persoană de la pre-

---

* Se exceptează de la această lege numai formele flexionare, care se socotesc ca totdeauna vii.

** Vezi *Handbuch der Altbulgarischen Sprache* von A. Leskien, p. 4.

*** Noi nu examinăm aice toate condițiile elementului latin și elementului străin din care a ieșit vocala obscură *î*, ci numai condiția cea mai veche: adică *an* latin, *an* slav prezent atunci în limbă, *on* slav și *on* maghiar. Celelalte condiții din care a ieșit un *î* sînt relativ mai nouă și mai, mai se pot urmări în monumentele noastre istorice.

Scanned with OKEN Scanner

zentul indicativ de la plural: *laudamus-lăudăm, cantamus-cîntăm, aramus-arăm* etc.; și ca exemplu pentru *a* neîntonat urmat de *m* avem pe *ă* final de la toate cuvintele ce au primit din declinația I latinească, sau din cele asimilate la această declinație: *lanam-lînă, palmam-pálmă, gulâm-gură* etc.

Apoi, din pricina legăturii în care se afla vocala neîntonată finală cu vocalele neîntonate din corpul cuvîntului (v. studiul d-lui Darmesteter, „Romania", V, p. 141—164 pentru limba franceză) orice *a* neîntonat care nu începe cuvîntul, a devenit *ă*.

Unii presupun că sunetul întunecat *î* a ieșit din *ă* și aceasta nu de mult. După punctul nostru de vedere faptul acesta ar însemna că, de pildă, *panem* s-a zis mai întăi, cum am arătat mai sus, *pone*, apoi *păne* și, în sfîrșit, *pîne*. De unde ar urma că *lăudăm, lînă* etc. au fost mai întăi *laudomu, lano* etc., cu alte cuvinte că și *ă* a trecut prin faza *o*. Însă atunci, dacă *laudamus* înainte de a deveni *lăudăm* a trecut prin *laudomu*, pentru ce, cînd *laudomu* devenea *lăudăm*, cuvinte ca *pom, domn, somn* etc. n-au schimbat și ele pe *o* în *ă*, căci se găseau tocmai în aceleași condiții? Pentru oricine urmărește științific aceste schimbări de vocale și de consoane, care sînt principalul material al istoriei limbii, îi e cu neputință să admită că *laudamus* a trecut prin *laudomu* înainte de-a ajunge la *lăudăm*; și dacă aceasta îi e cu neputință, atunci nu poate să admită nici nașterea lui *î* din *ă* prin o nouă acțiune a nazalei *n* (așa că *n* ar fi avut trei acțiuni sensibile asupra lui *a* intonat: *an* = *on, on* = *ăn, ăn* = *în*). Dar cei ce susțin nașterea tîrzie a lui *î* din *ă* ne spun că unii români nici nu cunosc sunetul *î*, ci numai pe *ă*; așa sînt românii de peste Dunăre. Noi am răspuns altă dată la aceasta, că se poate ca aceasta să fie o înnoire, căci nu urmează că tot ce conțin vorbirile locale (patois) să fie numaidecît arhaisme. Cît despre cele ce spune Petru Maior că a auzit bătrîni care nu pronunțau pe *î*, aceasta sau nu e adevărat, sau dacă e exactă, atunci trebuie explicată ca și vorbirile locale de dincolo de Dunăre. Nici un studiu serios limbistic nu s-a făcut asupra românilor de dincolo de Dunăre; cei de pe acolo ne spun ce ne place nouă. Dar să admitem că nu există *î* la românii din Macedonia, Tesalia etc. Aceasta trebuie explicată prin

Scanned with OKEN Scanner

o desnazalizare a lui *î*. În adevăr, deosebirea cea mai principală între *î* și *ă* este că acest din urmă este o vocală deschisă față de cel întâi și că, prin urmare, ca vocală deschisă este mult mai puțin nazală decît *î*. Din faptul că vorbele *căpătăi* (capitaneum), *întăi* (antaneum), *călcăi* (calcaneum) au un *ă* întonat în loc de *î*, nu se poate scoate explicarea că *ă* n-a devenit *î* din pricină că *n* a căzut înainte ca el să înceapă a modifica pe *ă* în *î*; căci se aude și *întîi*, *căpătîi*, *călcîi* alături cu *întăi*, *căpătăi*, *călcăi*, ceea ce însemnează că avem a face cu un fapt de analogie, că adică sufixul *îi* s-a asimilat sufixului *ău* (din *tău*, *nătărău* etc.), însă asemănarea nu s-a făcut pretutindenea. Prin urmare, pentru noi rămîne constant că *ă* este o vocală cu totul deosebită de *î*, că și condițiile din care s-au născut precum și fazele prin care au trecut aceste două vocale sînt foarte deosebite. Dacă se pare uneori că se nasc una din alta, aceasta se datorește cu totul la alte împrejurări. Așa, de pildă, *romanum* a devenit *român* în puterea legii *án-în*, iar *romaniscum*, *romanisce* au devenit *românesc*, *românește* în puterea legii că orice *a* neîntonat, care nu începe cuvîntul, devine *ă*. Cu vremea însă, această familie a uneia și aceleiași noțiuni tinde a se apropia în formă; și așa forma *român* atrage la dînsa celelalte forme care devin: *românesc*, *românește*. De această natură sînt toate schimbările de *ă* în *î*, cîte se văd făcîndu-se sub ochii noștri în limbă.

Veche este oare prima producere a lui *ă* în limba românească? Judecînd după o mulțime de fapte fonetice pe care le-am discutat în „Romania“ (din 1880, p. 366—376)[8] producerea acestei vocale trebuie să fie cel puțin tot așa de veche ca și a celeilalte. Nici un cuvînt străin nu era de față în limbă cînd *ám* a devenit *ăm*, sau, cel puțin, nici un cuvînt străin care să conțină silaba întonată *am*. Apoi, această vocală întunecată *ă*, cînd era finală, a fost cauza modificării a o mulțime de flecțiuni gramaticale, pe care, așa ne mărturisesc că le-au apucat cele mai vechi urme de limbă românească; între aceste vom cita aice formele: *purcea*, *cățea*, *măsea* etc. care nici n-ar fi putut exista fără un *ă* final în *purcellă* etc.; asemenea imperfectul *noi lăudăm* etc. n-ar fi putut avè această formă, fără ca *laudabamus* să fi devenit *laudauăm* și apoi prin suprimarea lui *uă*, *lăudam* (vezi „România“, 1880, p. 569 note) etc.

Scanned with OKEN Scanner

După ce am atins pe scurt primele condiţii din care s-au născut vocalele noastre obscure, ne întrebăm cum au fost ele înfăţişate cu alfabetul chirilic şi apoi ne vom da şi părerea noastră cum trebuie înfăţişate în alfabetul latin.

De la cele întâi cuvinte româneşti ce găsim prin monumentele slave şi pînă la 1688, la tălmăcirea *Bibliei* de Bucureşti, vedem o mare neregularitate în reprezentarea vocalelor obscure. Ele sînt înfăţişate fără deosebire prin ъ, ѫ, ы, ѣ. Aşa, de pildă, într-un document slav din 1435 dat în Suceava („Arhiva istorică a României", I, 2, p. 19) avem cuvîntul românesc *mîndru* scris мындръ[9], adică vocala obscură înfăţişată prin ы; iar în 1438, tot într-un monument slav, dat tot în Suceava („Arhiva istorică a României", I, 1, p. 4) avem acelaşi cuvînt scris мъндръ[10]. Aice s-ar putè zice că sînt două ortografii deosebite, fiindcă sînt doi scriitori deosebiţi; însă neregularitatea se observă pentru unul şi acelaşi scriitor. De exemplu: пьнѫ şi пѫнь (în *Leviticul* din Oltenia; vezi *Cuvente den bătrîni*, I, p. 15), бътрънн şi бътрѫн (vezi „Arhiva istorică a României", I, 1, p. 22, o scrisoare din 1610 a mitropolitului Anastasie), грѫі şi грънт (*ibidem*).

Neregularitatea este şi mai mare în cărţile bisericeşti pînă la *Biblia* din Bucureşti. Aşa, în *Tetravanghelul* tipărit la Braşov înainte de 1580, avem: ѳпърѣцїа, ѳпърѫцїа, ѳпѫрѫцїа (vezi T. Cipariu, *Crestomaţia sau analecte literare*, Blaj, 1843, p. 2—3), къндь (*ibidem*, p. 6), кѫндѣ (*ibidem*, p. 8), лѫса şi лъса (*ibidem*, p. 6).

În *Pravila* mică tipărită la Govora (Valahia), 1640, avem: мънѫ — мынѫ (T. Cipariu, *Crestomaţia*..., p. 142), съмбъта — сѫмбъта (p. 144), къте — кѫте (p. 147), сынт (p. 145), сънт (p. 147) etc.

În *Cartea românească de învăţătură* tipărită în Iaşi, 1643, avem: мъна — мѫна (p. 205), сѫмтѫ (206), сѫмт (p. 207), кѫт — кът (p. 206), пѫкателе — пъкателе (p. 207), ѳпѫратѫл — ѳпъратє (p. 211) etc.

Cum se vede, atît scribii care nu întrebuinţau foarte adeseori decît un singur caracter pentru vocalele obscure, cît şi tălmăcitorii cărţilor sfinte, care întrebuinţau mai multe semne, nu deosebeau cele două vocale obscure. Dacă aceşti din urmă întrebuinţau mai multe semne din alfabetul chirilic, aceasta o făceau mai mult pentru a-şi arăta erudiţia,

Scanned with OKEN Scanner

după cum se vede şi astăzi în scrisoarea cancelariştilor noştri (*consoane duble* etc.), iar nici decît din intenţia de a deosebi vreo nuanţă de sunet. Nu se poate însă conchide de aice că exista numai un singur sunet obscur, căci atunci aceeaşi încheiere ar trebui s-o scoatem din scrierea noastră de astăzi. Lăsînd la o parte pe cei care au astăzi un sistem ortografic de care îşi dau samă, marea mulţime scrie cu toate sistemele şi nu deosebeşte cele două vocale obscure, despre a căror existenţă nimene nu se mai îndoieşte astăzi. Ortografia celor care astăzi nu s-au deprins a scrie după un sistem samănă bucăţică ruptă cu ortografia cărţilor bisericeşti înainte de 1688. După cum sunetele româneşti *ge, gi* erau înfăţişate înainte de născocirea semnului ѫ cînd prin ѓ cînd prin ж, tot asemenea vocalele noastre obscure au fost înfăţişate în mod neregulat pînă la *Biblia* din Bucureşti. Cu toată această neregularitate în înfăţişarea vocalei obscure, era un semn ѧ care nu înfăţişa niciodată pe *ă* şi care nu se găseşte în alfabetul chirilic. Despre originea acestui semn sînt două păreri: 1. Părerea gramaticului bănăţean Diaconovici Loga (*Gramatica românească*, Buda, 1822): „Acest ѧ este atîta cît и, care dintru început se scria pentru scurtarea deasupra lui ї, după aceea lăsară de a mai scrie и, fără numai trăsura cea curmezişă deasupra lui *i* o puneau î şi făcînd-o mai strîmbă se formă ѧ, şi aşa ieşi litera nouă". De această părere este şi dl. Hasdeu sprijinind pe gramaticul bănăţean şi cu autoritatea d-lui Schuchardt, care bănuieşte că ѧ ar fi un fel de и. 2. A doua părere este aceea a d-lui Miklosich care vede în ѧ o transformaţiune a semnului chirilic ж*. Înainte de a ne pronunţa pentru una din aceste păreri, ne întrebăm ce sunet anume înfăţişează acest semn şi care este originea acestui sunet. Am zis mai sus că semnul ѧ nu înfăţişază niciodată un *ă*; aceasta însemnează că în toate cuvintele de prin documente sau cărţi bisericeşti unde avem semnul ѧ noi pronunţăm *î* şi niciodată *ă*. El sta regulat la începutul cuvintelor, rar la mijloc. La începutul cuvintelor el înfăţişa în elementul latin al limbii vocala obscură ieşită sau din *a* intonat urmat de *n, mb, mp* ş. a. (*angelus-înger, angulus-înghiu, ambulo-îmblu, ambio-îmbiu-înghiu* etc.), sau din *e* iniţial urmat de *n*,

* Vezi aceste în *Cuvente den bătrîni*, I, p. LXXV.

mb, mp (en-în, emperator-împărat, empleo-împlu, encepio-encepo-încep, enculco-încurc etc.)

Am scris cuvintele de mai sus cu *e* pentru că se știe, ca un lucru elementar în filologia romanică, că orișice *ĭ* scurt clasic era în limba populară latină *e* închis. Aceasta o dovedește între altele și prezența lui *e* în toate aceste cuvinte, pretutindene unde se găsesc ele în limbile romanice *.

Dacă e așa, atunci niciodată cuvinte ca *în, împărat* etc. n-au putut să aibă, mai ales de la scrierea cu chirilic încoace, forma *in, imperat* etc. și, prin urmare, nici nu a fost cu putință ceea ce zice gramaticul bănățean ca să iasă semnul ˛ din cucuierea lui н deasupra lui ї. Căci vocala obscură inițială din cuvintele de mai sus nu puteau să vie dintr-un *i*, ci dintr-un *e* urmat de *n, mp, mb*. Numai dacă admitem că limba română a făcut o excepție în privirea lui *i* scurt inițial urmat de *n, mp*, că adică *i* inițial urmat de *n, mp* a rămas neschimbat, chiar cînd era scurt, și că, prin urmare, *ĭn, ĭm* au devenit *în, îm* fără a trece prin *en, em*, numai atunci s-ar putea susținè părerea gramaticului bănățean.

Însă această abatere de la legea generală e cu neputință de admis. Pretutindenea în limba românească un *i* scurt clasic răspunde ca un *e*. De exemplu: *lĭgo-leg, frĭco-frec, tĭmeo-tem, bĭbo-beu* etc.

Chiar cînd era urmat de un *n* sau *mb, mp* acest *ĭ* scurt clasic a trebuit să devină *e*, măcar că mai tîrziu (atunci cînd *e* din *mente, lente, mene, tene* etc. a devenit *i*: *minte, linte, mine, tine* etc.) acest *e* s-a schimbat în *i* sub influența lui *n*. De exemplu: *lĭngua-lemba-limbă, lĭmpidus-lempede-limpede, lĭngo-leng-ling* etc.

---

* Limba italiană s-ar părè că se abate de la regula celorlalte limbi, cel puțin în cuvintele *in, imperatore*; însă această limbă a suferit într-un mod mai simțit decît oricare influența limbii latine. Acestei influențe se datorește prezența lui *i* în vorbele de mai sus și în altele. De altminterea, și limba italiană, afară de aceste abateri venite pe calea literară, prezintă fenomenul de care am vorbit: *cĭnerem* = *cenere, mĭno* = *meno* (rom. *mîn*), *sĭnus* = *seno* etc.

Scanned with OKEN Scanner

În aceste cuvinte e cu neputinţă să fi fost un *i* lung, căci atunci numaidecît *l* s-ar fi muiat şi ar fi căzut, precum s-a întîmplat în : *linum-in, licia-iţe* etc.

Ar zice cineva : nu se poate ca *emperat, en, emplu* etc. să fi devenit întăi *imperat, in, implu,* după cum *lemba, lempede, leng* au devenit *limbă, limpede, ling* etc. şi apoi acest *i* nou ieşt din *e* să fi devenit *î* = ↑. Aceasta ne-ar sili să admitem că şi *î* din *cuvînt, pămînt, mormînt, jurămînt, vînt,* provine din forme ca : *cuvint, pamint, vint* etc., adică dintr-un *i.* Aceasta însă este cu neputinţă, căci ar trebui să admitem că labialele *m, p, b, v, f* n-au avut nici o acţiune la producerea acestui *î,* de vreme ce ele n-au, în adevăr, nici o influenţă asupra unui *i* ba, din contra, ele sînt influenţate de un *i* (cf. *vinum-vin-gin, spinus-spin-schin, affinis-afinus-fis-fin-hin* etc.). Apoi, dacă labialele *m, p, b, v, f* n-au avut nici o acţiune la formarea lui *î* din *cuvînt, vînt, vînă* etc. atunci pentru ce s-a format un *î* şi unde nu erau labiale ? De exemplu : *argentum-argint, placenta-plăcintă, venenum-venin, plenum-plin* etc.

Este dar evident că s-a format un *î* din *e* urmat de *n, mp, mb,* cînd acest *e* era întonat, precedat de o labială şi cînd în silaba următoare nu se afla un *e* sau *i,* precum : *ventum — vînt, venam — vînă, pavimentum — pămînt, monumentum — mormînt* etc.

Însă dacă în silaba următoare este un *e* sau *i,* atunci măcar că toate celelalte condiţii vor fi împlinite, tot nu vom avè un *î.* De exemplu : pl. *vine, morminte, cuvinte, vinzi* etc., şi aceasta din pricină că în acest caz numai nazala lucrează asupra lui *e,* iar acţiunea labialei este nimicită prin influenţa lui *e* sau *i* din silaba următoare. Cum *e* sau *i* nimiceşte acţiunea unei labiale ce precede un *e* întonat, se poate şi mai bine vedea în cuvintele unde lipseşte nazala : *pĭlus-perŭ-păr-perĭ, foetus-fetŭ-făt-feţi, vĭdeo-vedu-văd, vezĭ* etc.

Prin urmare, din cele discutate pînă aice se vede că nu putem avè un *î* din *e* intonat plus *n, mp, mb* decît numai în nişte condiţii determinate şi că dacă una din acele condiţii ar lipsi, fenomenul nu ar avè loc. Revenind acum la vocala obscură iniţială pe care cei vechi o înfăţişau prin semnul ↑, sau la *î* al nostru de astăzi, trebuie să mărturisim că el nu poate să iasă dintr-un *en, emp, emb* iniţial, fiind-

Scanned with OKEN Scanner

că-i lipseşte unul din elementele ce-i dau naştete, adică precedarea de consoanele labiale. Aşadară, trebuie să renunţăm şi la explicarea lui ѧ iniţial prin *en, emp, emb,* căci din aceste nu se naşte o vocală obscură, decît numai cînd sînt precedate de vreo consoană labială *(m, b, p, v, f).*

Noi ştim că încă de la baza limbilor romanice, un *e* neintonat şi iniţial a început a se schimba în *a* *. Exemple româneşti sînt toate cuvintele ce au un *e* iniţial neîntonat: *ericius-arici, ecc'ĭllum-acel, ecc'ĭstum-acest,* ἐργάτης-(ergatus)-*argat, eligo-aleg, erunco-arunc, expecto-aştept* etc.

Se înţelege că nu se pot aduce ca excepţii cuvinte ca *este, el, eacă* etc. unde *e* este întonat, nici vorba cu *eşire* etc., căci aice avem influenţa formelor accentuate ale verbului (*es, eşi, ese* etc.) asupra celor neaccentuate, întocmai precum *dorm, dormi* etc. a făcut să se zică *dormim* în loc de *durmim* etc.

Ceea ce s-a întîmplat cu *e* din *ericius, eligo* etc., a trebuit să se întîmple şi cu *e* din *en* (ĭn), *emperator (ĭmperator), entiellectione (ĭntellectionem), emplere (ĭmplere)* etc., care au trebuit să devină *an, amperato, antiellectione, amplere* etc.; iar acest *a* urmat de *n, mp,* a devenit *î,* după cum a devenit cel din *ambulando (îmblînd), blanditia (blîndeţa)* etc.

Aşadar, *î* iniţial reprezentat de cei bătrîni prin ѧ, nu provine nici din *i* clasic, nici din *e* roman, ci din *a.* De aceea, opiniunea lui Miklosich că semnul ѧ provine din modificarea lui ѫ, ni se pare cea adevărată. Şi în adevăr, *în* ieşit din *án* a trebuit să treacă odată prin *on,* după cum s-a arătat mai sus.

Dacă aşa este, atunci românii din veacul X—XI scriind cu litere chirilice au trebuit să înfăţişeze pe *on* prin semnul ѫ. Semnul ѫ a continuat a reprezinta pe *on,* chiar după ce acesta a devenit *în,* aşa cum îl rostim noi astăzi; numai

---

* În italieneşte *exsucare — asciugare* (Diez, *Gramatica,* I, p. 761, trad. franc.), franţuzeşte *emendare—amender.*

Dar mai regulat în aceste limbi *e* neintonat din silaba iniţială se schimbă în *a* cînd e precedat de o consoană: *it: denarius-danaro, sĭlvaticus-salvaggio, mĭrabilia-maraviglia* etc.; fr.: *mercatus-marché, pĭgritia-paresse* etc.

cu trecere de vreme scribii l-au modificat, cînd era inițial, nimicind triunghiul de deasupra, lungind linia centrală, așa că a ajuns să aibă forma ѧ, în care s-a mai modificat și forma laturelor. Dovadă că a trebuit să fie așa, este că semnul ѧ, întocmai ca și chirilicul ѫ, înfățișază și vocale și consoane. Semnul ѧ se vede rar în mijlocul cuvîntului și atunci cu valoare de *n* sau *m*; aceasta se explică prin împrejurarea că elidîndu-se *î* ori de cîte ori se găsește după vocale clare, nu se aude decît consoana *n*. De exemplu: *multe-n lume, la-mpărăție, Du-o-n casă, a dat dracu-n el* etc. De aceea, scribii întrebuințau semnul ѧ sau pentru a înfățișa pe *în*, cînd nu se afla în condițiile de sus, sau pentru a înfățișa un *n* totdeauna nazal, după cum se vede în toate vorbele din cărțile vechi, unde semnul ѧ este întrebuințat la mijlocul cuvîntului.

După cum se vede chestia reprezentării vocalelor obscure a fost și mai grea decît cea a sunetelor *ge, gi* căci ea nu s-a rezolvit nici chiar după născocirea unui semn nou; și aceasta pentru că s-a făcut deprinderea de a nu întrebuința acest semn nou ce reprezenta numai pe *i*, decît numai la început. Întrebuințarea lui ѧ la mijlocul vorbelor cu valoare de *n* nazal este foarte rară și neregulată. Regularea ortografiei chirilice pentru scrierea limbii române, cel puțin în privirea reprezentării sunetelor obscure, se vede mai întăi în tălmăcirea *Bibliei* făcute în București la 1688, căci aice avem regulat sunetul *î* reprezintat prin ѫ la mijlocul vorbelor și prin ѧ la început, iar sunetul *ă* reprezentat prin ъ aproape regulat. Această regulă ortografică s-a urmat și aice înainte de toate cărțile bisericești, iar scribii actelor civile continuară a nu distinge în scris cele două vocale obscure. Așa, într-un ordin domnesc din 1703 de la Antioh Cantemir Vodă avem: мъна alăturea cu мъртвріе, кънд alăturea cu дрътъ etc. („Arhiva istorică a României", III, p. 270).

Într-un contract de zestre din 1715 avem: мънъ [11] alăturea cu пърташи, [12], пъмънтвл alăturea cu фъръ etc. („Arhiva istorică a României", III, p. 276).

Într-un ordin domnesc din 1725 avem: къмпвл alăturea cu дрътат,, пъіне alăturea cu ръмас etc. („Arhiva istorică a României", III, p. 279).

Nu numai scribii ignoranţi nu deosebeau, ca ortografia cărţilor bisericeşti, cele două sunete obscure prin semne deosebite, ci şi cronicarii din veacul al XVIII-lea reprezentau pe *ă* şi pe *î* prin unul şi acelaşi semn în mijlocul cuvîntului. Aşa, de pildă, Neculai Muste scrie: **бътрън** alături cu **рѫспвнс, мєрґѫнд** — **рѫмас, дѫншїї** — **пѫрєрє, добѫндѫ** — **скѫпат, мѫнд** etc.

Aşişderea şi ceilalţi cronicari din acest veac * nu cunosc decît pe **.ѧ**, pe care-l pun la început totdeauna şi pe **ѫ**, cu care reprezintă atît pe *î* cît şi pe *ă* dinlăuntrul cuvintelor.

Era dar în veacul al XVIII-lea şi începutul veacului al XIX-lea două ortografii chirilice cel puţin întrucît priveşte vocalele obscure: una, acea a cărţilor bisericeşti, care deosebea cele două sunete obscure, şi alta, acea a scribilor şi cronicarilor, care nu deosebea cele două sunete obscure; cea întăia se poate numi bisericească, şi cea a doua, laică. Ortografia bisericească nu se întrebuinţa exclusiv numai pentru cărţile bisericeşti, căci *Aritmetica* lui Amfilohie tipărită la Iaşi în 1795 distinge prin semne deosebite cele două vocale obscure, ca şi cărţile bisericeşti tipărite de la 1688 încoace.

E cu neputinţă de a vedè în aceste două feluri de ortografie, în privinţa vocalelor obscure, două pronunţări deosebite. Pentru noi este învederat că erau două sisteme de ortografie: unul care deosebea cele două vocale obscure şi altul care nu le distingea. Pricina era, credem noi, numai neîngrijirea la scris a acestui din urmă sistem, care trecuse în deprindere.

În zilele noastre sînt o mulţime, care scriind cu litere latine, nu deosebesc cele două vocale obscure, şi aceasta nu numai din neglijenţă, ca cei vechi, ci din ura ce au pentru *ă* şi *î*, căci cred că ar fi împrumutate din alte limbi. Înainte de lăţirea şcoalei latinizatoare pe la noi, cei care începuseră a scrie cu litere latine, sau cu litere chirilice împestriţate cu litere latine, deosebeau bine aceste două vocale. Socot că a venit timpul să imităm şi noi pe cei de la 1688 şi să scriem în fel deosebit cele două sunete, lăsînd

---

* Cel puţin aşa rezultă din ediţia I tipărită de dl. M. Kogălniceanu, tom. III.

deoparte considerațiile etimologice, care nu pot fi ținute în samă de toți cei ce scriu. Lățirea instrucțiunii are nevoie de o ortografie simplă și aceasta nu poate fi decît cea fonetică pură ; să însemnăm noi prin cîte un semn aparte fiecare din cele două vocale și să rămîie treaba filologilor ca să afle de unde provine fiecare din ele. Unii pretind un fel de eclectism, adică să facem etimologie, dar numai în cuprinsul limbii românești; scriind vocalele obscure prin vocale curate de unde provin ele și punîndu-le un semn deasupra. Iar vocala curată o aflăm sau în unele forme sub care se prezintă cuvîntul, sau la vreun membru din familia lui ; așa, de pildă, să scriem *vĕd* fiindcă avem *vezi*, *mergĕnd*, *plăcĕnd* etc. fiindcă avem *a merge*, *a plăcè* etc. Însă cei ce fac aceasta nu reproduc în gerundiile *mergĕnd*, *plăcĕnd* vocala care a dat naștere lui *î*, căci niciodată *î* nu a ieșit din un *en*, fără să fie precedat de o labială : *m*, *p*, *b*, *v*, *f* (după cum am văzut în studiul de față). Ce s-a întîmplat dar ? Gerundii ca *mergendo*, *placendo*, *tacendo* s-au asimilat la conjugarea I și s-a zis *mergando*, *placando*, *tacando* etc. și apoi aceste forme au devenit *plăcînd*, *mergînd*, *tăcînd* etc. La ce poate servi această trudă de a te gîndi necontenit la o formă a cuvîntului, unde să dai de o vocală curată, pentru ca să-și poți scrie vocala obscură ? De multe ori la formarea unei idei rătăcite despre chipul cum se modifică sunetele limbii. Dovadă este exemplul de sus, din care trebuie să formulezi legea : că orice *e* întonat urmat de *n* devine *î* ; dar atunci *placenta-plăcintă*, *argentum-argint*, *plenum-plin* etc. cum rămîn ? Ca să scăpăm de încurcătură spunem o vorbă pedantică de-a gramaticilor „că aceasta este în excepție“ și ne mîntuim ; dar cu aceasta dăm o idee falsă despre materialul fonetic al limbii, căci lăsăm să răsară ideea că ar fi supus unor capricii și nu unor legi fatale. Prin urmare, cu eclectismul acesta nu servim de loc principiul științific în limbă și apoi dăm inteligenții o trudă fără scop, ba chiar o muncim să ajungă la un rezultat fals.

Singurul lucru de făcut este să fixăm cîte o vocală din alfabetul latin, purtînd deasupra-i un semn pentru fiecare sunet obscur. Noi sîntem de părere că *î* purtînd deasupra-i un circumflex, ar trebui să reprezinte pe ѫ, oriunde

se aude el, și aceasta pentru că acest semn, între altele, are și avantajul de a aminti pe semnul ѧ din alfabetul vechi.

Din faptul că Academia noastră propune fel de fel de mijloace * pentru a scrie vocalele noastre obscure cu vocale curate, trebuie scoasă și încheierea că se află încă în sufletul acestui așezămînt de cultură, credința bătrînă ieșită de prin Ardeal, că vocalele noastre obscure (*ă* și *î*) sînt împrumutate de pe la lifte străine. Înțelegem mai degrabă temeiurile etimologice, să scriem: *cuvênt, pămênt, vênt, fên, vênat* etc., pentru că pretutindenea aice avem o vocală obscură, provenind din *e*; și cel puțin după acest principiu vor fi scrise într-un fel vocalele ce s-au produs în aceleași condițiuni. Dar să scriem *cuvînt* cu *î*, fiindcă avem la înmulțit *cuvinte, vênt*, cu *e*, fiindcă avem neologismul *ventilator* și *fân, vânat*, cu *â*, fiindcă ori de cîte ori nu știm, nici cu ajutorul limbii românești, nici cu ajutorul unui neologism, de unde vine vocala *î*, o scriem cu *â***, aceasta nu mi se pare a avè nici un temei serios, afară poate de următorul: *fugi pe cît poți de vocalele obscure, macar la scris, căci ele sînt împrumutate de la neamuri străine și nu e bine să le băgăm în samă, hotărîndu-le cîte un semn aparte.* Se poate că învățații noștri din Academie să nu-și fi spunînd lucrul așa de categoric cum le-am așternut noi aice, dar în apucăturile instinctive ale marei majorități zace această idee. Și cum să nu fie așa! Nu sînt ei urmașii drepți ai acelor academici, începători ai așezămîntului, care socoteau de străine orice vorbă și orice sunet ce nu semăna bucățică ruptă cu cele italiene su chiar latine? Nu se stinge așa de ușor o idee ce a însuflețit mai mulți ani o societate; chiar cînd nu o mai formulezi ca principiu, o urmezi prin puterea deprinderii. Zicem aceste, fiindcă nu putem atribui Academiei motive ca următorul: *scociorînd prin formele unui cuvînt, găsești una, unde dai de vocala primitivă, din care provine netrebnica obscură*; căci atunci ar trebui să bănuim că Academia încă nu știe că, de pildă, *î* din vorbele *cuvînt, pămînt, vînă, mormînt, vînd*

---

* Acum ortografia academică nu mai este a sa proprie, ci din ordin ministerial este impusă tuturor școalelor din țară, prin urmare, avem dreptul să o luăm îndeaproape cercetare în studiul nostru.

**) Așa ne poruncește Academia prin onor ministerul.

etc. (*conventum, pavimentum, venam, monumentum*) nu provine din *i*, macar că sub altă formă aceste vorbe ne înfăţoşează acum un *i*: *cuvinte, păminte, vine, morminte, vinzi* etc., ci *provine din e precedat de labiale* (*b, p, v, f, m*) *şi urmat de n, cînd în silaba următoare nu este e sau i* *. Iarăşi nu putem presupune că Academia şi-a închipuit că grozav are să se ascută mintea românilor cînd se va strădui ca să deie peste nişte minciuni vrednice de rîs pentru oamenii speciali, ca acele: că *î* din *cuvînt* provine din *i*, sau că *î* din *ducînd* provine din un *e*; şi de aceea îl scrie „ducênd“, pe cînd noi am demonstrat că vine din *ducando*, prin o schimbare de conjugare (vezi „Convorbiri literare“, nr. 4 din 1881, p. 138). Rămîne dar, dacă e permis a căuta în fapte, motivele ce le-au dat naştere să afirmăm că Academia noastră spărietă de consecvenţele etimologismului, l-a părăsit; dar nu îndrăzneşte, în ce priveşte vocalele obscure să vină de-a dreptul la fonetism, din pricina fricei ce i-a rămas în oase de pe vremea etimologismului că, adică vocalele noastre obscure, nu sînt vreo sculă, ca să le croieşti cîte un vesmînt propriu, ci e mai bine să le laşi să umble cu căpătatul (ѫ = *ê, â, î* şi ъ = *ă, e*), că doar vor peri!

Diftongii de astăzi *ea* şi *oa* nu înfăţoşează greutate la scris nici alfabetului chirilic, nici celui latin. Ei sînt născuţi din deschiderea prea mare a vocalelor întonate *e* şi *o*, ori de cîte ori în silabele ce urmează acestor vocale se află un *ă* sau un *e*. De exemplu: *lĭgat-lega-leagă, plĭcat-pleca-pleacă, frĭcat-freca-freacă, legem-lege-leage*** (astăzi *lege*), *vĭrĭdem-verde-vearde* (astăzi *verde*), *pĕrdit-*

---

* Această lege fonetică a limbii noastre este de mult cunoscută; dl. Musafia a expus-o mai ştiinţific (*Sitzungsberichte der Wiener Akademie*, LXII Band, 1868). Chiar şcolarii din clasa a V-a gimnazială erau obligaţi, după spiritul programului vechi (cel din 1876), să o cunoască. Observăm că după programul nou, făcut proaspăt la Consiliul general de instrucţie, nu vor mai şti asemenea lucruri, căci noul program lucrează pe şcolari tot în stilistică şi retorică (nişte generalităţi netrebnice ce se potrivesc cu toate limbile), aşa că, la sfirşitul liceului, au să iasă numai buni de a intra în corpurile învăţate, unde se regulează limba şi programele.

**) În limba veche românească exista diftongul *ea*, în vorbe ca: *leage, vearde, piearde* etc., şi era notat cu semnele chirilice ѣ (numai pentru *ea* ce provenea din *e* lung şi *i* scurt latin clasic) şi ꙗ (pentru un *iea* sau *ia* ce provenea din *e* scurt clasic; vezi studiul nostru din „Ro-

pierde-piearde (astăzi *pierde*), *potet-pote-poate*, *totas-tote-toate*, *forte-forte-foarte*, *portam-porta-poartă*, *horam-ora-oara* etc.

Se înţelege că nici *e* din *lega* (*lĭgat*), nici *o* din *porta* (*portam*) n-au devenit deodată diftongi, cum îi cunosc monumentele vechi * şi cum îi cunoaştem noi astăzi, ci aceste vocale se deschideau din ce în ce mai tare, în măsura în care *a* final (din *portam*) devenea mai întunecat, sau *e* final (din *legem*) începuse a se pronunţa, probabil, altmintrelea de cum îl cunoştea limba latină populară. Dar deschiderea unei vocale este fără îndoială apropierea ei de *a*, şi maximum de deschidere nu poate fi decît auzirea îmjumătăţită a ambelor sunete *ea*, *oa*. Astfel fiind lucrurile, ori trebuie notaţi diftongii *ea* şi *oa* cu ambele sunete din care se compun, cum credem noi că e bine, sau, dacă voieşte cineva să amintească jalnic o stare trecută cel puţin la vreo şase sute de ani, cum face Academia cînd nu vrea să considere sunetele de care vorbim ca diftongi, ci numai ca vocale deschise, atunci să noteze pretutindenea aceste vocale cu accentul grav, iar nu accentul care ′, cel puţin în limba franceză, cea mai cunoscută pe la noi, înseamnă că vocala e închisă. Temeiul pentru care Academia vrea să se întoarcă la această vechitură este că în Ardeal s-ar fi auzind aceste sunete numai ca vocale deschise. Fericită ţară, locul minunilor! Aice Petru Maior a auzit nişte moş-

---

mania", 1878, p. 85—93). Limba mai nouă şi cea din zilele noastre nu cunoaşte decît formele *lege*, *verde*, *pierde* etc., căci *a* din formele vechi *leage*, *vearde*, *piearde* etc. s-a prefăcut mai întăi în *e*, *leege* şi apoi cei doi *ee* s-au contras într-unul (vezi studiul nostru din „România", din 1881, p. 359).

*) Lăsînd de o parte urmele dialectale ce se ivesc pe ici pe colo prin vechile monumente, cele mai vechi documente româneşti ne înfăţişează diftongii *ea* şi *oa*. Ce-i drept mitropolitul Dosoftei în *Paremiariu* întrebuinţează: *rodă* (scris ρωдѫ) rimînd cu *vodă* (scris вωдѫ), *răsboe* rimînd cu *voe*, *strălucore* rimînd cu *sore* (scris сωρε), *mórte* (мωρτε) rimînd cu *sorte* (scris сωρτε); însă aceasta se poate socoti numai ca o licenţă poetică, care nu arată nici pronunţarea particulară a mitropolitului Dosoftei, nici vreo vorbire locală din Moldova. Tot în această lucrare a lui Dosoftei găsim *toate*, *roadă*, *strălucoare* etc., ceea ce însamnă că aşa pronunţa şi el cu diftongul *oa*, numai cît de nevoia rimei a înfăţişat uneori în scris pe *oa*, ω, pentru ca vorbe ca *vodă* şi *roadă*, cel puţin pentru ochi să rimeze (*vodă*, *rodă*).

negi vorbind fără *î*, sunet pîngărit, ce nu se găsește în latinește; și iată că tot aice sunetele *ea* și *oa* se aud numai ca niște vocale deschise! Am mai zis-o și cu altă ocazie: nu putem lua la serios cele ce ni se spun despre vorbirile locale de prin Ardeal sau de prin Macedonia, pentru că cei ce ne vin de pe acolo, unii (ardelenii) ne vorbesc de groaznica latinitate a vorbirii din locul lor natal, și alții (românii de dincolo de Dunăre) sau ne dovedesc minunata apropiere (pe cînd tocmai deosebirile ne-ar interesa mai mult) dintre limba lor și a noastră sau, dacă văd că ne place mai bine altmintrelea, ne spun povești despre arhaismul limbii lor (așa, de pildă, și pe acolo sînt chiar moșnegi ce vorbesc fără netrebnica obscură *î*). Nu putem face știință cu duioșii naționale. De sînt în Ardeal vorbiri locale deosebite de ale noastre (și trebuie să fie), ele trebuie studiate cu multă îngrijire și numai atunci vom putea scoate încheieri științifice din felul lor de a fi. Pînă atunci noi ne ținem de ceea ce putem ști pozitiv, anume: că în toate tipăriturile ardelene din veacul al XVI-lea precum și în texturile de la Măhaci figurează constant diftongii *oa* și *ea* (*oa* scris întotdeauna cu *oa* sau ѡа și *ea* scris cu ѧ sau cu ѣ* după cum se află sau nu se află în vecinătatea unui *i* precedent).

Texturile ardelene din veacul al XVII-lea tipărite la Belgrad, în Sebeș ne arată regulat același lucru; și cele ce cunoaștem noi de prin Ardeal din veacul al XVIII-lea sînt departe de a nega continuitatea faptului. Prin urmare, putem afirma din cele cunoscute pînă acuma că scriere ardeleană unde să nu fie diftongii *ea* și *oa* nu se află. Chiar dacă am admite că este vreo vorbire locală unde, sau ca păstrare arhaică sau ca înnoire, să se pronunțe è, ò, nu credem că urmează de aice să scriem noi, milioane de oameni, cum rostesc cîteva mii de țărani în vreun colț de pămînt neumblat. Așa dar, și tradiția veche a scrisorii și rostirea marei majorități a neamului românesc de astăzi ne

---

* Se deovedește că ѣ și ѧ aveau valoare de *ea* și *iea* fiindcă: 1. uneori sînt înlocuite prin ꙗ, de pildă мѹꙗрє, пїꙗрдє etc. (în *Vechea Scriptură* de la Orăștie și aiurea) 2. semnele ѣ și ѧ se văd la urma substantivelor feminine terminate în *e*, ca: *muiere, lege* etc., scriindu-se мѹѧрѣ, лѣцѣ etc., cînd sînt articulate, ceea ce dovedește că ѣ și ѧ înfățișa pe *e* final plus articolul *a*, adică *ea*.

îndeamnă să scriem sunetele de care ne ocupăm cu *oa* şi *ea*. Însăşi Academia ne spune să scriem substantivele ce fac înmulţitul în *ele* cu *ea*, precum *căţea* (înmulţit *căţele*), *mărgea* (*mărgele*), *purcea* (*purcele*) etc.; tot asemenea şi imperfectele de a II-a şi a III-a conjugare: *mergea*, *tăcea*, *spunea*, *ducea*, *rîdea* etc. Pentru aceste din urmă Academia ne dă şi temeiuri şi încă ce temeiuri, adevărat academice: *se va scrie mergea, făcea etc. fiindcă imperfectul vine de la infinitiv prin adăugarea unui a*! Nu e de mirare ca un gramatic ignorant în ştiinţa limbii, cum sînt mulţi gramatici, să închipuiască fel de fel de artificii pentru a face pe copii să înţeleagă aşa numita derivare a timpurilor; dar o Academie să spună asemenea lucruri *, aceasta merită să rămînă de poveste, ca o pruabă de înălţimea ştiinţii oficiale a timpului nostru. Ne rezervăm a discuta modul cum derivă imperfectul nostru din cel latin, atunci cînd vom ajunge cu îndreptarul nostru la formele verburilor. Pentru moment spunem că nici o limbă romanică n-a descompus imperfectul (*laudabam*, *videbam*, *credebam*, *audiebam*); şi nici nu-l putea să-l descompună, de vreme ce limba latină chiar, de multă vreme perduse conştiinţa că imperfectele ei (indicativ şi conjunctiv) sînt timpuri compuse. De regulă limbile romanice au discompus numai acele cuvinte, despre care limba latină populară avea conştiinţa că sînt compuse. Dăm aice imperfectul în celelalte cinci limbi romanice, pentru ca să vadă oricine că vine din imperfectul latin numai cu puţină modificare:

Latină	*Italiană*	*Spaniolă*	*Portugheză*
Cantabam	Cantava	Cantaba	Cantava
Cantabas	Cantavi	Cantabas	Cantavas
Cantabat	Cantava	Cantaba	Cantava
Cantabamus	Cantavamo	Cantabamos	Cantavamos
Cantabatis	Cantavate	Cantabais	Cantaveis
Cantabant	Cantavano	Cantaban	Cantavão

*) Cel puţin aşa este explicat în cărticica ce poartă titlul *Ortografia limbei române votată de Academia română*, p. 4, broşura Iaşi; p. 13, broşura Bucureşti. Pe cît ştim d-nii Maiorescu şi Negruzzi au susţinut scrierea *ea* şi *oa* nu é şi ó; dl. Hasdeu, asemenea, deşi a sfîrşit declarînd lucrul fără importanţă.

Scanned with OKEN Scanner

Provensală	*Vechea franceză*	*Franceza modernă*
chantava	chanteve	chantais
chantavas	chanteves	chantais
chantava	chantevet	chantait
chantavám	chantiens	chantions
chantavátz	chantiez	chantiez
chantávan	chantevent	chantaient

Pentru ce limba românească s-ar abate de la regula celorlalte limbi romanice ; este vreo influenţă a unei limbi străine, ori s-a mai întîmplat vreo minune în Ardeal ? Aceasta va rămînea, credem, o cimilitură nedezlegată pentru tot viitorul !

Scrierea sunetului *z* a înfăţişat oarecare greutate în trecut, cel puţin pe alocurea, şi dă mare bătaie de cap Academiei noastre. Iată cum se petreceau lucrurile în scrierile vechi.

Sunetul *z* (ieşit din *d* plus *i* a elementului latinesc vechi, ce formează inima limbii noastre) nu se auzea pretutindenea tot într-un fel ; pe unele locuri se auzea ca *dz*, o pronunţare mai arhaică, ce se aude şi astăzi în gura ţăranilor moldoveni în vorbe ca : *dzeu, dzi, dzice, frundză* etc. ; zicem mai arhaică, fiindcă *d* + *iod* din vorbe ca *frondea — frondia, audio, vĭdeo — vedio* etc., înainte de-a ajunge la un *z*, aşa cum se pronunţă în Valahia, a trebuit să treacă prin pronunţarea moldovenească *dz*. Acest sunet *dz* îl însemnase cei vechi prin semnul chirilic **ѕ**, care în alfabetul chirilic, după cum ne spune Leskien * avea aceeaşi valoare fonetică cu *z* şi se întrebuinţa mai mult ca număr, însemnînd 6. Observăm că în ţările române, ale cărora monumente ne înfăţoşează semnul **ѕ** în locul latinescului *d* + *iod*, şi pînă astăzi limba vorbită a poporului de jos rosteşte *dz*, anume în acele vorbe, unde cărţile vechi scriau pe **ѕ**. De aici urmează ca semnul **ѕ** avea o valoare, dacă nu întocmai cu *dz* de astăzi din *dzeu, dzic, dzi* etc. (pronunţat moldoveneşte), cel puţin foarte apropiată.

---

*) Vezi *Handbuch der altbulgarischen Sprache* von A. Leskien, p. 3.

Scanned with OKEN Scanner

Aici este locul să facem o deosebire: chiar în țările române unde în trecut se scria ѕ pentru *d* + *iod* a elementului latin din limba românească, și unde astăzi se aude *dz*, nu în tot felul de scrieri se vede semnul ѕ, ci numai în cărțile bisericești. Așa, în toate documentele din veacul al XVII-lea publicate de dl. Hasdeu în „Arhiva istorică" și în *Cuvente den bătrîni* * nu se află decît semnul *z* pentru sunetul *z*, oricare ar fi originea lui (*zice* este scris ca și *zapis*, macar că unul vine din *dicere* și celălalt din slavul *zapisŭ*); pe cînd în cărțile bisericești tipărite în Moldova, tot în acest veac, ѕ înfățoșează regulat un *z*, ieșit din *d* + *i* a elementului latin (ѕѣче, ѕиче, ѕиле, аѹѕъ, каѕъ, вънѕѫ etc., din *dĕcem* (în latina populară *diece*), *dicere*, *diem*, *audiat*, *cadat* (prin confuziune *cadiat*), *vendat* (prin confuziune *vendiat*) etc.), iar *z*, pe *z* din vorbele străine ca зидире din slavul *zidŭ* etc. Mai mult decît atîta, același om scria numai cu *z* cînd făcea vreun act de cancelarie, și scria cu ambele semne, ѕ și *z*, cînd făcea vreo carte bisericească. Așa mitropolitul Vaarlam într-un act ** de împăcare din 1646, scris întreg cu mîna sa, nu întrebuințează nicăirea semnul ѕ, ci scrie *zis*, *văzînd*, cu *z*; pe cînd în *Cartea românească de învățătură* ***, tipărită în Iași la 1643, regulat întrebuințează semnul ѕ pentru sunetul ieșit din *d* + *iod* a elementului latin și semnul *z* pentru *z* din cuvintele străine.

Prin urmare, și aice ca și cu ocazia sunetelor *ă* și *î* constatăm o deosebire între ortografia scribilor și cea a tipăriturilor bisericești. Scribii moldoveni deși auzeau și chiar rosteau sunetul *dz*, însă nu găseau de cuvință a-l nota prin un semn deosebit, întocmai cum nu deosebeau pe *î* de *ă*, ci le însemnau, de regulă, pe amîndouă prin o singură literă, ъ. Desigur, fiindcă ei urmau și întru aceasta o veche deprindere, care se prefăcuse în obicei; în vreme ce traducătorii cărților sfinte, oameni mai cultivați, aveau mai multă grijă de limbă. N-am putut afla nici unde, nici cine a făcut întîiași dată potrivirea semnului ѕ la sunetul

---

*) O singură excepție face *Catastihul mînăstirii Galata*, din 1588. (vezi *Cuvente den bătrîni*, I, p. 192—212).

**) Vezi acest act în „Arhiva istorică a României", III, p. 226.

***). Vezi *Crestomația*... d-lui Cipariu, p. 204—212.

dz. Cea întâi tipăritură în care se arată acest semn este *Vechea scriptură* tipărită la Orăştie la 1582 *; însă tocmai aice nu este regulat întrebuinţat, căci, de pildă, cuvîntul *dumnezeu (Domĭnedeus-Domnedieu-Dumnedzeu)* este scris cînd cu *z*, cînd cu ѕ, tot asemenea *văzu, zise, zua*, scrise cînd cu ѕ cînd cu *z*. Era aceasta o neregularitate în pronunţare, sau numai o neîngrijire ortografică? N-avem mijloace de a determina. De va fi fost aşa pronunţarea nehotărîtă, atunci, desigur, nu la Orăştie s-a întrebuinţat întâiaşi dată semnul ѕ, căci nu putem presupune că pentru o pronunţare astfel s-a căutat un semn particular. Dar, dacă există o pronunţare nehotărîtă pe la Sebeş şi Orăştie (căci tălmăcitorii acestei cărţi erau din Sebeş, iar tipărirea s-a făcut în Orăştie), atunci trebuie să socotim vorbirea locală de pe acolo, cel puţin din acest punct de vedere (pronunţarea *dz* şi *z*), ca o mijlocie sau ca o punte de trecere între vorbirea măhăceană (după cum ne-o arată texturile publicate de dl. Hasdeu în *Cuvente den bătrîni*, II, unde *d* + *iod*, din elementul latin al limbii noastre este regulat însemnat prin ѕ) şi între vorbirea de la Braşov, pe textele căreia se vede numai *z* (vezi tipăriturile de la Braşov, 1577—1582: *Psaltirea lui Coresi*, reeditată de dl. Hasdeu şi celelalte în *Crestomaţia* d-lui Cipariu, p. 1—45), de nu cumva asupra limbii cărţilor tipărite la Braşov va fi fost o înrîurire muntenească prin diaconul Coresi, ce, desigur, era din Valahia. În acest din urmă caz vorbirea de la Sebeş şi de pe la Orăştie este mijlocie între cea măhăceană (care trebuie fixată geograficeşte în regiunea dintre Mureş şi Arieş, dacă nu şi pe o întindere mai mare) şi între cea muntenească din veacul al XVII-lea, după cum ne-o arată cărţile religioase tipărite în Valahia, unde nicăirea nu se vede semnul ѕ. Între cărţile tipărite în Ardeal în veacul al XVII-lea, la Belgrad şi la Sebeş (ambele localităţi aflătoare în regiunea unde, luîndu-se după *Vechea scriptură* tipărită la Orăştie în 1582, ar trebui să avem cînd *z* cînd ѕ) găsim numai una, *Noul testament* tipărit în 1648 la Belgrad **, în care nu se află semnul ѕ. Simion Ştefan, mitropolitul Belgradului pe acele vremi, ne spune în predoslovia *Nou-*

*) Vezi Cipariu, *Crestomaţia...*, p. 46—82.
**) Vezi Cipariu, *Crestomaţia*, p. 88—100.

lui testament, că a căutat printre popii săi, preuţi cărturari şi oameni înţelepţi, care să ştie tălmăci testamentul cel nou din limba grecească, slavonească şi latinească. De unde urmează că nu s-a mărginit numai la preuţii din Belgrad, care şi aceştia, cine ştie de prin ce localităţi erau şi cu ce deprinderi locale de vorbire; căci la Belgrad, scaunul mitropoliei Ardealului şi la mitropolie chiar se strîngeau, fără îndoială, ca totdeauna oameni cărturari şi înţelepţi din toate părţile. Mai mult decît atîta, aceşti cărturari şi înţelepţi aleşi de mitropolitul Simion Ştefan pentru tălmăcirea *Noului testament* ne spun în prefaţa către cititori, *că au scris aşa ca să înţeleagă toţi românii, care nu grăiesc toţi într-un chip* *. Prin urmare, s-ar putea susţine că ei n-au mai notat întradins şovăirea de pronunţare între *z* şi *dz* (dacă şovăire exista şi nu cumva în *Vechea scriptură* de la Orăştie era numai neîngrijire ortografică) şi aceasta fiindcă ei, ca oameni învăţaţi şi înţelepţi cunoşteau, fără îndoială, tălmăcirile făcute în veacul trecut la Braşov unde, după cum am mai zis, nu se afla semnul **ѕ**, de asemenea, cunoştea că dincolo de munţi, în Valahia, şi poate, chiar pe alocurea în Ardeal, nu se mai auzea sunetul *dz* Celelalte tipărituri de la Belgrad (*Psaltirea* tipărită la 1658 şi *Moliivelnicul* tipărit tot acolo în 1689) cunosc toate semnul **ѕ**, însă întrebuinţarea lui este mult mai rară decît în *Vechea scriptură* de la Orăştie (1582). Aşa, de pildă, în *Psaltire* avem: *zua* scrisă cu *z*, cînd cu **ѕ**; tot asemenea *dumnezeu, zice, zile, auzì* etc., numai tot mai des se înfăţişează *z*. Acelaşi lucru se vede şi în *Molitvic*. Popa Ioan din Vinţ a tălmăcit şi tipărit două cărţi: una în 1683, sub domnia lui Mihai Apafi, numită *Sicriul de aur* şi alta numită *Carare*

*) Reproducem aice această parte a predosloviei: „Aceasta încă vă rugăm să luaţi aminte că românii nu grăiesc în toate ţările într-un chip, încă nici într-o ţară toţi într-un chip. Pentru aceea, cu nevoie poate să scrie cineva să înţeleagă toţi, grăind un lucru, unii într-un chip, alţii într-alt chip. Au *veşmînt*, au *vară*, au altele multe nu le numesc într-un chip. Bine ştim că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni, care umblă în toate ţările, aşa şi cuvintele acelea sînt bune, care le înţeleg toţi. Noi drept aceea ne-am silit din cît am putut să izvodim aşa cum să înţelagă toţi. Iară de nu vor înţelege toţi, nu-i se vina noastră, ci-i de vina celuia ce au răsfirat românii printr-alte ţări, de şi-au mestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăiesc toţi într-un chip". (vezi Cipariu, *Crestomaţia*..., p. 86).

Scanned with OKEN Scanner

pre scurt pre fapte bune tipărită în 1685 la Belgrad. În cea întâi se află semnul ѕ cu valoare de *dz*, deşi mai rar; iar în cea a doua, semnul ѕ se află numai cu valoare de număr (cel puţin pe cît se poate judeca din 7 pagine date de dl. Cipariu în *Crestomaţia* sa, p. 127—133). Prin urmare, făcînd geografia sunetului *dz*, după monumentele cu ortografia bisericească, avem: Valahia, Ţara Bîrsei şi probabil şi Ţara Făgăraşului nu cunoşteau sunetul *dz*, ci pretutindenea se auzea în aceste părţi numai *z*, cum se aude şi pînă astăzi în Valahia. În Transilvania, cărţile tipărite la Orăştie, la Sebeş şi la Belgrad ne arată o şovăire între *dz* şi *z*, iar texturile de la Măhaciu (în regiunea dintre Mureş şi Arieş) ne înfăţoşează regulat semnul ѕ pentru *z*, ce provine din *d* plus *iod* a elementului latinesc din limba noastră, şi un *z* pentru elementele străine. Tipăriturile moldoveneşti din veacul al XVII-lea ne înfăţoşează iarăşi aproape regulat semnul ѕ pentru *dz*; însă cele din veacul al XVIII-lea scriu orice fel de *z* numai cu *z*. Aşa, de pildă, o cărţulie a mitropolitului Iacov tipărită în tipografia Moldovei din Iaşi din 1757 scrie regulat *dumnezeu*, *zi*, *zice* etc., numai cu *z*.

Celelalte cărţi bisericeşti tipărite cu litere chirilice în veacul trecut şi în veacul acesta la Iaşi, la Chişinău, la mînăstirea Neamţului etc., nu însamnă decît un singur *z*. Se înţelege că de aice nu urmează că pronunţarea *dz* se stinsese în Moldova, căci ea se aude şi pînă astăzi, deşi destul de şovăitoare prin oraşe. Traducătorii şi tipăritorii cărţilor sfinte din Moldova nu mai notează prin un semn deosebit pe *dz* de la *Biblia de Bucureşti* (1688) încoace, ci urmează şi în această privinţă ortografia acestei minunate cărţi, care a servit de bază limbii româneşti literare-bisericeşti pînă la introducerea alfabetului latinesc.

Întrebarea este acum, scrie-vom noi cum pretinde Academia *cred—creḑi*, *văd—veḑi*, *răpăd—răpeḑi*, *ḑi* (fiindcă avem neologismul *diurnă*) *ḑice* (fiindcă avem neologismele *dictionar*, *dictando*) etc., pentru a păstra cel puţin pentru ochi acelaşi radical al cuvîntului şi pentru a înfăţoşa măcar cît ici, cît colo pronunţarea cu *dz* de pe alocurea.

În scurta schiţă istorică ce am făcut am arătat că, deşi a fost oarecînd şi în unele locuri înfăţoşat prin un semn deosebit ѕ, sunetul *dz*, totuşi de la 1688 încoace s-a părăsit

Scanned with OKEN Scanner

pretutindenea notarea acestui sunet. Prin urmare, nu poate fi vorba de tradiție istorică, căci firul ei este de 200 de ani întrerupt prin o altă practică comună tuturor românilor; și în materie de ortografie și chiar de limbă nu credem că e bine a reînvia tradiții părăsite de sute de ani, deși sîntem de părere că se pot invoca la nevoie tradiții de curînd părăsite.

Rămîn dar celelalte două argumente: 1. să păstrăm, măcar pentru ochi același radical, și 2. să reproducem, măcar în parte sunetul moldovenesc *dz*. La cel întâi argument răspundem că n-are nici un înțeles în limbă logica văzului, cînd nu nădăjduiești să readuci printr-însa logica auzului; cu alte vorbe, dacă ai putè crede că scriind *vedi*, *credi* etc. ai putè cu vremea să readuci pronunțarea lui *d* și această readucere ți-ar fi de nevoie în gramatică, atunci am înțelege logica văzului și prin urmare scrierea lui *d*. Dar cînd nu poți nădăjdui astfel de prefacere, căci schimbarea lui *d* în *z* în asemenea condiții este o jerbiuță din firele alcătuitoare a pînzei limbii, atunci trebuie să lași la o parte logica văzului. Însă toate aceste argumente subțiri, de logica văzului, de păstrarea radicalului și altele, pe care nu le mai citățm a cui sînt, căci ele se primblă prin gura tuturor, care se pun, cum se zice, să raționeze în materie de limbă *, toate aceste argumente, ziceam, ascund un lucru, fi-va ascuns cu știrea sau fără știrea celui ce-l ascunde, *să păstrăm pe d fiindcă el se află și în latinește*, adică lupul etimologismului îmbrăcat în pielea oii și argumentînd logic. Argumentul al doilea, să păstrăm măcar în parte sunetul moldovenesc *dz*, ar avè o valoare (căci reproducerea unui sunet viu este totdeauna datoria unei bune ortografii), dacă acest sunet ar fi general. Dar, după cum am zis, el este numai moldovenesc (și poate ardelenesc pe alocurea; zicem poate, *căci nimene n-a studiat nici o vorbire locală din Ardeal, macar că fiecare ardelean se dă de filolog*) și notarea lui este de sute de ani părăsită chiar în Moldova.

---

*) Cînd știm numai două, trei idei asupra unei materii și acele foarte generale și plutitoare, atunci storci dintrînsele, cu ajutorul puterii de a raționa, tot ce poate ieși; și, dacă se întîmplă ca generalitățile să-ți fie false, cum o pățesc ele foarte des, atunci toată stoarcerea este o clădire de năsip. Franțujii numesc oamenii ce lucrează astfel *raisoneurs*: noi avem mulți *raisoneurs*.

Putem pune în scris o formă de gramatică, care se pierde din pricina unui fonetism local, de pildă, se va scrie *oase, case* (înmulţit), macar că în pronunţarea moldovenească se aude *oasă, casă* etc., căci dacă am urma fonetismul moldovenesc, am ajunge pentru o mulţime de substantive la identificarea înmulţitului cu singuritul. Aceasta însamnă a sili pe moldoveni, pe calea văzului, să renunţe la un particularism al lor fonetic, spre a intra în regula generală a declinaţiei româneşti, şi ca astfel scrierea *oase, case* etc. are un scop şi o noimă. Dar a sili pe toţi românii să scrie *crezi* cu *d (credi)*, fără a nădăjdui că au să revină vreodată la *d* şi fără să fie nevoie gramaticală de această revenire, numai pentru aceea că moldovenii pronunţă acolo un *dz*, este a sili pe toţi românii să păstreze în scris ceva particular în limba unora dintr-înşii. Noi vom scrie dară oriunde vom auzi un *z* sau chiar un *dz* (ca moldovan) cu *z*, oricare ar fi originea lui, lăsînd filologilor sarcina de a ne arăta după ce legi derivă acest sunet din *d* şi în ce fază a modificării lui au intrat în limbă vorbele străine, ce conţin un *z*. Aceasta va avè cel puţin avantajele: 1. de a se învăţa foarte lesne a scrie, şi 2. de a scuti de ocupaţiuni filologice pe acei ce nu cunosc metoda acestei ştiinţi şi sînt de tot nepregătiţi. Căci încercările lor fără metodă şi fără ştiinţă răspîndesc în opinia publică o mulţime de neadevăruri, care în cutezanţa lor se urcă pînă la Academie, fiindcă aşa-i în lume: minciuna este mai obraznică decît adevărul. Nu credem că mai merită discuţie pretenţia Academiei de a scrie vorbele *nazal, cauza, compoziţie, dispoziţie* şi alte vreo optzeci (Academia nici nu s-a gîndit că vor fi aşa de multe) cu *s*, fiindcă în limba de unde le împrumutăm, un *s* între două vocale se citeşte *z*. Am merge foarte departe cînd am scrie toate împrumuturile din limbi străine cu vocalele şi consoanele cu care se află scrise în acele limbi; aceasta nu o pretinde nici etimologismul. Desigur că Academia va fi avînd şi aici vreun argument subţire, pe care însă nu-l cunoaştem.

1881

Scanned with OKEN Scanner

CUVINTE DE REVERENȚĂ LA ROMÂNI

Armata noastră a descoperit în Bulgaria sate românești care nu cunoșteau încă pronumele reverențioase *dumneta, dumnevoastră, măta, măvoastră,* ci întrebuințau către oricine *tu, voi.* Aceasta se explică prin faptul că pronumele reverențioase fiind formate din material românesc în clasele de sus ale societății n-au pătruns pretutindene în întrebuințarea clasei de jos. Mai mult încă, românii izolați de centrele mari românești, precum sînt cei de prin Bulgaria, Serbia etc. au rămas cu totul străini de formarea și întrebuințarea acestor pronume. Chiar și la românii strînși în jurul unor centruri politice ale lor se vede că lățirea pronumelor reverențioase a întîmpinat oarecare greutăți, căci vedem că din pronumele *tu,* pe lîngă verbul *a tui* (tutoyer), s-a născut adjectivul *tueș* sau *tuiș* care, desigur, însemna „un prost ce tuiește pe toată lumea", însemnătate ce-o are și astăzi. Dl. Cihac, necunoscînd această însemnare a cuvîntului *tuiș,* se gîndește îndată, după obiceiul său, la vreun cuvînt străin și răscolind prin dicționare găsește cuvîntul turcesc *titîz* (capricieux, bizarre) de la care derivă, fără să mai stea la îndoială, pe al nostru *tueș.* Nu putem discuta aice imposibilitatea acestei etimologii, unde nici dl. Cihac nu va putè da samă numai de litera *t*; cît despre celelalte știe numai bunul dumnezeu după ce legi fonetice ale limbei noastre s-au prefăcut unele în *u,* altele în *e* și altele în *ș* ! Adjectivul *tueș* (cu accentul pe *u*), devenit mai tîrziu *tuiș* (prin schimbarea sufixului *eș* în *iș*), derivă evident din *tu* cu sufixul *eș,* care se găsește în cuvinte ca *peneș* (sau *peniș*), *fronteș (frontiș)* etc. Originea acestui sufix pare a fi în cuvintele maghiare ca: *nemeș* (noble), *deres* (dereș) etc.

Scanned with OKEN Scanner

Așa dar, lățirea întrebuințării pronumelor reverențioase a fost ajutată de un epitet injurios creat din însuși vechiul mod de a se adresa la toți *(tu)*. Cine nu voia să fie numit *tueș*, *tuiș* trebuia să se conformeze modei nouă, să întrebuințeze adică către aceia cărora le dorea respect, nouăle formațiuni *dumneta*, *dumnevoastră*, *dumnealui*, *dumnei*, lucru ce nu era peste firea limbei celui mai necioplit chiar, căci formațiunile de sus erau făcute din material românesc. Ele sînt alcătuite din substantivul *domnia* unit cu pronumele *ta*, *lui*, *ei*, *voastră*. Însă fiindcă în noua compoziție *domnia-ta*, *domnia-lui* etc. accentul cade regulat pe pronume, ca partea ei cea mai importantă gramatical, de aceea cuvîntul *domnia*, rămînînd cu desăvîrșire neîntonat, a fost supus la modificări și ciuntiri foarte mari. Mai întâi vocala neîntonată *o*, ca orice *o* neîntonat din vechi vorbe românești, s-a schimbat în *u* (cf. *rog-rugăciune*, *pot-putere*, *torn-turnare*, *port-purtare* etc.) tot în același timp, cînd silaba de la urmă *nia* devenea *nie* (ca în *fiat-fie*, *veniat-vie* etc.), așa că vorba compusă *domniata* capătă forma *dumnieta*. Forma aceasta *dumnieta* a dat naștere formelor: 1. *dugneta* (citește *gn* ca în franțuzește) prin asimilarea lui *n* cu *m* și prin muiarea lui *m* din pricina lui *iod* (ca în: *miegnie*, *miez-gnez* etc.), de unde o prescurtare negligentă, *gneta*; și formei 2. *dumeta* prin asimilarea consoanelor mediale și reducerea lui *ie* la *e* și apoi, de aice, o prescurtare negligentă *meta* devenit *măta* (unde e precedat de labiala *m* s-a schimbat în *ă* precum *melum-măr*, *memă* etc.). Tot prin aceleași faze au trecut formele: *domnia-voastră*, *domnia-lui*, *domnia-ei* pentru ca să devină: *dumnevoastră-dugnevoastră-gnevoastră-măvoastră*, *dumnealui-dugnealui-gnealui*, *dumnei-dugnei-gnei*.

Pe lîngă înlocuirea pronumelor *tu*, *voi*, *el*, *ei* etc. prin *dumneta*, *dumnevoastră*, *dumnealui*, *dumnealor* etc., în adresarea reverențioasă mai este pentru persoanele bisericești *cucernicia-ta*, *sfinția-ta*, *preasfinția-ta*, *cucernicia voastră*, *cuviosia-ta* etc., în care avem același tip de compoziție ca și în dumneata etc., numai că în locul substantivului *domnia* se întrebuințază *sfinția*, *cucernicia* sau *cuviosia*. Cel întâi este o derivație din adjectivul *sfînt*, ce provine din slavicul **свѧтъ** (sanctus, divinus), așa că *sfinția-ta* însamnă „ta sainteté“. *Cucernicia* provine din adjectivul *cucernic* care

el însuşi este format din verbul *conquirere*, românește *cucerire* şi din sufixul slav-*nic*; aşa că *cucernic* ar însemna „cel ce se învinge pe sine“, prin urmare, *devot*, *pios* etc. *Cuviosia* provine din *cuvios*, din familia *cuvenire*. În sfîrşit, pentru capul statului avem acelaşi tip de compoziţie, numai că partea întăia constă din substantivele *măria*, *înălţimea*, şi pentru fiii domnitorului, *luminarea*. Aşa că avem: *măria-ta*, *măria-voastră* (cînd se adresa la domnul şi la doamna), *luminarea-ta*, *luminarea-voastră*. Forma *măria-ta*, *măria-voastră* are acelaşi sens şi aceeaşi origine ca *votre majesté*. După cum *majesté*, *majestas* vine de la *majus*, forma neutră a adjectivului *major*, tot asemenea *măria* vine de la *mare*, iar *mare* provine din *major* şi anume din forma acuzativului *majorem*. Adjectivul *mare* provine din *majorem* trecînd prin forma intermediară *maire* (cf. *petiola — picioare — picere*). Această formă intermediară, poate dialectală, este mai veche decît toate monumentele scrise în limba românească de dincoace de Dunăre, căci oriunde întîlnim acest adjectiv în cărţile vechi, îl întîlnim sub forma *mare*. Se ştie însă că uneori o formă intermediară pe care nu ne-au păstrat-o cărţile vechi din pricină că ele nu erau încă scrise pe vremea ei, ne-o păstrează din întîmplare un dialect sau o vorbire locală, ori în vreun monument vechi al său, ori chiar în întrebuinţarea încă vie a vorbirii. Aşa este cazul cu forma intermediară *maire* şi iată cum: bulgarul Francisc Şoimirovici, arhiepiscop catolic din Achrida, studiind limba românească vorbită de românii de prin acele locuri către 1650, ne dă între altele şi cuvîntul *maire* pe care îl traduce prin latinescul *maior*[1] şi care nu poate fi decît adjectivul nostru *mare* sub o formă intermediară între *maiorem* şi *mare*. Mai există şi astăzi pe acele locuri forma *maire*, cine-i harnic să ştie? Cei ce vin dintr-acolo ne spun cum poftim noi. Oricum fie, din adjectivul *mare*, a căruia punte de trecere de la *maiorem* este forma *maire*, s-a format substantivul reverenţios *măria*, după cum din *domn* s-a făcut *domnia*, din *voinic-voinicia*, din *tare — tăria* etc. El a exprimat şi exprimă şi astăzi, orice s-ar zice, gradul cel mai mare de respect ce-l poate da limba noastră unei persoane. Ori de cîte ori s-au adresat în limba ţării către împăraţi străini,

[1] Vezi „Arhiva istorică a României“, I, 2, 55.

s-au întrebuinţat terminul de *măria-ta, măria-sa* etc. (vezi corespondenţa cu împărăteasa Caterina II, unde oricum ar fi fost termenii străini, românește stă: *măria-sa doamnă* etc.; *„Arhiva românească", I, p. 201*[2].

Orice umilinţă au suferit în cursul vremilor cei ce înfăţişau suveranitatea poporului român, acele umilinţi n-au fost decît exterioare pentru străinătate, dar în ochii poporului *domnul*, fie el Ştefan cel Mare sau un fanariot ce strînge la bani pentru vremile cînd nu va mai fi *bei*, era tot *măria-sa*. În rădăcina conştiinţei noastre naţionale nu există nici o umbră de pată pe terminii *măria-ta, măria-voastră* etc. După ce am ieşit din stăpînirea fanariotă, unde s-au înjosit multe de toate, şi am intrat în epoca independenţei, ne-am gîndit la multe schimbări şi le-am făcut; ba pe unele le-am făcut fără să ne fi gîndit mult, ci împinşi numai de curentul reînnoirii generale; niciodată însă numele de *domn* şi *măria-ta* nu s-au crezut înjosite şi de aceea s-au păstrat ca maximum de respect înţeles de limba noastră. Moda care îşi bate joc de ceea ce a fost mare şi important altădată[3] n-a îndrăznit nici într-un timp să surpe de la înălţimea lor vorbele *domnul, domnitorul, măria-ta, măria-sa*. Dovadă că vorbele aceste au însemnat gradul cel mai mare de respect absolut nu relativ la cutare sau cutare poziţie a domnilor noştri faţă cu străinătatea este că vorba *domnul* se întrebuinţează asemenea pentru *dumnezeu*; vocativul ei, *doamne*, era şi este deopotrivă pentru dumnezeu şi pentru capul statului.

---

[2] Iată cum vorbeşte cronicarul moldovenesc, spătarul Ioan Canta, despre încoronarea contimporanei sale împărăteasa Elisabeta: „Tot într-acest an, 1712, *măria-sa* Elisabeta Petrovna, fata marelui Petru, imperator a toată Rusia, au stătut împărătriţă a toată Rusia. Coronaţia ei au fost în acelaşi an 1742, aprilie 25. Mai sus pomenitul Antonie mitropolitul Cernigovului (carele întăi au fost mitropolit Moldovei) s-au învrednicit a fi şi a sluji sfînta leturghie împreună cu alţi archierei Sinodalnici, în ziua coronaţiei *măriei-sale*, în prea slăvita şi împărătească cetate a Mosculuí, în sobornica biserică a adormirii maicei preacurate. Pre numitul Antonie mitropolit, *măria-sa* împărătriţa Elisabeta Petrovna din Cernigov l-au mutat la altă eparhie mai mare ce se cheamă Beligrad şi Oboian etc." (vezi *Letopiseţele Ţărei Moldovei*, ed. I, t. III, p. 179).

[3] Odată vorba slavă *jupan* devenit românește *jupân* însemna *grand seigneur*; astăzi n-o mai primeşte nimene cu plăcere. Tot asemenea iese din modă şi vorba *cucon, cucoană*.

Scanned with OKEN Scanner

Celelalte forme : *înălțimea-ta, înălțimea-voastră* etc., precum și exclamația *prea înălțate doamne* au fost și sînt un epitet egal în valoare cu *măria-ta* etc. Ele încă au fost întrebuințate ca traducînd termenii de cel mai profund respect cu care se adresau românii către împărați străini.

Așa, de pildă, adresîndu-se niște jupănese (cucoane) văduve cu jalbă către împărăteasa Caterina II încep traducerea jalbei lor cu vorbele: *prea înălțată* și *prea milostivă* etc. (vezi „Arhiva românească", I, p. 176). Originea acestor cuvinte stă în adjectivul latinesc *altus* compus cu prepoziția *in* ; din *inaltus* s-a format în limba românească substantivul *înălțime*, după cum din *multus* s-a făcut *mulțime*. etc. Sufixul *me* este curat românesc ; el provine din latinescul *men* care provenind din vorbe ca *lumen, culmen* (românește *lume, culme*) etc. a dat naștere la formațiuni nouă ce nu se găsesc în limba clasică latinească precum *inaltimen, multimen* etc. Formele *inaltimen, multimen* etc. au devenit cu trecere de vreme și după niște legi fonetice proprii limbei noastre *mulțime, înălțime* etc. Forma *înălțate* este un participiu la vocativ din verbul *înălțare* provenit din un tip ca *inaltiare*. Tot de la adjectivul *altus* provine substantivul italian *altezza* pe care împrumutîndu-l francejii în veacul al XVI-lea îl întrebuințau ca titlu de onoare pentru principii de sînge, *altesse*. Ca astfel el a avut și are o întrebuințare mai joasă decît rudenia sa *înălțimea-ta, înălțimea-voastră* ; pentru că în înțelesul limbii românești aceste din urmă echivalează cu *măria-ta, măria-voastră* și, prin urmare, după cele arătate mai sus, cu *votre majesté*.

Acum, de curînd, au început a se întrebuința termenii *maiestatea-voastră* și *sire*. Aceasta se justifică prin schimbarea titlului de principat în regat. Cu toate că vorbele *prinț, prințipat, principe, principat*, sînt împrumutate, cele întăi pe la sfîrșitul veacului trecut, iar celelalte *(principe, principat)* chiar în zilele noastre, ele nu au fost niciodată populare ca vorba *vodă*, ce provine din slavicul *voda, vojevoda* = belli dux (vezi Cihac, *Éléments slaves*, p. 460). Din cuvîntul latinesc *majestas, -atis*, după condițiile în care se găsește astăzi limba noastră, noi nu putem avè decît forma *maiestate*. Se înțelege că dacă acest cuvînt ar fi fost de la început în limba noastră ar fi avut altă formă decît acea sub care se poate înfățișa astăzi. Celălalt termin nou împru-

mutat, *sire*, este francezul *sire* ce provine din nominativul *senior*, pe cînd acuzativul *seniorem* a dat *seigneur*, căci se ştie că limba franceză a deosebit în formă pînă prin veacul al XIV-lea cele două cazuri principale, cazul subiect (nominativul) şi cazul regim (acuzativul). Forma latinească *senior* n-a devenit deodată *sire*, ci mai întăi prin dispărerea vocalei atone a trebuit să devină *senr*, apoi grupul *nr* fu separat prin dentala *d* (cf. *gener-gendre*, *ponere-pondre* etc.) şi aşa *senr* deveni *sendre*. Acest *sendre* se găseşte întăiaşi dată în jurămintele de la Strasburg din 842 („Et Karlus meos sendra de ma part"; vezi *Chrestomathie de l'ancien français* par Bartsch, p. 4). Forma *sendre* deveni *sire* trecînd prin intermediarele *sindre*, *sidre* (vezi *Brachet dictionnaire*). În veacul al XII-lea avem deja *sire* citit cu *e* mut la fine, după cum se vede într-un fragment din un poem pios: „Li temsz est bels, les vinnesz sont flories, l'odor est bonet, si l'amat molt mi *siret*" (vezi *Chrestomathie* ... de Bartsch, p. 51), unde vorba *siret* trebuie citit *sire* (cu *e* mut), căci aşa notează scriitorul această vocală (cf. *bonet* = *bonne*, *pulcellet* = *pulcelle* etc. în acelaşi document).

Termenii reverenţioşi *maiestatea-voastră*, *sire* sînt o urmare firească a noului titlu de rege ce a dat României suveranului ei. Împrumutarea lor nu poate fi dăunătoare limbii, căci, pe de o parte, o pun, în privinţa termenilor reverenţioşi, într-o legătură mai strînsă cu surorile ei din apus (fr. *majesté*, it. *maestá*, sp. *magestad*), iar pe de alta o înavuţesc cu nişte termini care spun lumii întregi gradul suveranităţii noastre naţionale. E cunoscut că termenii de politeţă precum şi cei de reverenţă devin cu atîta mai universali cu cît relaţiile între oameni sînt mai dese. Pentru a ne convinge de aceasta n-avem decît să ne gîndim cît de tare s-au răspîndit la noi vorbele: *merçi*, *pardon*, *bonjour*, *bonsoir*, *monsieur*, *madame* etc. (chiar cu preţul de a zice *alevoa* în loc de *au revoir*, *bonser* în loc de *bonsoir* etc.) şi că unele dintre dînsele *(merçi*, *pardon*, *madame)* au străbătut mai în toate limbile din Europa. Tendinţa este că, în ce priveşte politeţa, terminologia limbii care o exprimă mai bine să devină universală. Cu toate avantajele ce au noii termeni respectoşi, ei nu sînt lipsiţi de un neajuns, cel puţin pentru moment: este obiceiul ţării acesteia de a se pomeni numele domnitorului în toate bisericele şi în toate

Scanned with OKEN Scanner

ocaziile; așa că preuții de pe la sate vor fi siliți să pronunțe de atîtea ori *maiestatea-sa* în locul vechiului *măria-sa*. Cuvintele nouă au nenorocirea de a fi rău stălcite de poporul nostru. Noi am auzit pînă acum în trei feluri schimonosit cuvîntul *maiestate*, anume: *meistate*, *măistate* și *moistate*. Pe de altă parte e știut că schimonosirea unui cuvînt provoacă un zîmbet de rîs, chiar și la cei mai serioși; așa că se expune terminul de cel mai mare respect, *maiestate*, a deveni obiectul unor anecdote hazlii. Dar apoi cînd se vor adresa, după obicei, plîngeri orale regelui, ce contrast va fi între seriozitatea cererei și între modul cum se va rosti întăiul cuvînt! Socotim că cel mai nimerit lucru ar fi să se lase libertatea poporului (căci se aude că vechii termeni sînt izgoniți) de a întrebuința și vechiul termen de *măria-ta* care în ochii lui întrece cu mult pe *maiestatea-voastră*; căci sensul acestuia nu este așa de lămurit ca al aceluia. Neologismele, chiar și cele mai pline de sens pentru mințile ce le împrumută, nu pot sta la luptă cu vorbele populare, cînd e vorba de a deștepta în minte o idee hotărîtă, cel puțin la început; de aceea se văd uneori întovărășite de vechile cuvinte precum: *expre înadins*, *am speranță de nădejde*, *m-am anuiat de urît* etc., expresii ce se aud foarte des prin mahalale; așa că nu ar fi de mirare să se vadă prin petițiunile adresate regelui: *măria maiestății voastre* sau *maiestatea măriei tale*.

Pentru a sfîrși ne-a mai rămas să zicem cîteva vorbe asupra pronumelui cu care se compune de cele mai multe ori terminul de respect. Obiceiul vechi, încă de la romani, de a întrebuința *noi (nos)* în loc de *eu (ego)* a adus cu dînsul întrebuințarea lui *voi (vos)* în loc de *tu* în toate limbile romanice din Apus. Ca urmare firească a acestui fapt a fost întrebuințarea verbului la persoana a doua de la plural și așa s-a născut obiceiul de a zice ca semn de respect sau politeță, *voi*, *vous*, *vos*, în loc de *tu* (vezi Diez, *Gramatica limbilor romane*, trad. franceză, III, p. 50). Limba românească a rămas cu totul străină la această procedare; ea a compus substantivele *domnia*, *măria*, *cucernicia*, *înălțimea* cu pronumele *ta*, *sa* cînd se adresa la o singură persoană: *dumneta*, *măria-ta*, *cucernicia-ta*, *înălțimea-ta* și a acordat verbul la persoana a II-a de la singurit chiar cînd

Scanned with OKEN Scanner

se adresa la domnitor (de exemplu, *Bine ai venit măria ta*). Numai cînd se adresa la mai mulţi atunci se întrebuinţa *dumnevoastră, măria-voastră* (domnul şi doamna), *cucernicia voastră, înălţimea voastră,* cu verbul la persoana a II-a de la înmulţit.

Această stare de lucruri a ţinut pînă în veacul nostru cînd, din pricina unei influenţe mai mari a celorlalte limbi romanice şi în special a limbii franceze, a început a se întrebuinţa *dumnevoastră* etc. cu verbul la înmulţit. Aşa că astăzi avem *tu, voi* pentru intimitate, *dumneata* pentru o politeţă mijlocie şi *d-voastră,* întrebuinţat cu verbul la plural, cu politeţa cea mai mare. Cu toate aceste, *măria-ta* rămăsese cu verbul la singurit. Se înţelege că noul termin de respect, *maiestate,* nu poate concura niciodată cu pronumele *tu,* întăi pentru că s-a introdus moda de a se zice *dumnevoastră,* şi al doile fiindcă *maiestate* stă în celelalte limbi romanice totdeauna concordat cu pronumele *voastră.*

1881

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CEVA DESPRE CONJUNCTIVUL ROMÂNESC

Printre schimbările ce sufere limba sînt unele pricinuite de uitare. Adevărat, prin uitare, nu se schimbă un sunet în altul, nici nu se leapădă o vocală sau o consoană ; dar se poate schimba înţelesul unui cuvînt, măcar că forma lui rămîne aceeaşi. Sfera înţelesului unui cuvînt sau se mai măreşte, sau se mai restrînge ; dar atît mărirea cît şi restrîngerea se fac prin uitarea înţelesului primitiv al cuvîntului. Cînd zicem astăzi *cîtec de lume*, *a intrat în lume*, *a fi că lumea-i rea* etc. nu ne mai gîndim la înţelesul primitiv al cuvîntului *lumen* = *lumină*, din care derivă *lume* al nostru ; ba, generaţia asta tînără, uitînd şi ce mai ţineau minte bătrînii, cînd ziceau *lumea unui inel*, zice *lumina sau piatra unui inel* ; căci ce ar însemna pentru dînsa *le monde d'une bague* ! Cine se mai gîndeşte astăzi, cînd zice *ruşine*, la culoarea *roşă*, şi e desigur că *roşire* şi *ruşine* este etimologiceşte chiar acelaşi cuvînt ; deosebirea lor fonetică se explică prin deosebirea timpului cînd s-au format aceste două cuvinte din *roş (rŭssius)* şi prin o înrîurire dialectală. Odată se păstra mai mult în memoria obştească din sensul etimologic al acestei vorbe, căci în cronica lui Moxa (scrisă pe la începutul veacului al XVII-lea), se vede expresia *ruşine rea*, adică *roşirea feţei* produsă de un sentiment defavorabil, spre deosebirea de *roşirea feţei* produsă de un sentiment favorabil. Cuvîntul *greaţă*, care are astăzi un sens peiorativ, a fost odată un eufemism întrebuinţat în locul unni alt cuvînt, ce, sau a dispărut, sau a ajuns de tot trivial. *Greaţă*, venind din *gravitia-grevitia*, după cum *greu* provine din *gravis-grevis-grevus*, însemna *orice greutate* ; căci Moise vorbind cătră dumnezeu (în *Vechea scriptură* de

la Orăştie, tipărită în 1582) îi zice „къ грѣскь къ грѣцѣ“ (vezi *Crestomaţia*, Cipariu, p. 60) adică *vorbesc cu greutate.* Prin urmare, uitarea sensului primitiv al cuvîntului *greaţă* l-a redus la sensul restrîns şi peiorativ, unde se găseşte astăzi. Alteori, un cuvînt şi-a schimbat sensul prin uitare în cea mai mare parte din accepţiunile lui, afară de una. Aşa este verbul *a lua* (din *lĕvare*), care pretutindenea a luat locul lui *prehendere-prendere-prindere,* numai în expresia *a se lua (mă duc la ţară ca să mă mai ieu, se mai ia şi el cu cîntecul* etc.) are înţelesul foarte apropiat de *levare,* căci înseamnă *a se uşura moraliceşte, a se descărca de grijile ce-i apasă sufletul,* sau ceea ce s-ar exprima franţuzeşte prin *se distraire, s'amusèr.* Dacă am lua următoarea frază din predoslovia cronicarului Ureche: „Mulţi scriitori s-au nevoit de au scris rîndul şi povestea ţărilor şi au lăsat izvod pre urmă, şi bune şi rele să rămîie feciorilor şi nepoţilor, să le fie cele bune de învăţătură, iar cele rele ca să se poată feri, şi să se socotească, şi celor bune să urmeze“, pe lîngă legăturile sintactice ale deosebitelor propoziţii între dînsele, pe care noi le facem altmintrelea de cum le făcea Ureche, apoi sensul multor vorbe este schimbat în limba de astăzi: *a se nevoi* însamnă astăzi *a lupta cu nevoile („m-oi nevoi şi eu cum oi putea“),* şi locul lui din sfera unde este întrebuinţat de Ureche e prins de verbul *a se sili; rînd* nu mai însamnă astăzi şi *natura* sau chiar *constituţia,* cum însemna pe vremea lui Ureche, ci numai *şirul* sau *ordinea;* apoi *poveste* şi-a restrîns sensul, încît nu mai însamnă orice *naraţie,* ci numai acele păstrate din viu grai în popor. Ce să mai zicem de *izvod,* ce avea pe atunci o sferă mai mare, căci însemna şi *memoriu,* şi *de a se socoti* întrebuinţat reflexiv, cu însemnare de *a reflecta,* aplicaţie şi sens ce nu mai sînt astăzi.

Din puţinele exemple ce am examinat aici se vede că pe lîngă modificările fonetice foarte încete ce sufăr cuvintele ele mai priimesc şi modificări de înţeles, adeseori foarte mari. Nu este însă nici o legătură între modificările înţelesului şi între cele fonetice; dovadă că de la veacul al XVI-lea încoace întîlnim o mulţime de schimbări de înţeles în cuvinte ce n-au primit nici o modificare în formă. Uitarea înţelesului primitiv este un mijloc sau mai bine pricina trecerei unui cuvînt, rămas neatins în formă, de

Scanned with OKEN Scanner

la un sens la altul. Dar uitarea aceasta, care la prima vedere pare ceva aşa de neregulat şi capricios, trebuie să se facă şi ea după nişte anumite legi ; căci şi schimbările fonetice s-au părut la începutul îndeletnicirei cu dînsele foarte neregulate şi capricioase şi, cu toate acestea, pentru multe dintr-însele s-au aflat legi tot aşa de nestrămutate ca şi legile naturei. Recunoaştem că acele legi psihice, după care se modifică înţelesul, cuvintelor unei limbi, au să fie mai greu de aflat decît legile modificărei materiale ale cuvintelor ; dar ştiinţa despre limbă nu va fi deplină decît atunci, cînd va cunoaşte exact amîndouă aceste categorii de legi. Şi apoi ştiinţa psihologiei, oricît ar fi ea de mîndră în sferele metafizice pe unde pluteşte adeseori, va trage un folos netăgăduit din constatarea legilor, după care se face modificarea înţelesului cuvintelor ! Pînă cînd se vor face aseminea încercări, noi ne mulţămim a fi arătat pe scurt cititorilor noştri că uitarea sensului primitiv pricinuieşte multe schimbări în înţelesul cuvintelor, şi aceasta pentru ca să fim mai bine înţeleşi în explicarea unor forme de gramatică, unde uitarea are un rol foarte mare.

În gramaticile noastre se dau sub numele de conjunctiv următoarele forme : 1. Conjunctivul prezent : *să laud, să lauzi, să laude, să lăudăm, să lăudaţi, să laude* ; 2. perfectul conjunctivului : *să fi lăudat* pentru toate persoanele şi pentru amîndouă numerile ; plus cam-perfectul conjunctivului : *să fi fost lăudat*, iarăşi pentru toate persoanele şi pentru amîndouă numerile.

Să ne ocupăm mai întîi de conjuncţia *să*. Ea provine din conjuncţia latinească *si=se=să*, şi cînd însemnează modul conjunctiv şi-a pierdut orice înţeles, sau mai bine niminea nu-şi mai aminteşte înţelesul de *dacă* ce-l avea în latineşte ; căci *să* leagă numai verbul unei propoziţii subordinate cu cel din cea principală. De exemplu : nu *cred să laude el pe Ioan, nu cred să fi lăudat el pe Ioan, nu cred să fi fost lăudat el pe Ioan* (aceasta mai rar).

Pînă aici avem uitare complectă a înţelesului primitiv al conjucţiei *si=se=să* ; şi dacă nu am avea expresii ca : *să nu fi fost eu acasă, se întîmpla ceva, să fi ştiut eu una ca aceasta* etc., unde *să* însemnează *dacă*; şi în vechea românească expresii ca: ѥ̃ съ ноу аскꙋлтаре ѥи, спꙋне ла бесѣрекѫ = „e să nu ascultare ei, spune la besearecă“. (T. Ci-

pariu, *Crestomaţie* ... p. 5), ШИ ЗНСѢ ДѠМНОУЛ СЪ ВѠЮ ѦФЛА Й ДЕѲЕПЦИ ѲТ СОДѠМ = şi zise domnul că voiu afla opt drepţi în Sodom (*Vechea scriptură de la Orăştie*, T. Cipariu, *Crestomaţie* ... p. 55), *să vezi, poţi să mă curăţeşti, să amu fure ochiul tău prost, tot trupul tău luminat va fi* (vezi *Manuscriptul din 1574*, „Columna lui Traian", 1882, nr. 2) unde asemenea *să* însemnează *dacă*, ni-ar veni cam greu să credem că *să* din expresii ca *voiesc să vie* provine din conjuncţia *si* cu înţeles de *dacă*. Se înţelege că sensul de *dacă* a lui *si-se-să* nu s-a uitat într-o bună dimineaţă, fără nici o punte de trecere către sensul de simplă legătoare ce-l are astăzi conjuncţia *să*. Cînd zicem, în exemplul de sus, *să fi ştiut eu una ca aceasta* arătăm şi o condiţie (care aminteşte pe latinescul *si*), dar şi o dorinţă. Sensul acest din urmă ni se pare a fi fost puntea de trecere către înţelesul de legătoare fără sens pe care îl întîlnim în expresiile: *vreu să merg, gîndesc să lucrez, nu cred să vie* etc. În adevăr, Diez (în *Gramatica limbilor romanice*, III, p. 328, traducerea franceză) constată în toate limbile romanice întrebuinţarea conjuncţiei *si* în invocaţii şi în jurăminte, unde ea se construieşte regulat cu conjunctivul: it. *l'uom, se dio mi vaglia, creato fu*; sp. *si el criador vos salve, si veas paraiso*; prov. *se dieus m'ajut*; v. fr. *se m'ame soit sauvée, se nostre sires me regart, se diex me saut*. Putem fără mare greutate să apropiem, cel puţin de unele din expresiile sus citate, vorbele româneşti: *să dea dumnezeu, să fii sănătos, să vie dumnezeu să rîsipească vrăjmaşii, aşa să-mi ajute dumnezeu* etc., cari toate sînt nişte propoziţii subordinate, atîrnate de un verb subînţeles ce ar exprima ideea de *voinţă* sau de *dorinţă*. De la ideile de *voinţă* şi de *dorinţă* s-a trecut la cele de *trebuinţă* şi de *putinţă* (*trebuie să meargă, pot să spun* etc.) apoi la *rugăminte, poruncă, permisiune* (*te rog să nu-mi faci rău, porunceşte-i să vie* etc.). Şi aşa a căpătat limba noastră o conjuncţie (*să*) ce însoţeşte modul conjunctiv, şi uneori ea singură îl deosebeşte de modul indicativ, căci forma verbului este aceeaşi pentru amîndouă modurile. Celelalte limbi romanice n-au dat această dezvoltare conjuncţiei *si* (*se*); de aceea ele exprimă raporturile de care am vorbit mai sus prin conjuncţia *que* (din *quod*). Limba noastră încă întrebuinţează conjuncţia *că* (din *quod*) numai totdeauna cu modul indicativ.

Scanned with OKEN Scanner

Forma însăşi a verbului la modul conjunctiv prezent nu reproduce forma conjunctivului latinesc decît numai la persoanele a III-a da la amîndouă numerile: conjugarea I: *cantet-să cînte* [1], *cantent-să cînte*; conjugarea a II-a: *taceat-tacat-să tacă, taceant-tacant-să tacă*; conjugarea a III-a: *credat-să creadă, credant-să creadă*; conjugarea a IV-a: *audiat-audat-să auză* sau *să audă, audiat-audant-să auză* sau *să audă.* Celelalte persoane de la conjunctivul prezent *(să cînt-să cînţi-să cîntăm-să cîntaţi, să tac-să taci-să tăcem să tăceţi, să cred-să crezi-să credem-să credeţi, să aud-să auzi-să auzim-să auziţi)* sînt întocmai ca cele de la prezentul indicativului, de unde urmează că cele două moduri (indicativul şi conjunctivul) privite dintr-un punct de vedere sintactic, mult deosebit de cel al sintaxei latine, s-au confundat în multe locuri. În confunziunea aceasta conjunctivul a perdut nu numai cea mai mare parte din persoanele de la un timp (precum se vede la conjunctivul prezent românesc) înlocuindu-le prin cele de la indicativ, ci chiar multe din formele lui au trecut la indicativ; aşa plus cam-perfectul conjunctivului latinesc, care în celelalte limbi romanice a devenit un imperfect al conjunctivului, în limba românească a trecut tot în calitatea de plus cam-perfect la indicativ: *cîntasem, tăcusem, crezusem, auzisem.* Afară de trecerea unui timp întreg de la modul conjunctiv la indicativ prin uitarea rolului vechi al conjunctivului (uitare ale căria faze nu le putem determina nici atîta cît am putut pentru conjuncţia *si-se-să*), avem între formele auxiliarilor *sînt* şi *am* persoane cari nu se pot explica foneticeşte altmintrelea, decît derivîndu-le din formele conjunctivului. Aşa, indicativul prezetului de la verbul *sînt* ar fi trebuit

---

[1] Formele româneşti derivă din cele latineşti în conformitate cu legile fonetice ale limbei noastre:

a) Toate consoanele finale latineşti au căzut şi aici, cum au căzut pretutindenea *fără nici o excepţie*; prin urmare, *cantet* s-a identificat cu *cantent=cante.*

b) *A* final neîntonat de la celelalte conjugări a trebuit să devină *ă* mai întîi la înmulţit, unde *n* final *(tacant, credant, audiant)*, măcar că a căzut ca şi *t*, tot a lăsat după dînsul o răsuflare nazală, care cu vreme a schimbat pe *a* în *ă*. *A* cel de la singurit încă s-a schimbat în *ă* prin analogia conjugării I, unde amîndouă persoanele a III-a deveniseră asemenea.

să fie: *sum* = *su-sŭ-s*, *es* = *e* (perdut), *est* = *e* = *i*, *sŭmus* = *som* (perdut), *estis* = *eşti* (perdut), *sunt* = *su* = *sŭ* = *s* [2].

Prin urmare, din prezentul verbului *esse* de la indicativ au rămas drept foneticeşte numai formele: *s*, *îs* şi *e-i*; celelalte s-au perdut şi sînt înlocuite prin formaţiuni noui ca *este* (format din *est* prin adăugirea unui *e* după analogia persoanei a III-a: *vede*, *crede*, *aude*), şi din momentul ce a fiinţat *este*, numaidecît s-a născut şi *esti* la a II-a persoană de la singurit; căci, după cum *florescĭt-florestit-floreste* avea la a II-a persoană *florestis-floresti* (confuzia între *sci* şi *sti* este foarte veche), de aseminea şi *este* a trebuit prin analogie să aibă la a II-a persoană *esti-eşti*. A III-a persoană de la înmulţit, *sunt*, n-a putut să dea foneticeşte *sînt*, căci, dacă am admite că prin analogia celorlalte verbe, cari toate aveau la persoana a III-a plural un *u*, s-a adăugit şi aici *u*, şi aşa s-a zis *suntu*, ceea ce a împedecat căderea celor două consoane finale, încă nu am putea explica prezenţa lui *î* din *sînt*, căci nici un român, afară de pedanţi, a căror pronunţare are *valoare* numai în lumea comediei, nu pronunţă *sunt*. De unde dar s-a luat forma *sînt*? Este evident că avem persoana a III-a de la plural a conjunctivului prezent *sint*, unde *i* fiind scurt s-a pronunţat în limba latină populară ca un *e* închis (aceasta este o lege demonstrată cu ajutorul tuturor limbilor romanice). Dar dacă cei nedeprinşi cu demonstraţiile metodei ştiinţifice aplicate la filologia romanică nu ar crede această lege, formele *sem*, *seţĭ* (sau *set*) ce se găsesc prin cărţile vechi ca rămăşiţă din fosta limbă românească [3], vor putea să-i convingă că ele provin din *sĭmus*, *sĭtis* schimbate în *semus*, *setis* (vezi pentru existenţa acestor forme T. Cipariu, *Principii de limbă* .... p. 138—139). Acum, dacă *sĭmus*, *sĭtis* schimbate în *semus*, *setis* au dat *sem*, *seţĭ*, apoi a III-a persoană de la înmulţit, *sint*, schimbată în *sent*, a trebuit să dea mai întîi *sănt* (**сѫнть**) prin schimbarea lui *e* în *ă* din pricina lui

---

[2] Conform legilor fonetice, toate consoanele finale dispar, *ŭ* scurt clasic se rostea ca un *o* închis în limba latină populară (prin urmare, *sŭmus* = *somu-somŭ-som*), şi dintre dintalele *s* şi *t* deopotrivă atacabile de *i* (iod), cea mai susceptibilă este *s*; de aceea, *estis* = *eşti*.

[3] Noi înţelegem prin *fosta limbă românească* o fază intermediară a limbei noastre între limba latină populară şi între limba de astăzi.

s precedent, şi apoi *sînt* (сѫнтъ), din pricina înrîurirei combinate a lui *s* precedent şi a lui *n* următor. Prin urmare, *sînt* este o formă de la conjunctiv trecută la indicativ, din care s-au creat prin analogie *sîntem, sînteţi* şi care tot prin analogie a trecut şi la persoana I de la prezentul indicativului (de vreme ce *văd* este şi persoana a III-a plural şi I de la singular, *cred* şi *aud* aseminea). Formele *sem, seţĭ* au dispărut cu încetul şi s-au înlocuit prin *sîntem, sînteţi*, create din *sînt* după o analogie cu totul superficială (*ei văd, noi vedem, voi vedeţi* au servit de model acestei formaţiuni). Observăm în treacăt că cei ce-şi fac un titlu de învăţaţi scriind *sunt, suntem, sunteţi* se înşală şi aici, ca oriunde nu vor scrie vocala ce o rosteşte un norod întreg, căci n-au pus mîna pe vocala primitivă, ci numai se fac de rîsul generaţiilor viitoare, de vreme ce vocala primitivă în cazul de faţă este *i*, iar cea din care derivă *î* este un nenorocit *e* închis în condiţiile în care l-am arătat noi aici ! Cînd am avea măcar un singur monument din fosta limbă românească, am vedea după ce principiu sintactic a fost posibilă această amestecare a unor forme de la prezentul conjunctivului cu cele de la prezentul indicativului, şi tot deodată am putea să întrevedem cum izvorăşte acel principiu sintactic din sintaxa latinească. Se poate ca acel principiu să răsară şi să se pună în evidenţă fără descoperirea vreunui monument din fosta limbă românească, numai prin studiul ştiinţific al sintaxei româneşti în toată economia ei ; însă aceasta va fi opera viitorului. Pînă atunci, noi prăşitori de părticele mici dintr-un lan nemărginit, scormolind cu legile fonetice ce am putut constata pînă acum, am mai dat peste un amestec de tot curios al conjunctivului cu indicativul. Zicem de tot curios, fiindcă vedem confuzia nu numai în privinţa modului, ci şi a timpului !

Toată lumea, şi chiar dl. Cihac, crede că a III-a persoană a prezentului indicativ de la verbul *a avea, are*, este de origină latinească, însă nimine n-a arătat originea ei, din ce formă anume provine şi după ce lege fonetică. Noi am constatat aiurea („Romania“) legea dispărerei diftongului *uă* (pentru amintire dăm aici cîteva exemple: *nĭvem-neveneuă-neauă-nea, ζάβα-zauă-za, lĕvat-lieva-lieuă-ieauă-iea* etc.); acum aplicînd această lege la forma *haberet* (a III-a persoană de la imperfectul conjunctivului), cu mutare de accent

Scanned with OKEN Scanner

háberet (explicarea mutării accentului este un fapt de analogie prea lung pentru a fi desfășurat aici), apoi *áverel-áuere-áuăre*[4] și, în sfîrșit, prin dispărerea diftongului *uă* avem *are*. Iată dar a III-a persoană de la imperfectul conjunctivului furișată în urma unei grozave uitări a sensului ei primitiv la prezentul indicativului !

Celelalte două timpuri de la conjunctiv, anume perfectul *să fi lucrat* și mai mult ca perfectul *să fi fost lucrat* sînt creațiuni românești și înfățoșază următoarele particularități :

1. Ele sînt formate din conjunctivul *să fiu, să fii, să fie, să fim, să fiți, să fie* (de la lat. *fio-fieri-factus*) cari au luat locul lui *sim-sis-sit, simus-sitis-sint*, trecut la indicativ, după cum am văzut mai sus, și din participiul trecut. Însă, fiindcă *să fiu, să fii* etc. servesc și la formarea unui prezent al conjunctivului în forma pasivă, apoi s-a făcut o diferențiere: formele întregi și personale (*să fiu, să fii* etc.) au rămas pentru pasiv (*să fiu lăudat de alții, să fii lăudat* etc.), iar *să fi* nepersonal și neschimbat la număr, în unire cu un participiu trecut al unui verb tranzitiv, servește de perfect al conjunctivului activ. De exemplu : *să fi lăudat eu purtarea lui, să fi lăudat voi purtarea lui* etc. Diferențierea aceasta s-a făcut în puterea unei legi psihologice (pe care am constatat-o în „Romania“) și care se poate rezuma astfel : *ori de cîte ori o formă servește a exprima două categorii gramaticale deosebite, se ivește în limbă tendința de a o bifurca.* În cazul nostru, *să fiu lăudat* avea și înțeles activ, ca perfect al conjunctivului activ, și înțeles pasiv, ca prezent al conjunctivului ; de aceea, s-a născut tendința de a le deosebi și în formă, după cum erau deosebite în înțeles. În cărțile bisericești din veacurile trecute (sec. al XVI-lea și al XVII-lea), în cronici și în documente nu se vede încă diferențierea : „Aflăse această țară *să fie locuit* și alții într-însa mai înainte de noi“ (Ureche) ; „Atunci zic unii cum *să hie zis* Ion Vodă“ (Ureche, *Letopisețul Țărei Moldovei*, ed. I, t. I, p. 116) ; „Numai unul zic *să fie scăpat*“ (activ) (*ibidem*, p. 204) ; „Cît și singur pașa *să nu fie aflat*

[4] Schimbarea lui *e* din *auere* în *ă* se face în puterea legii că orice *e* aflători după un *u* se schimbă în *ă*. De exemplu : *novem-noue-nouă, nobĭs-noue-nouă, vobĭs-voue-vouă* etc.

îndămînă *o luntre mică* (activ tranzitiv) (Miron Costin, *Letopiseţul Ţărei Moldovei*, ed. I, t. I, p. 214) etc.

2. Adevărat, nu există în limba latinească tipuri din care să derive expresiile româneşti *să fi lucrat* şi *să fi fost lucrat* şi nici nu sîntem în drept să presupunem că ar fi existat în limba latină populară, căci această presupunere este permisă numai atunci cînd mai multe limbi romanice, ce nu s-au putut înrîuri una pe alta, sînt de acord asupra unui fenomen. Netăgăduit că materialul din care sînt formate aceste expresii este latinesc, însă aşa de tare s-a uitat sensul primitiv al acestui material, încît, dacă ne-am încerca să dăm fiecarei părţi forma latinească cu înţelesul primitiv, am căpăta o monstruozitate; că ce ar însemna: *si fiat lucratus* şi *si fiat fuistis*[5] *lucratus* ?

Important este din punct de vedere sintactic cum verbul *a fi*, echivalent în sens cu *esse*, şi cum participiul *fost* au ajuns să servească de auxiliare formei active. Pentru explicarea acestui fenomen noi am susţinut aiurea (*Introducerea* la o *Carte de citire* cu litere chirilice, p. II—IV) că odată numai verbele neutre s-au conjugat cu verbul *sum*, iar cele tranzitive cu *habeo*, ca auxiliar. Dar fiindcă deosebirea între verbele neutre şi cele tranzitive este foarte grea de făcut, căci din pricina mai multor împrejurări uşor poate un verb să treacă de pe un tărîm pe altul, apoi s-a făcut o confuzie, care confuzie a provocat luptă între verbul *sum* ca auxiliar şi *habeo*, de unde acest din urmă a ieşit învingător, de vreme ce astăzi şi verbele neutre se conjugă cu *habéo* (*am dormit*, *am venit* etc.); însă victoria lui *habeo* nu este deplină, căci verbul *sum* sau echivalentul său *fio* a rămas la perfectul şi la plus-cam-perfectul conjunctivului *(să fi lucrat*, şi *să fi fost lucrat)* şi încă cu înţeles activ tranzitiv.

1882

---

[5] Aiurea (în *Introducerea* unei *Cărţi de citire* cu litere chirilice p. XXXIII şi XXXIV) am arătat cum *fost*, participiul trecut al verbului *sînt*, nu poate să provină decît din *fuistis-fostis-fosts-fost*; căci la multe verbe persoana a II-a a preteritului la înmulţit avea aceeaşi formă cu participul trecut. De exemplu, *adăpat*, *tăcut*, *auzit* etc. erau şi persoana a II-a plural a preteritului şi participe trecute.

INTRODUCERE LA „CARTE DE CITIRE“

I

Schimbările ce a suferit limba în timpii din urmă (mai ales de pe la începutul veacului acestuia încoace), precum și dezbrăcarea ei de hainele ce le purtase mai multe sute de ani (lepădarea alfabetului chirilic) au făcut pe cei ce se ocupă de dînsa să numească limba monumentelor veacurilor al XVI-lea, al XVII-lea și chiar al XVIII-lea *limbă veche*, față cu cea vorbită și scrisă astăzi, pe care o numesc *limbă nouă*. Dacă se ia vorba *vechi* în înțălesul francezului *vieux*, atunci nu avem nimică de zis, căci, firește, limba din veacurile trecute este mai veche decît cea de astăzi. Dar dacă se ia *vechi* în înțelesul francezului *ancien*, după cum se vede că mulți zic *vechi funcționar* în loc de *fost funcționar*, atunci observăm că limba monumentelor noastre în veacurile al XVI-lea, al XVII-lea, al XVIII-lea nu este încă o limbă moartă, despre care să vorbim ca de ceva ce a fost și nu mai este. Oricine e deprins cu limba țăranului de astăzi citește chiar monumentele veacului al XVI-lea fără mare greutate; ici, colea cîte un cuvînt necunoscut astăzi, pe care îl adusese dorința de a fi de modă sau negăsirea în grabă a unei alte vorbe mai românești și mai cunoscute; încolo formele de gramatică rămîn pînă astăzi aproape aceleași. Este de mare folos pentru cunoașterea mai aprofundată a limbei observarea deosebirilor de formă și explicarea lor, fără a batjocori pe cele vechi și a tot lăuda pe cele nouă, zicîndu-se: „iată ce încîlcitură de limbă mai era și ce progres imens au făcut de atunci încoace, și această grație unui geniu ca Eliade etc.“.

Să luăm, de pildă, expresia „*de toate lucrurile ce era făcut*“ [1], *Palia de la Orăștie*, 1582 și tot acolo „*că deacă dom*

dömnedzeu era făcut de în pămînt toate jigăniile pămîntului și toate pasările ceriului aduse eale la Adam“ [2], ce se găsește ici și colea, ca rămășiță din fosta limbă românească ; și în loc să bănuim că scriitorul nu știa românește, că am făcut mari progrese de atunci încoace și alte strigături netrebnice care învăluiesc și pînă astăzi mintea celor ce nu știu nimica serios despre limbă, să ne întrebăm cum se face că auxiliarul *sum* ajută pe un participiu ca să formeze un trecut cu înțeles activ, ba încă să aibă și un regim direct după dînsul. Înainte de a răspunde, ne întrebăm : oare astăzi mai avem aseminea rămășiți din *fosta limbă românească* ? Da, avem expresiile : *îi făcută de trei zile, îi fătată de o zi.* În ambele expresii nu-i înțăles pasiv ci, cea întâi însamnă *il y a trois jours qu'elle a mis au monde*, și cea a doua, vorbind de un animal (oaie, vacă) *il y a jour qu'elle a mis bas.* Prin urmare, iată două expresii întrebuințate astăzi și formate întocmai ca *„de toate lucrurile ce era făcut“*. Dar chiar în mecanismul gramatical, așa cum îl avem astăzi, zicem : *am fost văzut un om* unde *am fost văzut* are înțeles activ, deși în alte locuri are înțeles pasiv *(am fost văzut de dînsul)*, și, după logica limbei, așa cum o înțelegem noi astăzi, ar trebui să aibă numai acest din urmă înțeles (cf. fr. *j'ai été vu*). Care să fie izvorul acestor expresii ? Se pare că la început limbele romanice, sau cel puțin unele dintre dînsele, au conjugat verbele neutre (*a merge, a fugi, a șede* etc.) cu auxiliarul *esse.* În limba franceză, cucît ne scoborîm în trecut, cu atîta găsim mai multe verbe neutre cari se conjugau cu auxiliarul *être.* Astăzi abia avem vro 10 sau 12 care se mai conjugă la timpurile compuse cu *être (aller, tomber, venir, partir* etc.) ; celelalte se conjugă cu auxiliarul *avoir. (j'ai dormi, j'ai marché* etc.). Ce s-a întîmplat ? Verbul *avoir* a încălcat, pentru formarea timpurilor compuse, asupra tărîmului destinat în principiu verbului *être* și tot i-a răpit din verbele sale neutre, pînă cînd nu i-au rămas decît acele biete 12 ce le are astăzi și încă chiar aceste-i amenințat să le piardă, căci poporul zice *j'ai monté* (cu înțeles neutru). Am arătat în scurt cele ce s-au petrecut în franțuzește, pentru ca să putem judeca, cel puțin prin analogie *(căci monumente din fosta limbă românească nu avem)*, asupra fenomenului ce ne prezintă limba noastră. În adevăr, dacă purcedem de la faptul că verbele neutre

Scanned with OKEN Scanner

au trebuit să se conjuge și în românește la timpurile compuse cu auxiliarul *sum*, în celelalte cu *habeo (aib)*, atunci exemplele de natura lui *de toate lucrurile ce era făcut* nu se pot explica altmintrelea decît admițînd că în fosta limbă românească a urmat, ca și în franțuzește, luptă între verbul *sum* și *habeo*, dar că aice (în fosta limbă românească), cel puțin pentru un număr de cazuri, verbul *sum* a încălcat asupra domeniului cuvenit în principiu auxiliarului *habeo*. Limba mai nouă, adică cea din veacul al XVI-lea încoace, n-a păstrat decît ici și colea cîte o expresie cristalizată în care vedem un verb activ conjugat la timpurile compuse cu auxiliarul *sum*, precum *îi făcută* etc. Aceste expresii dispar pe zi ce merge.

Alte rămășiți din fosta limbă românească și încă destul de dese în texturile ardelene sînt și expresii ca: *priimi muiarea lui, nu știa ea, dereage fiii lor* etc., unde între verb și regimul său nu stă prepoziția *pre*, macar că regimul este un nume ce poate fi agent sau un pronume personal. În fosta limbă românească, ca în limba franceză de astăzi, locul singur hotăra dacă un nume este subiect sau regim în propoziție.

Această stare de lucruri este urmarea unei altei mai vechi în care subiectul era deosebit de regim prin forme flecționare (vezi partea a II-a a acestui studiu). Limba românească mai nouă a scăpat de această încremenire a membrelor propoziției *(subiect, predicat* și *regim)* introducînd între verb și regimul său, cînd acesta este un nume de agent, prepoziția *pre* sau *pe*; și așa a recăpătat libertatea antică de a începe propoziția sau cu subiectul, sau cu regimul. Poate că prepoziția *pre* era de multă vreme introdusă între verb și regim pentru unele dialecte românești dar, în tot cazul, introducerea ei în nici un dialect n-a putut să fie anterioară stingerei flecțiunilor cauzale. Nu numai limba noastră a alergat la acest mijloc spre a deosebi subiectul de regim și a păstra putința inversiunei, ci și limba spaniolă (dintre limbele romanice) care întrebuințază spre același scop prepoziția *a* (din lat. *ad*). De exemplu: *Cesar venció á Pompeyo = Cesar învinse pre Pompei, amar á Dios = a iubi pre dumnezeu* etc. Astfel, putem zice în românească mai nouă: *dumnezeu bate pe om cînd vrea* sau *pre om îl bate dumnezeu cînd vrea*, inversiune ce nu poate

Scanned with OKEN Scanner

face limba franceză, căci aceasta, după pierderea flecţiunilor cazuale, n-a mai căutat a deosebi subiectul de regim, ci a rămas la deosebirea făcută după loc. Negreşit, limba franceză modernă este în acest punct inferioară surorilor sale româna şi spaniola. Cu toate aceste, cîtă lume n-a admirat propoziţia franţuzească zicînd: ce logică minunată: *subiect, predicat* şi *regim*; iaca asta însamnă limbă perfectă! Pe cînd în realitate este o neiscusinţă a limbei franceze de a-şi lăsa propoziţia ţintuită într-un calup de care nu mai poate scăpa ... Întrebuinţarea pronumelor conjunctive (*mă, te, se, ne, vă* etc.) după verbul ce le regeşte este iarăşi o rămăşiţă din fosta limbă românească. De exemplu: *tulburăse, rodeaştese, învăţarăse, învăţămune, împlumune, bucurămune,* şi *luomă de la oile tatălui mieu* etc. Limba de astăzi încă ne înfăţoşează în unele cazuri aseminea punere în urmă a pronumelor conjunctive, cu toate că ea face dintr-însele şi o altă întrebuinţare, nu aşa de regulată în limba veche, anume, repeţirea pronumelor conjunctive sau pentru a anunţa un caz oblic. De exemplu: *L-am văzut pe Gheorghe, se cunoaşte pre sine* (în limba de astăzi); pe cînd în *Levitic* avem la p. 2 „că eu voiŭ căuta pre voi“ [3] şi în *Tetraevanghel*, „*şi priimi muiarea lui şi nu ştia ea*“ [4] (astăzi, *şi nu o ştia pre ea*). Sau pentru a aminti un caz oblic exprimat mai înainte. De exemplu: *pe Gheorghe nu-l cunoşti?, pe mine mă ştie el* (în limba de astăzi); pe cînd în *Tetraevanghel*: „*podoabă iaste împărăţia ceriului grăunţului de muştari ce luo omul şi seamănă întru agrul lui*“ [5] (astăzi, ... *ce-l luă omul şi-l semănă* etc.).

În cărţile vechi se găsesc foarte des expresiuni ca următoarele: „*Toate alte ţeri ştiind începuturile sale*“ (Miron Costin), „*Mai apoi şi războaie făcea* (vorbind de domnii cei întăi ai Moldovei) *ca să-şi apere ţara şi pămîntul său*“ (Gr. Ureche), „*Pe rîndul său scrise domniile ţerei*“ (Miron Costin), „*Că încă era toţi boierii cei de scaun cu gloatele sale*“ (Miron Costin), „*Iar ce fac domnii singuri din gîndurile sale sau din şoapte, rar lucru este de folos*“ (Miron Costin).

Pretutindenea în exemplele de sus noi am fi pus *lor* în loc de *sale, său*. Şi cei vechi făceau această întrebuinţare, numai mai rar. Aşa, Miron Costin zice: „*Mă vei ierta iubite cetitoriule că nu ţi-am scris aceste semne la locul* lor“.

Dar, îndată mai la vale: *„aș fi lipit aceste semne la rîndul său“.*

Se înțelege că întrebuințarea lui *său, sale* este mai veche, fiindcă ea își are izvorul în limba latină chiar: *Bestiis homines uti possunt ad suam utilitatem.*

Dar, fiindcă în limbile romanice, din pricina unor trebuințe pe care nu le putem arăta aice, demonstrativul *ille* a devenit pronume personal, apoi genitivul plural al acestui pronume, *illorum*, încă a luat locul lui *suus*, cînd acesta se raporta la mai mulți posesori. Și așa, propoziția latină *Bestiis homines ad utilitatem suam utuntur* se traduce în românească de astăzi: *Oamenii întrebuințază dobitoacele spre folosul lor*, iar, după cum am văzut din exemplele aduse mai sus, în limba mai veche românească propoziția de care ne servim s-ar fi tradus astfel: *Oamenii întrebuințază dobitoacele spre folosul său.*

O dată întrebuințat *lor* în loc de *său, sa* etc. la înmulțit, prin analogie a început a se întrebuința *lui, ei* pentru singurit în loc de *său, sa*, așa că astăzi putem zice tot așa de bine *paserea doarme în cuibul ei*, ca și *paserea doarme în cuibul* său, ba încă expresia întăia este mai des întrebuințată. Cînd propoziția începe cu obiectul posedat fără să se arăte în ea posesorul, în românește se întrebuințază *lui, ei*, ca pronume posesiv-reflexiv (de exemplu: *Calul lui e frumos*), în timp ce celelalte limbi romanice întrebuințază în aseminea caz pe *suus, sua* (fr.: *son cheval est beau*; it.: *il suo cavallo è bello* etc.)

Nu zicem că în limba veche românească nu se vor fi găsind expresii ca ale celorlalte limbi romanice, căci ceea ce se găsește în toate limbele romanice sau în cele mai multe a trebuit să fie odată și în românește; destul că astăzi *calul său este frumos* e o imitație franceză sau un arhaism românesc.

Întrebuințarea fără deosebire a lui *său, sa* și *lui, ei* în limba literară de astăzi produce o mare încurcătură, mai ales cînd se atribuiește o posesiune regimului (de exemplu: *Mama găsi pe fată în grădina* sa sau *Mama găsi pe fată în grădina* ei), căci nici într-un caz, nici în altul nu e hotărît prin pronumele posesiv-reflexiv a cui e grădina. Celelalte limbi romanice, cari nu merg așa departe cu ștergerea deosebirei între *său, sa* și *lui, ei*, întrebuințază pentru

posesiunea regimului *suus, sua*. De exemplu : *Il trouva un oiseau dans son nid* ; *Egli trovò un uccello nel suo nido* etc.

Socotim că spre înlăturarea confuziei ar trebui în limba literară să întrebuinţăm şi noi, pentru arătarea posesiunei regimului, posesivul-reflexiv *său, sa* (să zicem adică: *Mama găsi pe fată în grădina* sa; *El găsi o pasăre în cuibul* său), unde *sa, său* se raportă întotdeauna la regim şi nu la subiectul propoziţiei. Totodată, să nu fugim de franţuzismul sau arhaismul românesc *grădina sa e frumoasă* etc., căci pe lîngă că în unele cazuri avem să putem înlătura confuziile (*mama găsi pe fată în grădina* sa = *mama găsi pe fată în grădina* ei, rămîind cea întăie expresie cînd grădina e a fetei, şi cea a doua cînd grădina e a mamei), apoi, dînd o nuanţă deosebită lui *său, sa,* avem să-i întărim existenţa foarte zdruncinată în limba populară. Se înţelege : nu mai poate fi vorba de a se învia arhaismul *oamenii întrebuinţază dobitoacele spre folosul său,* macar că limba spaniolă (mai înainte aşa făcea şi cea portugheză) şi pînă astăzi întrebuinţază *suus, sua* ca limba latină şi ca vechea limbă românească. Căci întrebuinţarea lui *lor* ca reflexiv-posesiv, cînd subiectul posesor este la înmulţit, este o înnoire ce îmbogăţeşte limba şi permite mai multă variaţie.

Ca o rămăşiţă din fosta limbă românească este întrebuinţarea articulului secundar *cel, cea, cei, cele cu* substantive. De exemplu : *Şi numi dumnezeu* cea tărie *ceriul* ; *Şi aduse* cel viţel *gras* etc.

În poezia populară încă se găseşte acest articul cu substantive, lîngă care noi astăzi ar trebui numaidecît să punem articolul primar.

De exemplu : Iar *cel ungurean*
Şi cu *cel vrîncean*,
şi mai la vale : Iar *cea mioriţă*
Cu lînă plăviţă.

În expresia de astăzi *ia dă-mi cea căciulă* însoţită totdeauna cu arătare de mînă, vorba *cea* este mai mult demonstrativ decît articul.

Din aceste rămăşiţe (unde *cel, cea* este articul) ce trebuie considerate ca arhaisme chiar pentru cărţile vechi, putem scoate închierea : că în fosta limbă românească se

întrebuința cu substantivele atît articolul primar (*lu, a*) cît și cel secundar (*cel, cea*) și că starea de astăzi, unde *lu, a* este articulul substantivului iar *cel, cea* articulul adjectivului *(omul cel bun)* sau adjectivelor întrebuințate ca substantive *(cel rău* etc.*)*, este rezultatul diferențierei stărei celei vechi.

În fosta limbă românească era bine deosebit genitivul de dativ. Ea, ca și celelalte surori, a trebuit să aibă un genitiv prepozițional format cu prepoziția *de* și un dativ prepozițional format cu prepoziția *a* (din *ad*). Cu trecere de vreme și din împrejurări pe care nu le putem studia aice, dativul a încălcat peste o parte bună din tărîmul propriu al genitivului substituindu-se acestuia în o mulțime de locuri. În limba de astăzi toată sfera genitivului posesiv este înlocuită prin dativ cu prepoziția *a*. Cărțile vechi însă ne înfățoșază pe ici, pe colo un genitiv posesiv exprimat prin prepoziția *de*, genitiv ce trebuie să fi fost foarte des în fosta limbă românească. În cartea noastră găsim : „*La mănăstire de Bistriță*“ [6], în loc de *La mînăstirea Bistriței* ; la p. 29 „*Dacă dormire tu pre mijloc de hotar*“ [7] în loc de *Dacă ai dormi tu pre mijlocul hotarului.*

Ba chiar și cu articulul, precum se vede la p. 29 : „*Și în mijloc* de umerele lui [8], în loc de *în mijlocul* umerelor lui.

În poezia populară încă se vede ici și colo într-o frază cristalizată cîte o rămășiță din fostul genitiv posesiv exprimat prin prepoziția *de* : „Prin mijloc *de* Țarigrad
La cișmeaua lui Murad“ etc.

Prepoziția *a* în limba veche : „*Odînioară iarăși miarse în pădure* a *liamne cu asînul*“ ; „*eșind* a *vînat văḑu un cerb*“ (Dosoftei, *Viața sfinților*) [9].

Așadară, ca o trăsătură caracteristică a fostei limbi românești era și aceea că genitivul ei posesiv nu era exprimat ca astăzi prin prepoziția *a*, ci prin prepoziția *de*. Cel puțin cu cît ne-am fi înfundat mai tare în trecutul fostei limbi românești apropiindu-ne de limba latină populară, cu atîta va fi trebuit (dacă am ave monumente) să găsim mai deasă întrebuințarea genitivului posesiv format cu prepoziția *de* și dativul cu *a* și, prin urmare, asemănare, din acest punct de vedere, între fosta limbă românească și între celelalte limbi romanice.

Scanned with OKEN Scanner

II

Declinaţia latinească nu s-a putut stinge deodată, ci încetul cu încetul. Ea a trebuit să se reducă mai întâi la două cazuri (după cum se vede în fosta franţuzească şi în fosta provensală): nominativul sau cazul subiect şi acuzativul sau cazul regim. Această declinaţie cu două cazuri n-a avut pretutindenea aceeaşi durată. În limba franceză şi în cea provensală ea a ţinut pînă pe la finea veacului al XIV-lea; în celelalte limbi romanice ea s-a stins înainte de cele mai vechi monumente. Mărginindu-ne numai la limba românească, nu numai monumentele noastre vechi nu ne înfăţoşază nici o urmă de declinaţie cu două cazuri, dar e foarte probabil că nici fosta limbă românească nu o cunoştea decît poate ca pe un ce arhaic. Starea de astăzi a declinaţiei româneşti cuprinde forme ce derivă din nominativ, alăturea cu forme ce provin din acuzativ.

Fie din declinarea I românească substantivul *palmă* care la singurit nearticulat mai are pe lîngă această formă şi forma *palme* (exemplu: *unei mari palme*). E întrebarea din care anume cazuri a substantivului latinesc *palma* provin formele noastre *palmă* şi *palme*, amîndouă întrebuinţate la singurit. Din inscripţiunile populare de pe vremea Imperiului roman, din cartele merovingiene se ştie că mai întâi regimul propoziţiilor a început a fi foarte nesigur şi că mai mult acuzativul se construia cu toate prepoziţiile, ceea ce a adus peirea ablativului. Apoi, acuzativul cu prepoziţia *de* ţinea loc de genitiv şi tot acuzativul cu prepoziţia *ad* ţinea loc de dativ. Această întrebuinţare a acuzativului cu numitele prepoziţii a adus negreşit peirea genitivului şi a dativului flecţionar. Prin urmare, n-a rămas din declinaţia latinească decît nominativul şi acuzativul.* Întorcîndu-ne acum la exemplul nostru, *palmă* trebuie să provină din *palmam*, căci numai din pricina lui *m* final a putut să se întunece vocala finală *a* (ce-i drept, *m* a căzut de timpuriu, dar tot a lăsat un fel de răsuflare pe nas care cu timpul a schimbat pe *a* în *ă*), iar ceialaltă

---

* Această teorie generală asupra declinaţiei a fost susţinută de învăţatul profesor Gaston Paris în cursul său de la *Şcoala de studii înalte* din Paris, în anul 1878.

Scanned with OKEN Scanner

formă de la singurit, *palme, (unei mari palme)* nu poate proveni decît numai din nominativ. Aşa dar, într-o vreme a trebuit să existe în româneşte o declinaţie provenind din declinaţia I latinească, al căria nominativ se termină în *e* şi al căria acuzativ era un *a* lovit de un fel de nazalizare. Provenirea formei *palmă* din *palmam* n-are, credem, nevoie de multă demonstrare. A trebuit să fie o pricină pentru modificarea lui *a* final în *ă* şi această pricină n-a putut fi decît prezenţa lui *m* final sau a răsunetului nazal ce acesta a lăsat asupra lui *a*. Aceasta o zicem pentru că ştim că un *a* întonat încă a devenit *ă* cînd era urmat de un *m* (De exemplu : *aramus-arăm, laudamus-lăudăm, damus-dăm* etc.).

Cît pentru forma de la singurit *palme (unei palme)* ea provine din nominativul *palma* prin schimbarea lui *a* final în *e*. În adevăr, orice *a* final latin s-a schimbat românește în *e* cînd nu era urmat de *m*, cel puţin în cercul declinaţiei ; aceasta se poate vedea la pluralele neutre de la declinarea a II-a latinească : *conventa-cuvinte, vestimenta-veştmînte, scabna-scaune, ligna-lemne, signa-semne* etc.

Tot aseminea pluralele neutre de la a III-a declinaţie latinească: *tempora-timpure, frigora-frigure* (în cărţile vechi). Va să zică, unde sîntem siguri că *a* nu era urmat de *m* îl găsim transformat în *e*. Tot aceasta ne arată *perextra-prestre-preste.*

Mai mult decît atîta, cîteva substantive de la declinarea I latinească (*carte* = lat. *charta, viespe* = lat. *vespa, vipere* = lat. *vipera* etc.), tocmai din pricină că au fost odată nominative, au trecut la declinaţia a III-a românească, adică la cea terminată în *e* (*vulpe, cărbune* etc.). Cîteva nume proprii, ca nume de agenţi, şi-au păstrat forma vechiului nominativ. Aşa sînt : *Coste, Flore, Negre* etc. *Coste* provine cu siguranţă din *Constans*, unde *n* înaintea lui *s* a căzut foarte de timpuriu, aşa că *Costa* a fost forma limbei latine populare, din care nominativul unei faze străvechi a limbei româneşti, *Costa, Flora* şi *Nigra* au trebuit să devină în aceeaşi fază a limbei româneşti *Coste, Flore* *

---

* O particularitate a numelor acestora este nediftongarea vocalei *o*, desigur, pentru a se deosebi de omonimele *coaste, floare* etc., tendinţă ce se vede deseori la numele proprii.

Scanned with OKEN Scanner

și *Negre* (*Nigra* cu *i* scurt, prin urmare, *Negre*). Alăturea cu *coardă* acuz. există și nom. *Cordea* cu accentul pe *o*, însă numai ca nume propriu.

După căderea declinării cu două cazuri, numele aceste, ca și *carte*, *viespe* etc., au trecut la a III-a declinație românească *. La înmulțit declinarea I românească încă are două forme, *e* și *i*, cît una, cît alta de vechi. Și pînă astăzi sînt substantive care au amîndouă formele la înmulțit (de exemplu : *toartă-torți* și *toarte*, *coadă-cozi* și *coade*, *coardă-corzi* și *coarde* etc.) ; dar cele mai multe au rămas supt una din cele două, precum : *gură-guri*, *luptă-lupte*, *casă-case*, *față-fețe*, *nuntă-nunți*, *falcă-fălci* etc. Nu se poate susține că la început ar fi fost numai o singură formă, cea terminată în *e*, și că, prin urmare, *i* ar fi ieșit din *e* ; căci de ar fi fost așa atunci dentalele (*t*, *d*, *s*) cari se modifică numai de un *i* primitiv (adică un *i* ce ființa în limba latină populară) nu s-ar vede modificate : *toartă-torți*, *poartă-porți*, *coadă-cozi* etc. Modificarea dentalelor pentru *pluralele terminate* în *i* nu s-a mărginit numai la elementul latin al limbei noastre, ce s-a întins și asupra elementelor streine *(izbîndă-izbînzi*, *dobîndă-dobînzi* etc.), căci s-a considerat ca un element al declinației și ca astfeli a rămas pururea vie. Așadar, la înmulțit declinația I latinească s-a redus la două cazuri : unul terminat în *i* și altul în *e*. Ce valoare aveau aceste două forme ne-o arată îndeajuns originea lor: cazul terminat în *e* nu poate fi (după cele ce am văzut despre *a* final neîntonat și neurmat de *m*) să provină decît din acuzativul plural *(palmas-palme*, *caudas-codas-coade* etc.), iar cazul terminat în *i* trebuie să derive din nominativul plural : *gulae-guli-guri*, *portae-porti-porți*** etc. După cele ce am văzut pe scurt pînă aice, declinația I latinească a trebuit să aibă oarecînd în românește formele următoare :

---

* Ar trebui să demonstrăm că în toată limba românească un *a* final latinesc neîntonat a devenit *e* cînd nu era urmat de *m*; însă aceasta ne-ar duce mai departe decît permite întinderea unei introduceri.

** Schimbarea lui *ae* final în *i* se vede foarte deasă în declinația limbei latinești din epoca merovingienilor. Vezi : *Déclinaison latine en Gaule à l'époque merovingienne*, par M. H. D'Arbois de Jubainville, Paris, 1872.

Singurit :	Nominativ :	*còde (cauda-coda)*
	Acuzativ :	*còdã * (caudam-codam-còdă)*
Înmulţit :	Nominativ :	*codi-coḍi (caude-code-codi)*
	Acuzativ :	*còde (caudas-codas-còde)*

Ceea ce era odată nominativ la singurit, astăzi a ajuns un fel de genitiv sau mai bine un dativ, judecînd după prepoziţia *a*, ce-i stă uneori înainte. De exemplu : *a unei frumoase coade*; fiind însă că totdeauna această formă în *e* se potrivea cu acuzativul plural, de aceea, după peirea declinaţiei cu două cazuri, cazul genitiv-dativ de la singurit este mai totdeauna identic cu pluralul.

Declinaţia a II-a românească cuprinde astăzi sau vorbe terminate într-o consoană, precum *om, cal, domn* etc., sau vorbe terminate într-un *u* înjumătăţit, precum *oŭ, boŭ, puiŭ, cuiŭ* etc. sau, în sfîrşit, cuvinte terminate într-un *u* întreg, precum : *socru, cuscru* etc. Limba cărţilor bisericeşti ne înfăţoşază din cînd în cînd, ca arhaisme, cuvinte terminate în *u*, cari astăzi se sfîrşesc în o consoană. Faptul e că într-o vechime mai mare decît acea a tălmăcirilor sfinte, *u* final, care astăzi a rămas numai în unele condiţii, a trebuit să fiinţeze la urma tuturor substantivelor şi adjectivelor, cari astăzi se sfîrşesc într-o consoană. Aceasta, credem noi, era una din trăsăturile caracteristice ale fostei limbi româneşti. Toate substantivele şi adjectivele cîte se termină astăzi în consoane, trebuind să se sfîrşască odată în *u*, ne întrebăm de unde provine acest *u*? Cuvintele de declinarea a II-a românească n-au, ca cele de declinarea I, două forme la singurit, ci numai una, care în fosta limbă românească a trebuit să se sfîrşască în *u*. Declinaţia a II-a latinească, redusă ca şi cea întăie la două cazuri, nominativ şi acuzativ, a trebuit să fie :

Singurit :	Nominativ :	*domno* (prin căderea lui *e final* şi prin schimbarea lui *ŭ* clasic în *o*)
	Acuzativ :	*domnõ* (prin căderea lui *m* şi nazalizarea lui *o*)
Înmulţit :	Nominativ :	*domni* (nomin. plur. lat.)
	Acuzativ :	*domno* (prin căderea lui *s* din „*domnos*“

* Semnul ~ însemnează nazalizarea vocalei *a*, iar accentul deschiderea vocalei *o* din pricina lui *ã* sau a lui *e* final modificat în pronunţare.

Scanned with OKEN Scanner

Un pas mai departe de la această stare de lucruri a trebuit să fie schimbarea lui *domnõ* în *domnu*. Însă, de îndată ce *domnõ* deveni *domnu*, prin analogie dusă mai departe, toţi *o* finali se schimbară în *u*, şi apoi, mergînd mai departe, orice *o* neîntonat devine *u*. În această fază cele două cazuri de la singurit s-au redus la unul singur care în fosta limbă românească se sfîrşea în *u* ; *domnu* de la înmulţit (provenit din *domno-domnos*), confundîndu-se cu singura formă de la singurit, a dispărut. Şi astfeli, pentru fosta limbă românească declinaţia cu două cazuri s-a redus la formele : *domnu* pentru singurit şi *domni* pentru înmulţit, plus, poate, pe ici pe colo, cîte o formă arhaică în *u* la înmulţit. Iar pentru limba veche şi pentru cea de astăzi *u* final dispare şi *i* se scurtează ; unde şi unde în limba veche se găseşte forma arhaică de la singurit *domnu*, *fieru* etc. Unele substantive de la această declinare au la înmulţit *ă*, atît străine cît şi române : *topor*, *topoară*.

În cronica lui Zilot Românul [10] (din Valahia) se află *cară* (vezi „Columna lui Traian", p. 537, 538, no. 10—12 din 1882). Cu toate aceste *picior-picioare*.

Observăm că în cronica lui Zilot se găseşte şi *picere* :

„Care avea feciori, avea vro mîngîiere.
Iar care nu avea, vai d-ale ei *picere* !"

şi mai jos pe aceeaşi pagină : „De are dor la cap, el spune la *picioare*", rimînd cu *doare*.

Declinaţia a III-a românească cuprinde substantive terminate în *e* : *soare*, *moarte*, *şerpe* etc. Acest *e* provine sau din acuzativul declinărei a II-a latineşti (*solem-soare*, *mortem-moarte*, *montem-munte*, *pontem-punte*, *frontem-frunte* etc.), sau din nominativele singulare rămase de la declinarea I şi trecute la declinarea a III-a (*vipera-vipere*, *vespa-viespe*, *charta-carte* etc.), în sfîrşit, din nominative de la declinarea a III-a latinească (*serpens-şerpe*, *sanguis-sînge*, *lumen-lume* etc.). Se înţelege că nominativele de la declinarea I românească, precum *carte*, *vipere* etc. au trecut la declinaţia a III-a românească, după peirea declinărei cu două cazuri, adică atunci cînd forma în *e* de la declinarea I (provenită din nominativul în *a* : *charta-carte* etc.) românească ori trebuia să piară, ori să treacă la declinarea a III-a. Din faptul că avem la declinarea a III-a rom. cuvinte rămase

sau supt forma nominativului, sau sub forma acuzativului, conchidem că și aice a existat în o vechime îndepărtată două cazuri: cazul subiect *(nominativul)* și cazul regim *(acuzativul)*. Unele cuvinte au rămas pînă astăzi cu două forme la singurit, precum: *nime* și *nimene*, *șerpe* și *șerpete* (pentru *șerpente*, arhaism românesc care se aude la țigani).

Iată asemenea un cuvînt care avea două forme în cărțile vechi: *dolor-dor*, *dolorem-duroare* (în cărțile vechi).

În cronica lui Zilot Românul se găsește *dor* cu înțeles de *durere*:

„*Tocmai ne-am semuit cu un bolnav care zace*
De boală zăpăcit, el nu știe ce face
Pe care de-l întrebi să-ți spuie unde-l doare
De are dor *la cap, el spune la picioare*".

(„Columna lui Traian", nr. 10—12 din 1882, p. 538)

Altele au perdut forma nominativului, pe care însă o putem vedea într-un verb format din *ea*. De exemplu, trebuie să presupunem că alăturea de *ferice* din *felicem*, exista *ferec* din *felix*, de vreme ce avem în limba românească arhaicul *a fereca*, în înțeles de *a ferici*: *ferecați sînteți săracilor*.

Astăzi avem: *purec* și *purece*, *șoarec* și *șoarece*, *pîntec* și *pîntece*; din formele *purec* și *pîntec* provin vorbele *a pureca* și *a spinteca*. Ele ne arată existența unui nominativ care altădată era recunoscut ca atare. După cum nominativele de la declinarea I românească au trecut la a III-a *(carte)*, tot aseminea o mulțime de nominative de la declinarea a III-a au trecut la a II-a declinare. De exemplu: *homo-om*, *soror-sor* (mai tîrziu trecut la I declinare, *soră*), *leo-leu*, *draco-drac* etc.

Pluralul declinației a III-a se sfîrșește în *i*: *munți*, *punți*, *flori*, *morți* etc., din pricină că foarte de timpuriu, încă din limba latină populară (după cum atestează unele din limbele romanice), pluralul declinării a III-a latinești s-a asimilat la pluralul declinării a II-a, cu alte cuvinte că *parentes* a devenit *parenti*, *pontes-ponti* etc. În limba românească vechimea acestei schimbări de declinare este arătată prin modificarea dentalelor *(pontes-ponti-punți*, *partes-parti-părți* etc.), care este una din cele mai vechi modificări fonetice; în adevăr, dacă s-ar fi zis în fosta limbă ro-

Scanned with OKEN Scanner

mânească *parenti* şi nu *parenţi*, astăzi am avea *părinti*; căci de atunci încoace dentalele nu s-au mai modificat.

Declinarea a III-a românească în starea în care se găseşte astăzi şi chiar în cărţile vechi, ne înfăţoşază pentru unele substantive două forme la singurit. De exemplu: *o parte-unei părţi, o punte-unei punţi* etc.

Însă această particularitate nu se observă decît numai la substantivele feminine, căci cele masculine au numai o singură formă la singurit. De exemplu: *un munte-unui munte, un soare-unui soare* etc.

De unde putem conclude că nu este un fapt fonetic, ci un fenomen gramatical ieşit din analogia substantivelor feminine de la declinarea I şi iată cum: fiindcă toate substantivele feminine de la declinarea I românească au la singurit două forme *(mamă-mame, casă-case* etc.*)*, apoi limba a socotit că cele două forme cari la declinaţia I sînt un fapt fonetic, ar fi o particularitate a genului feminin, şi de aceea a întins-o şi asupra substantivelor feminine de la declinarea a III-a.

Articulul. Asupra articulului avem de luat aminte în texturile vechi trei particularităţi: 1. Articulul feminin pentru genitiv-dativ are forma *ei.* De exemplu, în manuscriptul de la British Museum din 1574[11] (vezi „Columna lui Traian", nr. 2 din 1882, p. 83): *hraneei, caseei, judecateei,* (p. 84); *fămeiei lui, feaţeei* (p. 83), *pleaveei* (84), *feateei* (85), formă mai aproape de cea originară *iei*, care provine din un dativ popular feminin *illae* (acest dativ se găseşte pe inscripţiunile de la Pompei. De exemplu: „*quid non possim illae* caput frangere fuste") şi anume, ca mai toate articulele româneşti, din silaba a doua a pronumelui *lae* devenit *lie* (prin diftongarea lui *ae*, tratat ca *e* scurt), către care *(lie)* se adaugă ca şi la masculin, adverbului *hic*, (redus foneticeşte la *i*) de unde *liei*, forma macedoromână, care prin muierea lui *l* devine *iei.* 2. Căderea literei *l* de la articulul bărbătesc *(lupul-lupu, domnul-domnu* etc.), fenomen general şi regulat în limba vorbită de astăzi, nu se observă deloc, nici chiar în monumentele populare ale veacului al XVI-lea şi al XVII-lea. Ea pare că începe prin veacul al XVIII-lea şi se desăvîrşeşte în veacul nostru cînd zicem şi, dacă nu luăm aminte, chiar scriem: *domnu vine* în loc de *domnul vine, calu mînîncă* în loc de *calul mînîncă* etc.

Căderea lui *l* este un fenomen fonetic ce se întîmplă cînd *l* este final precedat de *u* și cînd nu face parte din silaba întonată. De exemplu: *dómnul-domnu, lúpul-lupu, cúcul-cucu, ómul-omu, fiiul-fiiu* etc.; iar dacă face parte din silaba întonată atunci rămîne. De exemplu: *sătúl, destúl, fudúl* etc. 3. Uneori se găsește în cărțile bisericești și chiar în documente *lu* în loc de *lui*, mai ales în cele scrise în veacul al XVI-lea. De exemplu: „*lu Iosif*“ [12], „*Dă har lu dumnezeu*“ [13], „*Cuvîntul lu dumnezeu*“[14], „*Peliția lu dumnezeu*“[15] etc.

În manuscriptul românesc aflători la London în British Museum (vezi „Columna lui Traian“, no. 2, p. 78) avem regulat *lu* înaintea unei vocale: „*lu Is. Hs.*“, „*lu Iosif*“ și *lui* înaintea consoanelor: „*steaoa lui spre răsărit*“, „*a lui cetate*“ (p. 82), cu toate că găsim și: „*lui Iacov*“ (p. 84).

Noi credem că acest *lu* în loc de *lui* este o formă de tot arhaică ce ne înfățoșază starea articulului înainte de a se lipi de dînsul parazitul *i* care provine din adverbul latinesc *hic*, redus la *i* prin căderea lui *h* inițial (ca orice *h* din elementul latin) și prin căderea lui *c*, ca orice consoană finală. Fosta limbă românească trebuie să fi înfățoșat și mai des această formă, căci, firește, adverbul *i* din *hic*, ca determinare locală, n-a putut pînă nu și-a pierdut sensul local, să însoțască pretutindenea articulul *lu*.

Chestiunea vechimei lipirei articulului cu numele nu o putem determina numai cu monumente, începînd din veacul al XVI-lea încoace. Înțelegem prin lipirea articulului cu numele pierderea accentului articulului și reducerea lui în stare de parazit. Noi am văzut mai sus că monumentele trecutului (din veacul al XVI-lea încoace) ne înfățoșază numai ca o rămășiță arhaică pe *u* final, în vorbele terminate astăzi într-o consoană, ceea ce ne silește să împingem departe în trecut lipirea articulului cu numele, căci în dialectele de dincoace de Dunăre, această lipire nu s-a putut face decît numai atunci cînd numele ce se termină astăzi într-o consoană se sfîrșeau în *u*, cu alte vorbe, cînd se zicea *domnu* în loc de modernul *domn*, *pomu* în loc de modernul *pom*, *lupu* în loc de modernul *lup* etc., fiindcă numai așa e cu putință să căpătăm *lupulu-lupulŭ-lupul* etc.; mai tîrziu am fi căpătat *luplu*, ca în dialectul macedoromân.

Observăm aice în treacăt că așa trebuie explicat copiilor în școală, iar nu că articulul este *l*, substantivul nearticulat *lup*, și *u* dintre lup și articul e un *u* eufonic !!! Nici nu e bine să se zică unui copil: „ia un substantiv nearticulat și apoi pune-i articulul", căci articulul, cum vom vedea îndată, e pus și lipit cu numele de mai multe sute de ani, pe cînd numele avea altă formă, ci trebuie zis: „dă-mi forma nearticulată" și apoi „dă-mi forma articulată", iar pentru explicare trebuie spus copilului că lipirea aceasta s-a făcut cînd multe din vorbele nearticulate se sfîrșeau în *u*. Aceasta cu atîta mai mult cu cît la vorbe ca *purcea*, *mărgea*, *stea* etc. va fi nevoit cineva, cum fac toți gramaticii pînă în momentul de față, să zică: „adaugă un *u* eufonic !!! și apoi pune articolul *a*„; pe cînd trebuie să spună: forma acestor cuvinte era odinioară, în fosta limbă românească, *purceauă*, *mărgeauă*, *steauă* etc. și atunci articulul lipindu-se cu numele a dat prin căderea lui *ă* dinaintea lui *a*: *purceaua*, *mărgeaua*, *steaua* etc. Se poate spune copiilor că formele *purceauă*, *mărgeauă*, *steauă* etc. nu sînt născocite de filologi, ci se aud în dialectul macedoromân; și astfel nu numai că se va da școlarilor o explicare adevărată, dar se vor introduce pe nesimțite în istoria limbei.

Limba cărților și a documentelor românești ne înfățoșază, după cum am mai zis, numai rar pe *u* final și niciodată formele *mărgeauă*, *purceauă*, *steauă* etc., fapte ce ne silesc să mai împingem cu cîteva secule în urmă de veacul al XVI-lea lipirea articulului cu numele.

În monumentul rămas de la țarul sîrbesc Ștefan Dușan din 1348 [16], privitor la starea socială a românilor de dincolo de Dunăre *, găsim mai multe nume proprii de români articulate (căci, ca o particularitate a fostei limbi românești, ba chiar și a limbei vechi, era articularea numelor proprii): *Vladul*, *Gradul*, *Neagul*, *Radul* etc.

Prin urmare, în veacul al XIV-lea articulul era lipit cu numele. Într-un document scris latinește,[17] privitor la starea românilor din Țara Făgărașului din 1231 ** găsim:

---

* Vezi acest document în „Arhiva istorică a României", III, p. 85—121, însoțit de un minunat comentariu făcut de dl. Hasdeu, din mai multe puncte de vedere, între care și din cel limbistic (p. 178—191).

** Vezi „Arhiva istorică a României", I, 1, p. 97.

„ab homine Bujul", unde *Buiul* este un nume propriu articulat ; *prin urmare, lipirea articulului cu numele este anterioară veacului al XIII-lea.*

Verbul. Nu putem atinge aice teoria conjugării românești nici macar atîta de pre scurt, pe cît am atins teoria declinării. Vom urma dar în astă privință metoda pe care am urmat-o pentru sintaxă, adică vom arăta și explica acele forme pe care nu le mai întîlnim în limba de astăzi și pe care noi le socotim ca arhaisme strecurate în cărțile vechi din fosta limbă românească.

a) În privința prezentului de la indicativ observăm că fosta limbă românească era mai regulat supusă legilor fonetice, pe cînd limba nouă (a noastră și a cărților bisericești) este mai des tulburată prin un element intelectual, analogia ; de exemplu, *dormire* ar trebui să fie conjugat la prezentul indicativului românesc întocmai ca *rugare* care reproduce exact foneticește prezentul indicativului latinesc : *rogo-rog, rogas-rogi, rogat-roagă, rogamus-rugăm, rogatis-rugați, rogant-roagă,* adică *o* întonat rămîne, și cel neîntonat se schimbă în *u.*

Ca *rog-rugăm* se conjugă și *port-purtăm, pot-putem, zbor-zburăm, joc-jucăm, mor-murim, însor-însurăm, cos-cusut* (vezi *coasem*), *torn-turnăm.* Așa se conjuga și *dormire* în fosta limbă românească (pe alocurea, în Ardeal, pînă astăzi se aude *durmire*) : *dormio-dormo-dorm, dormis-dormi, dormit-doarme, dormimus-durmim, dormitis-durmiți, dormiunt-dormunt-dorm.*

Însă fiindcă există în conjugare o tendință de uniformizare, de aceea în unele verbe formele accentuate au luat locul celor neaccentuate, precum se vede în conjugarea de astăzi a lui **dormire** *(noi dormim, voi dormiți* etc.*).* Tot ca *dorm-dormim* au pățit și următoarele : *coc-coceam, storc-storceam, scot-scoteam, înot-înotăm, înnod-înnodăm, cunosc-cunoșteam, acopăr-acoperim, voi-voim, torc-torsei, sorb-sorbim, rod-rosei, plouă-plouat.* În altele, formele neaccentuate au gonit pe cele accentuate și le-au luat locul. Așa este, de exemplu, în verbul *a cugeta,* care foneticește ar trebui să se conjuge : *coaget, coageți, coagetă, cugetăm, cugetați, coagetă,* dar formele neaccentuate au adus peirea celor accentuate înlocuindu-le.

Scanned with OKEN Scanner

Aşa sînt : *culc (colloco-colco)— culcăm* ; *gust (gŭsto*, cf. port. *gosto*, prov. *gost*, fr. *goût*, cari probează lat. pop. *gusto*, sp. *gusto)* ; *curg-cur (cŭrro*, it. *correre*, cat., sp., *port. correr*, prov. *corir*, v. fr. *corre*, n. fr. *courir)*; *îmbuc (îmbŭcco*, cf. it. *imboccare*, sp., port. *embocar*, fr. *emboucher)*; *ascult (auscŭlto*, cf. it. *ascoltare*, cat. *escoltar*, prov. *escotar*, v. fr. *escolter*, n. fr. *écouter*, deşi sp. *escuhar*, port. *escutar)*; *suflu (sŭfflo*, cf. it. *sofiare*, n. sp. *soplar*, port. *soprar*, fr. *souffler)* ; *spurc (expŭrco* [*porcus*], cf. it. *sporcare*, sp. *esporcar)*; *scurt-scurtez (cŭrto*, cf. it. *scortare*, sp., port. *cortar*, prov. *escortar*, fr. *écourter)* ; *număr (nŭmero)* ; *muşc (morsico-are)* ; *mulg (mŭlgere*, cf. lomb. *molg.*, piem. *monse*, prov. *molser*).

Fie zis în treacăt, verbul *a mînca* pe care tot îl chinuiesc gramaticii voind să-l uniformizeze fără ştirea limbei (cel puţin pe la noi), se înfăţoşază supt două forme : *mînînc* şi *mîncăm*, care reproduc pe *manduco-manonco-mînînc* (în loc de mînunc), *manducamus-mancamus-mîncăm* ; în Ardeal, se zice că s-a făcut uniformizarea înlocuindu-se formele accentuate prin cele neaccentuate, aşa că se conjugă : *eu mînc, tu mînci, el mîncă* etc.

b) Nici pînă acuma nu se cunoaşte bine de gramatici originea imperfectului nostru. Cei mai învăţaţi dintre dînşii se iau după explicarea dată de dl. Cipariu, anume că imperfectul nostru provine din *infinitiv* prin adăugirea auxiliarului *am, ai, a, am, aţi, au (cînta-am = cîntam, vede-am = vedeam* etc.*)* ; însă nici ei, cu toată învăţătura lor, nici chiar dl. Cipariu * n-ar putea explica ** forma persoanei I de la singurit în *a (eu lucra, eu cînta, eu vedea* etc.*)* ce se găseşte în cărţile vechi, ca rămăşiţă rătăcită din fosta limbă românească. De pildă : *Eu nu pricepea* (Dosoftei, *Viaţa sfinţilor*, p. 83), *mă rugà (ibid.)*.

Faptul este că forma *eu lăuda* reproduce exact foneticeşte pe latinescul *laudabam*, căci *b* în aseminea condiţii s-a schimbat în *u* trecînd prin *v* (cf. it. *cantava*) şi aşa am

---

* Să nu se creadă că noi voim să micşurăm prin aceasta meritele venerabilului canonic T. Cipariu, care este unul din cei mai neobosiţi adunători de forme vechi de limbă românească.

** Afară poate de explicări, cum se zice scoase din buzunar, cari n-au nici o valoare ştiinţifică, precum că „a căzut *m* de la *cîntam* şi a rămas *cînta*“.

Scanned with OKEN Scanner

avut *laudauam*; însă *m* final căzînd, a lăsat o răsuflare pe nas asupra lui *a* dinaintea lui, care răsuflare pe nas a schimbat cu vremea pe *a* final în *ă*, prin urmare, forma *laudauam* a devenit *laudauă, lăudauă.* Odată ajuns *laudabam* la forma *lăudauă*, el a trebuit să sufere aceeași modificare ca și *mărgeauă, căţeauă, purceauă, zauă* (ζάβα), *greauă* (*gravis-grevis*, și prin schimbare de declinare, *grevus-greva*) etc., adică să-și piardă diftongul *uă* și să rămînă *lăuda.* Persoana a II-a de la singurit, *lăudai*, provine din *laudabis* (căci, foarte de timpuriu, pretutindenea de la persoana a II-a de la singurit, forma *as* a fost înlocuită cu *is*; cf. *laudas-laudis-lauzi*), unde *b* urmat de *i* schimbîndu-se în *v* și apoi în *u* a dispărut: *lăudai*, după cum *scribis* a devenit *scrii*, a III-a persoană de la singurit fiind tratată întocmai ca a III-a de la înmulțit, *laudabant* a trebuit să deie *lăudauant, lăudauă* de unde *el lăuda, ei lăuda* pînă în ziua de astăzi. Așa că imperfectul în fosta limbă românească avea forma următoare: *lăuda, lăudai, lăuda, lăudam, lăudați, lăuda.*

Persoanele I de la înmulțit tot nu se poate explica decît numai admițînd și în limba românească, ca în cea spaniolă, o cădere a accentului la plural pe aceeași silabă ca și la singurit, adică: *laudábam, laudábas, laudábat, laudábamus, laudábatis, laudábant*, prin urmare, *laudábamus* a trebuit să devie conform legilor de mai sus * *laudavamo-laudauăm-laudam-lăudăm-lăudam.* Acum, dacă ne gîndim la întrebuințarea persoanei I de la înmulțit pentru întăia de la singurit într-o limbă neliterară cum era fosta limbă românească, vom avea explicația pentru ce a perit *eu lauda*, înlocuindu-se prin *eu lăudam* (cf. fr. *j'avons* etc.).

c) Limba veche cunoștea, ca rămășiță din fosta limbă românească, un preterit ce se deosebește la multe persoane de preteritul de astăzi, și aceasta fiindcă fosta limbă românească, judecînd după rămășițele ce se găsesc în monumentele vechi, reproducea mult mai exact foneticește formele limbei latine populare, pe cînd limba de astăzi este încărcată cu forme produse prin analogie. Așa este prete-

---

* Vezi „România", 1880, p. 368—370 unde am explicat aceste legi fonetice cu deamănuntul.

ritul nostru faţă cu cel ce se găseşte prin cărţile vechi. Iată spre comparare formele vechi şi cele nouă:

Conjugarea I

forma veche	*forma nouă*	*tipul latin popular*
însemnai	însemnăi	segnai
însemnaşi	însemnăşi	segnasti
însemnă	însemnă	segnau-segnó
însemnăm	însemnarăm	segnavmus-segnamus
însemnat	însemnarăţi	segnavitis-segnats-segnat
însemnară	însemnară	segnarunt-segnarant (prin confuziune cu plus-quam-perf. indic.)

Mai întăi să examinăm deosebirile între forma veche şi forma nouă: în forma veche avem *însemnai*, *însemnaşi* cu *a* curat, pe cînd în forma nouă avem, mai ales în Moldova, *însemnăi*, *însemnăşi*, unde schimbarea lui *a* întonat în *ă* nu este şi nu poate fi un fapt fonetic, ci *a* s-a schimbat în *ă* supt influenţa persoanei a III-a de la singurit, *însemnă*. La înmulţit încă avem *însemnăm*, *însemnat* (ex. *înseţoşai* şi *mă adăpat*) şi în forma nouă avem: *însemnarăm*,, *însemnarăţi* cari sînt formate de la persoana a III-a plural, *însemnară*, prin adăugirea sufixelor *m*, *ţi*. Aşa dară, la singurit, ca şi la înmulţit, persoana a III-a a înrîurit asupra modificărei celorlalte două persoane şi de aceea preteritul de astăzi nu mai reproduce exact foneticeşte preteritul limbei latine populare. Dimpotrivă, preteritul vechi reproduce exact pe cel din limba latină populară, căci persoana a III-a de la singular derivă din *segnau-segno* (cf. celelalte limbi romanice) prin schimbarea lui *o* întonat şi final în *ă* *. Persoana I de la înmulţit, *însemnăm*, provine din *segnavmus-segnamus*, după cum am demonstrat în „România“ (din 1880, p. 366–367).

Iată o citaţie din Dosoftei în care avem trei asemenea perfecte la persoana I înmulţit: „*şi deacăi văḑumŭ, căḑumŭ la pămîntŭ şi ne rugămŭ*“ (Dosoftei, *Viaţa sfinţilor*, p. 70).

---

* Vezi discuţiunea acestei legi fonetice în „România“, din 1881, p. 346–352.

Scanned with OKEN Scanner

Formele *petrecum* și *văzum* se află pînă și într-o cronică muntenească de la începutul acestui veac. (Vezi „Columna lui Traian", nr. 4–5, 1882, p. 275 (versuri); *ibid.*, p. 276)[18].

Mai mare greutate înfățoșază persoana a II-a de la înmulțit, *însemnați*, căci pentru explicarea ei sîntem nevoiți să admitem existența unui tip ca: *segnavtes-segnats-segnat-semnat*.

Verbele de întăia conjugare, care nu au un **i** înaintea sufixelor *ai*, *ași* etc. și cari din pricina acestui *i* și acelui din silaba următoare au schimbat pe *a* din sufix în *e*, în monumentele vechi bisericești nu înfățoșază această schimbare. De exemplu, preterite ca *tăiei*, *giunghiei*, *muiei*, *împrăștiei* erau: *tăiai*, *giunghiai*, *muiai*, *împrăștiai* * etc.

---

* Între puținele observații sintactice ce am făcut cu privire la limba monumentelor vechi am scăpat din vedere să facem și aceea că preteritul era mult mai des întrebuințat în monumentele vechi decît este astăzi. Preteritul este amenințat să piară, căci o formă se cheamă moartă, cînd nu mai este întrebuințată. Pierderea lui ar fi de mare pagubă pentru elementele estetice ale cuvîntărei; căci, chiar dacă am admite că preteritul are același sens cu perfectul compus (*am dat*, *lăudat* etc)., încă tot ar servi pentru a varia stilul. Academia, dacă s-ar ocupa de limbă și nu ar migăi și piroti la ortografie, ar îndemna pe aspiranții la premiile ei să reînvie preteritul cel puțin ca variație de stil, și acestea, cu atîta mai mult, cu cît el nu e de tot părăsit. O zicem aceasta pentru că sîntem siguri că o formă poate să revină la viață prin limba literară. Poporul, care nu simte atîta nevoie de forme cîtă simt literații, poate să zică: nu-mi place *lucrăi*, *făcui*, *dormii* etc.; dar literatul, care are dinaintea ochilor modelele clasice, unde bogăția formelor este principalul element al frumuseței stilului, nu trebuie să se ia după gustul mulțimei. Teoria ce-i destul un *cuvînt* pentru o *noțiune* și-i *destul o formă gramaticală* pentru a exprima *un raport* poate să fie regula limbilor în stare de natură, dar niciodată nu se va împăca cu nevoile limbei literare. De multă vreme stau în limba românească față în față vorbele *timp* și *vreme* fără ca să se stabilească între dînsele o deosebire, căci chiar cînd s-ar părea că s-a făcut un început de diferențiere, vine întrebuințarea pentru variarea stilului și o strică; așa, de pildă, zicem: *timp frumos și vreme frumoasă*, *n-am timp și n-am vreme*, *vremea este scumpă și timpul este scump* etc. dar e mai bine să zicem: *n-am vreme, căci timpul e scurt*, decît *n-am vreme căci vremea-i scurtă* sau *n-am timp căci timpul e scurt*.

Așa este chestia neologismelor împămîntenite deja. Pentru că avem cuvinte vechi în locul neologismelor, socot că nu trebuie să predicăm stărpirea acestor din urmă, Ceea ce trebuie să susținem este întrebuințarea vorbelor populare și vechi în limba literară, alăturea de neologismele împămîntenite. Noi credem că de acum înainte limba noastră are puține neologisme de primit, și aceste mai mult ca termini de

Conjugarea a II-a

forma veche	*forma nouă*	*tipul lat. popular*
tăcúi	tăcui	tacui
tăcúşi	tăcuşi	tacuisti-tacusti
tăcú	tăcu	tacuit-tacut
tăcúm	tăcurăm	tacuimus-tacumus
tăcút	tăcurăţi	tacuistis-tacutes
tăcúră	tăcură	tacuerunt înlocuit prin *tacuerant*

Am luat ca exemplu preteritul verbului *tăcere*, fiindcă deosebitele sufixe ce avea limba latină la preteritul verbelor de conjugarea a II-a *(vidi, delevi, tacui)* au perit toate dinaintea sufixului *ui*, aşa că în limba românească astăzi conjugarea a II-a cunoaşte numai preteritul în *ui*. Atît forma veche a preteritului cît şi cea nouă au accentul pe sufix (pe *u*) la toate persoanele: *tăcúi, tăcúşi* etc. pe cînd în limba latină, la unele, accentul era pe radical: *tácui, tácuit*. Această schimbare a fost făcută din următoarele împrejurări: 1) tendinţa de a ave accentul tot pe aceeaşi silabă, adică în cazul nostru, fiindcă se zicea *tacúimus, tacúerant* (în limba latină populară), apoi accentul a căzut pe *u* şi la celelalte persoane şi 2) singura tendinţă de uniformizarea accentuării n-ar fi fost de ajuns în cazul de faţă, fiindcă ne-am pute întreba pentru ce uniformizarea nu s-a făcut în sensul celălalt, adică să se fi zis: *tácumus, tácut,*

ştiinţă şi de politeţă. Cînd eram în comunitate religioasă cu slavii, era cu neputinţă să nu primim de la ei un număr de cuvinte; tot aseminea dacă am intrat cu Apusul (neolatin) în comunitate culturală şi politică, era şi este cu neputinţă să ne păzim de intrarea în limbă a unei sumedenii de vorbe ce ameninţau cu moarte vechile cuvinte româneşti. Acum lucrurile s-au cam aşezat; am primit ce trebuia primit şi mi se pare că am finit de alungat ce trebuia alungat. Neologismele rămase nu trebuie alungate, căci ele servesc la variarea stilului şi la un fel de ritm al prozei. Ar fi lung şi n-ar fi nici locul aice de a expune ceea ce numim noi ritm al prozei, atîta spunem că fiecare cînd scriem şi oratorii cînd vorbesc nu întrebuinţază de multe ori cutare sau cutare cuvînt. „pentru că nu vine bine" nu la înţeles, ci la un fel de armonie a înlănţuirei vorbelor, pe care noi îl numim ritmul prozei şi care uneori este aşa de personal, încît face parte din stilul cutărui sau cutărui scriitor. Studiul acestui ritm ar trebui să fie principala îndeletnicire a celor ce se ocupă cu stilistică şi retorică românească; căci, mărire domnului, în fiecare an plouă cu stilistici şi retorici care de care mai deşartă şi mai netrebnică.

Scanned with OKEN Scanner

tácură (după căderea vocalei *i*); de aceea trebuie să ne gîndim pentru explicarea faptului și la o altă tendință mult mai generală în limba românească, anume aceea de a schimba la preterite accentul de pe radical pe sufix, sau, după *Diez*, de a prifface preteritele tari în preterite slabe (probă, verbele de a III-a conjugare). Acum venind la însăși derivarea preteritului românesc din cel latinesc, observăm că forma veche reproduce exact foneticește tipul limbei latine populare, căci *i* la preterit și la plus-quamperfect a păzit următoarea lege: *rămîne cînd e final (tăcúi) și cade cînd e urmat de o consoană (tacústi, tacút, tacúmus, tacútes, tacúrant).* Forma nouă se deosebește de cea veche tot la persoanele I și a II-a de la plural, și tot pentru aceleași motive pe cari le-am dat la preteritul conjugării I.

Conjugarea a III-a

Aice avem astăzi două clase de verbe; una, cea mai numeroasă, ale căria preterite se termină la persoana I în *sei*: *plînsei, zisei, scrisei, storsei* etc., și alta ce cuprinde numai vreo 20 de verbe ale cărora preterite se termină în *ui* ca la conjugarea a II-a *(a geme-gemui, a naște-născui, a paște-păscui, a vinde-vîndui, a crește-crescui, a așterne-așternui, a cere-cerui, a crede-crezui, a cerne-cernui, a țese-țesui, a începe-începui, a face-făcui, a pierde-perdui, a trece-trecui, a teme-temui, a coase-cusui* etc.). Aceste sînt verbe cari, sau aveau preteritul în *ui* în latinește, precum *gemere-gemui, texere-texui, timere-timui* (schimbare de conjugare), *consuere-consui*, sau aveau o formă de preterit ce s-a asimilat la tipul *ui* și la verbele de a II-a conjugare, precum: *pascere-pavi, vendere-vendidi, crescere-crevi, sternere-stravi, credere-credidi, cernere-crevi, incipere-incepi, facere-feci, perdere-perdidi* etc., sau, în sfîrșit, erau deponente în latinește, precum *nascor-nasci*, care după peirea acestei forme au fost asimilate la conjugarea activă.

În monumentele vechi ca rămășiță din fosta limbă românească, multe verbe terminate astăzi în *sei* se sfîrșeau în *și* cu accentul pe radical; cu alte cuvinte, urmînd împărțirea lui *Diez*, în loc de preteritele slabe (adică accen-

Scanned with OKEN Scanner

tuate pe sufix) de astăzi, aveau preterite tari (accentuate pe radical)

forma veche	*forma nouă*	*tipul latin popular*
zîşi	ziséi	dixi
zîşeşi	ziséşi	dixesti
zîse	zîse	dixet
zîsem	zîserăm	dixemus-dissemus
zîset	zîserăţi	dixetes-dissets-ziset
zîseră	zîseră	dixerunt-disserunt-disserant

Derivarea formei vechi de tipul latin este aşa de evidentă, că nu-i nevoie să ştie cineva decît două legi fonetice pentru a şi-o explica : 1) că dentalele *d* şi *s* se prifac în *z* şi *ş* cînd sînt urmate de un *iod* şi 2) că *i* scurt clasic s-a schimbat în *e* în toate limbele romanice şi, prin urmare, şi în limba românească.

Observăm că persoana a II-a de la plural *(tăcut, mîncat, ziset* etc.*)* este foarte rară şi aceasta fiindcă la unele conjugări (I, a II-a şi a IV-a) se confundă cu participul trecut. Să explicăm cu ocazia aceasta şi enigmaticul *fost*, pe care cu toţii îl simt de latin şi nime nu l-a explicat însă din ce formă anume derivă. Se ştie că în latineşte nu exista pentru verbul *sum* nici supin, şi, prin urmare, nici particip trecut. Celelalte limbi romanice au alergat la alte verbe de unde au împrumutat un particip trecut pentru verbul *sum* (italiana, provensala şi franceza la verbul *stare* : *stato-estat-été* ; spanioala şi portugheza la verbul *sedere* : *sido*). Limba românească a profitat de confuzia ce se născuse pentru unele conjugări între participul trecut şi a doua persoană plural de la preterit şi a scos un particip trecut pentru verbul *sum-îs* şi iată cum: preteritul verbului *sum* a trebuit să se conjuge în fosta românească astfeli : *fui, foşi, fu, fum, fost, fură*, judecînd după asemănarea cu celelalte limbi romanice : italiana : *fui, fosti, fu, fummo, foste, furono* ; portugheză : *fui, foste, foi, fomos, fostes, forão* ; provensală : *fui, fost, fo, fom, fotz, foron.*

În cărţile vechi româneşti se găsesc formele : *fui, fu, fum, fură*; numai în loc de presupusul *foşi* se găseşte *fuşi*, şi această schimbare se datoreşte analogiei persoanelor, unde *u* se păstrează de toate limbele romanice, precum

Scanned with OKEN Scanner

este persoana I (it. *fui*, sp. *fui*, port. *fui*, prov. *fui*, fr. *fus*). Dacă observăm limbele romanice meridionale vedem că numai la pesoana I de la singurit *u* a fost socotit ca lung și, prin urmare, s-a păstrat, pe cînd la celelalte persoane se găsește *o*, de nu în forma modernă, cel puțin în cea veche. Era de ajuns ca în românește persoana I de la singular să fi fost *fui*, pentru că sub înrîurirea ei celelalte persoane să schimbe pe *o* în *u*, ținînd samă de propensiunea către *u* a limbei românești. Oricum fie, în limba cea mai îngemănată cu a noastră, în limba italiană, persoana a II-a de la singurit și cea de la înmulțit ne înfățoșază un *o* care explică pe *o* al nostru din *fost*.

Acum, venind la modul cum s-a schimbat forma veche a preteritului românesc în forma de astăzi, adică cum *zîși*, *ziseși*, *zíse* etc. au devenit *ziséi*, *zisési*, *zise* etc., observăm că aice persoana a III-a, atît cea de la singurit cît și cea de la înmulțit, au fost născătoare a celorlalte persoane. În adevăr, din fostul preterit au rămas numai două forme nemodificate: *zise* și *ziseră*; din aceste, *zise* a dat naștere formelor *zisei*, *ziseși* prin adăugirea sufixelor *i*, *și*, și prin atragerea accentului pe sufixe, după analogia celorlalte conjugări (cf. *laudai*, *auzii*), iar *ziseră* a dat naștere formelor *ziserăm*, *ziserăți* prin adăugirea sufixelor *m*, *ți*.

Conjugarea IV-a

forma veche	*forma nouă*	*tipul latin popular*
auzíi	auzii	audii
auzíși	auzișî	audisti
auzí	auzi	audit
auzím	auzirăm	audimus
auzít	auzirăți	audites-audits
auzíră	auziră	audierunt-audirunt-(înlocuit prin *audirant*)

Firește că în măsura în care perfectul, compus din un auxiliar și din participul trecut, a început a se întrebuința mai des, în acea măsură formele de la înmulțit, și mai ales persoana a II-a, a început a fi mai rară, căci s-ar fi dat loc la confuzii grele. Preteritul, pierzîndu-și cu

Scanned with OKEN Scanner

acest chip înmulţitul la cele mai multe conjugări, trebuia sau să piară, sau să se modifice. Modificarea s-a făcut şi la această conjugare ca şi la celelalte tot după aceeaşi metodă, anume persoana a III-a de la înmulţit a dat naştere celorlalte şi aşa am avut şi aice *auzirăm, auzirăţi.* Singuritul n-avea nevoie de modificare de vreme ce el se găsea în condiţiile în cari îl voia tendinţa generală, adică cu accentul pe sufix şi nu pe radical.

d) *Imperativul.* Şi pînă astăzi în limba românească sînt două imperative, unul afirmativ şi altul negativ. Cel afirmativ derivă parte din imperativul latinesc, parte din prezentul indicativului:

1) *laudă* (lat. *lauda*)
lăudaţi (lat. *laudatis*, nu *laudate*)

2) *taci* (lat. *tacis*, nu *tace*)
tăceţi (*tacetis*, nu *tacete*)

3) *plîngi* (*plangis*, nu *plange*) dar *vinde, prinde* etc. reproducînd pe *vende, prende* etc.
plîngeţi (*plangitis*, nu *plangite*)

4) *auzi* (*audi*, sau *audis*, căci totuna au fost tratate în rom.)
auziţi (*auditis*, nu *audite*)

Imperativul afirmativ avea aceeaşi formă în limba monumentelor vechi ca şi în limba de astăzi. Nu este tot aşa însă cu imperativul negativ care în limba veche era la amîndouă numerele deosebit de cel afirmativ:

1) *Nu lăuda*
Nu lăudareţi

2) *Nu tăce*
Nu tăcereţi

3) *Nu plînge*
Nu plîngereţi

4) *Nu auzi*
Nu auzireţi

În limba de astăzi numai persoana a II-a de la singurit a rămas deosebită, dar cea de la înmulţit s-a înlocuit prin pluralul imperativului afirmativ: *lăudaţi, tăceţi* etc., căci se zice *nu lăudaţi, nu tăceţi* etc.

Originea imperativului negativ, aşa cum ni-l înfăţoşază monumentele vechi, pare a fi infinitivul prezent. *Nu lăuda,*

Scanned with OKEN Scanner

nu tăce, nu crede, nu minți au accentul pe aceeași silabă ca și infinitivul surtat. Dar ceea ce ne îndeamnă mai mult a crede această derivare este persoana a II-a de la înmulțit *(nu lăudareți* etc.*)*, unde avem infinitivul prezent întreg (așa cum se găsește el în monumentele vechi, vrîstînd cu cel prescurtat, plus *ți*, sufixul persoanei a II-a de la înmulțit : *lăudare-ți* etc.). Ipoteza noastră ar deveni lege științifică, dacă am găsi infinitive întregi *(laudare, zicere* etc.*)* întrebuințate ca imperative la a II-a persoană de la singurit.

e) Infinitivul se înfățoșază în monumentele vechi sau supt forma întreagă *(scriere, fire, zicere* etc.*)*, sau supt forma scurtată *(a lucra, a merge* etc.*)*. Noi am explicat aiurea * că pierderea silabei *re* nu este un fapt fonetic, căci, de ar fi așa, atunci s-ar naște întrebarea pentru ce *re* din *simțire* a căzut la infinitivul *a simți*, pe cînd cele din *supțire* a rămas. Pierderea silabei *re* se explică prin următoarea lege : *cînd din una și aceeași formă se nasc două categorii gramaticale deosebite, atunci forma însăși se diferențiază în două.* De exemplu, *ședere* a rămas supt forma aceasta ca substantiv, iar ca infinitiv, spre diferențiare, a pierdut silaba *re (a șede* etc.*)*.

f) În limba veche românească, ca o rămășiță (dialectală) din fosta limbă românească, exista un condițional, totdeauna precedat de conjuncția *să* (provenită din *si-se-să*) care avea forma următoare : *să întrare* (de voi întra), *să întrari, să întrare, să întrarem, să întraret, să întrare* (vezi exemple scoase din cărțile vechi adunate de venerabilul canonic T. Cipariu în *Principii de limbă*, p. 186–190). În cartea de față încă avem exemple ca : „*Deacă dormire tu pre mijloc de hotar*“ [20], p. 20, alăturea cu exemple de condițional, cum îl avem noi astăzi : „*și să te ochiul tău să blîznească*“ [21] etc. (p. 26), iar mai încolo : „*E să greșire ție fratele tău*“ [22] etc., „*și să te ascultare, aflavei fratele tău*“ [23] (p. 27), „*să amu fure ochiul tău prost, tot trupul tău luminat va fi*“ [24] etc., etc...

---

* Vezi „Romania“, din anul 1882, p. 547 sau darea de samă foarte exactă și inteligentă ce face dl. I. Nădejde în foaia „Contemporanul“ [19].

Scanned with OKEN Scanner

Noi credem că acest condiţional vine din perfectul conjunctivului : *intraverim-întrarim-întrare, intraveris, intraverit, intraverimus, intraveritis, intraverint* etc.

III

Am zis la începutul acestui studiu că între limba monumentelor vechi şi între limba de astăzi stau ca deosebire rămăşiţe din fosta limbă românească ce se întîlnesc ici, colea prin cărţi vechi şi documente. Noi nu am putut îmbrăţoşa aice toate deosebirile sintactice şi etimologice ce se găsesc în bucăţile strînse în cartea de faţă, căci aceasta ar cuprinde spaţiul unui gros volum. Ceea ce bate mai tare la ochi cînd citeşti un text vechi pe care îl înţelegi este chipul deosebit de cel de astăzi de a exprima cutare sau cutare idee.

De aceea, am şi purces de la acest fapt şi m-am rădicat la cîteva observaţii generale de sintaxă şi de etimologie pe care le-am şi explicat în originea lor. Ca să sfîrşim ne mai rămîne să zicem ceva asupra foneticei. Noi credem că mai toate fenomenele fonetice ce prezintă astăzi limba românească le înfăţoşa şi fosta limbă românească. De aceea, avem să înşirăm aice cele mai însemnate schimbări de vocale şi de consoane după şirul producerei lor, pe cît putem judeca cu studiile făcute pînă astăzi.

1) Lăsînd deoparte fenomenul schimbărei lui *e* scurt clasic în *ie* cînd e accentuat (precum : *mĕus-mieu, pĕrdo-pierd, pĕreo-pier, lĕvo-ieu, lĕporem-iepure* etc., căci acesta s-a petrecut în limba latină populară şi este atestat de toate limbele romanice), cel mai vechi fenomen ce a deosebit limba noastră de celelalte limbi romanice şi, prin urmare, cea mai veche trăsătură caracteristică a fizionomiei sale este prifacerea dentalelor *t, d, s* în şuierătoarele *ţ, z, ş : tĕrra-tierra-ţera (ţeara-ţară), tĕnet-tiene-ţene (ţine), tĕstum-tiest-test (ţăst), deum-dieu-dzeu (zeu), diem-die-dii-didzi (zi), dicere-dzicere (zicere), servus-sierv-şerv-şerb, sĕdeo-siedo-şed* etc., etc. (N. B. Această schimbare are loc cînd *t, d, s* sînt urmate de un *i* lung clasic sau de un *e* scurt ce s-a schimbat în *ie*).

Zicem că acesta este fenomenul cel mai vechi, căci nici o vorbă slavonă n-a suferit această schimbare, ceea

ce însamnă că nu intrase în limbă niciuna (avînd *t* + *i*, *d* + *i*, *s* + *i*) pe vremea cînd se petrecea această schimbare. Vorbe ca: *tină* (v. sl. *tina*), *tihnă* (v. sl. *tihu* și verbul *tihnonti*), *tisă* (v. sl. *tisă*), *dihanie* (sl. *dihanie*), *silă* (v. sl. *sila*) etc. nu erau în limba noastră cînd au început a se modifica dentalele supt înrîurirea lui *i* vechi; ele au sosit după ce se finise modificarea și de aceea au și rămas cu dentala neatinsă.

Dl. Hasdeu în „Columna lui Traian" no. 10—12, din 1882, p. 544—553 analizînd formele *creștet* și *urzică* [25] pe cari le numește „etimologii populare din epoca formațiunei limbei române" (ca și cum ar fi fost o epocă cînd s-a format limba română !!) zice că forma *urtica* a devenit *urdica* sub influența verbului *ordiri* pe întăiul plan, sub influența daciculuĭ δύν *(urzică)*, pe al doilea plan.

2) Alt fenomen vechi ce s-a produs în sînul limbei românești fără nici o înrîurire a vreunei alte limbi este ivirea sunetelor întunecate *î* și *ă*. Ele sînt o notă caracteristică ce deosebește limba noastră de celelalte limbi romanice și fixază marginea între limba romană (ieșită direct din limba latină populară) și între limba românească. Sunetul *î*, odată născut în condițiuni organice proprii limbei noastre, s-a mai lățit în limbă și în alte condiții. Cea mai veche producere a lui *î* este cea ieșită din *a* intonat urmat de *n*, *mp*, *mb*: *canem-cîne*, *campum-cîmp*, *ambulo-amblo-îmblu* etc. Foarte puține cuvinte streine se aflau pe atunci în limba românească; noi am găsit numai patru cuvinte slavone: **стднъ** *-stînă*, **съмѧтана** *-smîntînă*, **жоупанъ** *-jupîn* și bulgarul *stopan-stăpîn* și vro două cuvinte grecești: σπανός-*spános-spîn*, μαγγανέω-*manganeo-mîngîi* și cuvîntul românesc *părîngă* care provine din *palanga (phalangae)*, φαλαγγες a căria imagine se vede pe *Columna lui Traian* (vezi *Dictionnaire des antiquités romaines et greques* par Rich trd., fr. de M. Cheruel, p. 429). Etimologia d-lui Cihac din cehul *paroh* (pointe), cr. srb. *parog*, n-are nici un temei. Desigur că *a* în condițiile de sus nu s-a schimbat deodată în *î* ci, înainte de a ajunge la acest sunet, a trebuit să treacă prin mai multe faze dintre cari unele au fost sensibile pentru ureche. Noi credem că una din acele faze a fost *on*, și aceasta fiindcă numai așa se poate explica cum o mulțime de vorbe slave scrise cu **ѫ** (care avea valoarea lui *on* nazal)

se găsesc în românește avînd un *î* în locul acelui ѫ = *on*: ИЗБѪНДѪ - *izbîndă*, ЗѪБРЪ - *zîmbru*, КРѪЧИНА - *crîncen*, ОБЛѪКЪ - *oblînc*, ТѪПЪ-*tîmp*, ПОТЬѪГЪ-*potîng*, -СЪВЬѪЗЪКЪ - *vînzoc* etc. Se înțelege că atunci cînd a ajuns *an* în faza *on* și cînd au intrat în limbă cuvintele slave de mai sus, *on* din vorbele băștinașe *bonum*, *sono*, *tonat*, *pono* etc., devenise de multă vreme *bunu*, *sunu*, *tuna*, *punu* etc., căci altmintrelea s-ar naște întrebarea pentru ce, cînd *oblonc*ŭ slav s-a schimbat în *oblînc*, *bonum* n-a devenit și el *bînu*. Schimbarea lui *o* urmat de *n* în *u* trebuie socotită ca unul din cele mai vechi fenomene ale limbei noastre. Nazala *n* a trebuit să înceapă a lucra o dată asupra tuturor vocalelor ce erau în stare a suferi influența ei, de aceea trebuie numaidecît presupus că atunci cînd *n* lucrînd asupra lui *a* întonat îl adusese la faza *o*, *n* lucrînd asupra lui *o* întonat din vorbe ca *sono*, l-a adus la *u* sau cel puțin la un *o* foarte închis. Noi presupunem că influența nazalei *n* asupra vocalei ce o precedează a început încă din limba latină populară *, dar într-un chip foarte nesimțitor, pînă la sfîrșitul veacului al X-lea. De la veacul al X-lea și pînă la începutul veacului al XIII-lea s-a isprăvit de format sunetul î, căci la 1231 avem vorba *sîmbătă* pronunțată așa cum o pronunțăm noi astăzi **. Alte condiții în cari s-a produs un *î* tot în sînul elementului latin al limbei noastre, iarăși fără nici o înrîurire streină *** sînt următoarele: orice *e* lung clasic și întonat se schimbă în *î*, dacă era precedat de consoanele labiale *m*, *p*, *b*, *v*, *f* și urmat de *n* și dacă în silaba ce urmează nu se afla un *e* sau *i*: *venam-vîna*, *juramentum-jurămînt*, *pavimentum-pămînt*, *monumentum-mormînt*, mezolatinul *Moriment* dintr-o inscripțiune (din Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, Wien, p. 55, 1882); *morimentum* ar fi o etimologie populară pentru *monumentum* (vezi Hasdeu, „Columna lui Traian", no. 10–12, 1882) [26], *vendo-vînd*, *ventum-vînt*, *foenum-fîn* etc.

---

* Este de lua aminte, însă cu oaricari rezerve, ce zice Petru Maior despre acest fenomen în bucata ce am pus-o noi în această carte.

** Vezi „Convorbiri literare" din iulie 1881.

*** Cînd zicem *fără nici o înrîurire streină* înțelegem că românii n-au luat acest sunet de la alt popor, pe temeiul că sunetele nu se împrumută, afară numai de cazul unei striviri aproape complete a unei limbi.

Dar dacă în silaba următoare se afla un *e* sau *i*, ori dacă *en* nu era precedat de labiale, atunci *e* a rămas mai multă vreme neatins, cel puţin monumentele vechi ne înfăţoşază ici şi colea ca rămăşiţă din fosta limbă românească (*mente* în loc de *minte*, *mene* în loc de *mine*, *jurămente* în loc de *jurăminte* etc.) şi apoi s-a schimbat în *i* (*lentem-linte*, *parentem-părinte*, *vendis-vinzi* etc.).

Cuvintele streine, cîte se aflau în limbă pe vremea acestei schimbări şi cîte aveau un *e* întonat în condiţiile arătate mai sus, au suferit aceeaşi modificare ca şi elementul latin al limbei noastre. De exemplu, *sventŭ-svînt-sfînt*. Vechiul slav *pentino* a devenit *pintin*, adică un *en* precedat de o labială n-a devenit *în*, căci în silaba următoare era un *i*; dar în un derivat din *pentino*, *pîntănog*, avem un *î*, căci toate condiţiile cerute pentru producerea acestui *î* sînt împlinite. În vorbele slave *rend-rînd*, *rensa-rînză* ar fi trebuit să avem un *i*; însă, după cum mai tîrziu *rideo* a devenit *rîd*, *rivus-rîu* etc., tot aseminea, din pricina lui *r* precedent, *i* din *rind*, *rinză* a devenit *î*. Următoarele vorbe slave au suferit aceleaşi modificări ca şi cele latine în condiţiile lor: *menci* = *mince* (cf. lat. *mentem-minte*), *oglendat* — subst. verb. *oglindă* (cf. lat. *lentem-linte*), *opentiti-opinti*, *cenbru-cimbru* (cf. lat. *coena-cena-cină*, грѧда—*grinda* etc.

Mai tîrziu s-a produs un *î* dintr-un *ŭ* slav, mai ales cînd acest *u* se află lîngă un grup de consoane dintre care una era *l* sau *r*: v. sl. *prŭpriţa* = *pîrpîriţă*, *brŭlogŭ-bîrlog*, *brŭvĭno-bîrnă*, *klŭkŭ* = *cîlc* plur. *cîlţi* (cf. *încîlci*), *krŭkŭ* (*collum*) = *cîrc*, *cîrcă*, *sŭgrŭciti* = *sgîrci*, *krŭcĭma-cîrcimă-crîşmă*, *krŭcĭokŭ* = *cîrciog*, *krŭma* = *cîrmă*, *krŭnŭ-cîrn*, *krŭpa* = *cîrpă*, *krŭstŭ* = *crîstnic*, *drŭzŭ* = *dîrz*, *krŭknonti* = *crîcni*, *vrŭsta* = *vîrsta* şi *vrîstă*, *vrŭtŭpŭ* = *vîrtop*, *hîrtop*, *vrŭhŭ* = *vîrh*, *vîrv*, *obrŭşati* pentru *obvruşati* = *a obîrşi*, *sverşiti* = *a svîrşi* = *sfîrşi*, *vlŭkodlakŭ* (loup garou) = *vîrcolac*, *grŭlo* = *gîrlă*, *plŭkŭ* = *pîlc*, *hrŭgŭ-hîrgău*, *grŭbavŭ* = *gîrbov*, *trŭgŭ* = *tîrg*, *trŭsŭ* (vitis) = *tîrs*, *tîrsă* în expresia *tîrsă* bătrînă şi plur. *tîrşi* cu înţeles de viţe uscate, bulg. *trŭnŭkup* = *tîrnăcop* etc., etc.

Orice popor, cînd împrumută cuvinte ce conţin sunete care nu se află în alfabetul său, apropie acele sunete de sunetul său cel mai asemănat. Astăzi dacă pui pe un strein

Scanned with OKEN Scanner

să pronunţe *pîne*, *mîne* etc. va zice *pune*, *mune* etc., şi, în adevăr, sunetul cel mai apropiet de *î* este *u*. Românii veacurilor trecute auzind pe slavi pronunţînd pe *u* aşa de scurt, că mai l-ar fi luat drept o lipsă de vocală (exemplul: sb. *krd* = *cîrd*, ceh. *krtiţa* = *cîrtiţă*, ceh. *prt* = *pîrte*, sb. *vrşa* = *vîrşă*, rus. *vryti* = *a vîrî*, sb. *trlo* = *tîrlă*), au asemănat acest *u* cu vocala *î* şi au făcut o metateză de consoane ,aşa că *br*, *cr*, *gl*, *vr* etc. s-au înlocuit prin *bîr*, *cîr*, *gîl*, *vîr* etc.

Metateza consoanelor nu este numaidecît cerută pentru ca *u* slav să devină *î*, căci avem: bulg. *gŭskŭ* = *gîscă*, slv. *bŭtŭ* = *bîtă*, rus. *zabŭrliti* = *zbîrli*, bulg. *gŭdel* = *gîdili*, slv. *hŭdŭ* = *hîd*. Dar odată metateza făcută într-un număr mare de cuvinte, ea a determinat schimbarea şi a altor vocale în *î*, fiindcă se aflau lîngă un aseminea grup. De exemplu: v. sl. *rylĭţĭ* = *hîrleţ*, v. sl. *prelogŭ* (bruyère) = *pîrlog*, v. sl. *pĭreti — pret* = *a pîrî*, v. sl. *krijĭ* = *cîrjă* (cuvînt împrumutat de la lat. *crux*, *-cis*), rus. *kromočĭka* = *cîrmojă*, v. sl. *bodlĭ* (spina) = *bîldîe şi bold*, v. sl. *fèrţiati* = *fîrţii*, croat. *pèrlit* = *pîrli* alăturea de *şperlă* (*spèrljitĭ*), v. sl. *hytrŭ* = *hîtru*, rus. *kurzovŭ* rostit rom. *kruzovŭ* = *hîrzob*.

Alteori a ieşit un *î* dintr-un *ă*, fiindcă din întîmplare se găsea lîngă un grup de consoane, aseminea metatezei de care am vorbit mai sus. De exemplu: lat. *tardiu* mutîndu-şi accentul pe sufix a devenit *tărziu*, însă fiindcă *ă* se găsea lîngă grupul *rz*, apoi prin analogie a devenit *î* şi aşa avem *tîrziu*.

V. sl. *veslo* a trebuit să devină *văslă* în puterea unei legi de care vom vorbi mai apoi, însă fiindcă *ă* se află lîngă grupul *sl*, a devenit *î* şi aşa avem *vîslă*. Tot astfeli rus. *peklo* (soufre brulant), ceh *peklo*, nsl. *pekla* = *păclă* şi apoi *pîclă*(?). Slavicul *bahno* a devenit româneşte *bahnă*, din acesta derivă adjectivul *băhnit — băhlit*, însă fiindcă *ă* aton se află lîngă grupul *hl* s-a schimbat în *î* şi aşa avem *bîhlit*. Din vorba de origine *slavonă baltă* derivă *bătlan*, unde *ă*, aflîndu-se lîngă grupul *lt*, s-a schimbat în *î* şi avem *bîtlan*.

Confuzia între *ă* şi *î* nu se face cînd în vecinătatea grupului ce conţine un *l*, *r* se află un *ă* care alternează în formele accentuate cu un *a*. De exemplu, *părtinitori*, *cărturari*, *mărturie* etc. păstrează pe *ă*, fiindcă limba are conştiinţă de înrudirea acestor vorbe cu *parte*, *carte*, *martur*

Scanned with OKEN Scanner

etc. și, prin urmare, de legea alternării între *ă* neaccentuat și *a* accentuat. De la *ballă* avem *bălios*, *bălloagă*, derivări evidente (de aceea s-a păstrat *ă*), dar *bîllan*. Vorba drept românească *cîrnaț* provenită din un tip *carnaceum* și, prin urmare, foarte înrudit cu *carne*, a trebuit să aibă odată forma *cărnaț*, cu *ă*, ca și *cărnărie*; însă poporul a pierdut conștiința înrudirei *cărnațului* cu *carne* și de aceea a schimbat pe *ă* în *î* dinaintea grupului *rn*. Cuvîntul *fîrtat*, pe care Diez îl deduce rău și fără cale de la *federatus*, provine din un tip *fratratus*, (din *frater*) care ar fi trebuit să fie *frătat*; însă făcîndu-se metateză *fărtat* și uitîndu-se cu desăvîrșire înrudirea lui cu *frate*, *frătat*, a devenit *fîrtat*. Cînd au venit românii în contact cu turcii și au împrumutat de la aceștia mai multe cuvinte ce conțineau un *î*, au păstrat pe acest *î* întocmai și în românește. Următoarele cuvinte scoase din dicționarul d-lui Cihac au păstrat *î* în românește ca și în rostirea turcească: *aghyrlyk* = *agirlîc*, *qalabalyq* = *calabalîc*, *qâldyrym* = *căldărîm*, *qyrmyz* = *cîrmîz*, *qâtîr* = *catîr*, *tchaqyr* = *ceacîr* (louche), *tchapkyn* = *ceapcîn*, *qyșt* = *cîșt*, *qyzlar* = *cîzlar* (nume propriu), *fyrsant* = *fîrsant*, *hatyr* = = *hatîr*, *parmaqlyc* = *parmaclîc*, *sâqyz* = *sacîz*, *sâlkym* = *salcîm*, *satyr* = *satîr*, *thâqym* = *tacîm*, *thahyn* = *tahîn*, *tamuzlyc* = *tamazlîc* etc.

Tot în vremea cînd *àn* și *en* (în condițiile arătate) au ajuns să se rostească *î*, *a* întonat urmat de un *m* a devenit *ă*.

Exemple de *a* întonat: *laudamus-lăudăm*, *cantamus-cîntăm*, *aramus-arăm*, *damus-dăm*, *distramo-distrăm*, *mamma-mămă-mumă* etc.

Cuvintele ce înfățoșază astăzi un *a* întonat urmat de *m* sînt intrate în limbă după isprăvirea prifacerei lui *ám* în *ăm*. Așa sînt: *alamă*, *aramă*, *pastramă*, *ham*, *dram* etc.

Un *a* neîntonat urmat de *m* era în latinește cel dinaintea consoanei finale *m*, precum: *galam-gură*, *mensam-masa* etc. Acest *a* nu s-a pronunțat curat nici chiar după căderea consoanei nazale *m*, ci cu un răsuflu nazal, care răsuflu a avut destulă putere ca să schimbe cu vreme pe *a* în *ă*. Din moment ce *a* final a devenit *ă*, *a* neîntonat din corpul cuvîntului, afară de cel inițial, a început a se schimba și el în *ă* supt înrîurirea lui *ă* final, sau mai bine după analogia lui *ă* final. Fenomenul acesta de analogie începe după

Scanned with OKEN Scanner

prifacerea lui *a* final în *ă* și pune cîteva veacuri pînă ce ajunge o lege nestrămutată. De aceea, în documentele slavone dintre 1350—1550 se găsesc uneori vorbe românești în care avem *a* neîntonat în loc de *ă* de astăzi. Dl. Hasdeu în observațiile limbistice ce face documentului țarului sărbesc Stefan Dușan (din 1348) citează numele propriu a unui român *Oparitul* și *Bradel*, diminutiv din *Brad*, unde avem un *a* aton în loc de *ă* (vezi „Arhiva istorică a României“, III, p. 181. Noi încă am găsit în hrisoave slavone publicate de dl. Hasdeu („Arhiva istorică a României“) vorbele: **калѣгъри** [27] (într-un document din 1459), **мартѣрию** (într-un document din 1417). Dl. Hasdeu ne dă în *Cuvente den bătrîni* (I. p. 241): **фатачіонн** etc. (în un document din 1545, București).

Alt fenomen caracteristic al limbei românești este sensibilitatea vocalelor întonate *e* și *o*; căci ori de cîte ori în silaba ce urmează acestor vocale se află un *ă* sau un *e*, *e* se deschide așa de tare, încît se prifface în diftongul *ea*, și *o* în *oa*. De exemplu: *cepam-cèpă-ceapă*, *plĭcat-plècă-pleacă*, *horam-ori-oară*, *solem-sòre-soare*.

În limba de astăzi deschiderea lui *e* în *ea*. cînd în silaba următoare este un *e*, nu se mai face cum se făcea în limba monumentelor vechi: *mearge*, *treace*, *seamne*, *leamne*, *vreame* etc. din pricină că în limba de astăzi *a* închis între două vocale linguale (*e* și *i*) s-a schimbat în *e*, așa că vorbele de sus au devenit: *merge*, *trece*, *semne*, *lemne*, *vreme* etc., trecînd fără să fie simțite prin *meerge*, *treece*, *seemne*, *leemne*, *vreeme* etc. *. Fenomenul deschiderii vocalelor întonate *e* și *o* pînă să se schimbe în diftongii *ea* și *oa* nu era așa de general în limba veche cum este astăzi, căci se găsesc ici și colo documente în care *o* nu se vede diftongat. Chiar în limba de astăzi este un număr de cuvinte unde *e* și *o* nu sînt diftongate.

Exemple pentru *e*: *mierlă*, *șperlă*, *perjă*, *mrejă*, *santinelă*, *smeură*, *sfeclă*, *butelcă*, *pestelcă*, *mutelcă*, *balercă*, *steclă*, *mierță*, *holercă*, *pernă*, *umbrelă*, *peșteră*, *jiletcă*, *ciupercă*, *cochetă*, *cireșă*, *cămeșă*, *poreclă*, *greblă*, *problemă*, *dilemă*, *cupertă*, *bertă*, *cotletă*, *toaletă*, *egretă* etc.

---

* Vezi asupra acestei legi fonetice studiul nostru în revista franceză „Romania“ din 1881.

Exemple pentru *o*: *cofă, sobă, soră, noră, bortă, fotă, lobdă, lobodă, poftă, polcă, slobodă, scoică, doică, poznă, bolfă, modă, ciubotă, cocă, şoptă, horă, odă, doină* etc. Adevărat că unile din abaterile acestea trebuie explicate aparte; dar cele mai multe sînt în excepţie din două cauze: sau 1) pentru că nu se aflau în limbă pe vremea cînd avea loc fenomenul deschiderei şi a diftongării acestor două vocale, precum sînt fără îndoială: *cochetă, problemă, dilemă, cupertă, bertă*, etc. şi *modă, metodă* etc.; sau 2) pentru că, deşi se aflau în limbă pe vremea evoluţiei acestui fenomen, nu erau în condiţii de a deschide şi diftonga vocalele lor intonate. De exemplu, cuvintele drept româneşti *soră* şi *noră*, provenind unul din *soror* şi celălalt din *nurus* *, au trebuit să aibă forma *soru-sor* şi *noru-nor*, forme ce şi pînă astăzi se văd în expresiunele compuse: *sorumea, norumea*, şi numai tîrziu s-au asimilat la declinaţia I românească, adecă au devenit *soră, noră*. Dăm aceste scurte explicaţii aice, pentru că vorba excepţie cu înţeles de *capriciu, ne-*

---

* Judecînd după cum se petrec lucrurile în celelalte limbi romanice, apoi orice ŭ scurt latinesc (clasic) a trebuit să se rostească o în limba latină populară: *cŭbitŭm* = it. *gomito*, sp. *cobdo*, prov. *code*, fr. *coude*;, *lŭpŭm-lŭpam* = it. *lova*, sp. *lobo*, prov. *lop*, fr. *loup*; *lŭtŭm* = it. *loto* sp. *lodo*, prov. *lot*, fr. lipseşte etc.

În limba noastră am găsit numai următoarele cuvinte cari au un *o* întonat acolo unde în limba latină avem un *ŭ*: *nŭrum-nor-noră, cŭbitum-couto-cot, ŭbi-o, în, încotro* etc., *rŭbeum-robium-roib, excŭtio-scoloscot* şi *scoţ, plŭviam-ploaie, rŭssium-roşiu, auctŭmnum-tomna-toamnă, mŭriam-moare, cŭbulum-covru, strictŭram-strimploare-strîmloare, adulterum-adultrum-aoltro-oltro-voltro-votru-hotru* (cf. v. ital. *avoltero*, prov. *avoultre*, v.fr. *avoutre*). Starea aceasta (adică înfăţoşînd un *o* în loc de *u*) ar fi trebuit să ne-o prezinte toate cuvintele româneşti cîte derivă din un tip latinesc, ce avea un *ŭ* în limba clasică; adică ar trebui să avem: *lŭpum-lopu-lop, lŭtum-lotu-lot, crŭcem-croce-croace, gŭlam-goră-goară* etc. Dar să nu uităm că limba comună a românilor aşa cum este astăzi şi cum o găsim în genere în monumentele vechi este un dialect ce s-a rădicat la înălţime literară (în biserică) şi oficială şi astfeli a biruit alte dialecte, cari însă au lăsat şi ele cîte ceva în lexiconul învingătorului lor. Se poate dar ca aceste 12 cuvinte să fie o rămăşiţă dintr-un dialect pierit, care producea mai exact limba latină populară în acest punct şi că în dialectul ce a devenit limbă comună să se fi întîmplat o prifacere din *o* în *u* numai în cuvintele unde *o* înfăţişa un *ŭ* lat. clasic. Se înţelege că din această presupunere urmează că *o* cel ieşit din *ŭ* clasic a fost multă vreme deosebit la rostire de *o* cel provenit din un *o* lung clasic, căci numai aşa s-a putut ca unele dialecte să-l amestece cu *o*, şi altele cu *u*.

Scanned with OKEN Scanner

regulat trebuie alungată și din gramatică, cum se alungă din studiul științific al limbelor și după cum este de mult alungată din studiul fenomenelor naturei. Un fenomen are loc în niște condiții anumite, și dacă una din acele condiții lipsește, nu vom mai avea acel fenomen *.

3) Diftongarea lui *e* întonat în *ea*, în condițiile arătate mai sus, s-a făcut înaintea transformării lui *e* închis (provenit din *e* lung clasic, *mensuro-mēsuro* și din *i* scurt clasic, *video-vedo*) în *ă*, cînd acest *e* este precedat de labialele *m*, *b*, *p*, *v*, *f*, și în silaba următoare nu este *e* sau *i*. De exemplu: *vĭdeo-vedo-văd*, *pĭlum-pelum-păr*, *malum-melum-măr*, *foetum-fetum-făt*, *invĭtio-envetio-învăț* etc. Căci numai așa s-a putut ca diftongul *ea*, existînd aievea pe vremea schimbării lui *e* în *ă*, să se reducă la *a*, cînd era precedat de labiale: *videat-védat-veadă-vadă*, *piram-pèra-peară-pară*, *foetam-feta-feată-fată*, *mensam-mesa-measă-masă*, *vittam-beta-beată-bată* etc. Trecerea lui *feată* în *fată* nu se poate explica decît numai prin schimbarea lui *e* de lîngă *f* în *ă* (*făstă*) și apoi prin dispărerea lui *ă* dinaintea lui *a*, după cum a dispărut pretutindenea. De exemplu: *masă + a = masa*, *casă a = casa*, *lîngă + al țărei mele sîn = lîng-al țărei mele sîn* etc.

Elementele slave ce prezentau un *ea* întonat (ѣ) au suferit aceeași schimbare. De exemplu: *nevѣsta-neveasta-nevăastă-nevastă*, *smeadu-smăad-smad*, *veacu-văac-vac*.

Vechiul slavic *penta* a intrat în două rînduri în limba românească: o dată cînd avea nazala *en* și a dat *pîntă* din compusul *pîntănog*, și a doua oară, fără nazală, adică sub forma *petă* și atunci a dat *peată-păată-pată*. V. sl. *peagŭ = pag*, v. sl. *lipeanŭ = lipan*, v. sl. *veadro = -vadră*, v. sl. *preabeagŭ = pribag*, v. sl. *sŭveatŭ = svat-sfat*, v. sl. *caloper = calapăr* (balsamita vulgaris), *mézga*, sb. *mezga* (succus arboris) = *măzgă-mîzgă*, *omesti*, *ometon = omăt* pl. *omeți*, *pavĭază = pavază* (it. *pavese*, sp. *pavès*, fr. *pavois*), *peharŭ*,

---

* Se înțelege că nu avem pretenția de a fi constatat toate legile ce urmează fenomenele vocalismului și ale consonantismului românesc. Voim să arătăm aice metoda după care am făcut cîteva cercetări și după care, credem, că trebuie să se facă toate cercetările. Cît pentru constatarea tuturor legilor ce urmează vocalismul românesc de abia vor ajunge cîteva generații de lucrători harnici.

Scanned with OKEN Scanner

sb. *pehar* = *păhar* — *pahar*, *podübealŭ* = *podbal* (*tussilago farfara*).

Însă dacă *ea* nu e precedat de labiale, rămîne: v. sl. *hreanŭ* = *hrean*, *treaba* = *treabă*, *treazŭ-treaz*, v. sl. *teaskŭ* = *teasc* etc.

Prifacerea lui *e* întonat (provenit din *e* lung şi *i* scurt clasic) urmat de *n* şi precedat de labiale (*m*, *p*, *b*, *v*, *f*) în *î*, cînd în silaba ce urmează nu este un *e* sau *i*, este anterioară prifacerei lui *e* în *ea* (*credat-creadă*, *plĭcat-pleacă*, *cepaceapă* etc.) căci, de ar fi posterioară, atunci *vena* ar fi devenit *veană-văană-vană*, iar nu *vînă*; *expavimentat-spăimenta* ar fi devenit *spăimeantă-spăimăantă-spăimantă*, iar nu *spăimîntă*; *fermentat* ar fi devenit *fărmantă* = *frămantă*, iar nu *frămîntă* etc. Cu alte cuvinte, dacă pe vremea cînd se zicea *feată* (din *feta*) s-ar fi zis *veană* (din *venam*), atunci, cînd *feată*, trecînd prin *făată* a devenit *fată*, *veană* ar fi trebuit să devină şi el *vană*. Dar faptele nu s-au întîmplat astfel, fiindcă nici în condiţiile lor nu erau aceleaşi: *venam*, dacă poate nu devenise chiar *vînă*, era departe pe această cale, cînd *e* se deschidea *ea* (*creadă* etc.). Evoluţia schimbării lui *en* în *în* (în condiţiile arătate mai sus) precum şi a schimbării lui *en* în *in* (*mentem-minte*, *lentem-linte*, *dentem-dinte* etc.) se isprăvise cînd au intrat în limbă vorbe ca *mrena-mreană*, *lenta* (rusesc) — *lentă*, *mendoure* (albanez ?) — *mendre* etc., căci altmintrelea am fi avut: *mrină*, *lintă*, *mindre* etc. Observăm că *e* din *mrenă* (nou slavon) s-a schimbat în *ea* din pricina lui *ă* final, pe cînd cel din *lentă* a rămas neschimbat şi aceasta pentru că, pe vremea cînd a intrat în limbă *mrena*, încă era vie schimbarea lui *e* în *ea* (dacă în silaba următoare era un *ă*); iar cînd a intrat *lentă* (de la Regulamentul Organic încoace) nu mai era. Tot asemenea, cînd au intrat în limbă vorbele: v. sl. *pomeană*, v. sl. *izmeană*, diftongul *ea* nu încetase după labiale a se prifface în *ăa-a*; şi de aceea au devenit *pomană*, *izmană*. Pluralele acestor vorbe erau *pomeane*, *izmeane*, pe cînd *mentem*, *dentem* etc. erau supt forma *mente*, *dente* etc. Se înţelege că *mente* n-a putut deveni *meante* din pricină că *n* din aceste cuvinte înrîura ca nazală asupra vocalei precedente şi este ştiut că o nazală închide vocala dinaintea ei, iar *è*, *ea* sînt vocale deschise pînă la diftong; şi apoi *mente*, *dente*, *părente* etc. se găsesc prin cărţile vechi numai ca

Scanned with OKEN Scanner

rămășițe din fosta limbă românească și aceste, desigur, dialectale.

4) Vocalele românești înfățișază mult mai multe schimbări decît consoanele, căci aceste din urmă, lăsînd la o parte modificarea dentalelor, de cari am vorbit, au suferit puține schimbări. Dintre aceste schimbări cele mai importante sînt următoarele:

a) Grupul de consoane *qu* (citește *cv*) a fost tratat în două chipuri; sau a perdut pe *v* mai cu samă înaintea vocalelor linguale *(e, i)*, *qui-ce*, *quinque-cinci* etc., sau l-a păstrat, dar în acest din urmă caz nu putea suferi limba românească un grup compus din o consoană surdă (c, p, t, s etc.) și din una sonoră (b, d, g, z etc.) și de aceea sau *c* trebuia să devină *g* (așa se pronunță astăzi *egvație*, *egzamen*, *egzistență* etc., măcar că se scriu *ecvație*, *examen*, *existență* etc.), sau *v* trebuia să devină *p*, ceea ce s-a și întîmplat; așa că: *equa-ecpa*, *aqua-acpa*, *quattuor-cpatru* * etc. Formele *ecpa*, *acpa* etc. s-au rezolvit în *eapă*, *apă* etc. prin pierderea primei consoane surde, din pricină că acest grup înfățoșa, cel puțin mai tîrziu, dificultăți la pronunțare. Cum că explicarea noastră despre rîdicarea consoanei *v* în grupul *cv* la *p* pentru a fi de același grad cu *c* este adevărată, se poate vedea și din grupul *gv* care a păzit aceeași regulă cu *cv* (qu), numai cît *v* aice s-a schimbat în *b*, sonora labială corespunzătoare sonorei guturale *g*.... De exemplu, *lingua-lengba-lembă-limbă* etc.

Uneori s-a întîmplat confuzie între guturalele *c*, *g* și între grupurile *qu*, *gu*, de pildă *coturnicla* (din *coturnix*) a fost rostită prin confuzie *quoturnicla* și de aice a ieșit *pătărniche*; tot aseminea *interrogo*, pentru ca să poată da *întreb*, a trebuit să treacă prin *interroguo-interogbo*. Socot că numai prin o confuzie de aseminea natură se pot explica cuvintele: *pectus-piept*, *octo-opt*, *directus-dirept*, *coctus-copt* etc. Fără această ipoteză, după care *coctus* a trebuit să treacă prin *coqutus* pentru a da românește *copt*, nu putem explica tre-

---

* Soluțiunea grupului *cv* în *gv* nu se putea face, de vreme ce limba românească, în deosebire de celelalte limbi romanice, n-a schimbat nicăire surdele în sonore. Vorbim de schimbarea surdelor în sonore pe vremea cînd *caput* devenise *cabo* etc. și nu de asimilarea ce se vede astăzi în *egzamen* pentru *examen* etc.

cerea unei guturale într-o labială, sau, mai popular, schimbarea unei *consoane pronunţate* în gît într-o consoană rostită cu buzele *. Trebuie să admitem o minune, sau ceea ce-i mai tot una, să urmăm metoda metafizică după care toate consoanele se pot schimba unele în altele, fără a mai căuta la deosebirile lor fireşti, la timpul în care s-au făcut schimbările şi la natura limbei, pentru care se pretinde cutare sau cutare schimbare. N-ai exemple destul de convingătoare în româneşte pentru schimbarea unei vocale sau consoane, iei de la alte limbi ** ; căci ce face aceasta pentru metafizicul care în loc să se scoboare la fenomene, să le adune, să le compare etc., are în mintea sa o idee, pe care o numeşte înaltă şi pe care vrea s-o izbească în ochii realităţii cu voia sau fără voia ei. Nu cumva se va pune el, om cu concepţiuni înalte şi largi, să migăiască adunînd fapte ca un mititel pedant ? !

b) Un alt fenomen vechi este schimbarea lui *l* medial (se înţelege prin consoană medială o consoană singură închisă între două vocale) în *r* : *basilicam-băsearecă-besericăbiserică, qualem-care, talem-tare, dolum-dor, filum-fir, geluger, gulam-gură, melum-măr* etc.

Printre vorbele streine ce se aflau în limbă pe vremea schimbărei lui *l* în *r* şi se găseau în condiţiile arătate mai sus, însemnăm : *oloserico* ajuns *orşinic* (vezi *Cuvente den bătrîni* de dl. Hasdeu, I, p. 219) şi Νικόλαος — *Necolas-Necoară* (*Nicoară* într-un doc. de la Matei Basarab, 1634, „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", I, p. 184)[28]. *Nikoră* (inscripţia talerului de aur al prinţului rus Cholmski, vezi „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie" p. 243), forma veche a cuvîntului *Neculai* [29]. Multe din numele proprii creştineşti au avut în fosta limbă românească altă

---

* Nu trebuie confundată modificarea înceată şi regulată a consoanelor sau a vocalelor cu schimbări provenite sau din un defect de pronunţare, sau de auzire. De exemplu : *scridon* în loc de *spridon, aclaz* în loc de *atlaz, tricolici* în loc de *pricolici, preste* în loc de *prespre, caltavetă* în loc de καλτζοδέτα etc. Aceste, ca şi etimologiile populare, n-au nimic regulat în ele.

** Nu vorbim aice de compararea unui fenomen în deosebite limbi romanice pentru a se arăta vechimea lui, de alcătuirea tipului din care derivă un cuvînt românesc cu ajutorul formelor ce înfăţoşază celelalte limbi romanice.

Scanned with OKEN Scanner

formă, care se supunea celor mai vechi modificări de vocale sau de consoane ce a suferit limba noastră. Așa este, de pildă, numele *Nicoară* ce se găsește ca nume de botez (petit nom) în un document de la începutul veacului al XVII-lea (Vezi un document publicat în „Arhiva istorică a României" I, 1, p. 71 unde avem: „*Nicoară Moțoc*") *. O formă mai veche a numelui *Nicoară* este *Necoară*, care se găsește în numele de localități: *Necoriță* (o mahala și un pîrău în orașul Iași), *Necorești* (în ținutul Tecuciului) etc., unde avem un *e* în loc de *i* scurt. Dl. Cihac (în *Dicționarul* său de elemente streine, p. 216) ne spune că *Necorești* vine de la *nicoreț* (agaricus cochleatus, un fel de bureți), iar *nicoreț* de la v. sl. *niknonți* = ascendere ? !. Se înțelege, fără legi fonetice sigure, pe cari să nu fie voie a le călca, orice cuvînt românesc poate deriva din orice limbă de pe pămînt.

c) În unele vorbiri locale românești și *n.* medial s-a schimbat în *r.* Așa era dialectul de la Măhaci unde (vezi bucata luată în cartea noastră) se zicea: *pîre, mîre, mîră* etc. în loc de *pîne, mîne, mînă* etc. Astăzi pe la Măhaci și prin locurile învecinate n-a mai rămas nici o urmă din această pronunțare. Noi credem că această rostire particulară s-a stins atît la Măhaci cît și pe aiurea supt influența tipăriturilor de la Brașov: poporul auzind vorbele *mîre, pîre, cîre* etc. rostite în cartea sfîntă la biserică *mîne, pîne, cîne* etc. a început a se dezbăra de pronunțarea sa particulară și a adopta și el rostirea din cărțile sfinte, pe care fără îndoială o socotea mai bună și mai nobilă decît a sa. Dar reschimbînd pe *r* medial în *n*, așa cum auzea la biserică, în neștiința lui nu s-a putut opri numai la acele vorbe, ci a schimbat pe *r* în *n* și acolo unde nu trebuia, adică unde *r* era original. De exemplu: în *senin* ar tre-

---

* Dacă vorba românească *mire* vine de la cehul *mily, milec* cum presupune Dl. Cihac (în *Elemente streine*, p. 196) atunci avem o vorbă slavă cu *l* medial schimbat în *r*. Cuvîntul *păcură* nu-i de la *pìcula* (cu *i* lung), ci poate de la sl. *peklo*. Cihac (p. 190, *ibidem*) dă pentru *mătură* v. sl. *metla* (*virga*), sb. *metla* (balai), pentru aceasta ar trebui intercalarea lui *u*. Bréal (în *Mémoires de la société de linguistique de Paris*, I, fasc., t. V-ème, 1882, pag. 32) explicînd cuvîntul *metellus* zice că acest cuvînt presupune o formă mai veche, *metulus*, format din *metere, moissoner*, după cum *bibulus*, din *bibere*. Oare femininul *metula* să nu fi dat mai degrabă *mătură* ?; n. sl., cr., sb. *ralica* (citește *raliță*), *aratrum-râliță*.

Scanned with OKEN Scanner

bui să avem un *r*, căci vine din *serenum*; în *cunună* ar trebui să avem un *r*, căci vine din *coronam*; în suspina ar trebui să avem un *r*, căci vine din *suspirrae*; în *rușine* ar trebui să avem un *r*, căci vine din *rușire*, ed. la *rüssius* =roș etc.

Limba română, stingînd vorbirile locale sau cel puțin împedicîndu-le de a deveni dialecte, a păstrat în ea un număr de cuvinte așa cum erau ele în dialectele sau vorbirile locale, pe cari le-a stins; de pildă a stins ea vorbirea locală de la Măhaci și de pre aiurea, unde *n* medial se schimbase în *r*, dar a păstrat vorbele: *fereastă-fenestram, mărunt-minutum, sîngera-sanguinare, rerunchi-renunclum* etc.

Mai mult decît atîta, a păstrat chiar și din corectările greșite, precum am văzut mai sus *(senin, cunună* etc.*)*.

d) Grupul *cl* s-a schimbat în *che, chi*: *clavem-cheie, clamo-chem, auriclam-ureche, cauliclum-curechi* etc.

Tot aseminea și grupul *gl* a devenit *ghe, ghi*: *glaciem-ghiață, ungulam-unglam-unghe* etc.

În elementul latinesc, singurul supus la această lege (căci se vede că îndeplinirea ei s-a făcut înainte de năvala elementelor streine), sînt cîteva excepții aparente, precum: *masculum-mascur*, care ar fi trebuit să fie *mașchi* și *singulum-sengur-singur*, în loc de *singhi*. Însă în dezvoltarea organică a fenomenelor limbei, unde vocalele și consoanele se modifică în niște condiții anumite, din niște cauze determinate, cari au lucrat în o epocă anume, excepții nu se pot admite. Prin urmare, vorbele de mai sus, ori nu erau în limbă pe vremea evoluției fenomenului de care ne ocupăm, sau, dacă erau, atunci ele se aflau într-o vorbire locală pe care a stins-o limba comună, dar din care s-a ales și ea cu cîteva vorbe. Această din urmă ipoteză ni se pare adevărată, căci noi găsim în limba cărților bisericești augumentativul *măschioi* (vezi cartea noastră) făcut din simplul *mașchi* = *masclum*, prin urmare, este sigur că alăturea cu dialectalul *mascur*, există în limba comună *mașchi*, și că din aceste două forme cea dialectală a rămas. Dar dacă e așa cu *mascur*, de ce să nu presupunem același lucru și pentru *singur*, macar că încă nu s-a găsit forma lui din limba comună?

În dialectul macedoromân grupurile *cl, gl* se înfățoșază numai cu *l* muiat pînă în ziua de astăzi (așa se zice *cliama*, în loc de al nostru *chiamă* etc.). Într-un document moldovinesc din 1453 (vezi „Arhiva istorică a României", I,

1, 102) găsim ѹрѣкле ca nume propriu de persoană. Trebuie să conchidem de aice că toate cuvintele ce conţineau grupul *cl* se aflau în starea acestui cuvînt ? Noi credem că nu, fiindcă exemplul nostru este un nume propriu, şi numele proprii păstrează mai multă vreme o ortografie arhaică. Pintre cuvintele slave aflătoare astăzi în limba noastră, n-am găsit decît trei care să ne înfăţoşeză *cl* = *ch* şi *gl* = *gh* : numele *slavus*, (în care s-a intercalat un *c* în toate limbele romanice, şi aşa a dat româneşte *şchiau*, iar *sclava* a devenit *scheie*) şi vechiul slavic *glogŭ* = *ghioagă* ; de asemenea, *jleab-jgleab-jgheab* (v. Cihac). Dl. Hasdeu în „Columna lui Traian", nr. 10—12, din 1882 [30], derivă cuvîntul *ghioagă* din lat. *clavus*, fem. *clava*, popular *clovus-clova*, *clobus-cloba* (ca probă de schimbarea lui *a* în *o* se aduce it. *chiovo*, germ. *cholbo*, germ. modernă *kolbe*, englez. *club* (măciucă). Pentru schimbarea lui *b* în *g* aduce : *naevus-neg*, *favulus-fagur*, *nebula-negură*, *rubus-rog* (it. *rovo* şi *rogo*). Apoi *chi* s-a schimbat în *ghi* sub influenţa lui *gă* final).

Alte cuvinte slave precum : *klokotŭ* = *clocot*, *klipiti* = *a clipi*, *klatiti* = *a clăti*, *glasŭ* = *glas*, *gleznŭ* = *gleznă*, *globa* = *gloabă*, *gluma* = *glumă* etc. păstrează gurupurile neaatinse.

e) Consoanele *l*, *m*. *n*, *r* se modifică înaintea unui *i* vechi (*i* lung latin sau cel ieşit din diftongarea lui *e* scurt) şi anume, *m* se moaie, dar nu cade. Exemple pentru m : *milia-mie-gnie*, *mihi-mie-gnie*, *mĕus-mieu-gneu* (însemnăm că *gn* trebuie citit ca în franţuzeşte) etc.

Această pronunţare *gn* se aude în Moldova şi sporadic în alte părţi ; ea n-a intrat niciodată în limba scrisă. *L*, *n*, *r* s-au muiat şi au căzut: *filium-fiiu*, *folium-foiu*, *doliosum-duios*, *mulierem-muiere*, *ilia-ie* (osul iilor) etc.

L dinaintea lui *i* final încă dispare : *căţel-căţei*, *purcel-purcei*, *cireşel-cireşei*, *cal-cai*, *sătul-sătui* etc.

Cuvintele streine din vechi intrate în limbă înfăţoşază acest fenomen : v. sl. *golŭ* = *gol*, plural *goi* ; alban *fodoul* = *fudul*, plural *fudui* ; gr. mod. κοπέλι = *copil*, plural *copii* (originea cuvîntului necunoscută) ; gr. mod. κονδύλε = *condei* etc.

Slavicul *zoliti* a intrat în româneşte în două timpuri : o dată cînd se muia *l* şi a dat *a zoi* (verb), şi a doua oară

cînd încetase această transformare, și a dat *a zoli*. Vechiul slav *galiță* a dat românește *gaiță*, iar un nou împrumut *posterior* al aceluiași cuvînt a dat *galiță* (vezi pentru existența acestui cuvînt *Lepturariul* lui Pumnul, I, p. 11).

Exemple pentru *n*: *cuneum-cunium-cui*, *funiolum-fuior venio-viu*, *tĕneo-țiu*, *maneo-mîi* (în *rămîi*) etc.

Vechiul slav *banja* a devenit *baie*. Acest cuvînt românesc *baie* nu poate veni din *balnea* (pluralul lui *balneum*) căci, chiar admițînd că *l* a căzut foarte de timpuriu (după cum dovedesc francezul *bain* și spaniolul *bagno*), încă *banea-bania* n-a putut da românește *baie*, ci ar fi dat *bîie*, după cum *remaneat-remaniat-rămîie*. Oare cuvîntul copilăresc *bîie* însemnînd *fierbinte* să nu fi înfățoșînd el cu generalizare de sens pe latinul *balneum-balnea*?

Se înțelege că vorbe ca *sanie* (bulg. *sani*, pol. *sanie*) *dihanie* (slav. vezi mai sus) și toate formațiunile cu sufixul *nie* precum *perzanie*, *jelanie* etc. nu se aflau încă în limbă, cînd *n* cădea dinaintea lui *i*. Dinaintea lui *i* de la înmulțitul bărbătesc *n* nu se vede căzînd decît în *an-ai* și încă și aice avem *ani*, încolo *român-români*, *cîne-cîni*, *pîne-pîni* etc. Căderea lui *n* din *grîu (granum)* și din *fîn (foenum)* este dialectală (adică o rămășiță dintr-o lege generală aflătoare într-un dialect dispărut).

Exemple pentru *r*: *pĕreo-perio-piei*, *farina-făină*, *quaeris-cei* etc.

Fenomenul acesta e atîta de neregulat, încît pare a fi, pe unde îl întîlnim, o rămășiță din o vorbire locală dispărută dinaintea limbei comune.

IV

Și pînă astăzi se găsesc bătrîni puțin cărturari, fără îndoială, cari nu pot scrie cu alfabetul latin. Ei întrebuințază încă vechiul alfabet numit chirilic, de care s-au servit românii pentru a scrie limba lor, mai multe sute de ani. Acest alfabet se numește astfeli de la inventatorul său *Chiril*, ce a trăit prin veacul al IX-lea după Hristos și a propovăduit creștinismul, în o limbă slavonă, mai întăi la moravi și apoi ucenicii lui l-au dus și la bulgari etc. Se înțelege că alfabetul chirilic fiind croit pentru trebuința lim-

Scanned with OKEN Scanner

bilor slave nu se potrivea peste tot la sunetele limbei românești; de aceea, românii, oricînd îl vor fi adoptat, de la veacul al X-lea încoace, au trebuit să potrivească într-un chip convenţional unele semne, pentru a exprima sunetele limbei lor. La întrebarea cum au scris românii înainte de a intra în comunitate religioasă cu slavii, răspundem: probabil cu litere latine, întâi pentru că pînă în veacul al VI-lea limba latină a fost limba oficială și în Imperiul de răsărit, și apoi, pînă la primirea alfabetului chirilic, se pare că au continuat a întrebuinţa alfabetul latin pentru a scrie în relaţiile lor intime limba *romană* vorbită de ei ; fiindcă istoricul Cantemir, aducînd o tradiție veche românească (pe care el o fixază în timp la 1432 și aice este toată greșala lui), spune că românii, cînd au adoptat alfabetul chirilic, au ars toate cărţile cu litere latine.

Iată acest alfabet în întregimea lui cu valoarea lui numerică și cu numele literilor, așa cum a fost el aplicat în limba slavă veche [31] :

А = A	=	1	az
Б = B	=	–	buche
В = V	=	2	vede
Г = G (a, o, u)	=	3	glagole
Д = D	=	4	dobru
Є = E	=	5	iest
Ж = J			jivete
Ѕ = dz	=	6	dzealo, dzeală, zalu
З = z	=	7	zemlea
И = I	=	8	je
І,Ї = i	=	10	i
К = C (a ,o ,u)	=	20	caco sau cacu
Л = L	=	30	liude sau lude
М = M	=	40	mislite sau mislete
Н = N	=	50	naș
О = O	=	70	on
П = P	=	80	pocoi
Р = R	=	100	riţi sau rîţă

Scanned with OKEN Scanner

С	= S	= 200	slovo sau slovă
Т	= T	= 300	tverdu sau tferdu
Оу	= U	= 400	uc
Ф	= F	= 500	fert, fertă
Х	= H	= 600	heru
Ѡ	= O	= 800	ot
Щ	= Şt	=	ştea, şta
Ц	= Ţ	= 900	ţi
Ч	= C (e, i)	= 90	cervu, cerfu
Ш	= Ş		şa
Ъ			ior
Ы			ieri
Ь			er, ir
Ѣ			iati, iat
Ю			iu
Ꙗ			iaco
Ѥ			ie
Ѧ			ia (în vechea slavă avea valoare de *en* nazal)
Ѫ			ius (în vechea slavă avea valoare de *on* nazal şi se citea ca *on* francez)
Ѩ			
Ѭ			
Ѯ		60	csi
Ѱ		700	psi
Ѳ		9	fita
Ѵ		—	ipsilon *

Semnele aceste au fost potrivite la limba românească între veacurile al X-lea şi al XII-lea, se înţelege la limba românească cum era pe acele vremi. Pentru unele sunete ale limbei noastre acest alfabet putea să deie cîte două sau

* Vezi acest alfabet în *Handbuch der altbulgarischen sprache*, von A. Leskien.

mai multe semne; aşa pentru *o* era *o* şi ѡ, pentru *i* erau и, *ï* şi *i*. Apoi o îmbelşugare mare de diftongi, precum ю, ꙗ, *ie* etc. pe care ai noştri i-au întrebuinţat adeseori pe toţi. Valoarea cu care a trebuit să se adapteze unele semne la scrierea limbei româneşti atîrnă de la faza în care se afla cutare sau cutare sunet românesc pe vremea scrierei lui cu chirilic; căci dacă, de exemplu, *romanum* se află în faza *rumonu*, atunci semnul chirilic ѫ, care însemna un *o* nazal, putea foarte bine să înfăţişeze sunetul *on* din *rumonu*; dacâ însă potrivirea alfabetului chirilic pe sunetele româneşti s-a făcut cînd *romanum* se rostea *român*, atunci au trebuit să se ivească greutăţi. Dar e greu de presupus că de la început ar fi fost o potrivire în regulă şi studiată a semnelor chirilice la limba românească, pentru că aceasta s-ar fi făcut numai cînd s-ar fi scris mult româneşte, ceea ce, desigur, că nu s-a întîmplat. Prin urmare, nefiind o convenţiune fixată, cel puţin pentru o perioadă de timp, au fost numai nişte apucături, dintre care unele au putut deveni obiceiuri cu vreme. Aşa, de pildă, noi credem că pe vremea cînd *romanum* se rostea *rumonu*, aceia dintre români ce scriau în relaţiuni intime limba lor au trebuit să scrie cuvintele în condiţiile lui *rumonu*: рꙋмѫнꙋ etc. Ei au continuat să le scrie tot astfeli şi după ce *on* trecuse în faza *în*, ba încă s-au deprins a scrie pe *în* iniţial prin un semn derivat din ѫ, adică prin ѧ, semn ce nu se află în alfabetul chirilic aplicat la limbele slave. Alăturea că tradiţia aceasta (care s-a respectat numai pentru *î* cel de la începutul cuvintelor ce se scria cu ѧ) unii au mai însemnat sunetul *î* (după desăvîrşirea lui) prin semnele ъ (ce avea valoare în vechea slavă de *ŭ*), ь (ce avea valoare în vechea slavă de *ĭ* scurt) şi ы (ce avea valoare în vechea slavă de *ü* german). De aceea cărţile bisericeşti din veacul al XVI-lea ne înfăţoşază pe *î* prin: ѫ, ѧ, ъ, ь şi ы fără nici o alegere; toate însă reprezintă îndeobşte sunetul *î* iniţial prin ѧ. Deosebirea între nuanţele sunetelor şi silinţa de a înfăţoşa fiecare nuanţă prin un semn presupune o cultură mai adîncită a limbei, de aceea tocmai mai tîrziu, de la 1688 încoace, vedem deosebite în scris sunetele întunecate *î* şi *ă*; şi încă şi de la această dată deosebirea o aflăm numai în cărţile bisericeşti (unde *î* este îndeobşte înfăţoşat prin ѫ la mijlocul vorbelor şi ѧ la început; iar

ă este înfăţoşat prin ѣ); pe cînd în documente găsim foarte adeseori numai un singur semn, de regulă ѣ, înfăţoşînd amîndouă sunetele noastre obscure (*ă* şi *î*). Din această stare neregulată a ortografiei chirilice pînă la 1688 nu putem conchide nimic asupra naturei sunetelor *ă* şi *î*. Noi credem că întotdeauna au fost deosebite şi că există, după cum am discutat aiurea, cel puţin de pe la începutul veacului al XIII-lea, în starea în care le avem astăzi. Dacă însă, în ortografia chirilică a cărţilor bisericeşti, se întrebuinţază fără nici o regulă, care să corespundă unei deosebiri de sunete (ѡ şi *o*, ї şi и, оу (*u*) şi ѹ (= *u*); ѫ, ѣ, ѣ, ѣі = *î*, ѫ, ѣ, ѣ, ѣі = ă), nu urmează de aice că totul era în stare de încălcitură; căci regulat ori ce *ea*, care provenea din diftongarea unui *e* închis (è şi *ĭ* clasic), sau orice *ea*, ce nu era precedat de un *i*, se scrie cu ѣ: мѣлє, лѣмнє etc., pe cînd ori ce *ea*, ce era precedat de *i*, din care pricină chiar devenise *ia*, se scria sau ѧ (semne care în alfabetul chirilic avea valoarea de *en* nazal) sau mai rar ѩ: пїѧрє, съ пѧрѫ, вїѧ, рѣрїѧ etc.

Oricît de bogat era alfabetul chirilic, tot erau sunete în limba românească pentru înfăţoşarea cărora, sau trebuiau potrivite convenţional semnele chirilice, sau trebuia aşa de tare modificat un semn chirilic, încît să-l putem socoti chiar ca o născocire românească. Aşa este, pe lîngă semnul ѧ, despre care am vorbit, şi semnul ѫ, ce nu se află în alfabetul chirilic aşa cum l-am dat aice. Semnul ѫ este o născocire românească făcută din ч sau din ц prin mutarea cozii la mijloc. Alfabetul chirilic nu avea acest semn din pricină că limbele slave nu cunoşteau un sunet ca *ge*, *gi* al nostru. Veacuri întregi s-au năcăjit românii scriind sunetele *ge*, *gi* cînd prin гє, ги, cînd prin жє, жи, după cum se poate judeca din cuvintele româneşti aflate prin monumentele slave, de la întemeierea Principatelor încoace (vezi studiul nostru în „Convorbiri literare“, din 1881, p. 127–130). Semnul ѫ apare întîiaşi dată într-un document slavon scris la Bucureşti în 1536, în numele propriu Цюрѫю (vezi *Cuvente den bătrîni*, I, p. 239). Documentul e scris de un gramatic domnesc numit *Coresi*. Oare să n-aibă nici o legătură ivirea semnului ѫ cu numele lui Coresi care era, fără îndoială, un membru al acelei familii din care ieşi mai tîrziu diaconul *Coresi*, neobositul tipă-

Scanned with OKEN Scanner

ritor de cărți românești pe la sfîrșitul veacului al XVI-lea ? E probabil că gramaticul Coresi este născocitorul acestei litere, a căria întrebuințare s-a lățit în curînd în tot neamul românesc : toate cărțile bisericești și toate documentele românești din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea ne înfățoșază acest semn.

În alfabetul chirilic aplicat la limbele slave semnul ѕ (zelo) avea mai mult valoare numerică și însemna 6. Traducătorii cărților bisericești din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea l-au întrebuințat pentru a înfățoșa sunetul românesc *dz* ieșit din un *d* + *iod*. De exemplu : *deum-dieo-dieu-dzeu, diem-die-di-dzi, dico-dzic, domnedeum-domnedieu-dumnedzeu* etc. Însă fiindcă sunetul acesta *dz* nu se auzea pretutindenea, ci numai în unele țări românești, de aceea nu se găsește decît numai în cărțile bisericești scrise și tipărite în țările unde se auzia. Nici o carte tipărită în Valahia și la Brașov nu cunoaște semnul ѕ cu valoare de *dz* ; în vreme ce toate cărțile bisericești din Moldova deosebesc bine pe ѕ = dz de з = z. Și pînă astăzi în Moldova se zice : *dzî, dumnedzău, tîrdzîu* etc., pe cînd în Valahia se aude numai *zi, dumnezeu, tîrziu* etc., (vezi asupra acestei chestiuni studiul nostru din „Convorbiri literare“, 1881, numărul din iulie).

Din cele mai vechi timpuri, de cînd se scriu documente românești și se tipăresc cărți bisericești în această limbă, se vede o deosebire ortografică între aceste două genuri de scrisoare: scriitorii hrisoavelor întrebuințază alfabetul chirilic mult mai simplificat decît traducătorii cărților sfinte, fiindcă nu disting cele două vocale obscure, apoi nu întrebuințază de regulă decît un singur semn ъ, și aceasta chiar după ce, prin *Biblia* tipărită în București la 1689, s-a regulat ortografia vocalelor obscure. De la 1688 încoace toate cărțile din Moldova scriu cu ѣ sau ѧ vorbe ca : мѫнгъѫт, мѣлѥ, лѣмнѥ etc., macar că în aceste cuvinte, cel puțin în Moldova, nu se mai auzea *ia* sau *ea*, ci numai *e* : *mîngăiet, mele, lemne* etc., în vreme ce documentele reproduc aice pronunțarea populară moldovenească. Cronicele, sau mai bine copiile după cronici ce posedăm

de prin veacul al XVIII-lea *, ne înfăţoşază ortografia scribilor, cu mici abateri, pe ici, pe colo.

Cărţi de altă materie decît religioasă tipărite pe la sfîrşitul veacului al XVIII-lea în Moldova, precum *Geografia* şi *Aritmetica* lui Amfilohie, ne înfăţoşază ortografia cărţilor bisericeşti. Ideea redeşteptărei naţionale şi mai cu samă ideile de legătură a neamului nostru cu popoarele de limbă latină, răspîndindu-se pe la începutul veacului al XIX-lea din ce în ce mai tare între români, n-au fost fără înrîurire asupra celor două ortografii. Cea mai complectă şi mai regulată, ortografia cărţilor bisericeşti, s-a socotit prea greoaie, fiindcă ea conţinea semne ce înfăţoşau sunete arhaice ѣ, ѧ, cari şi cînd s-ar fi auzit, încă puteau fi foarte bine înfăţoşate prin *ea*, *ia*. De aceea, scriitorii laici, cu idei de reforme, erau mai plecaţi către ortografia scribilor decît către cea a cărţilor bisericeşti, cel puţin în unele puncte. Însă nu era la început o hotărîre generală, ci fiecare scria după capul său, pînă ce din compararea puţinimei semnilor alfabetului latin (către care cascau toţi înnoitorii) cu mulţimea semnelor alfabetului chirilic a ieşit ideea că un alfabet e cu atîta mai bun, mai superior cu cît are mai puţine semne. Alăturea cu ideea de simplificare, cam de pe la 1848 încoace, s-a ivit şi ideea că unele „buchi“ îs urîte şi de aceea, supt influenţa latinismului care foc vărsa în Ardeal, a început a se scrie un alfabet împestriţat : N înlocuit prin *n*, ѧ prin *d*, є prin e, т prin *t*, м prin m etc. Oricare ar fi fost motivele mestecării alfabetului chirilic cu litere latine, aceasta era calea naturală ce trebuia să se urmeze în trecerea de la un alfabet la altul. Un pas foarte important pe această cale de trecere liniştită se făcu atunci cînd semnele ѧ şi ѫ fură înlocuite prin *î*, adică *i* din alfabetul latin coperit cu un accent circomflex. Noi credem că întăiaşi dată dl. Alecsandri a făcut această înlocuire care, dacă ar fi fost urmată şi de la 1863 încoace cum a fost pînă la această dată de cei mai importanţi scriitori **, am

---

* Nu s-au aplicat pînă acum asupra manuscriptelor cronicarilor regulele de *critica texturilor*.

** Printre scriitorii ce au adoptat acest semn *î*, între 1850—1863, însemnăm pe: dl. *George Sion* în poeziile sale, tipărite în Bucureşti, 1857. Cu această ocazie observăm că dl. George Sion a arătat întot-

fi fost scutiţi de o mulţime de dispute pedantice, din cari nici limba, nici literatura n-au scos nici un folos. De la acest alfabet mestecat pînă la alfabetul latinesc deplin mai era de făcut numai un pas, adică de fixat o vocală latinească cu un semn deasupra pentru înfăţoşarea lui ъ şi de îmbrăţoşat convenţii deja făcute aiurea ca : *che* = *ke*, *chi* = *ki*, ge = *.ge*, *gi* = gi ; şi, în sfîrşit, de regulat că ş şi ţ cu sedile să însemne ш şi ц, pentru ca să se isprăvească trecerea de la alfabetul chirilic la cel latinesc, potrivit cu firea limbei româneşti. Însă evoluţia liniştită a fost întreruptă prin o lovitură violentă : supt înrîurirea ardelenilor s-a părăsit deodată calea cea bătută pe care merserăm şi pe care am arătat-o în scurt mai sus şi s-a primit în principiu să se scrie fiecare cuvînt românesc cu aceleaşi litere cu cari era scris el în limba latină; şi aşa s-a văzut : *quare*, *qua*, *pane*, *mana*, *sciu* etc. nemaiţinînd samă de schimbările ce a suferit limba de atunci încoace, sau cel puţin nemaiţinînd samă de acele schimbări pe care le socoteau împrumutate de la limbi streine (ca : *ă*, *î*, *ţ*, *ş* etc.). Mai mult decît atîta, s-a pornit o ură asupra cuvintelor streine ce au pătruns de veacuri în limba poporului nostru, încît nu se mai puteau arata sărmanele la lumina zilei, în scrierile învăţate ! Căci poeţii şi literaţii cei buni ca dl. Alecsandri, Odobescu etc. au continuat a scrie limba românească în firea ei. Vorbele streine îndrăzneau să iasă la lumina zilei numai înşelînd pe filologi că ar fi latine (*bucurie* = *bonum cor*, *Trotuş* = *tortuosus*, *Slatina* = *Stella latina*, *Bistriţa* = *Bistertia* ! etc.), altmintrelea, cele ce nu-i putea înşela erau înlocuite răpede prin cuvinte latineşti, italieneşti şi franţuzeşti etc. E curios cum acelaşi om, scriind cu litere chilirilice, întrebuinţa limba românească aşa cum

---

deauna un foarte mare bun-simţ în chestiile de ortografie şi de limbă. Aşa pe vremea culmei ridiculului Academiei noastre, între 1870—1874, cînd se zvîrlea limba românească într-un dispreţuit *glosar*, iar în *dictionar* erau poftite cu mare onoare toate strînsurile de prin alte limbi, cînd cei mai însemnaţi bărbaţi literaţi ai noştri, ca d-nii Alecsandri, T. Maiorescu etc. nu mai dădeau pe la Academie, singur dl. G. Sion protesta contra monstruozităţilor academice. ; *Dimitrie Ralleti* în *Suvenire şi impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinopole*, Paris, 1851 ; *Dim. Bolintineanu* în *Bătăliile românilor, fapte istorice*, tipărită în Bucureşti în 1859 ; *C. Bălcescul* în *Fă-mă tată să-ţi semăn* sau *Generaţia actuală*, în 1863, Bucureşti, etc.

Scanned with OKEN Scanner

este ea, iar cînd scria cu litere latine, o schilodea şi o încărca cu atîtea neologisme, încît nu mai crezi că citeşti româneşte. „Convorbirile literare“ sub redacţia d-lui I. Negruzzi au avut meritul de a fi pornit o reacţie contra acestei mişcări monstruoasă. Academia însăşi, supt îmboldirea opiniei publice luminate, a apucat o altă direcţie ; e de nădăjduit că vom sfîrşi-o cu ortografia, hotărînd-o în sensul evoluţiei arătate mai sus. Şi atunci, scutind lumea de această trudă zădarnică care se cheamă regularea învăţată a ortografiei, ne vom pune cu toţii să studiem limba : unii, ca cercetători, din punct de vedere ştiinţific, alţii, ca literaţi, ce aleg cu gust şi vedere largă limba generală şi literară din vorbirile locale. La aceste lucrări, şi mai cu samă la cea de a doua, este chemată în primul loc Academia noastră, care, din nenorocire pînă acuma, nu ne-a dat nici o povaţă în limbă, ci tot ne îndeasă cu ortografia !

1882

Scanned with OKEN Scanner

FOLCLORISTICA

Scanned with OKEN Scanner

LITERATURĂ POPORANĂ

Pilde, povăţuiri i cuvinte adevărate şi poveşti adunate de d-nealui vornicul Iordachi Golescul, fiul răposatului banul Radul Golescul.

Sub acest titlu se află în păstrarea d-nului Alexandru Golescu un manuscript in folio cu slove vechi, stătător din 427 de file des şi mărunt scrise, şi apoi mai între fiecare păreche de file cîte o foaie mai mică, pe care încă începuse a se scrie. Acest manuscript este o lucrare de mai mulţi ani a vornicului Iordachi Golescu, care s-a îndemnat a aduna felurimi de zicături, cuvinte adevărate şi anecdote ce se ziceau prin Ţara Românească.

Vornicul Iordachi Golescu este fiul banului Radu Golescu, după cum o spune însuşi în titula cărţii. S-a născut în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, cunoştea bine elineşte şi se îndeletnicea mult cu ştiinţele fizice şi cosmografice, pentru care avea o plecare deosebită. Rodul cel mai însemnat al ocupaţiilor sale pe această cale este o hartă veche a Ţărei Româneşti lucrată cu mîna sa. Harta, împreună cu alte mapemonde editate de dînsul, încă se află în păstrarea fiului său d. Al. Golescu. Ca toţi feciorii de boieri de pe acele vremi, el a trecut pe rînd, pe rînd, prin toate treptele slujbelor (boieriile), pînă s-a oprit la mare vornic al Ţărei de Jos. La 1821 a fost în înţelegere cu poetul grec Rigas, care plănuia înfiinţarea unei confederaţii de staturi creştine pe ruinele Turciei ; chiar hărtiile de taină atingătoare de acest plan se aflau în păstrarea răposatului Iordachi Golescu. Din nenorocire pentru istoria grecilor şi pentru a noastră, acele hărtii care, desigur, ascundeau părţi nouă ale revoluţiei din 1821 au fost aruncate în foc de însuşi răposatul, într-un moment de spaimă. La 1828, pe vremea ruşilor, murind fratele său logofătul Constantin

Scanned with OKEN Scanner

(Dinică) Golescu (unul din boierii ce au mers la Napoleon I ca să ceară protecția Țării Românești) a încăput în boieria de mare logofăt al dreptății ; iar la 1840, pe timpul domniei lui Alecs. Dimitrie Ghica Voevod, au ajuns vornic a Țării de Jos, cea mai mare poziție după domnie. Aceasta a fost cea din urmă îndeletnicire a sa cu trebile statului, căci la 1848, în furia revoluții din București, a murit la Orșova în vîrsta ca de 80 ani. Lucrarea care l-a pironit mai mult în cursul vieței a fost colecția de care vorbirăm mai sus ; vecinic era luător aminte la orice fel de zicături se aduceau în cursul vorbirei, le însemna și apoi le așeza după alfabet în condică. Cu prilejul acestei adunături, petrecînd mai tot materialul limbei noastre și toate formele de construcție, firește, a trebuit să-i vină îndemnul de a lucra o *Gramatică românească*, pe care a și tipărit-o la 1840 și un *Dicționar româno-elinesc* și *elino-românesc*, care se află încă în manuscript la fiul său d. Alex. Golescu. Despre gramatică atîta zicem aice, că este scoasă de pe însăși firea limbei și nu izvodită după gramaticele franțuzești, ori după cele latinești, cum sînt multe din cele de astăzi. Dar lucrarea cea mai temeinică este tot culegerea zicătorilor sub deosebitele numiri ce le dă, căci aceste i-au insuflat *Gramatica* și *Dicționarul*. Au trebuit mulți ani de lucru : adunarea zicăturilor, așezarea lor după alfabet și, în sfîrșit, scrierea pe curat ; dar toate aceste greutăți migăioase nu puteau fi piedică pentru bătrînii noștri deprinși a urmări cu statornicie o idee pînă la sfîrșitul dorit. Scopul pentru care a lucrat cu atîta osîrdie, iată cum ni-l spune însuși în o precuvîntare scurtă, ce se titluiește *Către iubitorii de știință* [1] :

„Vorba fără glume, pare ca bucatele fără sare ; pildele la vorbă, tocmai ca niște glume, însă nu puțină învățătură ne și dau, de aceea *dă* mare folos socotindu-le a fi, cîte s-au putut găsi și aduna, *după* unde au fost risipite, le-am așternut aice spre petrecere *dă* vreme. Povățuirile, din însuși înțelegerea cuvîntului lor, se cunosc a fi foarte folositoare la petrecerea viețuirei, asemenea și cuvintele cele adevărate și asemănările ne arată tot adevărul. Și ce e

[1] Aceste cîteva însemnări asupra vieței și activității literare a vornicului Iordachi Golescu ne sînt date de fiul său d. Alex. Golescu.

Scanned with OKEN Scanner

mai bine decît adevărul a spune? Macar deşi este foarte supărător după pilda ce zice: *vrei vrăşmaşi să-ţi dobîndeşti, adevărul să grăieşti. Dă* aceea, numai la acela ce urăşte adevărul, la acela nu vor fi plăcute. Aşadar, vorbe îmbinîndu-se cu pilde, cu povăţuiri şi cu cuvinte adevărate şi orice asemănări în celelalte poveşti ce s-au mai însemnat aice nu puţină plăcere ne va aduce la desfătarea ei şi nu puţin folos vom dobîndi din sfatul ei cel dulce, dacă nu ne vom supăra *dă* cuvintele cele adevărate ce urmează lor. Dar fiindcă la orice îndeletnicire, fără greşeli nu se poate săvîrşi, de aceea primiţi dintr-această adunare fieşcare în parte numai ceea ce cunoaşteţi că vă este *dă* trebuinţă, ca albina ce *pă* multe flori se pune, însă numai *dă* unde-i place, de acolo adună miere, *dă* colea mai puţin, *dă* dincolo mai mult, pînă ce-şi umple căsuţa sa. Zău, de la mine alta nimic pot zice, *dăcît că ceea ce alţii au zis, aceea şi eu am scris.* Şi d-ta ceea ce-ţi place culege, ce nu-ţi place lasă pentru alţii, că numai cel ce are asupră-i patima pentru care se grăieşte, aceluia numai nu-i va plăcea o vorbă ca o mie, iar judecata lor rămîne la cei ce au înţelegere mai bună dăcît cei ce le-au zis. O greşală se vede, după cum mi-au zis unii, că prea multe pilde la o înţelegere s-au pus; altul le-a răspuns: cînd după atîtea pilde tu nu te-ai îndreptat, dar cînd ar fi fost numai una? Ghiciţi d-voastră, eu *dă* la mine ca la duhovnic, *dă* cîte ori te spovăduieşti, tot acele cuvinte îţi grăieşte şi auzindu-le mai des, mai lesne te îndreptezi. Cu toate aceste, eu le-am dat voie cîte or vrea să lepede şi mi le-au lepadat cam *pă* jumătate, eu m-am mulţămit cu jumătatea ce mi-a lasat."

Aşa dar, scopul său a fost îndoit: să desfăteze şi să povăţuiască pe cetitori prin pilde glumeţe şi serioase, şi potrivit lui au adunat zicături de toată mîna, fără ca să se gîndească a schimba ceva între dînsele, ci după spusa sa *cum le-a auzit aşa le-a şi scris*, pentru ca fiecare să-şi aleagă dintr-însele care-i vor fi de trebuinţă. În zilele noastre, puţine adunături din literatura poporană scapă teferi. Căci ori că se vîră în ele cuvinte nouă (aşa fel stropşite ca să pară ca din vechi), ori că idei literare şi politice care ne frămîntă pe noi astăzi se furişează pe nesimţite în poveşti, în cîntece, basme etc. Aşa se văd în poezii poporane cu-

Scanned with OKEN Scanner

vinte ca *rege*, *aratru*, *bela*, *sigil* și fetișoare *sabinoase*[2] (adecă legenda Sabinelor) etc. Asemenea mestecări de cuvinte nouă prin literatura poporană au început a nu se mai simți, așa că dl. Hasdeu în scrierea sa *Despre originea agriculturei la români* ne dă drept poporane neologismele: *agru*, *tîrîn* sau *tărîm*[3], și aceste într-o argumentare istorico-filologică, unde vorba *agru* nu i-ar fi prea trebuit să fie poporană, fiindcă tocmai căuta un mijloc de a scăpa de cuvintele *romanice* cîte au mai rămas în plugărie.

De voim să venim la oarecare drepte încheieri istorice, limbistice și literare asupra neamului nostru, trebuie să adunăm cîntecele, poveștile, basmele, zicăturile *așa cum le are poporul*, chiar de ar fi în sute de variante. Numai adunîndu-se toată literatura poporană din toate părțile Daciei, vom putè deslega întrebările: care au fost ideile și credințele ce a închegat neamul românesc în negura vremilor trecute și care este spiritul și plecările poporului nostru în literatură? Apoi, în aceste colecții totale, un Alecsandri ar putè spicui colecții de gust, menite nu pentru cercetări limbistice și istorice, ci pentru desfătări literare. Cînd va veni timpul unor asemenea lucrări, cînd adecă se va aduna și cerceta limba și literatura pentru ea însăși, nu pentru ca să se dovedească cutare sau cutare idei zămislite de mai înainte, atunci colecția răposatului Golescu va fi pentru Țara Românească o adunătură gata, căreia nu-i va trebui mult spre a fi desăvîrșită.

Nu e vorba că nu se pot face colecții și acum, dar generațiile viitoare cunoscînd ideile care ne stăpîneau pe noi, nu vor putè pune temei științific pe ele, în timp ce colecția răposatului vornic Iordache Golescu, fiind scutită de orice înrîurire stricătoare felului și a noimei literaturei poporane, se va putè socoti ca un început de lucrare temeinică. Ea se poate împărți în două părți: *Zicăturile*, care cuprind 362 de file, adică cea mai mare parte a colecției, ne sînt puse sub deosebite numiri după slujba ce a crezut că fac scopului lor: *pilde*, *pilde spre povățuire*, *povățuiri i cuvinte adevărate și asemănări*, și a doua parte, *Anecdotele*, sub

---

[2] Colecția d-lui Ath. M. Marinescu în colinda *Jocul*.
[3] „Columna lui Traian", nr. 3 din 1874.

Scanned with OKEN Scanner

următoarele numiri: *prostia omului, vorbe și răspunsuri potrivite, povești de învățătură* și *istorioare*, toate aceste așternute pe aproape o sută de file. Noi vom înșira aici cîte o samă de zicături de cele mai frumoase și mai caracteristice, care, dacă nu vor avè alt interes, vor fi ca niște pilde de limbă românească nestricată, și aceasta vom face-o urmînd împărțirea și titluirea autorului. Așa, cel întâi titlu este: *Pilde i tălcuirea lor*, din care alegem următoarele:

Ai înghițit un ac, ai să scoți un fier de plug (se zice pentru cei ce iau cu sila și în urmă întorc mai mult).

Ai găsit un sat fără cîni și umbli cu mînele în șolduri (se zice pentru cei ce negăsind împotrivitori își fac mendrele lor).

Aice corăbii se îneacă, și voi luntrelor unde mergeți? (se zice pentru cei ce se încearcă peste a lor putere).

Ai dat spuză și ai luat cenușă (adică nimic nu ai dat și mai nimic ai luat).

A ieșit și moș din coș (se zice cînd se scoală bolnavul din pat după o boală îndelungată).

A vorbit și nea Ion, că este și el om (se zice în bătaie de joc pentru cei ce grăiesc vorbe proaste).

Acum scuipă-ne și ne lasă (Mergînd un tînăr cu o tînără la biserică să se cunune, în loc de-ale cununiilor le citea de-ale botezului, și ajungînd la troparul unde zice „și suflă asupra lor“ au zis cătră tineri: „întoarceți-vă ca să vă suflu“... Tinerii, supărîndu-se de prostia preotului, îi ziseră: „la halul ce ne-ai adus, scuipă-ne și ne lasă“. Se zice ca o pildă cătră cei ce ne aduc la desnădăjduire).

Albina în gură ține mierea cea mai dulce, și în coadă acul cel mai otrăvitor (arată naravul celor fațarnici).

Apa curge și se duce, pietrele rămîn pe loc (adică străinii fug la vreme de nevoie, dar pămîntenii rămîn pe loc).

Apa lină mult te înșală (adică cel tăcut și cel smerit).

Scanned with OKEN Scanner

I-a luat apa de la moară (adecă i-a luat toată nădejdea, toată puterea).

Ia-l du pă mine, că-l omor (se zice cînd se laudă oarecine la neputința lui).

O să mă judec pînă în pînzele albe (se zice pentru cei ce mor prin judecăți).

O viță în Gherghiță și alta în Ialomiță (se zice pentru cele foarte rare și departate una de alta).

Olerul unde voiește, acolo pune mănușa (arată puterea stăpînului, că face orice vra și cum vra).

Om iscusit, dar fără cuțit (adică vrednic, dar fără putere).

Orice sat cu al său obicei [4] (adică fieșcare cu norocul său).

Orbul a găsit Brăila [5] (se zice pentru cei ce nimeresc după multă chibzuire).

Odată vruse ovreii să se călătorească și se întîmplă sîmbătă (se zice pentru cei fără noroc).

Umbra niciodată moare (adică urmele faptelor niciodată se sting).

Unul pe popă iubește, altul pe preuteasă, și altul pe fata popei bine nimerește (arată deosebirea plăcerilor).

Unde lipsește păunul, cioara se pare paserea cea mai frumoasă (adică unde ne lipsește cei mai de cinste, acolo cei mai proști prind loc mai bun).

Undița fără de mînuială, nimica nu-ți dobîndește (adică fațarnicul și vicleanul fără minciuni nimic nn folosește).

Urechi lungi, semn de magar (se zice pentru cei ce se cunosc după oarece semne).

Îi joacă ochii în cap (arată pe cel rău și viclean).

În urma dijmarilor, mult bîrfesc babele (adică cei ticăloși în urmă în zadar vorbesc).

---

[4] În Moldova se zice: *cîte bordeie, atîtea obiceie.*

[5] În Moldova se zice: *orbii nimeresc Suceava.*

Scanned with OKEN Scanner

În ziua lucrului vine boala trupului (arată trîndăvia şi lenea omului).

În loc să scîrţîie carul, scîrţîie magarul (adică în loc să plîngă cel ce s-a căpătuit, plînge cel ce a năpăstuit).

Valea-i tot aceea, dar lelea nu e aceea (arată netrebnicia lucrurilor după ce le-a trecut vremea).

Vasilca, cît de mult vei împodobi-o, tot Vasilca rămîne (adică cele urîte cînd se împodobesc).

Gura omului numai pămîntul o astupă (adică omul numai după ce moare nu mai poate grăi de rău).

C-o minciună boierească treci în Ţara Ungurească (arată puterea boierilor din vechi spre orice ispravă).

Copacul cînd jos cade, cine pe el nu şade, cine din el nu taie ? (se zice pentru cei mari cînd cad din puterea lor, însemnînd că şi cel mai mic îşi bate joc de el).

Copacul din vîrful muntelui de orice vînt se clatină (adică cel mare de orice mică întîmplare).

Cum îţi merg puii corbule, de ce merg se înnegresc ? (arată firească răutate a unora, ce spre sporire merge).

Cîrtiţa pe sub pămînt umblă, dar urma ei i se cunoaşte deasupra pe pămînt (se zice pentru faţarnici că se arată smeriţi, dar de departe se cunosc de vicleni şi de cumpliţi).

Crinul în gunoi de tot se usucă (adică cei cinstiţi între cei proşti).

Lacuri să fie, broaşte sînt multe (se zice pentru cei ce se găsesc mai cu anevoie).

Limba izbeşte în dintele ce te doare (adică te defaimă unde-ţi pasă).

Limba oase n-are, dar oase frămîntă (adică cu cuvîntul mari lucruri săvîrşim).

Naravul din fire n-are lecuire (adică cel de fire rău nărăvit nu se mai înţelepţeşte).

Posteşte robul lui dumnezeu, că n-are ce mînca (se zice pentru cei de nevoie nu pot face nici un rău).

Scanned with OKEN Scanner

Punga la gură i-a făcut paianjeni (se zice pentru cei scumpi și zgîrciți, ce niciodată nu-și desleagă punga).

Păunul are pene frumoase, dar picioare urîte (se zice pentru cei frumoși la vedere, dar cu urmări urîte).

Pe dinapoi bun de popă se crede, pe dinainte magar se vede (se zice pentru cei ce ne înșală la vedere).

Rîul cel mic, cînd se varsă în cel mare, își perde numele său (adică cei mari înghit pe cei mici și, cînd se arată cei mai mari, de cei mai mici nu se mai grăiește).

Sub peatra cea mai frumoasă scorpia ascunsă zace (se zice pentru cei smeriți, dar fațarnici, însemnînd ca pe din față se arată sfinți, iar pe din dos ca un șerpe veninos).

Sub frunza cea mai proastă se găsește poame coapte (adică și printre cei proști se găsesc oameni de ispravă).

Să te faci luntre și punte, pînă vei da peste el (adică să umbli pe apă și pe uscat, pînă îl vei găsi).

Talazuri mari ca niște munți nu le mai vezi, cum vîntul încetează (adică cei mari cum cad nu se mai văd, și liniștirea noroadelor cum lipsesc răzvrătitorii).

Toate apele în marea se varsă, și marea nicicum nu se umple (se zice pentru cei ce n-au saț).

Ferice de cel mai nalt, că dă gură peste gard (se zice pentru cei mari, ce cu înlesnire dobîndesc ceea ce poftesc).

Fie pînea cît de proastă, tot se cheamă țara noastră (arată dragostea cea mare ce trebuie să avem către țara noastră).

Fiece trandafir cu ghimpele lui (adică și cel mai bun cu cusurul lui).

Ce ai cu el dacă-i chel (ne învață să nu ne supărăm pe cel cu naravuri rele).

Cea mai frumoasă dimineață are sară întunecoasă (adică cel mai vestit și norocit la început, pînă la sfîrșit se vede nenorocit).

Ce aduce ceasul, nu aduce anul (arată întîmplările vremei).

Scanned with OKEN Scanner

Ceea ce la roi nici un folos aduce, nici albinei place (adică ceea ce nu ne folosește, nici o plăcere ne aduce).

Cei mai frumoși ghiocei prin mărăcini se găsesc (adică cele mai frumoase pintre cele proaste).

Ce-ți lipsește chelule, tichie cu mărgărintar? (se zice pentru scăpătați ce vor să se împodobească tocmai ca cei mari).

Știe satul și nu știe barbatul (adică mai multe află străinii decît barbatul, de-ale muierei).

Cine are fete multe însoară mulți magari (adică le dă după oricine se întîmplă, fie cît de prost).

Cioara, cînd am întrebat-o ce pasere îi mai frumoasă, ea au arătat pe puiu ei (adică fieșcare ale sale mai mult le cinstește).

Bani albi de zile negre (arată ajutorul ce avem de la bani la vreme de nevoie).

Bună țară, rea tocmală (se zice pentru cea rea ocîrmuire la o țară bună).

Dintele minții la muiere tocmai după moarte iese (adică după moarte dobîndește minte).

Două muieri și o gîscă face tîrgul cucului (așa hălăgia și zgomotul ce fac muierile cînd vorbesc, fie cît de puține).

După moarte și cal de ginere (se zice cînd după un mare rău ni se mai cer și lucruri necuviincioase).

Dă-ți popă pintenii și bate iapa cu călcăiele (se zice cînd cerem ceea ce e de mare trebuință altuia).

Și stejarul e mare, dar ghinda pentru porci ne dă (se zice pentru cei mari ce proaste slujbe fac).

Știu să merg și cu o roată la Gherghiță (adică știu să trăiesc și cu puțin).

Duhul ușor și zadarnic la orice vînt se supune (adică cei fricoși și ticăloși lesne se supun).

Cine doarme pe pat moale nu doarme în odihnă (adică cei mari ce de multe griji nu pot dormi în odihnă).

Tir mie baba Rada, tir mie baba Rada (însemnează o asemănare la înțelegere, adică tot aceea înțelegere).

Scanned with OKEN Scanner

Tir mie dracul, tir mie lacul (o asemănare la față și la naravuri).

Se găsesc olăcari și de cai proști (adică și cu cele mai proaste se găsesc oameni a se sluji).

Sub poale ieie nouă, nici mă ninge nici mă plouă (se zice pentru cei ce se ocrotesc de femei).

Sara cu mara (se zice însemnînd mulțime de oameni, de muieri, o mare adunare).

Și fiara cea mai crudă cinstește neamul său (arată cinstea și dragostea ce trebuie să avem între noi).

Și moara să ardă și șoarecii să se risipească (se zice cînd primejduim însuși viața noastră numai să peară și cei cumpliți, ca să scăpăm de supărări și necazuri ce pătimim de la ei).

Și firul de păr își are umbra sa (adică și cel mai mic își are răcorile sale).

Dîmbovița apă dulce cine bea nu se mai duce (arată, în adevăr, bunătatea Țării Românești, însemnînd că ce străin vine aice nu se mai duce înapoi, îndulcindu-se de aice).

Cine-și mănîncă sămînța de in își mănîncă camașa (cine-și cheltuiește tot capitalul rămîne gol).

Cine n-ar vrea să fie ban? (adică toți rîvnesc la mai mari lucruri).

Liude pintre călărași (se zice cînd pe lîngă cei trebuincioși slujbași se mai adaugă și alții de prisos).

Nu e în toate zilele paștele (adică nu-i binele totdeauna).

Pînă nu tragi cu omul în plug, nu-i cunoști naravul lui (adică pînă nu ne întrebuințăm cu oarecine la vreo slujbă, nu-i cunoaștem naravul lui).

S-a vărsat laptele în pasatul nostru (se zice cînd ceea ce păgubim tot spre folosul nostru vine).

Sacul zgîrcitului gură n-are și al risipitorului fund n-are (adică unul ține punga pururea legată la gură și n-are pe unde scoate, și celălalt fundul pungei spart și n-are în ce păstra).

Scanned with OKEN Scanner

S-a învățat dăsuiat și-i e rușine îmbracat (se zice pentru cei proști, ce și cînd se îmbogățesc umblă strențeroși, după cum s-a obicinuit, cum și pentru cei ce din proști ajung mari și nu știu cum să se poarte).

După aceste vin *Pilde spre povățuire i tălcuirea lor :*

Ai apucat pisica de coadă, învîrtește-o să nu te zgîrîie (adică pe vrăjmaș cînd îl supui, să te îngrijești de el).

Vrei să intre toți în danț ? Pune o muiere să tragă danțul (ne arată că muierile mai bine îndeamnă pe oricine la orice și că cu ele să ne slujim la cele mai anevoie).

Cu cînii cînd stai la vorbă, trebuie ca ei să latri (adică după obraze și vorbă).

Cînd grăiești și nu te ascultă, pune în gînd că ești la moară (pentru că la moară nu se poate asculta de hodorogitura roatelor).

Mai bine oaste de cerbi și comandirul lor un leu, decît oaste de lei și comandirul lor un cerb (adică mai bine ostași proști, cu un comandir voinic, decît ostași voinici cu un comandir ticălos).

Mai bine vorbe multe, decît suliți frînte (adică mai bine cu vorbe decît cu războiul).

Pacea ce vei face, cu mînerul cuțitului s-o pecetluiești și cu vîrful lui s-o păzești (adică pacea cu oștiri s-o păzești).

Păunul să tacă, dacă vrea să placă (adică cel ce nu știe să grăiască, mai bine să tacă).

Să nu zici ce zi frumoasă pînă ce nu va însera (adică pe nimine să nu fericiți, pînă nu-i vei vedea sfîrșitul).

Dacă nu ți se pleacă ție vremea, pleacă-te tu vremei (adică cînd nu putem birui ale vremei, trebuie să suferim ale ei).

Decît muiere de aur, mai bine barbat de paie (arată deosebirea barbatului de muiere).

Scanned with OKEN Scanner

De sat să vorbești, de nume să te ferești (adică să nu vorbești de numele celui ce-i defăimăm fapta, ci numai fapta să o grăim de rău).

De ploaie răpide să nu te sperii (adică de cel furios, că precum ploaia cea repede curînd trece, așa și furia lui).

Decît un an cioară, mai bine o zi șoim (adică să poftim mai mult la acele de cinste).

Dacă-ți este casa goală, bagă mărăcini în ea (adică mai bine să băgăm mărăcini în casă și să o năpustim, decît să o dăm cu chirie).

În al treilea loc vin *Povățuirile în cuvintele adevărate.* Aceste sînt niște sfătuiri de-a dreptul, sau cum le-am zice astăzi, maxime, după care se îndreaptă omul în curgerea vieței, ori sînt adevăruri scoase din lungi ispitiri. De exemplu :

Orice s-aude pururea cu îndoială, pînă nu se dă de față.

Vai de acela ce nu-l ascultă sluga.

Se rușinează cel ce iubește, dar nu poate să urască.

Inima nu îmbătrînește, dar vai de ea că locuiește în ziduri sfărămate.

Inima fără dragoste, întreagă pustietate.

Din inimă răsare și binele și răul, și limba le vestește pe amîndouă deopotrivă.

Ochii să nu ți-i sclipești, nici genele să le joci, cînd cu oamenii stai de vorbă, că unu te arată de gură cască, și altu de viclean.

Ochiul trupului bine vede, dar al dragostei cu mult mai bine.

Gura ți-o poți sătura, dar ochiul niciodată.

Trei oameni la vedere, scîrboși și urîți de tot : saracul mîndru, bogatul zgîrcit și bătrînul desfrînat. Ferește-te de asemene numiri.

Cel ce la muieri se închină de muiere parte n-are.

Ori viața-i ca un vis, sau că omul pururea visează.

Viața necăsătorită la bătrînețe e cea mai urîtă.

Scanned with OKEN Scanner

Cînd muierea-i mută și barbatul surd, viața cea mai bună între amîndoi.

Spune-mi cu cine împreună vieţuieşti, ca să-ţi spun ce fel de om eşti.

În urma războiului mulţi voinici s-arată.

De cînd pușca s-au ivit, voinicii au perit.

Căutătura dulce laț de dragoste ne aduce.

Călugăr ai văzut cît de departe, du-te la o parte, că îndată te poticnești.

La căsătorie părinții să aleagă norocirea tinerilor ca niște pătimași, că tinerii nu o poate cunoaște în furia tinereților, socotind că orice zboară se mănîncă, de aceea pururea se înșală.

Cîntecele cu masa, prieteni nedespărțiți.

Cîntece de dor la masă să nu cînți, că masa cere veselie, iar cîntecul de dor ne aduce uimire.

Cîntecele de haiduci sufletul ți-l înveselește, trupul ți-l întărește, mintea ți-o înverșunează.

Pururea să cînți cîntări de veselie.

Cînd doi se bat pentru oarece, cel de-al treilea cîștigă.

Trei lucruri n-au credință nici în cer, nici pe pămînt: calul, pușca și muierea; de aceste trei să te ferești.

Limba muierei, cuțit cu două ascuțituri.

Din limbi străine să înveți și în limba ta să scrii, ca neamul tău să ți-l luminezi.

Nici pînză. nici muiere să nu cumperi la lumînare, că și una și alta la față te înșală.

Cine n-are treabă să se facă martur, ca toată ziua să alerge din judecată în judecată.

Minte de bătrîn, putere de tînăr și îndrăzneală de nebun la război se cere.

Nu mulțimea săgeților, ci dreapta lor lovire la război izbutește.

Hoțul jură și iar fură.

Întăi furca, apoi argeaua, și celelalte în urmă, nici una însă să nu-ți scape din mînă.

Scanned with OKEN Scanner

Banii strîngătorului rămîn pe mîna risipitorului.

Cînd urlă vreun cîne, sau vreo cioară croncănește, babele se spăimîntează, socotind că semn dă moarte însemnează.

După *povățuiri și cuvintele adevărate* vin *asemănările* cum s-ar mai zice astăzi *comparațiile.* Aceste sînt o potrivire de însușire între două lucruri almintrelea deosebite; unele potriviri chiar materiale, de pildă: *albă ca zăpada, dulce ca mierea, limpede ca lacrima* etc., etc. Altele se aseamănă prin niște însușiri mai abstracte. De exemplu:

Cuvîntul la cel viclean, ca undița la pescar.

Viața fără sărbători, ca drum fără conac.

Sărutarea de om viclean, tocmai ca de un țînțar.

Averea ca o baltă: cum îi faci un șănțuleț, toată se scurge.

Ajutorul cînd piere, ca pînza corăbiei cînd se rupe.

Amestecă vorba ca făcălețul mămăliga.

Ca apa din munți cînd curge la vale, cade din peatră în peatră pînă-n văi și-n prăpăstii, cu spumă și cu bești vîjîiește și plesnește.

Ca păpăruda cu apa-n cap.

Ca la arie cînd vîntură, paiele-n vînt se duc, iar grîul jos rămîne.

Oamenii ca degetele, nici unul cu altul s-aseamănă.

Ascultă cu urechea, ca straja de vrăjmași.

Ca albinele la fag s-adună.

Ca pisica cu cînele se iubește.

Ca plopii cînd se bat de vînt, unul cu altul tare se izbesc.

Inima fără nădejde, ca săgeata fără arc.

Ca muierele mai lesne, nimene nu se ocărăsc.

Ca lutul în mîna olarului, ce vrea face din el.

Acela este om, care se pleacă vremei ca iarba vîntului cînd o pleacă la pămînt.

Scanned with OKEN Scanner

Omul ce n-are casă, ca paserea ce n-are cuib ; unde-nserează acolo doarme.

Ca un balaur cînd iese din gaură, capul în sus și-l ridică și grozav se uită întorcîndu-și ochii într-o parte și-ntr-alta.

Ca cu ouă-n poale umblă.

Ca lupii pe lîngă oi umblă.

Ca un stejar bătrîn ce-și întinde crăcile peste toți ceilalți copaci.

Ca rînduneaua ce de sute de ori se-ntoarce prim-prejurul cuibului său.

Gîndul îndărătnicului, ca un piron țintuit în sufletul lui stă.

Ca o corabie ce cu cît mai mare este, cu atît valuri mai mari dobîndește.

I se ține viața ca-ntr-un fir de păr.

Viața omului tocmai ca un război, unde unul cu altul se luptă, unul pe altul omoară, ca să dobîndească cinste mai mare.

Viața o petrecem ca cel ce pe scîndură o apă trece.

Vorbitor ca o rîndunea, ce gura nicicum îi tace, dar nimic din ea pricepi.

Vorbi ca cel ce la nuntă zice : „și la anul".

Cum vîntul aţîţă focul, așa vorba aţîţă vrajba.

Cît codrul la mîna flămîndului.

Doi la un gînd, ca două capete într-o căciulă.

Ca cel cu banul în gură nime nu grăiește mai frumos.

Judecata, ca o trăsură cu două oiști : cînd înainte, cînd înapoi o poți mîna.

Judecătoriile, ca crîngul de mărăcini, unde oile aleargă de frica lupilor și de unde nu pot ieși, fără a li se smulge lîna de pe spinare.

Judecătorul, ca osia de car : cum o ungi, nu mai scîrțîie.

Judecătorul, ca șarpele : niciodată drept umblă.

Scanned with OKEN Scanner

Ca cel ce iese din judecată gol și despoiat și de a cîștigat.

Inima celui cumplit de răutate, ca ceara de foc îndată se topește.

Ca privighetoarea, ce cu cîntarea ei cea dulce pe vînător la ea îl aduce.

Fiecare ale sale le laudă mai bine, ca țiganul ce-și laudă ciocanul.

Leneșul, ca o peatră aruncată-n tină, zace.

Nici o limbă mai înveninată ca limba de șarpe, iar a muierei limbă cu mult întrece și pe limba de șarpe.

Ca nuca-n părete se lipește.

Muierea limbută la barbat tăcut, ca toaca la biserică.

Ochii muierei, ca un semn de pușcă.

Muierea, ca țînțarul: cînd te sărută îți cîntă, dar și rău te pișcă.

Ca lăcustele dă multe.

Ca năsîpul mărei.

Ca frunza și ca iarba.

Nevoia pă om îl scoate din firea lui, ca foamea ce scoate pă lup din pădure.

Ca răbdarea la necaz, nici un leac mai bun.

Precum vîntul aruncă jos cei mai mari copaci și trăsnetul lovește în munții cei mai nalți, așa și necazurile pă cei mai mari cad.

Precum după furtună vreme bună ni s-arată, așa și după necazuri veselie ne așteaptă.

Ca oile ce se risipesc cînd păstorul le lipsește, așa și norodul cînd stăpînu-l perde.

Norodul subt cei cumpliți, ca șoarecele subt îngrijirea pisicei.

Precum floarea soarelui se ia după soare, așa și norodul după stăpînul său.

Norocul ca o roată pururea se-ntoarce: pă cei dă jos sus îi urcă, și pă cei dă sus jos îi aruncă.

Scanned with OKEN Scanner

Norocul, ca soarele: cînd mai mult arde, atunci ploaie ne aduce.

Nurorile la soacre ca la niște urși se uită.

Nora cu soacra și copilul vitreg cu muma vitrigă, ca șoarecele cu pisica.

Naravurile din fire, ca negreața la corb, ce peste putință a se mai spăla.

Fiecare cu năravul său, ca fiecare trup cu umbra sa.

Nădejdea, ca o spumă ce îndată piere dă vînt.

Trage nădejde, ca spînul dă barbă.

Ca găina la moară petrece.

Ca soacra cu nora petrece.

Pă rînd ca la moară.

La noră, socru ca un părinte, iar soacra ca un balaur.

Ca o dobîndă turcească ce-n veci nu scapi de ea.

După moarte starea omului se vede, ca apa după ce scade atunci se vede ce pește este.

Îl strînge ca ursul în brațe, pînă îi ies ochii.

Ca furnica la moșuroi strînge.

Cei mici cu cei mari cînd se sfădesc, ca gîrlele cu marea cînd se întrec.

Își păzește taina de joi pînă mai de-apoi, tocmai ca o muiere.

Ca viermele la lemn, temerea la inimă.

Viața tinerețelor, ca umbra ce trece: n-apuci s-o vezi și pe-un o pierzi.

Ca toaca-n pădure ce de departe s-aude.

Tăcerea la muiere, cel mai mare dor; ca un leac de liniște în casă se socotește.

Ca pă vinovat cu lanțul de gît îl tîrăște.

Ca peștele-n apă trăiește.

Ca iepurele tremură de orice frunză cînd se mișcă.

Scanned with OKEN Scanner

Ca o fermecătoare ce și apele încheagă și vînturile le risipește și lumina o întunecă.

Fermecatul, ca melcul cu coarnele-n cap, ce toți le vede afară de el.

Ca dracul de tămîie fuge.

Fațarnicul, ca un cărbune acoperit ce pe nesimțite te arde.

Fațarnicul, pă dinafară miel fără prihană, iar pă dinlăuntru lup întreg.

Flecarul, ca o oală ce mai mult sună cînd o lovești goală.

Ca un copac mare cu rădăcini și mai mari întinse pe supt pămînt, cînd vîntul îl bate dintr-o parte și dintr-alta, crăcile i se pleacă pînă la pămînt, iar el stă teafăr și neclintit.

La orice întîmplare, cei mici pătimesc, iar cei mici nici că visează că la vijelii copacii cei mari jos cad, iar buruienele pe loc rămîn.

Boierii cei mari, ca niște stîlpi ai țărei.

Boieriile însemnează ca nulele la numere : cea dentăi mai puțin, cea din urmă mai mult.

Ca vrăbiile pă malai se bat.

Mi-e drag ca sarea în ochi.

Dragostea se joacă cu inima ce iubește, ca c-o păpușă.

Ca țiganul cînd a ajuns domn, întăi pe tată-său l-a spînzurat.

Pe cît este de bogată colecția în privirea zicătorilor, pe atîta este de saracă în privirea anecdotelor supt deosebite numere ce li se dă. Noi vom aduce aicecîte una, două de fiecare titulă a acestei părți :

1. PROSTIA OMUI.UI

Un prost avea prieteni doi frați, și auzind că unul din amîndoi a murit, întîlni pe cel ce trăia, pă care-l și întrebă, zicînd : tu ai murit sau fratele tău ?

Scanned with OKEN Scanner

Un prost, văzînd multe vrăbii într-un copac și vrînd să le prindă, se puse cu fața-n sus supt copaci, cu sînul deschis și, apucînd copacul cu mîinele, îl scutură ca să cază vrăbiile în sînul lui.

Un prost, întîlnind un dohtor, s-a ascuns după un zid, zicînd: „iartă-mă, dohtore, mi-e rușine de dumneta, că dă multă vreme nu m-am îmbolnăvit".

2. VORBE ȘI RĂSPUNSURI POTRIVITE

O coconiță merse la un zugrav să o zugrăvească; zugravul nu-i putù nimeri ochii bine, și zise: „o, ce anevoie de a nimeri ochii"! „Mai anevoie de a-i dobîndi", răspunse coconița.

Un tînăr, conăcind la o gazdă în postul cel mare, îi zise să-i frigă un pui de găină. După ce șezu la masă, întrebă pe gazdă: „de mai mănîncă cineva carne, să vie să-i dea". Gazda îi aduse la masă un dulău mare, zicînd: „mai este și acest cîne".

Un zugrav se făcu dohtor; întrebîndu-l unii „de ce ți-ai schimbat meșteșugul?" el le răspunse: „am vrut să dobîndesc un meșteșug cu care să satur și pă pămînt de icoanele mele".

Un țigan, ca să șază la masă cu stăpînul său, se socoti să meargă tocmai asupra mesei și să-i zică: „bună masă, bane", socotindu-se că stăpînul său să-i zică: „șezi la masă țigane". Așa se duse asupra mesei și zise: „buna masă, bane"; stăpînul îi zise: „ieși afară țigane".

Un pescar, amăgindu-se dă o tînără, se îndrăgi dă ea; într-o zi, plecînd la vînătoare dă pește, tînăra se rugă să-i dea plasa să prindă și ea pește; pescarul îi zise: „ce pește vrei să mai prinzi, cînd pă pescar l-ai prins"?.

Un episcop nu putea să sufere pă ovrei, zicînd că a vîndut pă domnul nostru Isus Hristos. După ce ovreii îi aduseră un poclon foarte mare, zise: „au dreptate saracii, că atunci cînd l-au vîndut nu l-au cunoscut cine este".

O tînără rămînd văduvă, duhovnicul la spovedanie îi zise: „acum, fata mea, trebuie să petreci ca o

Scanned with OKEN Scanner

turturică". *Tînăra îi răspunse*: „*mai bine socotesc, taică părinte, ca o porumbiță*". (turturica după ce-și perde soția, pururea tristă petrece, iar porumbița pururea cu porumbul în gură se sărută).

3. POVESTE DĂ ÎNVĂȚĂTURĂ

Un domn mergînd cu oștile pă drum, văzu că un ostaș atîta dă mult obosește, încît căzu jos și nu mai putu să se scoale; descălică du pă cal și puse pe ostaș pă calul lui, mergînd pă lîngă el pînă la conac. (vedeți milă dă domn).

Mergînd un împărat la război și vrînd să-nceapă bătălia, îi spuseră că vrăjmașii sînt cam mulți. Împăratul, fără a se sfii, strigă către oștire: „*tovarășilor, cu nădejdea la dumnezeu, cu inima-n gură și cu sabia-n mînă, înainte, popă Stoico*", *și îndată birui* (vedeți îndrăzneala ce face !).

4. ISTORIOARE

Un stăpîn dete o para slugei, zicîndu-i: „*du-te mănîncă, bea și cumpără-ți și tichie*". *Sluga mergînd în tîrg, cumpără un pepene din care miezul îl mîncă, mustul îl bea și din coaje făcu două tichii cu care mergînd în cap la stăpîn îi zise*: „*am mîncat, am băut și mi-am cumpărat în loc de o tichie, două*".

O muiere merse la duhovnicul ei și-i spuse că a furat o pungă cu bani dă la un obraz. Duhovnicul îi zise: „*pînă nu se va da înapoi, păcatul nu se iartă. De vei da tu acești bani înapoi, o să te învinovățeze dă ce i-ai furat, dă aceea mai bine adu-i la mine, și eu îi voi da fără a-i spune dă unde i-am luat*". *Muierea se duse și se întoarse numai îndată cu un coș învălit pă deasupra și-l dete călugărului zicînd*: „*iată punga cu bani*", *și numai dăcît fugi. Călugărul luă coșul și mergînd la ceilalți călugări din monostire, le zise*: „*iată ce dobîndii și eu dă la o muiere după atîta muncă*"; *aceste zicînd, începe un glas dă copil din coș, și dezvălind coșul văzură un copil de curînd născut, cu o țidulă că este al părintelui.*

Scanned with OKEN Scanner

Colecția se încheie cu o filă de *cimilituri*. De însemnat este în partea numită de noi *anecdote*, că deși o mulțime de istorioare și anecdote nu sînt de baștină, totuși sînt puse supt formele pămîntene; în timp ce astăzi chiar anecdotele născocite aice pe loc ne vorbesc de marchiji, baroni etc., trepte sociale ce nu au ființat niciodată la noi.

Dintre multele puncte de vedere din care se pot socoti zicătorile, noi vom face cîteve luări aminte atingătoare de limba lor. Aceasta este de însemnat atît în privirea vorbelor, căci aceste de la sine se înțelege că sînt drepte românești, cît și în privirea chipului cum se leagă cuvintele unele de altele și a locului ce-l păstrează la înșirarea în propoziții și în fraze. Zicătorile fiind în cea mai mare parte de tot poporane, pot sluji drept pildă de limbă românească dreaptă și curată, așa cum au întocmit-o timpul și împrejurările. Cu un alt prilej am arătat că neologismele, fiind pentru mintea românului mult mai abstracte decît vorbele lui, nu pot fi întrebuințate cu deplină izbîndă în poezie și în descriere; și că îndepărtînd cu venirea lor vorbele cele istorice, aduc o sărăcie simțită limbei poetice. De astă dată vom arăta că vorbele nouă sărăcesc limba de o mulțime de expresii vechi, prin care românul e deprins a-și vădi gîndirile; îi sfarmă izvodul țesăturei sale istorice și astfel îi nimicesc caracterul. Aceste le vom face avînd drept povățuire zicăturile, la care vom lua aminte două lucruri: întăi, rîndul ce-l păzesc vorbele în propoziții și în fraze, și apoi chipul cum se leagă vorbele unele cu altele.

Ca înșirare a vorbelor în propoziții și ale acestora în fraze, numai atîta luăm aminte că zicăturile fiind calupuri vechi de propoziții ce au pastrat idei agonisite de veacuri nu sînt de imitat în privirea întocmirei lor. Ele prin însuși faptul că s-au păstrat stereotipe ne înfățoșază înșirarea greoaie a limbei vechi, pe cînd limba curgătoare s-a schimbat în astă privință, părăsind inversiile cronicarilor și mulțimea incidentelor care întunecau ideea într-o frază. Această modernizare a înșirărei vorbelor în propoziții și în fraze nu este, cum s-ar crede, numai o urmare a înrîurirei franțuzești, ci și o schimbare care se făcea pe nesimțite în cursul timpului și care se poate urmări în deosebirile cronicarilor din veacul al XVII-lea, de cei din al XVIII-lea și, în sfîrșit, în scrierile de la începutul veacului al XIX-lea. Cu cît se

Scanned with OKEN Scanner

înmulțeau ideile, cu atît și formele de a le vădi trebuiau să ajungă mai lesnicioase. Adevărat că limba franțuzească prin frazeologia ei limpezită au ajutat această deslușire a prozei românești, care de la sine începuse a se face. Prin urmare, cît pentru înșirarea vorbelor în propoziții și ale acestora în fraze, ceea ce s-a făcut în zilele noastre, trebuie privit ca o dezvălire firească la care, mai curînd sau mai tîrziu, era să ajungă limba noastră, cum au ajuns mai demult celelalte limbi surori și, de aceea, astă parte a construcției zicătorilor, fiind în multe locuri *arhaică*, nu e de imitat.

Ceea ce-i una în calupurile zicătorilor și în limba curgătoare este chipul cum atîrnă cuvintele unele de altele, *adică formele prin care se arată relațiile vorbelor.* Această parte a construcției ce cuprinde într-însa caracterul individual al limbei, piere astăzi prin venirea neologismelor. Iată cum: vorbele cele vechi românești au ele fiecare o sumă de întrebuințări hotărîte în limbă, care întrebuințări pot spori pentru unele cuvine, dacă firea limbei le îngăduie. Cînd ne încercăm a îndepărta din grăire un cuvînt oarecare și a-l înlocui prin altul nou, atunci acel cuvînt nou ar trebui să ieie pretutindenea locul celui vechi; însă ce se întîmplă? Cuvîntul cel nou își are și el anumite întrebuințări în limba de unde l-am luat, întrebuințări pe care ni le spune dicționarul ei. De cele mai multe ori noi nu putem face cu o vorbă nouă acele întrebuințări ce le facem cu cea veche, fiindcă ori firea limbei noastre nu le primește, ori o conștiință vie a dicționarului de unde am luat vorba nu îngăduie o mai mare întindere a ei. Din aceste două piedici au răsărit o sărăcie de limbă nemaipomenită, pe care neologiștii s-au hotărît să o curme în multe locuri prin încercarea de a primi un cuvînt cu întrebuințările lui în limba de unde l-au luat; însă fiindcă nu toți au conștiința limpede a limbelor de unde se fac împrumuturile, de aceea se văd în toate zilele împărecheri de cuvinte cu neputință. Pe de altă parte, născîndu-se năzuința de a îndepărta cuvintele vechi de îndată ce s-au primit altele nouă, s-a perdut și se perde pe nesimțite conștiința și deprinderea construcției vechi, încît nu e rar de a vedea și a auzi împărecheri de cuvinte vechi nemaipomenite. De pildă: *a schimba de părere, a se tăcè* etc.

Scanned with OKEN Scanner

Din aceste două făptuiri s-a născut un haos limbistic cu neputință de limpezit, cel puțin pentru vremea de față. Urmarea cea mai apropiată este sfărmarea *construcției românești* și sărăcia limbei de o sumă de expresii vechi, iar urmarea cea mai îndepărtată va fi urzirea unei alte limbi, sau cel puțin perderea caracterului de pînă acum a limbei noastre. Să luăm, de pildă, cuvîntul *cado* (cadeau) care, deși n-au ajuns încă în literatura scrisă (de care lucru nu ne prindem), dar se întrebuințează foarte des în vorbire și în jurnalistică, și mai la urmă literatura își recrutează vorbele ei din graiul viu și cine ne poate asigura, dacă mergem pe calea apucată, că vorba *cado* nu va fi odată literară ? S-o luăm dar și s-o punem în locul cuvîntului *dar* în cîteva întrebuințări : *îl am de dar*, se va zice *îl am cado* (prepoziția *de* iese afară), *îl dau în dar*, se va zice *îl dau cado* (prepoziția *în* iese afară), calul *de dar* nu se caută în gură = calul *cado* nu se caută în gură etc. Dar va zice cineva : *cado* este un cuvînt neîntrebuințat acum în limba scrisă literară și nu trebuie să ne facem prooroci ca Societatea Academică ; atunci să luăm în locul lui neologismul *prezent* despre care nu se va putè zice că nu e scris ; și să ne încercăm a-l pune în locul cuvîntului *dar* și vom vedè că trebuie să se construiască întocmai ca și *cado*. Să mai luăm încă vorbele românești *doamnă* sau *cucoană* în cîteva întrebuințări și să vedem ce se va întîmpla cu vorba nouă *madam*, care nu vra să se românizeze cum a făcut *damă* încă de pe la începutul veacului nostru : *să spui doamnei închinăciuni*, se va zice *să spui la madam complimentele mele ; să spui doamnei X*, se va zice *să spui lui madam X ; cățelul este a doamnei X*, se va zice *cățelul este a lui madam X*. Cuvîntul *madam* are românește sfîrșitul ca substantivele bărbătești, prin urmare, el trebuie să se construiască astfel [6]. Tot așa se construiesc și numele proprii femeiești imitate după franțuji. De pildă : *Mari* (Marie), *Sofi* (Sophie), *Anet* (Anette) etc.

Unele vorbe românești se întrebuințează în niște formule hotărîte în care nu pot intra cuvintele nouă nici

[6] *Madamă*, cu sfîrșitul femeiesc, are înțeles de *jupăneasă în casă*.

într-un chip, astfel că în asemenea împrejurări, ca să fim drepți curățitori de limbă, ar trebui să alungăm și formulele de grăire. De pildă, să luăm cuvîntul românesc *noroc*, care nu e de obîrșie romană, și să ne încercăm a pune în locul lui neologismul *soartă, fortună* etc. În încercarea aceasta vom da de formule de unde nu se va putè alunga vorba *noroc* decît numai odată cu formula. De exemplu: *noroc bun, om cu noroc* etc. Ori să luăm vorbele *a nădăjdui, nădejde* și să ne ispitim a le pune în loc de *a spera-speranță*. În limba istorică a poporului român avem *a nădăjdui* și *a trage nădejde*, între care este oarecare deosebire la înțeles; punînd în loc neologisme vom avea numai *a spera* și pentru una și pentru alta, căci nu se poate zice *a trage speranță*. N-am pierde atunci frumoasa zicătoare: *cumintele făgăduiește, nebunul trage nădejde*? Asemenea avem în limba istorică *vreme* și *timp*. Neologiștii vor să-l scoată pe cel întăi, sub cuvînt că e slavon; dar ce se întîmplă? Cuvîntul *vreme* are cîteva formule hotărîte cu care se numesc românește unele părți a zilei. De exemplu: *devreme* și *devremior*; scoțînd afară vorba *vreme*, lipsim limba de cîteva numiri. Tot asemenea vorbei *dragoste*, hotărîtă la surghiun, nu-i putem pune în loc cuvîntul *amor*, căci sînt unele formule în care nu-l primește firea limbei, atît cîtă a mai rămas întreagă. Așa sînt: *a-și face de dragoste, a se da în dragoste, a se drăgosti, drăgănele* etc. Tot așa am sărăci limba dacă vom face pe cuvîntul *amic*, moștenitor cuvîntului *prieten*. N-am pierde vorbele *prietenesc, prietenos, prielnic, a prii, priință* etc.

Să presupunem că ar vra poporul românesc să-și lepede vorbele și formele lui de grai și că prin o poroncă ministerială s-ar putè scoate din toată românimea întrebuințarea miilor de expresii cristalizate. Ce se fac cu vorbele istorice de obîrșie slavonă? Fi-va oare cuminte să ne sărăcim limba neputînd pune nimic în loc? Risipindu-se pe zi ce merge nu numai materialul istoric al limbei ci și construcția, care se poate privi ca chiagul ce hotărăște caracterul ei, și pe de altă parte dînd năvală înnoirile fără hotar și fără trebuință, am sosit la perderea *simțului* cu care deosebeam altădată ceea ce este potrivit spiritului și firei limbei de ceea ce nu este. O mulțime de cuvinte și expresii, care la 1855 erau recunoscute de toți ca o stricare de limbă, astăzi nu

Scanned with OKEN Scanner

ne mai fac aceeaşi impresie. Citească-se „Organul luminării" din Blaj pe care cei de la „România literară" din 1855 îl dădeau drept pildă de stricarea limbei, şi se va vedea că nu se mai simte astăzi ce se simţea atunci. Într-un jurnal literar din Bucureşti aproape o vară întreagă ne-a bătut capul un neolog[7] cu *tablete bibliografice*. De-ar fi fost încă puternic *simţul de firea limbei*, asemenea înnoire de prisos n-ar fi fost primită, căci *tablă* are diminutiv *tăbliţă* şi în *el, elă* nu se află nici un diminutiv românesc. Dar apoi formele *grecesc, grecească, franţuzesc, franţuzască* etc. s-au înlocuit astăzi prin *grec, greacă, francez, franceză* etc., încît cu numele de înavuţire am perdut o bogăţie particulară a limbei noastre şi acum arătăm substantivul şi adjectivul tot cu aceeaşi formă. De exemplu: *lima franceză — o franceză, limba greacă — o greacă* etc.

Împrumutarea fără nevoie de cuvinte nouă, venirea acestora cu felul lor deosebit de construcţie, părăsirea construcţiei originare, chiar şi pentru cuvintele vechi, după pilda celor nouă şi, în sfîrşit, introducerea în terminaţii, care parte sărăcesc limba, parte o prefaç şi o schimbă, toate aceste vor avea în curînd drept urmare plăsmuirea unei limbi nouă deosebite de limba românească cea istorică.

Să prepunem că am ajuns la asemenea rezultat şi să vedem care-i vor fi urmările. Sînt mai bine de opt veacuri de cînd putem avè dovezi sigure despre fiinţarea românilor sămănaţi pîlcuri, pîlcuri în Dacia lui Traian; au fost ei în Dacia şi mai înainte de această vreme, dar dovezile scrise ne lipsesc. Opt veacuri de viaţă deosebită a mai multor pîlcuri româneşti n-au fost în stare să rumpă unitatea neamului nostru din punctele de vedere *a limbei, a credinţelor* şi a *datelor străbune*. Astăzi însă, cînd se numeşte timpul deşteptării naţionale, cîteva mii se răzleţesc de cele 10 000 000 de români din Dacia lui Traian, îşi urzesc o limbă deosebită ce are izvoarele ei în dicţionarelè lati-

---

[7] Acelaşi domn, reîncepîndu-şi *tabletele bibliografice* în „Revista contimporană", ne spune în n-rul de la 1 aprilie că vorbele *găseală, schingiuire* etc. nu vor fi înţelese de bietul popor românesc pe care îl jăleşte. Cu un alt prilej se întrebase ce însemnează pe româneşte *sfadă, mladă, cuşmă* etc. Ar fi de dorit ca d-sa ori să vorbească cu oamenii din popor, ori să cetească cărţi româneşti pentru ca să înveţe asemene vorbe, pe care pînă acum nu le ştie, îmbuibat fiind de neologisme.

Scanned with OKEN Scanner

nești și franțuzești, pe cînd grăimea poporului vorbește limba istorică, aceea care înfățoșează viața întreagă a neamului nostru unde zac predaniile, poezia poporană, zicătorile, poveștile, cronicele, limba biblică și de care s-au adapat *Doinele* și *Lăcrămioarele*, *Lăpușneanu* și *Aprodul Purice*, *Doamna Chiajna* și *Mihnea cel Rău* etc., într-un cuvînt toate scrierile românești cele mai bune din veacul nostru. Ceea ce n-au putut face năvălirile barbarilor, stăpînirea în biserică și stat a limbei slavone, răstimpul fanarioților, rușii cu Regulamentul Organic, au început a face astăzi limba latinească și cea franțuzească, au făcut cei ce s-au ridicat în numele naționalității, căci au croit dezbinarea în două a neamului românesc unit de veacuri. Nu mai sînt astăzi boierii cei vechi care grăiau aceeași limbă cu țăranul și aveau aceleași obiceiuri cu dînsul, i-a răsturnat ideea egalității; dar în locul lor s-a ridicat o ceată vrăjmașă care, disprețuind limba poporului, obiceiurile și predaniile din vechi, au zămislit o altă limbă, au apucat alte năravuri. Fiul săteanului luat la oaste pentru apararea moșiei și adus în atmosfera otrăvitoare a orașelor, nu mai pricepe limba regulamentelor și a poroncilor ce i se dau, cu toate că în acele regulamente și poronci nu se cuprinde nici o idee abstractă ci, dimpotrivă, se vorbește de lucruri care toate au nume și în limba românească. Și dacă ar fi fost la noi împrejurări de acele care să fi brăzdat limba în mai multe dialecte și apoi unul din acele dialecte să se fi cultivat și să fi alcătuit o limbă literară și științifică, atunci vrînd, nevrînd trebuia să-l primim; dar părinții noștri ne-au lăsat o *limbă unică* pentru toată Dacia. Noi însă, în loc să întrebuințăm elementele vii a limbei obștești, sporită cu atîte vorbe nouă cîte idei nouă științifice, artistice, politice etc. am mai primit, ne-am pus să ne alegem limba împărțind-o în latinească și nelatinească, am alungat ceea ce ni s-a părut străin, am schimbat și schimonosit ce ne-au mai rămas, iar golul l-am umplut cu împrumuturi, și cu această rînduială sîntem pe calea de a alcătui o limbă fără istorie, fără predanii și fără poezie. Și astfel să rumpem cele din urmă fire ce ne leagă cu poporul de jos și cu trecutul și să rămînă cultura noastră, oricît de mare am avè-o, fără înrîurire asupra maselor.

Scanned with OKEN Scanner

Pe lîngă aceasta, mai vine şi altă urmare a dezbinărei limbei, anume, că limba nouă ce se dă de limbă cultă românească nu poate avea literatură originală, ci este osîndită a trăi din împrumutare, cum a început. Materialul din care se alcătuise ea îşi are viaţa în alte literaturi, în alte limbi şi, fără de voie, tîrăşte pe sărmanul plăsmuitor literar la izvoarele sale. Căci ce hotărăşte, de pildă, dacă un cuvînt este poetic sau nu? Suma mai mare sau mai mică de întrebuinţări poetice ce se fac cu dînsul ori în literatura cultă la popoarele culte, ori în cea poporană la popoarele neculte. Prin urmare, poetul neologismelor va căuta dacă vorbele de care se slujeşte sînt poetice la fîntîna de unde le-a luat, adică în literaturele limbelor străine, şi de acolo se va întoarce, de nu încarcat cu împrumuturi, cel puţin insuflat de un spirit străin, astfel că lucrarea sa va putè fi originală cît va fi vorba de persoana poetului; dar cînd naţia românească va avè numai astfel de poeţi, nu se va putè făli cu poezie naţională. Cei mai nenorociţi însă dintre toţi poeţii şi literaţii sînt acei care întrebuinţează neologismele fără ca acestea să-i poată duce la vreo fîntînă literară; ei nu au nici o prinsoare nicăire, vorbele nouă nu le deschide nici o uşă; sînt nemernici pe faţa pămîntului şi lucrările lor sînt numai o înşirare de cuvinte seci pentru a cărora sunete goale prind un fel de dragoste, ce cu dreptul se poate numi *beţie de cuvinte*. Aceştia încă nu se pot numi poeţi naţionali şi lucrările lor literatură românească căci, ce are a face neamul românesc cu nişte înşirări de cuvinte ce nu sînt ale lui? Dimpotrivă, ei sînt adevăraţii cosmopoliţi, căci nu au legătură cu nici un popor, în timp ce limba românească cea istorică pune la îndămînă scriitorului un material hrănit de atîtea idei ce trăiesc în literatura poporană subt deosebite numiri: *zicători*, *cîntece*, *cimilituri*, *predanii*, *basne* etc. Ea închide într-însa o lume întreagă de idei deopotrivă cunoscute neamului nostru, pe care se poate clădi o literatură curat naţională, şi numai astfel pot să vie şi românii cu partea lor originală în cultura literară a omenirii. Altminterea, ce să se mai tălmăcească franţuzeşte ori nemţeşte împrumuturile adeseori nemistuite şi neîmpămîntenite de pe la literaturele străine? Să ne mai facem şi de rîs pe lîngă sărăcia noastră sufletească? În scurt, cu limba neologismelor nu putem

Scanned with OKEN Scanner

avè literatură originală, pe cînd, dacă ne vom întoarce şi vom primi în literatură elementele poporane aşa cum ni le-au lasat străbunii, alungînd peste hotar neologismele acele care nu ne aduc idei nouă, atunci vom putè urma mai departe lucrările literare începute cu atîta izbîndă de cîţiva barbaţi, cum sînt: Alecsandri, Bolintineanu (în *Balade*), Văcărescu, C. Negruzzi, Odobescu etc., care se pot socoti ca înfăţişătorii mişcării naţionale celei adevărate. Pînă acum orice încercare de a întrebuinţa elementele poporane s-au numit de neologişti *arhaism*[8], socotindu-se astfel limba pe care o vorbesc aproape 10.000.000 de oameni ca ieşită din întrebuinţare, ca şi cum ar fi murit de mult, în vreme ce limba neisprăvită, plăzmuită de cîteva mii şi vorbită numai de dînşii, cînd nu vorbesc franţuzeşte între ei, este luată drept limbă a timpului. Oricum ar numi neologiştii încercarea de a ne întoarce la limba noastră pe care poporul n-a părăsit-o, semnele prevestitoare a unei lupte înverşunate între limba uscată a neologismelor şi limba vie a poporului românesc a început a se ivi. E întrebarea cine va trăi, poezia poporană cea neîntrecută, cu Alecsandri şi Bolintineanu (din *Balade*), cu Const. Negruzzi (din *Lăpuşneanu* şi *Todirică*), cu Odobescu (din *Doamna Chiajna*) etc., sau poeziile lui Eliade, cu *Dicţionarul* academic şi cu proza de la „Revista contimporană“? De vor peri elementele limbei poporane, se înţelege din literatură, atunci poezia poporului cu Alecsandri, Negruzzi, Odobescu etc. vor rămînè numai nişte hrisoave istorice de pe care vor bate filologii colbul, ca să vadă cum era limba românească în vremile ei cele bune; iar lumea se va desfăta cu poeziile lui Eliade, cu *Dicţionarul* academic, cu „Revista contimporană“ şi altele de felul acestora ce va mai dărui dumnezeu limbei celei nouă. Dar pentru cei ce au credinţă în propăşirea temeinică a neamului românesc nu poate fi îndoială că limba românească va birui, şi *Dicţionarul* academic cu literatura lui vor fi o fîntînă nesecată de anecdote hazlii, comdeii etc. (*Masa* d-lui Odobescu). Pînă atunci însă neologismele pe calea pe care s-au vîrît în limbă, trebuie să şi iasă şi să fie înlocuite prin elementele poporane.

---

[8] Vezi socotinţa asupra limbei d-lui Vărgolici în „Transacţiuni literare“ şi în „Revista contimporană“.

Pentru a nu da loc la tălmăciri răutăcioase a cuvintelor *elemente poporane*, vom arăta în scurt ce înţelegem prin ele. Prin elemente poporane ale limbei înţelegem toate cuvintele, fie ele de orice obîrşie, pe care le întrebuinţează poporul de jos, ca partea cea mai statornică a neamului, unde înrîuririle au pătruns mai greu şi acele, care au pătruns, s-au prefăcut în fiinţa limbei. Toţi care cunosc graiul poporan ştiu că aici n-au pătruns nici *paraterisi*, *pierierghie*, *metahirisi* etc. din răstimpul fanarioţilor, nici *doclada* şi altele din răstimpul Regulamentului Organic, pe care le înşiră dl. Alecsandri în comedia sa *Boieri şi ciocoi*. Prin urmare, cînd se zice limba poporană nu se înţeleg şi cuvintele acele care s-au politicit în vorbă numai de clasa boierească, ori în vremea fanarioţilor, ori în vremea Regulamentului, căci aceste au suflat mai mult pe deasupra poporului şi au atins numai clasa boierească, care nici ea nu le-a întrebuinţat în scris. În scurt, limba poporană pe care au întrebuinţat-o Alecsandri, C. Negruzzi, Văcărescu şi toţi înfăţoşătorii deşteptării naţionale se află în cîntece, zicători, cimilituri etc. Să culegem cu cea mai mare sfinţenie din toate părţile Daciei, *nu însă de la învăţaţi*, ci de la poporul de jos, singurul vrednic de ascultat cînd e vorba de limbă istorică a locului ; apoi să curăţim de provinţialisme (*her*, *herbinte*, *ghine*, *gin* etc.) şi să întrebuinţăm tot materialul ei obştesc pentru alcătuirea limbei culte. Mai cu samă din acest punct de vedere este însemnată colecţia răposatului vornic Iordachi Golescu, unde limba românească este scutită de orice înrîuriri ale timpului.

1874

Scanned with OKEN Scanner

OBICEIURI ŞI CREDINŢE LA ROMÂNI

Ca toate formele de viaţă ale unui popor, obiceiurile, datinele şi credinţele nu rămîn în totul statornice, ci unele se uită, şi altele se adaugă. Cîtă deosebire nu este între nunta la români, aşa cum o descrie Cantemir, şi cum se urmează astăzi de popor! În aceste schimbări şi prifaceri au rămas, fără îndoială, ceva nestrămutat care va ţinè şi pentru viitor în poporul de jos, pe cînd în clasa de sus s-a şters pînă şi spiritul vieţei naţionale. Înnoirile ce se fac în obiceiuri pornesc din oraşe şi apoi se resfrăng cu încetul asupra satelor. Mai demult, cînd poporul românesc înfăţişa o unitate, era acelaşi fond de obiceiuri atît în clasele de sus, cît şi în cele de jos; şi ceea ce alcătuia deosebirea se putea socoti mai mult ca o variantă a uneia şi aceleiaşi idei. Cantemir, voind să scrie despre obiceiuri, intitulează capitolul *Pentru năravurile moldovenilor*; astăzi cei ce scriu despre nuntă sau alte obiceiuri, trebuie să zică despre *nunta ţărănească*, *îngropările ţăranilor* etc., fiindcă s-a săpat o deosebire mare între clasele de sus şi cele de jos. Răzleţirea clasei boiereşti şi înădirea ei la alte năravuri, la altfel de viaţă, au lasat perderi însemnate în propăşirea elementelor de viaţă, naţională. E cu neputinţă de crezut că muzica, poezia şi arta ţesăturilor frumoase să nu fi avut o dezvălire mai mare, cînd căuta de dînsele şi clasa boierească, în toate vremile mai cultivată decît celelalte clase ale societăţii româneşti. Ce vor fi fost scorţurile şi cusuturile de mînă cînd iscusitele şi gospodinele cucoane se vîrau ele însele la stative, ţeseau, nevedeau şi alegeau acele măiestrite scorţuri cu fineţa gustului ce pare a fi născută neamului nostru? Unde mai sînt cîntecele zise la mesele domni-

lor şi acele zicători de ţară cu care se desfătau nu numai boierii şi domnul, ci şi solii ţărilor străine ? Păstratu-le-a pe toate poporul de jos, încăput-au toate în cercul îngust al vieţei lui ? Desigur că nu. El au păstrat mai mult ceea ce era a lui ; o clasă întreagă a rămas mai fără înfăţişare în literatură şi artă. Lăutarii s-au făcut de modă nouă şi nemaiavînd cui să cînte bătrînele cîntece, nu le-au mai spus copiilor şi ucenicilor lor, ci le-au îngropat cu dînşii în mormînt. Singuri scripcarii de ţară au păstrat cîntecele lirice în gustul ţăranului şi din cînd în cînd cîte o fiinţă rătăcită ca din altă lume mai spune jalnic cîte o baladă, rămăşiţă bătută de vînturi din vremile războinice şi epice pe care au cules-o cu sfinţenie dl. V. Alecsandri. S-a dus acea dragoste de firea ţării înfăţişată prin cîntece şi veselia obiceiurilor obşteşti ; ţăranii nu mai au conştiinţa ei, şi boierii au dobîndit o altă fire.

Singură limba mai rămăsese ca semnul unităţii vechi pe firul căreia ne-am fi putut întoarce macar în literatură la izvorul părintesc cel pururea întăritor de viaţă. Se clatină şi ea însă, sărmana, vrea să iasă din ţiţînile ei, cernută şi prin sită şi prin ciur de latinişti, franţuzişti, italienişti şi spaniolişti, dar mai cu samă, de o vreme încoace, de o clasă de profesoraşi, zişi de gramatică, care vor să strice cu logica lor îngustă, logica unui popor întreg de mii de ani. „Să nu zici că *ai pus căciula-n cap*“, strigă profesorul de gramatică în greoaia lui autoritate, „căci este un idiotism nelogic de vreme ce nu despici capul ca să vîri înlăuntru căciula, ci să zici că *ai pus căciula pe cap*“, şi alte asemene mărunţişuri ce dovedesc îngustimea cunoştinţelor lor. Ceea ce sînt gramaticii pentru limbă, aceia sînt criticii pentru obiceiuri, datine şi credinţe : ei le sucesc, le întorc, le rătează, le mai anină cîte o coadă, numai să iasă *romane*. Ceea ce s-a scris asupra obiceiurilor în zilele noastre au fost numai critice, în care nu s-au arătat nici macar schimbarea ce s-a făcut într-însele din vremea lui Cantemir încoace, şi nici n-a fost aceasta în scopul scriitorilor. Noi încă nu ne vom apuca de asemenea lucrare deocamdată, ci vom face numai tabloul obiceiurilor de astăzi ale ţăranilor, ca unii ce singuri au obiceiuri statornice, pe cît se poate, iară pe cele

Scanned with OKEN Scanner

apuse le vom aminti numai atunci cînd au mai rămas dintr-însele cîte ceva, fie macar o singură vorbă în limba curgătoare.

I

CUMĂTRIILE

La zorile vieţei, ca şi la apusul ei, sînt la românii ţărani o samă de obiceiuri şi credinţe vrednice de luat aminte. În ceasul naşterii, nişte fiinţi nevăzute, numite ursitoarele, sînt de faţă şi menesc copilului soarta vieţei lui. De aceea, în cursul vieţei, cînd soseşte cineva la o mare primejdie de boală, îi fac bătrînele satului *pe ursită* cu o frigare nouă ; tot asemenea, mai fac şi fetelor de măritat, ca să le sosească ceasul mai curînd. Cînd intră tatăl în casă, baba moaşă pe a cărei zbîrcită faţă, deprinsă cu posomorît, se vede o rază de senin, îi sare înainte sprintenă ca o copilă şi-i spune voioasa veste că are un băieţel sau o fetiţă. Dacă noul. născut e băiet, atunci baba se răpede şi-i smulge căciula din cap, vestindu-i prin aceasta, înainte de a-i spune vreo vorbă, că are un fecior, căruia-i trebuie astfel de lucruri. Tot asemene face şi cu alţi barbaţi ce se ivesc în casă. După ce s-au vestit prin sat de naştere, încep a veni una cîte una megieşele şi prietenele lehuzei aducîndu-i după puterea lor nişte daruri numite *rodine* şi care se alcătuiesc din scutice, ouă, găine sau faguri de miere, numai să nu vie nime cu mîna goală. *A se duce în rodine* este în limbă anume vorbă, prin care se arată asemene faptă. Adunîndu-se mai multe în casă, după ce au urat fiecare la vremea sosirii sale sănătate lehuzei şi veac lung cu noroc copilului, apoi se pun la *cinste* şi, tot îndesînd paharele de rachiu îndulcit cu miere, îşi deschid în vorbă inima toată. Iau mai întăi prilej de vorbă de la nişte stative ce zac în casă, sau de la nişte gheme ce stau pe coardă, ori de la o furcă ce stă zăhăită pe horn de cînd gazda este bolnavă, şi apoi grăieşte fiecare de pînzele şi gospodăria sa, în vreme ce paharele se tot umplu şi se deşartă, şi sănătăţile merg după

obicei. Cîrma toată a acestei mici ceremonii o are viitoarea nanașă, cumătra lehuzei, care de obicei este nuna cea mare. Cîte prietenii nu se leagă și se întăresc cu asemene prilejuri ! Dar vremea întîrzie și barbații au să vină de la moară, de la pădure, din tîrg sau de la cîmp ; una mai grijilie le vestește aceasta, și atunci se deschide vorba despre apriga purtare și chiar năsălnicia barbaților. Fiecare zice cîte ceva despre al său : pe cînd unele își spun necazurile și viața chinuită, altele se plîng că de cînd s-au măritat, barbatul nici macar le-a pomenit că-i sînt negri ochii, iară altele mai ascunse la inimă, cu toată puterea rachiului, răspund oftînd : „barbații ca barbații și mai bine și mai rău, așa-i la gospodărie !“. Negurile serei încep a se varsa, și femeile se ridică și, luîndu-și ziua bună de la lehuză, dau somn copilului și ies mai întrebînd o dată : *pe cînd botezul* ?

La ceremonia religioasă a botezului nu este obiceiu de a se pofti, ci vin de sine numai care se întîmplă ; îndeobște se adună mulți copii care capătă cîte un bănuț de la nănaș. Cîteva zile după botez, un prieten al casei umblă cu o garafă cu rachiu, intră în fiecare casă, zice cîteva vorbe de cinste pentru gazdă, apoi umplînd paharul îl închină fiecăruia dintre gospodari și-i poftește pe sară la cumătrie. De obicinuit vorbele ce se zic la asemene împrejurări sînt de felul următor : „jupînul nănaș și jupîneasa nănașă, împreună cu ai lor cumătri, se închină la cinstita fața d-voastră ca la un mîndru codru verde și vă poftește să ostenți desară pînă la gazda dumilorsale, că li s-a născut prunc tînăr și frumos și de mare veselie s-a umplut casa lor. Tare se vor supăra cinstiții nănași și întreaga cinstită adunare, dacă veți da greș la aceasta“. Gazda răspunde prin cîteva vorbe arătînd că nu va lipsi de la adunare și înapoind paharul ca să-l îndulcească, trimisul îl ie iarăș și zicînd „mulțămim“ îl dă de dușcă, iar poftitorul adaugă „să vă fie de bine!“. Odată cu amurgul serei încep a se aduna unul cîte unul cei poftiți la cumătrie, barbații cu femeile lor, căci numai gospodarii se poftesc la asemene petreceri. Sosind la casa de cumătrie, barbații se strîng gramadă de o parte și femeile de altă parte, fiecare ceată vorbind de ale sale. În vremile de demult barbații vorbeau de cumpenele războaielor, de vitejiile domnilor și ale boierilor ; fiecare își spunea povestea întîmplărilor sale în bătăliile cu turcii, cu

Scanned with OKEN Scanner

tatarii, cu ungurii sau cu litfa. Astăzi grăiesc despre nevoile lor, despre judovul crîşmar, despre ciocoi, iar cei din părţile muntoase mai mult despre întîmplările cu dihania de urs:

— Umblam, zice unul, după o găină sălbatică, ce de multă vreme o auzisem cotcodăcind prin smidă[1] cînd la capătul plaiului, colo, ştii, drept bradul cel pîrlit...

— He! he! — răspunde altul, ce stă cu ochii ţintă la povestitor, — numai iaca o dihanie cîtumiţi-i namila stătea în carare parcă-mi aţinea calea; aprind într-însa, că, doamne, îndămînă-mi mai venea, ş-o chitesc drept în frunte, încît nici n-au mai mişcat. Era un urs bîrz ţintat în frunte, pare-mi-se că tocmai acela care mai astă primăvară mi-a luat un cîrlan de m-a durut în suflet, -ştii, cîrlanul cel terţin.

— Dar dumitale ţi-a mers bine, răspunde un altul, că în loc de o zamă de găină, te-ai ales cu o piele de urs, dar mie mi s-a sfetit mai rău: era despre sară şi mă dusesem să-mi aduc boii; scobor pe zgheab[2] cînd la capătul tarniţei[3] iaca dihania de urs după ce-mi supsese boul îl movilise, şi acum şedea nepăsător deasupra pe partamuri[4]; aşa m-am aprins de mînie văzîndu-mi boul pierdut, încît mi-am zis în mine: de acum totuna mi-e, ori eu, ori el; pun mîna pe o teşitură şi strigînd înfricoşat, ca să-i ieu apa de la moară, am şi răpezit într-însul. N-a stat dihania de pricină, ci a rupt-o de fugă.

— Eşti şi om fioros, adaugă rîzînd un altul.

— Ba nu bre, răspunde iarăşi altul, da era urs de cei furnicoşi, care fuge de-şi scoate ochii cînd vede om.

La aceste vorbe dau cu toţii un hohot de rîs, şi altora li se taie pofta să mai povestească vitejii cu urşii. În vremea aceasta între femei, ca de la găgăitul gîştilor, nu se mai înţelege nimic, vorbesc toate deodată, chicotesc şi rîd cu hohot.

---

[1] *Smida* este o pădure de brazi arşi, în care au crescut tufe nouă.

[2] *Zgheabul* este o carare prin valea dintre doi munţi.

[3] *Tarniţa* este un drum bătut de oi sau de vite prin un loc greu de umblat.

[4] *Partamuri* se numesc bucăţile dintr-o vită ruptă de urs, pe care acesta le face grămadă şi apoi se suie deasupra lor, fapt ce se numeşte *a movili*.

Așa merge rânduiala pînă cînd gazda sau nănașa poftește la masă, în capul căreia se așează nănașul și nănașa în lipsa popei, și apoi tot părechi, barbat și femeie, după cum sînt de fruntași, pînă se încheie masa. Mănîncă, beau și se veselesc mai multe ceasuri, glumind și rîzînd asupra judanului din sat sau despre vreun prostatic ce s-a pribegit la masă. Pe la sfîrșitul mesei se dreg paharele cele dulci, întăi drege nănașul și pune ceva mai mult în pahar, mai făgăduind copilului acolo în fața tuturor o vițică, apoi încep ceilalți a pune bani în pahare după puterile lor. Singur popa este scutit de această dare, căci el se socotește menit numai spre luare: el ia și de pe viu și de pe mort, zice o vorbă veche. Cu acești bani își scoate gazda cheltuielile mesei, și uneori mai prisosește ceva. După ce se sfîrșesc paharele dulci, oaspeții încep a se ridica de la masă. Mai întăi se scoală popa care la o vreme ca aceasta ori blagoslovește cu amîndouă mînile ca vlădicii, ori își uită giubeaua între cataveicele femeilor, încît cineva trebuie să-l cheme înapoi, la care întîmplare barbații se uită unii la alții, iar femeile își dau ghionturi. În toată vremea cît ține masa, doi balauri negri ca dosul ceaunului cîntă unul din scripcă și altul din cobză felurite cîntece de țară, cum și altele vechi împămîntenite, precum sîrbeasca, corăbeasca și ruseasca. Din cînd în cînd cîte un oaspe chefăluit întinde un pahar de vin scripcarului sau cobzarului zicîndu-i: „bea, balaure, că ți-l torn în cap". Țiganul se scoală, închină și el, dar cine bagă în samă închinăciunea țigănească?

După ridicarea mesei stă tot temeiul cîntecelor și a jocurilor. Flăcăii amețiți saltă legănat, cîntă din gură, glumesc, prujesc și chiuie, bătînd cu picioarele de răsună pămîntul. Acuma își deschid dragostile tot mersul lor; prin inimile femeilor trec cînd săgețile iubirii, cînd ale temutului. Unele cîntă în pilda altora:

Nu știu țese, nu știu coase,
Dar nu-mi pasă, că-s frumoasă,

cîntec mestecat cu laudă și batjocură, pe care nici o femeie de țară nu-l primește cu mulțămire, cel puțin în ochii lumei.

Este în sufeltul românului un fond însemnat de întristare, care se revarsă prin versul duios și trist al cîntecu-

lui sau și prin vorbele ce zice la cîntare. Acest suflet a presurat note triste chiar și în cîntecele menite pentru veselie. Iar doina este culmea tuturor; ea închide într-însa inima întreagă, are ceva a sufletului singuratic și jalnic pe care nu-l poate zugrăvi nici un cuvînt din limbă grăită, afară poate de *dorul* care se apropie întrucîtva prin mulțimea întrebuințărilor lui. Pînă la acest cîntec toți sînt veseli, sorbind unul din bucuria altuia, dar deîndată ce se aud sunetele străbătătoare ale doinei, se lasă de mînă și de după gît și fiecare se ascunde în adîncurile jalnice ale sufletului său. Țiganii lăutari au găcit aceste însușiri ale românului, de aceea, pentru a scapa de batjocurile și șăgile dupăcite ce pornesc din veselia zburdalnică, ei încep un cîntec de *inimă albastră* care pune pe gînduri pînă și pe cei mai zurbagii, iar unii, cei mai cu foc, încep să strige lăutarilor că au nimerit-o, „căci parcă le ia cu căușul de la inimă".

Sfîrșindu-se astfel de cîntece și îndesind cucoșul cîntările sale, oasepții încep a se împrăștia, în vreme ce unii mai slabi dorm duși unde i-au apucat vremea.

II

JOCURILE COPIILOR

Cele mai frumoase zile ale vieței, pe care omul și le amintește cu un fel de dragoste mestecată cu mîhnire, sînt ale copilăriei. Neputința de a se mai întoarce la gusturile și plăcerile acelei vîrste, ne aduce în suflet icoana vieței trecătoare, ne pun pe gînduri triste și totdeauna vorba despre plăcerile copilăriei se sfîrșește prin un suspin.

Viața și înțelegerea este atît de îmbelșugată în sufletul unui copil, încît o împrumută și lucrurilor care-l încunjoară. Adunîndu-și copila niște bețișoare învălite cu cîrpă, numite păpuși, ea vorbește cu dînsele: una e tata, alta e mama, sora etc., ea întreabă și răspunde pentru dînsele fără să aibă conștiința acestei amăgiri! În frăgezimea vîrstei, copiii se joacă de-a toate animalele: caprele și oile, cățelul și mîța grăiesc prin gura lor, și cînd sînt mai mulți copii adunați în casă la vreme de iarnă, ei se joacă de-a *ineluș învîrticuș*, de-a *baba oarba* și *în dupi*. Toate aceste

jocuri au regula lor nestrămutată și uneori formulele lor știute.

La *ineluș învîrticuș* se pun cu toții roată pe pat și unul stă cu fața ascunsă pe brațele altuia, în vreme ce pe spatele lui pun cu toții cîte un deget, și atunci povățuitorul jocului, învîrtindu-și degetul pe deasupra celorlalte și apăsînd pe unul, zice:

Ineluș învîrticuș
Găci pe-a cui deget am pus ?

și de nu găcește, cel plecat primește un pumn și tot astfel pînă cînd găcind, un altul îi ia locul. Mare plăcere și mult haz fac copiii la ineluș învîrticuș, iar buna credință este păzită pînă la sfîrșit.

Săturîndu-se de acest joc ei încep *baba-oarba* sau *amija* care se urmează în chipul următor: alegîndu-se cine are să amijească i se leagă ochii, îl duc la cuiul ușei și zicîndu-i vorbele următoare:

— *Baba oarba unde-ai mas,*
— *Baba oarba ce ți-ai ars ?*
O mînică de cojoc !
Dă-te-ncoace-n joc,

unul îl trage de mînică și o rupe de fugă ca să se ascundă, căci ceilalți, îndosiți prin colțurile casei, nici nu suflă de frică să fie aflați. De multe ori se-ntîmplă ca baba oarba să treacă chiar pe lîngă unul dintre cei ascunși și atunci vai de dînsul, cîtă bataie de inimă pînă îl trece primejdia ! Unii mai îndrăzneți sar în urma babei oarbe apucînd-o de tulpanul cu care e legată, și apoi fug răpede fără să fie prinși, de care întîmplare nu se pot stăpîni de rîs cei ascunși prin colțurile casei și astfel sînt descoperiți. De obicei, ei nu sînt lasați singuri în casă, căci cine știe de ce năsbutii nu s-ar apuca: gospodina casei sau o bătrînă stă dinaintea hornului sau la fereastră torcînd ori cosînd ceva și-i potolește din vreme în vreme ca să nu răstoarne oalele ori cofele. Uneori baba oarba, îmbrîncită de îndrăzneții copii ce-i sar în urmă, dă peste bătrîna sau gospodina casei de o face să se împungă cu acul sau să scape fusul din mînă. „Ho, colindroiule, strigă atunci aceasta necăjită, ce dai peste

Scanned with OKEN Scanner

mine ?“, în vreme ce băieţelul sau copiliţa de casă de-abia îşi ţine sufletul de grijă, ascunsă după spatele mamei sau a bunicăi.

Alt joc de iarnă mai sînt şi *dupii* ; acestea sînt nişte beţişoare de draniţă, cîte nouă la număr de fiecare jucător. După ce beţele sînt pregătite, se pun toţi copiii roată şi încep pe rînd a-i arunca în sus cu faţa mînei ; căzînd, ei le prind pe dos şi apoi iarăşi îi întoarce în palmă. De s-au prins fără soţ, bătul se strînge deoparte şi copilul dă înainte pînă greşeşte sau prinde cu soţ ; atunci nu mai dă rîndul la altul. Fiecare trebuie să-şi prindă cei nouă dupi ai săi, şi cine rămîne la urmă cu *dupii* neprinşi primeşte atîţia pumni cîţi *dupi* nu-i ajung pînă la nouă.

Jocurile de vară sînt următoarele : *de-a mija, de-a puia-gaia, de-a mingea* şi *de-a halea-malea.*

Amijitul se face în chipul următor : mai întăi se alege cineva să amijească. Pentru aceasta se strîng cu toţii şi unul trage sorţii cu următoarea formulă :

Unu-i malea,
Două-i calea,
Trei e rugu,
Ciunturugu,
Hai, du-te.

La cine cad aceste din urmă vorbe, porneşte la amijit, adică îşi pune amîndouă mînele la ochi şi se razemă cu fruntea de un stîlp al şurei sau de un părete al casei, în vreme ce ceilalţi s-au împrăştiat ca puii cei de potîrniche. Numai unul a rămas ca să-l jure că nu va trage cu coada ochiului, zicîndu-i : „să fii a dracului de te vei uita, să-ţi sară ochii din cap“ şi altele ; apoi se depărtează şi el strigînd : „nu te uita, măi, că nu mă ţin“. După ce nu se mai aude nimic, ia mînele de la ochi şi începe a căuta ; însă el nu se depărtează tare de stîlpul sau părete unde au amijit, fiindcă toţi cei ascunşi pîndesc de la locul lor, prilej ca să vie să scuipe acolo, făcîndu-se prin aceasta scapat de amijire. Pe cine l-a atins cu mîna înainte de a fi ajuns la semn, se chiamă că *l-a tăiat* şi acela îi ia locul la amijit.

După cîteva ceasuri petrecute cu această petrecere, îi vine unuia în minte să schimbe jocul şi să înceapă *de-a*

Scanned with OKEN Scanner

puia-gaia, că-i mai frumos. Pentru acest sfîrşit se aleg doi mai voinici, dintre care unul se face cloşcă şi celălalt gaia sau uliul, după alegere. Fiecare îşi ia un număr de pui, care se ţin cu mîna de partea dindărăt a cingătoarei, unul după altul, încît alcătuiesc un şirag. Apoi se pune gaia jos, şi cu un beţişor sapă o groapă. Apropiindu-se de dînsa, cloşca cu puii şirag o întreabă :

— Ce faci acolo ?
— O groapă, răspunde ea.
— Dar în groapă ce-ai să faci ?
— Am să fac foc.
— Da cu focul ce-ai să faci ?
— Să pun ceaunul.
— Da cu ceaunul ce-ai să faci ?
— Să opăresc un pui de-ai tăi.
— Ba de-a tăi, răspunde cloşca, şi toţi puii după dînsa.

Zicînd aceste, gaia se scoală de jos şi dă cloştei băţul cu care a sapat groapa, pe care, după ce l-a stupit ea şi toţi puii de-a rîndul, îl azvîrle cît poate de departe. În vreme ce gaia aleargă după băţ, cloşca se învîrteşte de trei ori împrejurul groapei cîntînd „de trei ori cu puii mei“, iar puii croncănesc şi cîrîie spre batjocura cioarei. Apoi începe lupta, cioara vrînd să ia puii cloştei, şi cloşca pe ai cioarei. Vai de puii cei din urma şiragului ! Le tremura inima să nu fie prinşi, şi tocmai ei sînt cei mai slăbuţi, căci la înşirare cei mai tari caută să-şi ia loc după cloşcă, iar ceilalţi rămîn în coadă. Lupta ţine pînă cînd şi cloşca şi cioara rămîn fără pui, apoi se apucă amîndouă la trîntă şi cine biruieşte se face cloşcă la al doilea rînd.

De sînt copii ceva mai zburătăciţi se joacă *de-a mingea*. Sînt vreo trei jocuri cu mingea : *ţîcul*, *hoina* şi *poarca*.

Ţîcul se joacă numai în patru ; şi mai înainte de a se apuca de joc se alege prin sorţi cine are să fie la *bataie* şi cine la *pascare*. Cei de la bataie stau cu piciorul stîng într-o bortă numită *bobă* păzind cu mare luare aminte ca nu cumva cel ce-i hăleşte mingea s-o pună acolo, căci atunci este scoasă părechea de la bataie ; tot aşa se întîmplă dacă cel ce stă dincolo la pascare prinde mingea-n cuc.

Hoina se joacă între mai mulţi băieţi. Mai întâi se aleg doi care joacă mai bine şi se numesc *baci*, apoi ceilalţi se prind în ceata unuia sau altuia dintre baci, după placul lor. Se pun două semne depărtate unul de altul ca de trei prăjini. Una din cete se orînduieşte prin sorţi la bataie şi alta la pascare şi se aşează după voinţă la cîte unul din capetele depărtării. Fiecare cetaş bate mingea hălită de baciul cetei protivnice numai o dată, şi după ce a bătut, stă gata la fugă pînă la semnul păscutului şi se răpede îndată ce a văzut mingea bătută mai departe. Scaparea cetei de a nu cădè la pascare stă în ducerea pînă la semnul de împotrivă şi întoarcerea la locul lor, fără ca vreunul dintre dînşii să fie lovit cu mingea de vreun protivnic. Uneori ceata întreagă aşteaptă cele trei bătăi ale baciului; la cea întâi se duc, la a doua se întorc, şi la a treia, care-i cea mai puternică, fuge baciul şi se şi întoarce. Nu numai în bataia depărtată stă tot temeiul acestui joc, ci şi în agerimea fugei şi în iscusinţa cu care se păzeşte de lovitura mingei. De multe ori, baciul, sau vreun alt cetaş de frunte, trece prin trei, patru azvîrlituri ce se fac asupră-i de protivnicii împrăştiaţi în drumul lui, şi aceasta, cînd plecîndu-se la pămînt, cînd sărind în sus, sau răsucindu-şi trupul aşa ca lovitura să nu-l atingă. Cu mare bucurie îl întîmpină ceata lui în urma acestor izbînzi, în vreme ce protivnicii ameninţă că de altă dată nu-l vor mai scapa. Aşa merge înainte jocul pînă cînd cei de la păscut sau prind mingea de cuc, sau lovesc pe unul din cei mai slăbuţi la fugă şi la pază. „Aşa mi-ai fost de păcătos, lasă că de altă dată nu te mai ieu în ceata mea!“, zice baciul cetei ce fusese la bataie, în vreme ce protivnicii aleargă să le ia locul rîzînd şi chiuind de clocotesc văile.

Poarca se joacă în chipul următor: se sapă atîtea gropiţi rotunde cîţi jucători sînt, apoi fiecare stă cu băţul la groapa lui, în vreme ce unul ce a căzut prin sorţi să fie porcar, mînă poarca pe pămînt cu băţul, căutînd prilej să o deie în vreo groapă, iar ceilalţi se apără împingînd-o uneori foarte departe, încît vai de bietul porcar cît mai aleargă. Oricine au atins băţul de minge, e dator să bată ţîcul cu fiecare jucător afară de porcar, care atunci uşor găseşte prilej să mîne mingea cu băţul în vreo groapă şi să scape de păscut. Greutatea acestui joc stă pentru cei de la bataie

Scanned with OKEN Scanner

în puterea azvîrlirii mingei cu vîrful bățului și în răpejunea țicului ; iar pentru porcar în măsura loviturei și în direcția ce o dă mingei, pentru ca să nimerească într-o groapă goală de băț.

Halea-Malea este un joc de însemnat nu atîta prin iscusința, cît mai cu samă prin formula lui, în care se aude numele celei mai strălucite și mai vechi familii domnești din Țara Românească. Copiii trec în șirag pe sub două mîni a doi dintre dînșii, ce le țin în chip de poartă. La intrare se schimbă următoarele vorbe între căpitănia șiragului și între păzitori :

— Halea-Malea
— Încotro ți-e calea ?
— Deschideți porțile !
— A cui porți ?
— A lui Basaraba !
— Ce dai vamă ?
— Un cățel
Ș-un purcel
Și pe ... cutare
De-un picior !

Îndeobște, căpitănia jocului făgăduiește pe acela dintre ai săi despre a căruia voinicie e sigur. Dacă portarii izbutesc să prindă pe cei făgăduiți în două rînduri, scapă de sarcina lor și aceștia le iau locul. Cine este acel Basaraba așa vestit prin tăria porților cetății sale, încît a rămas în jocurile copiilor, căci în jocurile lor se revarsă adeseori răsunetul vieței celei mari ? Este știut, de pildă, că pe vremea ghilotinei din Paris, copiii își ghilotinau și ei păpușele lor. Amintește acest nume o singură persoană din strălucita și vechea familie domnească a căreia sînge s-a mai păstrat și astăzi în brîncovenești și cantacuzinești munteni, sau poate este el răsunetul izbînzilor neamului întreg basarabesc ce se ațînea la porțile țării spre a opri năvălirile ? Aceste sînt întrebări ce ies din cercul jocurilor copilărești, de aceea le și părăsim și ne întoarcem la ținta noastră.

Alte jocuri de vară mai sînt pentru băieți *de-a boul* și *de-a brăzdița*.

Scanned with OKEN Scanner

Boul este un băţ potrivit de gros şi de lung pe care trebuie să-l arunce astfel ca să meargă în capete de un număr de ori, sorocit de mai nainte. Cine greşeşte este înlocuit prin un altul. Tot temeiul acestui joc stă în puterea şi iscusinţa aruncăturei.

Brăzdiţa este un joc liniştit a căruia scop, ca şi la *dupi*, este deprinderea mînei cu fel de fel de întorsături. Copiii îşi taie fiecare cîte un mic strat numit brăzdiţă, apoi încep pe rînd a înfinge un cuţit în pămînt cu faţa, cu dosul mînei, cu dinţii, cu un deget, cu două etc.; cît se înfinge cuţitul în pămînt, atîta şi taie cel ce joacă din brăzdiţa sa, iar cel ce rămîne cu brăzdiţa netăietă din pricina greşurilor făcute, capătă de la fiecare cîte un pumn.

Aceste toate sînt jocuri mai mult băieţeşti; fetele se îndeletnicesc obicinuit cu păpuşele şi cu facere de căsuţe în care imitează toată gospodăria ce o văd la mumele lor.

De însemnat este că copiii au păstrat aceste jocuri întocmai la ţară şi prin oraşe, fără deosebire de clasa socială, încît se arată mai buni păstrători a vechilor tradiţii decît barbaţii.

III

ÎNMORMÎNTĂRILE

La darea sufletului sau la cea din urmă clipeală a vieţei, este la noi obiceiul de a se pune în mîna celui ce moare o lumînare de ceară galbănă aprinsă, pentru ca sufletul să fie întîmpinat cu lumină la despărţirea lui de trup. De se întîmplă să moară cineva fără lumînare, se chiamă că *au avut moarte întunecată* şi foarte mult îl căinează bătrînii şi bătrînele satului pentru aceasta. Românii poartă o jalnică îngrijire pentru cei răposaţi fără lumînare, mai ales pentru cei înecaţi sau periţi fără voie de moarte năpraznică; pentru aceia ori de cîte ori s-au sfîrşit o lumînare de ceară şi au rămas numai un căpeţel, îl lipesc de pămînt spre a se istovi pentru sufletele celor adormiţi fără lumină. Ei cred că sufletelor celor înecaţi nu le este dat a se bucura de lumina zilei ci numai de seninul nopţilor cu lună, de aceea bătrînele cunoscătoare de tainele obiceiurilor opresc pe neştiu-

torii copii de a zice „e lumină ca ziua", căci ele socotesc că auzind aceasta cei înecaţi încetează de a se mai bucura de lumina lunei şi intră spărieţi în adîncurile întunecoase, gîndind că i-au apucat fără veste ziua. După ce şi-au dat duhul, femeile de casă încep a se boci şi a se văita despletindu-şi părul şi pe unele locuri strigînd la urechea răposatului: *au doară nu mă auzi? nu vrei să-mi răspunzi? tare te-ai mîniat, mult eşti supărat* şi altele. În vremea aceasta bătrînele megieşe adunate la ţipetele din casă, pun caldarea sau ceaunul pe foc şi încălzesc apa de scăldătoare. Scoţîndu-l din scăldătoare îl îmbracă în haine nouă, cele mai de preţ ce are. Mulţi şi le au pregătite din viaţă, mai áles bătrînele, dintre care unele şi-au păstrat chiar hainele de mireasă. După ce l-au îmbrăcat curat, îl întind pe laiţă sau pe o masă, pe unele locuri îl scot afară şi-l aşează pe prispă totdeauna cu picioarele spre răsărit, punîndu-i în mînă o cruce de ceară cu un bănuţ lipit pe dînsa pentru plata vămilor văzduhului; în sfîrşit, îl acopăr cîtu-i de lung cu o pînză albă numită în limba bisericei *giulgiu* iar în limba curgătoare numai *pînză*, de unde au şi rămas vorba ce se zice cînd cineva e galbăn şi istovit: „parcă i-au luat pînzile de pe obraz". Apoi iau măsură cît e mortul de lung şi-i fac un toiag de ceară în care se pune şi lumînărica ce i-au ţinut-o la darea sufletului. Toiagul este o lumînare de ceară lungă, care se încolăţăceşte în forma şerpelui şi care arde la capul mortului cele trei zile înainte de înmormîntare; şi în alte trei zile după înmormîntare se aprinde regulat la asfinţitul soarelui în locul unde şi-a dat duhul. După ce l-au împodobit astfel, mai varsă femeile o undă de lacrimi însoţită de obicinuitele bocite prin care îl întreabă: *nu i-i milă de cei rămaşi? unde se găteşte aşa frumos? cui mă laşi sprijinul bătrîneţelor mele?* întreabă mama cu inima ruptă de durere. Iară bătrînul tată stă tăcut în picioare, cu capul gol, împetrit de durere, ştergînd din cînd în cînd lacrimile ce nu le poate opri să nu se rostogolească pe zbîrcita-i şi albita-i faţă. Atunci au prilej vecinele să-şi verse şi ele aleanurile trecute, să-şi plîngă copiii răposaţi, în care plîngere, întovărăşită de bocit, se aud vorbe ca aceste: *te duci unde e copilaşul meu; să-i spui că mare mult e arsă inima mamei după dînsul; zi-i să mi se arate mai des în vis, dragul mamei, liliacă.* După ce s-au mai alinat durerea prin

Scanned with OKEN Scanner

mângăierile ispititelor bătrîne, un vecin, meșter de secrie, vine cu o trestie lungă și ia măsură mortului, apoi trestia aceea se pune în sicriu alăturea cu trupul. Unii bătrîni ce-și așteptau moartea din zi în zi își au secriul gata lucrat de mîna lor, și numai îl scot din tindă sau îl scoboară din pod pentru a-i așeza trupul. În vreme ce se petrec aceste, un băietan dă fuga la popa ori la dascăl și cere un prapur ca să-l razeme dinaintea casei ca vestitor de moarte, și totdeodată să-i poftească pentru cetirea stîlpilor pentru noapte. Curînd se vestește în tot satul și încep a veni care cînd poate. Fiecare nou sosit intră în odaia unde se află mortul, sărută icoana și, dacă răposatul era om bătrîn, îi sărută și mîna, apoi se dă la o parte și punîndu-și mîna la gură clatină din cap, oftează și zice: dumnezeu să-l ierte. De se întîmplă cîțiva în casă adunați, grăiesc între dînșii cîte ceva bine de răposatul, apoi rînd pe rînd se strecoară, și alții le vin în loc cu aceeași rînduială. Unii fără treabă sau mai prieteni ai casei mai rămîn de dau ajutor la pisatul grîului de colivă și altele; iar femeile se apucă de cernut pentru pomene.

Sara se adună flăcăii și fetele la *priveghi*, unde petrec în rîsete și chicote jucînd *țușca* pînă în zori de zi. *Țușca* este un ștergar împletit foarte vîrtos; jucătorii se pun roată împrejur, în timp ce unul dintre dînșii stă în mijloc; după ce s-au așezat astfel, începe a purta țușca cu mare repegiune și tainã unul de la altul, iar cel din mijloc trebuie să găcească unde e, căci de cîte ori greșește, primește cîte un număr de lovituri pînă ce, în sfîrșit, nimerește, și atunci cel găsit cu țușca îi ia locul. Aceste se petrec ori în tindă la lumina opaițului, ori afară la lună; în vreme ce în odaia mortului popa citește stîlpii la lumina a două sfeșnice cu lumînări de ceară groase, după puterea mortului. Două nopți de-a rîndul ține priveghiul cu aceeași rînduială sau și cu alte jocuri pe alocurea. După obicei ar trebui ca necontenit popa sau dascălul să citească pînă la pornirea la groapă, dar aceasta atîrnă de la averea mortului; cine n-are se mulțămește și cu mai puțină cetanie. Femeile, rudenii răposatului, după ce-l bocesc în deosebite răstimpuri ale zilei — la răsăritul, ameazi și apusul soarelui —, apoi îl mai bocesc și cînd sosește vreo rudenie sau prieten al răposatului ce nu se arătase încă, fiind din alte sate sau dus după nevoile

Scanned with OKEN Scanner

vieței. Este foarte jelit un om la țară, un om pe care n-are cine să-l bocească; adeseori se găsesc femei, care de milă, ca să nu treacă cineva nebocit și pentru ca să se împlinească obiceiul, se pun de bocesc oameni străini pe care nici nu i-au cunoscut mai înainte de moarte. Bocitul este un fel de cîntare jalnică și trăgănată împreunată cu plîns; cuvintele ce le zic sînt în versuri, care se știu de mai-nainte și sînt potrivite cu viața și starea în care au fost răposatul. De obicei, la plecarea mortului bocitoarele încep cu următoarele stihuri:

Veniți care mă iubiți,
Cu mine călătoriți.
Eu mă duc în cale lungă,
N-am nimica să-mi ajungă.

Cele din Transilvania încep bocitul cu versurile următoare:

Cînt a lumei rea viață
Ce se rumpe ca o ață [5]

Femeile cele pătrunse de durere nu cîntă numai versurile obicinuite, ci în suferința lor născocesc și altele potrivite cu împrejurările lor deosebite. Țăranii nu îmbracă haine cernite, ci semnele dinafară ale jelirei sînt umblarea cu capul gol pentru barbați cele trei zile; iară femeile și fetele, afară de despletirea părului ce o păstrează trei zile, mai aruncă de pe dînsele orice găteală precum cercei, inele și altele pe care nu le pun vreme de un an încheiet. În acest timp ele nici nu joacă, nici se desfătează, căci dacă ar juca s-ar socoti ca și cum ar salta pe mormîntul răposatului tată, barbat sau frate. Se vede că pentru barbați tot și-au mai luat femeile îndrăzneala a calca acest obicei; dar pentru aceasta n-au scapat de împunsăturile cam în șagă, cam dinadins, ale flăcăilor care jucîndu-le pe dinainte le cîntă:

Ici-i tină, ici-i glod,
Ici mi-i bărbatul mort,

[5] D. Bojinca în *Anticele românilor.*

Scanned with OKEN Scanner

Nu știu stare-oi să-l dizgrop
Sau m-oi duce la uncrop.

După împlinirea anului de jălire, fetele ies la joc, și intrarea se face astfel: fata purtată de mînă de către un flăcău așterne o naframă la pămînt pe care călcînd cu picioarele se prinde în joc.

În ziua a treia se fac pregătiri de pornire: aduc năsălia de la biserică, prapurile și crucea la care atîrnă cîte o naframă sau testemel cu cîte un ban legat la un colț. De cum pornește mortul, clopotele trag necontenit, și din cînd în cînd cei ce-l duc se opresc pentru a-l prohodi. Oprirea este mai deasă pentru cel bogat și cîntările mai prelungite, iar pentru cel sarac este vorba:

Duceți-l mai tare
Că bani n-are.

Atît la scoaterea mortului din casă, cît și la fiecare oprire în drum femeia răposatului dă de pomană cîte o bucată de pînză numită *pod*, însoțită de o lumînare de cear. Aceste închipuiesc podurile ce are a le trece sufletul răposatului în ceilaltă lume pînă va ajunge la rai.

Plecarea la groapă este orînduită în chipul următor: întăi merg prapurile și crucea, apoi pomenile și coliva, preuții și, în sfîrșit, năsălia cu mortul, după care se țin rudeniile și petrecătorii. În vremea ducerii mortului pînă la biserică, stă tot temeiul bocitului; femeile bocitoare continesc numai în răstămpurile prohodirei, altmintrelea bocesc întruna. Ajungînd la biserică intră cu toții înăuntru, așază năsălia cu mortul în mijlocul bisericei și începe prohodul ce ține mai bine de un ceas, cum or vrea să-l lungească preuții și dascălii, care lungire atîrnă iarăși de la starea mortului și de la vîrstă; pentru copii prohodul e mai scurt, căci ei se socot siguri de împărăția cerurilor pentru nevinovăția lor. După sfîrșirea prohodului vin rudele să dea mortului sărutarea cea mai de pe urmă, după care îl scot cioclii din biserică și-l duc la groapă, unde-l lasă în jos cu niște bucăți de pînză ce le rămîn lor. Trupul se așează în groapă cu picioarele spre răsărit de unde se ivește lumina și încotro are să plece la învierea morților și judecata cea de apoi. Preutul stropește mortul cu vin, pe alocurea și unt-

Scanned with OKEN Scanner

delemn, și aruncă peste dînsul țărnă cu hîrletul, apoi cioclii pun capacul sicriului și astupă groapa făcînd deasupra-i o movilă numită *mormînt*. Dacă răposatul e holtei și om de arme, îi aduc calul și-l dau de pomană peste groapă, de este plugar bogat îi dă peste groapă o vacă, iar de e sarac, un cucoș sau o găină neagră. După aceasta ia fiecare petrecător cîte o mînă de țărnă și aruncînd-o peste mormînt zice: „să-i fie țărna ușoară", apoi se întorc cu toții acasă întovărășind pe rudenii.

Aici, înainte de a intra, se spală pe mîni și pe față și apoi se pun la masa numită *praznic* sau *comîndare*. Comîndarea se pregătește încă pe unele locuri în chipul următor: înspre ziua înmormîntării se aduc în ogradă mai multe oi sau berbeci, mai cu samă negri și, după ce au răsărit stelele, fac o groapă și apoi lipind lumînările aprinse de coarnele dobitoacelor aduse, le întoarnă cătră apus și preutul le citește o rugăciune, pe urmă oamenii le taie pe marginea groapei ca să se scurgă sîngele într-însa. Groapa aceasta se numea din vechime *arăt*. Preutului se dă capul și pelea oilor sau a berbecilor, de unde, chiar cînd s-au perdut obiceiul acesta, au rămas vorba: „au dat pelea popei", adică au murit; iară din cărnurile dobitoacelor junghiate astfel, se fac bucate pentru comîndare. Toții petrecătorii se pun la masă mîngîind pe rudele mortului cu vorbele: „că așa-i lumea aceasta trecătoare, și că în curînd sau mai tîrziu ne vine rîndul și nouă". Bucatele obicinuite sînt: zeama cu tocmagi, plachie, sarmale și carne cu perje. Înainte de a bea, varsă puțin vin din pahare și apoi zic: „să-i fie țărna ușoară răposatului", „să fie de sufletul răposatului" și altele, după cum îi ajunge capul; și cu rănduiala aceasta, îndesînd paharele, mai uită rudele de supărare, iar petrecătorii se înveselesc de-a binele. Mai ales se întîmplă cîte o babă din cele ce au ostenit pentru comîndare să fie mai slabă de cap, încît să se chefăluiască îndată. Aceasta, după ce s-au retras popa și dascălul, începe a spune multe vrute și nevrute, vorbe de glumă, care uneori se prind ca nuca în părete, alteori sînt pline de haz, așa întocîndu-se la femeile care-și dau ghionturi uitîndu-se la dînsa le zice:

Pe sub ceri și pe sub lună
Trece-un șoim c-un șerpe-n gură;

Scanned with OKEN Scanner

Nu știu șerpe-i ori-i smeu,
Ori-i ibovnicul meu !

— Da voi ce rîdeți ? zice gheboasa babă întorcîndu-se iute către flăcăi. Socotiți că n-am și pentru voi ? Iac-așa :

Nu știu luna pe ceri trece
Ori puica la apă merge.

Aceste țin pînă cînd cîțiva din cei mai cumpătați, socotind să lase în liniște pe rudenii, întiresc baba cu vorbele : „hai mătușă, destul, du-te de te culcă !“. De se mai pune baba de pricină, îi amintesc că nu-i la nuntă, și că cei de casă au nevoie de repaus.

Se crede că 40 de zile sufletul mortului stă încă în casă sau umblă pe la mormînt, iară după împlinirea acestora se duce în cealaltă lume. De aceea, în vreme de 40 de zile se tămîiază des prin casă și pe la mormînt, unde se aprind și lumînări. În unele părți, pe lîngă crucea ce se așează la mormînt, la capul mortului se mai înfinge tot acolo și un brad tînăr împodobit cu flori, dacă răposatul era holtei. Bradul este îngropat la capul sicriului, încît numai vîrful îi rămîne afară. La trei zile după înmormîntare se face coliva la biserică, asemenea la 9, la 21 și, în sfîrșit, la 40 de zile se face colivă, colaci și praznic, numite *panahidă*. Toate aceste pomeniri făcute în deosebite răstimpuri se cheamă *griji* și mare mult e căinat acela căruia nu i s-au purtat grijile, zicîndu-se că *stă cu țărna în gură*. Poporul de jos crede că răposatul are nevoie pe cealaltă lume de mîncare, băutură și straie de purtat, de aceea, în unele părți, nu se mulțămesc cu grijile de care s-au vorbit mai sus, ci se pune pîne și sare în sicriu și în perna de la căpătăi, împreună cu un ac cu ață, ca să-și coase hainele cînd i se vor rupe. În Ardeal se pune în sicriu o măciucă nouă cu care să se apere răposatul de dușmani și să se razime în lunga-i călătorie.

1875

OBICEIURI DIN DEOSEBITE TIMPURI ALE ANULUI

Spre sfînul Vasile, cea întăi zi a anului, toată noaptea răsună de vuietul plugărașilor, care pe lîngă că chiuie din gură și sună din o talancă, apoi mai trag buhaiul și plesnesc din bice pe la ferestile caselor. Cu multă vreme înainte de sara sfîntului Vasile, băieții și flăcăii se vorbesc între dînșii, se întovărășesc în cete uneori pînă la 24 și pregătesc toate uneltele trebuitoare, precum *buhaiul* (o putină învălită la gură cu piele în chipul unei dobe, și în mijlocul pielei învălitoare se află vîrîți niște peri din coada calului, pe care cînd îl trag cu degetele udate cu apă, scoate un muget cu buhaiul), *biciul* și altele. Cel mai iscusit la vorbă din ceată se prinde *urător*, pe cînd ceilalți, care nici nu ură, nici poartă vreo uneltă oarecare, hăiesc numai în deosebite răstîmpuri ale urăturii. Băieții cei mici, împărecheți cîte doi, o pornesc mai devreme; urătura lor este foarte scurtă. Iar după ce a înserat bine, pornesc flăcăii, care știu urături lungi și felurite. Unele cete ură, altele umblă cu jocul închipuind *nunta*, unele cu *moșneagul* și *baba* și altele cu *capre* etc. În vreme ce flăcăii se îndeletnicesc cu astfel de petreceri vesele, pentru care capătă de la fiecare casă cîte un dar sau în bani, sau colaci făcuți anume pentru această sară, fetele-și caută norocul în felurite chipuri: unele se duc pe întunerec la gard și leagă un par, care, de se întîmplă să fie noduros, însemnează că mirele ei va fi bogat, iar de este supțire și neted însemnează dimpotrivă, că va fi sărac; altele se duc la stohul unde dorm porcii și apropiindu-se strigă: „ho! la anul"; dacă porcii tac, zice: „ho! la doi" și în sfîrșit la trei, patru, cinci... pînă cînd grohăiește un porc, și atunci însemnează că în anul

acela se va mărita. Unele se duc la o fîntînă limpede, cînd se întîmplă să fie noaptea senină, și aice rezemate pe ghizdelele fîntînii privesc înăuntru pînă văd chipul viitorului lor mire, în vreme ce altele mai religioase așteaptă să se deschidă cerul, ca să ceară de la d-zeu ce dorește, și stînd lîngă fereastă, adorm.

A doua zi dimineața în România moldovenească se umblă cu *sămănatul*, iar în cea muntenească cu *sorcova*, care nu se cunoaște în Moldova. Sămănatul se face în chipul următor: urătorii sau plugarii de sara [care] se fac sămănători, nu mai umblă în cete, ci unul cîte unul. Avînd fiecare la sine grîu sau săcară, intră în casă și presurînd cu mîna, zice:

La mulți ani ! și să trăiți
Ca grîul să vă-nmulțiți.
Să-nfloriți ca merii, ca perii.
Să vă fie viața toată
Ca toamna cea bogată
De toate-mbelșugată.

În România muntenească copiii umblă cu ramuri de flori artificiale și intrînd în casă atinge pe gazdă cu ele, zicînd:

Sorcova
Vesela !
Să trăiți,
Să vă-nmulțiți
Ca un măr,
Ca un păr,
Ca un fir
De trandafir.
Peste vară,
Primăvară.
Tare ca fieru,
Iute ca oțelu,
Tare ca piatra,
Iute ca săgeata.
La mulți ani cu sănătate !

sau:

Sorcova
Vesela !
Să trăiţi,
Să-mbătrîniţi
Ca mărul,
Ca părul,
Ca toamna cea bogată,
La mulţi ani cu sănătate.

Toată ziua aceasta o petrec în veselie, cîntece şi hore. Peste şase zile vine *Boboteaza* sau *Iordanul*, cînd se face ceremonia religioasă a botezului mîntuitorului. Pe unele locuri vecine cu ape curgătoare sau cu iazuri, este obiceiu de a ieşi pe ghiaţă, unde sapă un produh şi preutul săvîrşeşte acolo sfinţirea apei numite agheasmă. Cînd se zice cîntarea „*în Iordan botezîndu-te tu, doamne*", flăcăii dau un rînd de puşti sau de pistoale şi aceasta se repetă de trei ori ; la urmă preutul dă drumul crucii în apă şi îndată un flăcău îndrăzneţ intră, o caută pe supt ghiaţă şi o scoate, crezînd că pentru acest fapt are să fie scutit de boale tot cursul anului. Cîşlegile toţi le petrec în veselii ; serile se fac şezători şi clăci prin sat. Şezătoarea este o adunare de fete şi de femei la o casă, cu lucrul de mînă, mai cu samă cu furca ; iară claca este tot adunătură de fete şi de femei fără de cît, în loc să vie fiecare cu lucrul său, gazda le dă de lucru, ori de scărmănat lînă, şi în tot timpul le cîntă doi ţigani, unul din scripcă şi altul din cobză. Flăcăii vin şi ei la aceste adunări fără să aibă vreo trebă, ei numai spun o mulţime de glume numite *prujituri*, de clocoteşte casa de rîs, alteori se spun poveşti lungi şi frumoase sau îşi pun cimilituri de gîcit, sau zic *frînturi de limbă*, cum sînt următoarele :

Hîrb frînt,
Hîrb frînt,
Capra calcă-n peatră,
Peatra crapă-n patru.
Crape capul caprii-n patru,
Capra crape peatra-n patru.

Mare haz face toată adunarea cînd o fată voind să zică *o frîntură de limbă*, se încurcă. Clăcile se sfîrşesc prin joc,

Scanned with OKEN Scanner

care începe pe la miezul nopții și ține pînă în zori de ziuă. Cîșlegile de iarnă nu sînt totdeauna deopotrivă de lungi; ele se sfîrșesc cu o săptămînă în care se mînîncă numai brînză și se numește *săptămîna albă*. Ziua cea din urmă a acestei săptămîni se cheamă *lăsatul secului* care cade totdeauna duminică. De a doua zi, de luni, începe postul cel mare care ține șapte săptămîni. În această curgere de vreme țăranii mînîncă numai roduri vegetale precum fasole, curechi, bob, mazăre etc., etc. Pe la mijlocul postului este o zi ce se cheamă *miezul păresei* în care se numără ouăle, căci fiecare gospodină strînge ouă pentru pești de la cea întăi zi a postului.

Ziua paștilor e cea mai mare sărbătoare la români; cu o zi sau cu două înainte femeile fac pască și cozonaci, boiesc ouăle cu roș sau le împestresc foarte frumos. În noaptea spre duminica paștilor pe la 12 ceasuri sună clopotul de mergere la biserică și bărbați, femei și copii, după ce s-au spălat cu apă în care se pun ouă roși, ca să fie roși peste an, aleargă la biserică; flăcăii [sînt] pregătiți cu pistoale din care împușcă cînd se vestește învierea lui Hristos. Pe fețele tuturor se cetește o mare bucurie, copiii cu nerăbdare așteaptă împărțirea nafurei ca să mînînce pască și să ciocnească ouăle; chiar morții pare că simțesc din morminte această bucurie, căci tot țintirimul este luminat, fiecare mormînt avînd aprinsă o lumînărică de ceară. După ce s-a sfîrșit ceremonia religioasă, se întorc cu toții acasă, dînd mîna unii cu alții și întîmpinîndu-se cu vorba „Hristos a înviat"; își pleacă capetele închinîndu-se la dreapta și la stînga, și apoi cel mai tînăr sărută mîna celui mai bătrîn ori, de sînt de o vrîstă, se sărută pe față unul pe altul. Mai înainte de sfîrșirea slujbei religioase femeile cer nafură și se duc acasă să pregătească masa; bărbații vin mai pe urmă și apoi se pun cu toții la masă, mănîncă, beau și se veselesc, căci preutul a cetit la biserică: „nimene să nu fie trist în ziua aceasta"; ciocnește părintele familiei cu fiecare din casă și a cărui ou se strică înseamnă că acela are să trăiască mai puțin. Băieții își caută ouă tari, le cearcă pe dinți și pe frunte, căci cîte ouă strică le iau de la ceilalți copii străini; iar dacă vreunul nu vrea să le deie, atunci are să le mănînce cu păcură pe ceialaltă lume. Unii umblă cu ouă de pichere vestite prin tăria lor, dar cîte

Scanned with OKEN Scanner

strică cu un astfel de ou și le ia, are să le mînînce cu păcură pe ceilaltă lume, căci nu se cuvine a întrebuința asemenea viclenie. În sfîrșit, după ce s-a rădicat soarele sus, încep a se duce cei mai mici la cei mai mari, precum fiii la părinți, finii la nănași, dar nu se duc cu mîna goală, ci iau cu dînșii pască și ouă, dar ce se cheamă *colaci* în limba țării. Tot în această zi duc sătenii toți *colaci* proprietarului moșiei un miel și o sumă de ouă albe, iar proprietarul îi cinstește cu cîteva vedre de vin. Astfel, trece ziua paștelor. De a doua zi începe scrînciobul și horele ; unii flăcăi joacă, alții se dau în scrînciob însoțiți de fete, iar bătrînii stau de-i privesc pe o laiță dinaintea crîșmei la scrînciob, mai gustînd din cînd în cînd cîte un pahar de vin ce le sporește veselia. Scrînciobul ține numai pînă la *ispas* sau înălțarea mîntuitorului.

Cea mai frumoasă zi de primăvară în viața românilor este întăi mai și se numește *arminden*, care însemnează slavonește *ziua sfîntului Irimia*. În această zi iese cu toții la cîmp ori în grădină, unde mînîncă pe iarbă verde un miel fript și beau un fel de vin amar numit pelin, iară la brîu pun o buruiană care se cheamă aseminea pelin. Ziua aceasta clocotesc grădinile și viile de chiute, de cîntări din gură și muzică. Orășenii, care n-au ieșit încă din tîrg pînă în această zi, sînt cu luare aminte să vadă din care parte-i va cînta cucul, căci de-i va cînta în față înseamnă că are să-i meargă bine peste an, aseminea de-i va cînta în dreapta, iar de-i va cînta din stînga, rău de dînsul. Această proorocire țăranii au făcut-o mai înainte de întăi mai. Ei mai au și alte eresuri tot primăvara cînd vin păsările călătoare, căci de vede numai una sau nepăreche însemnează că va fi singur peste an, iar de vede două sau păreche și de este holtei sau fată, însemnează că se va căsători peste an și va fi în petrecere cu mai mulți. Între păsările călătoare se înseamnă rîndunelele și cocostîrcii, care vin primăvara și se duc după Pintilii călătorul, toamna. Ele își fac cuibul supt streșine și pe acoperămîntul casei și nimene din casă, nici chiar copiii cei nebunatici, nu îndrăznesc să le strice cuiburile ori să umble la ouăle lui. Despre cocostîrci se crede că de i se va strica cuibul, aduce un cărbune în cioc și dă foc casei ; iară rîndunica este socotită ca o pasăre sfîntă, și stricarea cuibului ei e un păcat ca

și acelea pe care le oprește religia. Tot primăvara, în cîșlegile de după paști, este o *sîmbătă* ce se numește *moșii* și se socotește ca zi a morților. Gospodarii se duc la tîrg, cumpără cofe și cofițe, ulcele, sticle, străchini și linguri și apoi sîmbăta dimineața împodobesc cofele și ulcelele cu flori, le umplu cu apă rece și le lipesc cîte o lumînărică de ceară aprinsă și le dau de sufletul morților; iară străchinile le umplu cu lapte fiert cu tocmagi. Apoi întind masă mare, și cei de gazdă slujesc la masă, aduc bucate și toarnă vin repetuind cu vorba „*bogdaprosti*".

Vara, cînd începeau sămănăturile a se coace, era mai demult următorul obicei: fetele țăranilor se adunau toate la un loc de prin satele apropiate și se alegeau pe cea mai frumoasă dintre dînsele căreia-i puneau numele *Drăgaica*. Apoi, împodobind-o cu o cunună de spini împletite, cu cheile de la șuri în mînă, cu mînile întinse și legate cu basmale în chip de aripi ca și cînd ar zbura, mergeau prin țărini cîntînd și săltînd împreună cu toatele. Toate fetele de țară se străduiau cu mare poftă să ajungă *drăgaice*, măcar că se credea că aceea ce se face *drăgaică* nu poate să se mărite pînă după trei ani. Astăzi nu se mai fac aseminea ceremonii, cu toate că numele de *drăgaica* a rămas, însemnînd un fel de joc neobișnuit.

Tot în vremile mai vechi, mai era și alt obicei: vara, cînd se întîmpla săcetă cu primejdii pentru sămănături, atunci îmbrăcau țăranii cîte o copilă mai tînără de 10 ani în cămașă de frunză de copaci și de buruieni și cu toate celelalte copile și copii de vîrsta ei umblau jucînd și cîntînd. Și cum soseau la fiește care casă, obișnuiau babele să le toarne pe cap apă rece, iară cuvintele pe care le cîntau ele erau mai întru acest chip: „Papalugo, (așa ziceau copilei celeia cu cămașa de frunze) sui-te la ceriu și deschide porțile sale și ne trimite ploaie de sus ca să crească grîul, popușoiul, malaiul și altele". Acum, cînd nu plouă la timp, țăranii prepun că ar fi legat ploile cărămidarii care au nevoie de secetă și, de aceea, numaidecît se găsește cîte o babă care prin vrăjitorie să le dezlege.

Anul se sfîrșește cu sărbătorile de la Crăciun care, ca și paștele și sfîntul Vasile sînt zile mari în viața românilor. Spre ziua de Crăciun umblă băieții pe la ferești cîntînd *florile dalbe* prin care cîntare se vestește nașterea

Scanned with OKEN Scanner

lui Hristos. Iară în ziua de Crăciun era în vremile bătrîne un joc numit *turca*, care se făcea în chipul următor: flăcăii îmbrăcau pe unul dintre dînşii cu un sac de pînză la care legau un cap de bou, şi apoi unul dintre ei încăleca pe dînsul însă aşa îmbrăcat ca şi cînd ar fi fost ghebos şi astfel îl purtau pe la toate casele şi pe drumuri cu jocuri şi cu cîntece. Acum asemenea joc nu se mai obişnuieşte, dar din ziua de Crăciun încep băieţii a umbla cu steaua pe care este zugrăvită naşterea lui Hristos. Pentru acest scop ei se întovărăşesc cîte doi sau trei şi fac de mai înainte stea, învaţă ori repetuiesc cîntările pe care intrînd în casă le cîntă cu un glas particular ce nu seamnă nici cu cel de biserică, nici cu al cîntecelor de lume.

După o datină obştească între români, mai în toate ţările române este un fel de *colindă* ce înfăţoşază ca pe teatru întîmplările naşterii lui Hristos. Flăcăuandrii în cete de cîte 7, 8 şi chiar pînă la 15 inşi, îmbrăcaţi în veşminte ca din vechime şi cu coifuri mari de hîrtie în cap, intră prin case şi cîntă versuri, în care Irod împărat joacă un rol însemnat. Ei sînt încinşi cu săbii, şi unul dintre dînşii se unge cu negru pe obraz şi se numeşte *arap*. Mai demult, era obiceiul ca irozii, ca unii ce înfăţoşau pe protivnicii lui Isus, dacă întîlneau o stea o tăiau cu săbiile; astăzi aseminea lucruri nu se mai întîmplă, dar băieţii cu steaua tot se tem de irozi şi fug din calea lor. Irozii ţin din ziua de Crăciun şi pînă după Bobotează. În Transilvania, în ajunul Crăciunului, băieţii umblă din casă în casă cîte cinci, şase cîntînd: „naşterea ta Hristoase“ etc. Iar flăcăii însoţiţi de lăutari merg pe la casele unde sînt fete mari şi puindu-se pe joc în ogradă, îndeamnă pe fata de casă la joc; atunci se adună şi fetele de la vecini şi fac hora mai mare şi aşa flăcăii colindă toată noaptea pe la casele pe unde sînt fete. Dar, pe cînd unii flăcăi joacă în horă sfărmîndu-şi călcăile cizmelor prin bulgări, alţii ţin pe părinţi de vorbă în casă, iar alţii caută pe din dos şi găsind carul, îl desfac şi-l pun pe casă.

Scanned with OKEN Scanner

CORESPONDENŢA

CĂTRE GRIGORE CREŢU

Iaşi, 1883 septemvre 16

Iubite d-le Creţu [1],

Am priimit două cărţi postale de la d-ta. Îţi mulţumesc pentru interesul ce pururea ai purtat pentru mine. Mi-a părut foarte rău că nu eram în Iaşi cînd l-ai vizitat. Eu te-am aşteptat mult la Varatec [2] *unde am stat aproape două luni. Ţi-am cetit articolul* [3], *mă împac, numai pentru* bour [4] *mă unesc cu dl. Hasdeu, căci şi sensul este un element principal în căutarea şi fixarea unei etimologii.*

O grozăvie este articolul d-lui Densusianu [5].

Ale d-lui Hasdeu sînt totdeauna foarte ingenioase: Melcul [6], *chiar de l-ai ceti cu cea mai mare neîncredere, tot eşti ameţit la urmă şi pare că-ţi vine să crezi că are dreptate, aşa de bine şi ingenios este învîrtită argumentarea. La* melc *este o piedică care trebuia înlăturată, anume de ce* e *nu s-a schimbat în* ă; *căci dacă aceasta se întîmplă cu elementul slav mai vechi introdus în limbă, da încă cu o vorbă dacică, care pînă întru atîta s-a asimilat elementului romanic, încît a schimbat pe* i *întonat în* e (milik-melk) *considerîndu-se ca un* i *scurt latin.*

Pe urmă ce scăpare de condei este că i *din* siccus [7] *ar fi lung? Las's-o zică aceasta clasicii cei fără cunoştinţe filologice, dar un Hasdeu, care se primblă pe tărîmul romanităţii, nu trebuie să uite că toate limbele romanice au un* e (secco, seco, sec), *ceea ce dovedeşte că limba latină populară a tratat pe* i *din* siccus *ca pe un* i *scurt. Poate că chiar era scurt din natura lui, aceasta las's-o cerceteze filologii latinişti; pentru romanist baza este consensul tuturor limbilor romanice.*

Scanned with OKEN Scanner

Chiar la biea [8], *strict după metoda filologiei romanice, trebuia dovedit că* e *din* bellus *este scurt, căci numai așa iese* biea.

Nu că fac prin aceste cîteva vorbe lecții de metodă unui Hasdeu, căci eu am mare respect pentru cei mai bătrîni, cari au lucrat așa de mult și de la care am învățat așa de mult, dar șed rău la lucruri mari micele neajunsuri.

Pe cît nu-mi place în parte filologia lui dl. Gaster, pe atîta îl admir pentru talentul și erudiția ce are în literatura populară comparată: Ciubăr Vodă mîncat de guzgani [9] *e admirabil, și același cuvînt pot zice despre toate lucrările d-lui Gaster pe acest tărîm.*

I-am scris d-lui Tocilescu [10] *despre poziția mea. Vei vedea de acolo. De vor mai trebui detailuri mai pot da, dar e cam țigănesc lucru să-ți arăți toată goliciunea.*

Al d-tale prietin devotat,

A. Lambrior

(„Revista pentru istorie, arheologie și filologie", I (1883), vol. II, fasc. II, p. 200—201).

CĂTRE JAN URBAN JARNIK

1883, april 7

Prea stimate domnule,

Nu vă pot descrie cîtă plăcere mi-a făcut scrisoarea d-voastră; mai întăi pentru că mă onoraţi scriindu-mi, şi al doilea pentru că-mi scrieţi în limba română. Vă mărturisesc, ştiam că vă ocupaţi cu limbile romanice şi că aţi fost prin Bucureşti cîteva zile dar, drept să vă spun, nu credeam că ştiţi aşa de bine româneşte. Surpriza mea a fost mare şi însoţită de o nespusă bucurie, căci mi-am zis: dacă un romanist, profesor de limbile romanice, ştie aşa de bine limba română, desigur că nu va neglija-o nici în cursul său, nici în lucrările sale. După cum vedeţi, cartea mea a apărut de acum un an, însă eu n-am putut să v-o trimit decît abia acuma, din pricină că nu v-am ştiut adresa. Aflarea adresei d-voastră a fost o ocazie măgulitoare pentru mine. Cîteva jurnale româneşti din capitală au reprodus în scurtare discursul rostit de d-voastră ca introducere la cursul de filologie romanică ce aţi deschis la Universitatea din Praga. În acel discurs vorbiţi cu multă bunăvoinţă şi de slabele mele lucrări pe cîmpul filologiei româneşti. Vă mulţumesc din suflet şi vă rămîn dator.

Primesc cu multă plăcere şi onoare propunerea d-voastră de a intra în o corespondenţă mai deasă. În introducerea cărţii mele susţin că a existat în limba română o declinaţie cu două cazuri. Pentru aceasta nu am probe directe căci, după cum ştiţi, texturile noastre româneşti nu trec peste începutul veacului al XVI-lea. Alăturea de această noutate mai grea de susţinut pe cîmpul filologiei române, mai am în introducere multe observaţii originale, pe care acum le-am publicat pentru

Scanned with OKEN Scanner

întăia oară. Așa fiind lucrurile, aș îndrăzni să propun ca obiect al corespondenței noastre viitoare observațiile ce vi se vor naște din citirea introducerei mele. Putem să lăsăm aceste pentru mai tîrziu, dacă acum sînteți prea ocupat. Eu încă sînt în covalescență după o lungă și grea boală.

Primiți, vă rog, salutările mele cele mai sincere.

Al d-voastră devotat, *A. Lambrior*

Biblioteca Centrală de stat, mss. 14626

Scanned with OKEN Scanner

CĂTRE TITU MAIORESCU

I

1871, iunie 12

Respectabile domnule Maiorescu,

Avînd convicțiunea fermă că d-voastră dați concursul posibil tuturor cauzelor juste și știind că v-ați format convingerea că chestiunea profesorilor din Botoșani [1] are pe sama sa, cel puțin în mare parte tot dreptul, cutez a vă da cîteva informațiuni asupra cursului ce a luat, sau încearcă a lua.

Profesorii destituiți, avînd deplină credință în justiția și echitatea măriei sale domnitorului, i-au adresat o petițiune rugîndu-l să ceară ministerului reparațiunea lucrurilor, care suplică, încă de la 11 a curentei, au și trimis-o episcopului de Huși pentru a o prezenta.

Vă rog convingeți d-voastră pe măria sa de justiția cauzei noastre, făcîndu-vă interpretul adevărului și a devotamentelor noastre cătră tron și dinastie.

Îndrăsnesc a vă recomanda pe dl. Const. Savinescu [2], unul din cei mai distinși profesori de la liceul din Botoșani, de la care veți putè obține toate detailurile necesarii în chestiune, mai ales în noua fază în care cercăm a o pune. D-sa este venit pentru a gira afacerea profesorilor demisionați, a cărora chestiune sper că se va rezolva numai prin minister, îndată după o regulare favorabilă cu cei destituiți, mai ales dacă d-voastră veți avè bunavoință a ne da tot concursul pentru reușită. Mai mult decît atîta, d-sa este autorizat din partea noastră a tuturor a ne subscrie în orice act ce ați crede d-voastră necesar pentru rezolvirea chestiunei noastre cu demnitate; de aceea, respectos vă rog, a-i da toate consiliile și a-i acorda protecțiunea d-voastră.

Scanned with OKEN Scanner

Termin rugîndu-vă a scuza cutezanța ce mi-am luat scriindu-vă și a primi respectul cel mai profund ce totdeauna am conservat profesorului, care singur mi-a arătat adevărata cale a științei.

A d-voastră supus servitor,

A. Lambrior

I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IX, p. 230—231.

II

1874, august 8

Domnule Maiorescu,

Iertați, vă rog, întîrzierea răspunsului la scrisoarea cu care m-ați onorat; am lipsit din Iași pînă acum. Vă mulțumesc de socotința ce-mi arătați crezîndu-mă destoinic a conlucra la o operă atîta de însemnată în starea de astăzi a învățămîntului elementar[3]. *De nu cumva sosesc prea tîrziu cu răspunsul, apoi declar că mă însărcinez cu partea destinată mie, întrucît se poate scoate din cărți românești sau franțuzești. Voi mai avea drept izvor și călătoria mea mai pe la toate monastirile din ținutul Neamțului și Sucevei făcută în vacanța aceasta. Cît pentru proverbe este colecția lui Golescu*[4], *o fîntînă destul de bogată. Nu știu cine s-au însărcinat cu biografii; mă gîndesc și eu la vreo cîteva puse supt formă de poveste; de le voi face, le voi trimite la d-voastră și, de le veți găsi potrivite, le veți da celui ce întocmește această parte.*

Cu doamna Burlă, astăzi d-na Kugler-Poni, m-am întîlnit și atîta mi-a spus că toate alegerile făcute pentru Cartea de cetire *le trimite la d-voastră. Cred că și eu trebuie să urmez această procedură. De veți binevoi a-mi trimite programul, să hotărîți totodată și în privirea limbei*: se *păstrează limba autorului unei descrieri, se modifică, ori se prelucrează în totul?*

Al d-voastră plecat servitor,

A. Lambrior,

I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, V, p. 56; IX, p. 231—232; „Convorbiri literare", XL (1906), nr. 3—5, p. 282—283.

Scanned with OKEN Scanner

III

1874, august 31

Domnule Maiorescu,

Vă mulţumesc şi vom fi totdeauna recunoscători pentru îndeplinirea propunerei noastre. Primesc a suplini catedra de istorie de la liceul din Iaşi pînă la venirea lui Meşotă [5]. *Nu ştiu ce vor mai zice strigătorii liberali despre această strămutare, dar şcoala va căpăta un profesor bun în persoana lui Meşotă.*

Al d-voastră plecat servitor,

A. Lambrior

I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, IX, p. 232.

IV

1874, octomvrie 1

Domnule Maiorescu,

Trimit o parte din materialul Cărţii de citire *pe care-l am gata, anume descrierea obiceiurilor sub titulele*: îmbrăcăminte, jocuri, nunţi, înmormîntări *şi* obiceiuri de peste an, *apoi* proverbe *şi puţine* cimilituri. *De aceste două din urmă feluri voi mai trimite. Din* descrieri geografice *încă trimit vreo 12 bucăţi, adevărat puţine; dar la aceste întîmpin două greutăţi: întăi găsirea materialului şi al doilea stoarcerea lui din locurile unde se află, pentru aceea merg mai încet. Pentru România călătorii străini au făcut numai descrieri generale, cel puţin aşa sînt mai toate cîte le cunosc pînă acum. Românii, deşi au călătorit prin munţi, au rătăcit pe cîmpuri şi pe malurile apelor din ţară; cei mai mulţi care ne-au lăsat ceva descrieri, adeseori în loc să-ţi vorbească despre lucru în sine, fac reflecţii politice pe culmile cele mai frumoase ale munţilor; pe la monăstiri satirează pe călugări şi pretutindenea batjocoresc guvernul de pe vremea lor.*

Trebuie să citeşti o carte întreagă a lui Pelimon ca să storci două trei descrieri de cîte-o filă, cu toate că el avu mai

Scanned with OKEN Scanner

bun prilej decît oricine să descrie unele părți însemnate ale țării, fiincă le-au văzut cu de-amănuntul călătorind pe jos. Unii s-au îndeletnicit și cu lucrul în sine, precum răposatul G. Asaki în o călătorie la Ceahlău ; *însă nu s-au putut stăpîni, după cum bine m-am încredințat de la fața locului, pînă ce nu au amestecat mari neadevăruri, crezînd că prin aceste face un mare bine neamului românesc. Întăi au schimonosit numele muntelui, din* Păun *au făcut* Pion, *numire ce nu se leagă nici cu noima limbei românești, nici cu povestirile de* Păunașul Codrilor, *cum se leagă vechea și adevărata numire. Apoi au mai adaus legenda* Dokiei, *care nu se află în gura poporului așa cum o pune el. Am o deplină neîncredere cînd îmi vorbește un român despre predaniile vreunui loc, mai ales dacă le dă ca un răsunet din viața română, căci era un sistem întreg de falsificare a predaniilor și de schimonosire a numelor, ca să arate că totul din viața noastră este roman. Și cu toate aceste, predaniile la descriere localităților sînt neapărate, pentru ca să facă citirea mai atrăgătoare. Acum mă ocup numai cu descrieri. Peste puțin timp voi mai trimite un rînd și tot așa pînă la decembrie. Am căpătat o mare dragoste de-a urmări astfel de lucruri, pentru care vă mulțumesc că mi-ați dat prilej; păcat numai că nu prea am multă vreme.*

Al d-voastră plecat servitor,

A. Lambrior

„Convorbiri literare", XXV (1892), nr. 11 și 12, p. 1124—1125

V

1874 octombrie 7, Iași

Domnule Maiorescu,

Am întîrziat cu răspunsul la scrisoarea d-voastră din 30 septembrie, fiindcă Eminescu nu era aici. Nu poate pleca așa curînd în streinătate ca să facă doctoratul [6]*, fiind oprit de oarecare întîmplări grave în familia sa. Mi-a spus că pricinele întîrzierei mai pe larg vi le va descrie el însuși* [7]*. Am recomandat școlarilor cartea tălmăcită de Meșotă* [8]*. Comisia*

Scanned with OKEN Scanner

pentru examinarea cărților trimise s-au adunat acum o săptămînă și și-au împărțit cărțile spre cercetare; raporturile fiecărui cercetător se vor citi înaintea comisiei întregi, care va chibzui asupra raportului total.

Al d-voastră plecat servitor,

A. Lambrior

I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, V, p. 57; IX, p. 233; „Convorbiri literare", XL (1906), nr. 3—5, p. 283.

VI

1874, noemvrie 10

Domnule Maiorescu,

Trimit încă 15 descrieri geografice, dintre care cele mai multe sînt asupra României libere. Pe aceste le-am numerotat, voind să arăt că aș fi de părere să se înșire în Cartea de citire *în această ordine. Din România moldovenească puține mi-au mai rămas de făcut, între aceste și descrierea Ocnelor, despre care însă n-am de unde căpăta informații, căci acele pe care le dă domnul Ștefan Ștefănescu* [9] *în „Revista contimporană" din octombrie 1874 sînt foarte slabe mai ales în privirea Ocnelor moldovenești, de vreme ce d-sa nici nu știe despre noul chip de exploatare a sării, urmat de d-l Cândescu. La vreme, necăpătînd informații mai nouă, voi căuta să mă slujesc numai de-ale d-lui Ștefan Ștefănescu, și atunci voi descrie numai procedura veche a scoaterii sării. Data viitoare voi trimite mai mult descrieri din România muntenească și Basarabia.*

Rog să mi se trimită îndărăt bucățile ce nu se vor întrebuința în Cartea de citire, *fiindcă societatea* Junimea *s-a hotărît a face o carte de citire pentru licee și le-aș putea utiliza acolo.*

Al d-voastră supus servitor,

A. Lambrior

„Convorbiri literare", XXV (1892), nr. 11 și 12, p. 1125—1126.

Scanned with OKEN Scanner

VII

1877, decemvrie 11

Domnule Maiorescu,

Am încetat de mult cu trimiterea corespondenței pentru „Timpul", căci am simțit că ceea ce scriam nu era ceea ce trebuia scris.

Cînd au venit dl. Rosetti pe aice, mi-au fost cu neputință să-l întîlnesc: d-sa m-a căutat de vro două ori pe acasă și eu asăminea, fără ca să ne găsim unul pe altul. Vă mulțumesc că nu m-ați dat uitării și profit de atenția binevoitoare ce mi-ați arătat pînă acum pentru a vă face cunoscută poziția ce mi-au creat ministrul actual.

Îndată după plecarea confratelui Teodorescu, ministrul mă întreabă cînd am de gînd să trec licența în litere. Eu i-am răspuns că niciodată, fiindcă școala pentru care sînt trimis dă alte titluri decît cele ce se capătă de la Sorbona; totodată, i-am alăturat și certificatele profesorilor de la școala mea (Ecole des Hautes Etudes), arătîndu-i că mai am nevoie absolută de un an pentru a fini. Dl. ministru-mi răspunde că titlurile școalei la care învăț nu sînt recunoscute de legea instrucțiunei de la noi din țară și că așa fiind starea legală, bursa mi se taie de la ianuarie viitor. Pe de altă parte, acelaș ministru trimite bursieri la o școală privată (școala de științe politice și administrative) ale căreia titluri nu sînt și nici nu pot fi recunoscute de legea instrucției de la noi, de vreme ce nu sînt nici în cea franceză, prin urmare, motivele care se aduc pentru tăierea bursei mele mi se par pretexte, și aceasta cu atît mai mult că ministrul găsindu-se dinaintea unui fapt împlinit (eu fac școala de Hautes Etudes de doi ani împliniți, acum sînt în al III-lea și cel din urmă) ar fi putut, pentru a nu zădărnici pe stat de cheltuielile făcute cu mine, să încerc a vîndeca neajunsul legei instrucției, propunînd un amendament modificator în Cameră. Afară dacă nu cumva crede ministrul României că știința lumei trebuie să se mlădie după legea românească! Dar se înțelege că pentru a propune aseminea modificări a legei, ministrul ar trebui să fie el însuși convins de folosul cutărei sau cutărei științe la noi în țară, și mi se pare că pretind prea mult de la actualul ministru al instrucțiunei, cel puțin în cît privește filologia.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru satisfacerea mea morală voi fi foarte mulțumit dacă, lăsînd de o parte orice modestie, vă voi putea convinge pe d-voastră și pe cei din cercul d-voastră, că nu risipesc și nu am risipit în zadar banii statului român. În acest scop mă simt nevoit a vă spune că am început a mă ocupa de limba românească în jurnalul de filologie numit „Romania". Cea întîi chestie au fost un mic studiu asupra labialelor b, v, p, t apărut în cel din urmă număr a numitului jurnal [10]. *Începînd de la 1 aprilie viitor voi publica în fiecare număr al „Romaniei" cîte un articol pe care le vom scoate și în broșură aparte pentru a vă putea trimite cîte un exemplar d-voastră și celor care se ocupă de aseminea chestii. Toate articolele ce voi publica se ocupă de* fonetica *limbei românești, luată de pe limba vie și urmărită istoricește cu documentele de limbă ce posedăm. În articulul ce va apare la 1 april* [11] *fac niște observații capitale asupra cîtorva legi fonetice din studiul lui Mussafia,* Zur rumänischen Vocalisation. *Am preferat să mă ocup de aseminea chestii într-un jurnal special francez și nu în unul românesc, pentru ca astfel lucrarea să se adreseze la toată lumea specială și la cei puțini care se interesează în România de aseminea lucruri. Dar apoi mai este și un alt avantagiu, că orice lucrare publicată în „Romania" spre exemplu, este supusă criticei unor oameni speciali ca Gaston Paris etc. înainte de a fi publicată, încît aceasta este pentru mine o garanție a adevărului, pe cît se poate avè. Cu un cuvînt, nu am nevoie să vă spun că altceva este a publica în „Romania" și altceva în „Românul"!*

Ceea ce mă discuragiază este că fiind nevoit a părăsi acum Parisul nu voi pute să continui asemine studii, căci o dată în țară știu ce mă așteaptă: să alerg toată ziua în dreapta și în stînga dînd lecții pentru ca să cîștig existența mea și a familiei..., căci numai cu lefușoara de la școala militară [12] *nu pot să trăiesc. La o catedră de universitate, care mi-ar lăsa mai mult timp liber și m-ar plăti mai bine, nici nu trebuie să mă gîndesc, căci ministrul îmi spune că titlurile școalei mele nu sînt ținute în samă și apoi nici pe acele nu le pot ave deplin pînă d-acum într-un an. Aceste sînt dificultățile materiale ce m-ar împedica să lucrez în țară ca aice. Este încă una morală care le întrece pe toate: pînă acum am făcut mai mult teorie și tocmai cînd să fac aplicații supt direcția unor oameni speciali care să-mi controleze lucrarea*

la fiecare pas, mă văd nevoit a părăsi Parisul fiindcă ministrul României a luat aminte că o specialitate care permite a studia limba românească după metodele științifice nu se află recunoscută în legea instrucției ! Dacă dl. ministru ar fi făcut această mare descoperire din momentul cînd s-au întronat la putere și mi-ar fi tăiat atunci bursa, nu m-ar fi costat atît de mult, eram pe la începutul unor aseminea ocupații și nu mi se născuseră atîte dorinți, care n-au astăzi altă piedică de a se realiza decît aceea ce mi-o pune dl. ministru.

Mi-am permis, d-le Maiorescu, a vă descrie poziția mea răzămîndu-mă pe două considerații : una, că am văzut totdeauna o multă bunăvoință din partea d-voastră, și a doua, fiindcă aveam o datorie morală de a spune protectorului meu (permiteți-mi să vă numesc astfel) ceea ce am făcut și cele ce mai am de făcut aice, tocmai cînd sînt considerat de puternicii zilei, ca unul ce risipește banii statului în zadar.

Nu îndrăznesc a vă cere nimică. Rămîne ca d-voastră să apreciați dacă în momentul de față să poate face ca să mi se continuie bursa încă pe un an și dacă merit aceasta.

Iertați, vă rog, tonul pretențios și personal ce vă țin în toată scrisoarea.

Al d-voastră supus servitor,

A. Lambrior
rue Monge, 67

I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IX, p. 235—238.

VIII

1878, april 11

Domnule Maiorescu,

Nu v-am încunoștiințat pînă acum despre pașii mei în chestia bursei, după cum ați avut bunătatea a-mi permite, fiindcă nu am avut nici un rezultat sigur. Acum îl am, și iată-l :

D-l Catargi, după îndemnul ce i-ați făcut prin o scrisoare a d-voastră, s-a pus la dispoziția mea și am găsit împreună

Scanned with OKEN Scanner

de cuviință că tot ce s-ar putea face ar fi să scrie d-sa o scrisoare d-lui Cogălniceanu arătîndu-i împrejurările în care mă găsesc și dîndu-i a înțelege că motivele tăierei bursei mele nu sînt că eu aș fi întrebuințat rău timpul de cînd sînt în străinătate, ci considerații de altă natură. Pe cît știu, scrisoarea aceasta n-au avut nici un rezultat bun, căci de ar fi avut, dl. Catargi mi l-ar fi comunicat, după cum mi-a promis. Pe lîngă acest pas am mai luat și un altul: dl. Spiru Haret, un tînăr foarte distins, plecînd în țară și-a luat sarcina de a stărui pe unde va putea și a întrebuința toate mijloacele posibile în favoarea mea. Însă nici această încercare n-a avut nici un rezultat bun, afară poate de acela de a mă face să-mi cunosc lămurit cauzele situației mele, adică micimea de suflet a acelora ce hotărăsc astăzi de soarta mea, lucru pe care-l cam bănuiam de mult, dar nu mi-l puteam închipui ajuns la un aseminea grad. În adevăr, nu mi-am închipuit niciodată că s-ar găsi un ministru de instrucție, nici chiar în țară la noi, care, primind o scrisoare de la un învățat european ce se află în fruntea unei specialități, să nu aibă nici măcar politeța de a o citi, mai ales cînd acea scrisoare privea instrucția și știința în genere, căci nu cred că ar putea dl. Chițu susține că G. Paris se pleacă a se face unealtă cutăror sau cutăror opinii politice de la noi din țară. Cu toate aceste, dl. Haret îmi scrie că dl. Chițu nici n-au voit să-și arunce ochii pe o scrisoare oficial adresată Ministerului de instrucție al României de un director de școală superioară, unul din fruntașii specialității sale, avînd aerul de a spune că pricepe aseminea mașinării !! Faptul acesta mi-a creat mie o poziție foarte delicată față cu G. Paris. Sînt nevoit să recurg la o minciună, că adică țara noastră să află atîta de sleită, încît nu mai e în stare a cheltui pentru interesul științei ; căci, dîndu-mi scrisoarea ca să o trimit ministrului, adause că sperează că numai în aseminea caz nu voi reuși. Ca să-i spun faptele în toată goliciunea lor nu aș putea niciodată, căci mi rușine de mine și de țara mea.

Aveam de gînd că dobîndind bursa încă pe un an (începător de la ianuarie trecut) să pot sta, cu multă economie și cu sacrificii din zestrea femeii mele, pînă la iulie 1879, mai lucrînd aice la Paris încă un an școlar fără de acesta. Dar, fiindcă nu se poate, m-am hotărît cu orice preț să stau pînă la iulie viitor ca să am cel puțin titlul că am finit

şcoala de Hautes Etudes şi să mă întorc în ţară unde ştiu că numai timpul şi mijloacele de a-mi continua ocupaţiile în care sînt iniţiat nu mă aşteaptă. Un an încă de stat în Paris mi-ar fi fost cel puţin tot atîta de trebuitor cît mi-au fost cești trei ani de cînd sînt aice. Nu ştiu de ce cea mai mare parte din tinerii care se întorc din streinătate sînt foarte mulţămiţi de sine şi primesc cu lăcomie numele de savant ; *eu vă mărturisesc că mă întorc la iulie mult mai nemulţămit de cum am plecat. Departe de a crede că dacă aş mai sta un an m-aş întoarce* savant, *dar sînt convins că aş ave cel puţin de cîteva ori mai mare posibilitate de a lucra singur de cîtă am acum ; iată pentru ce aş fi voit să mai stau încă un an. Mai am încă şi o altă consideraţie : am citit cartea lui Hasdeu,* Cuvente den bătrîni, *care este foarte bună, cînd e vorba de publicarea documentelor din filologie, care o face el asupra lor, îmi pare* des étymologies de la vieille école ; *apoi fonetica, adevărata bază a filologiei moderne, a ajuns în mîinile d-lui Hasdeu un instrument primejdios cu ajutorul căruia suflă peste etimologiile sale imposibile un lustru ştiinţific care-l înşală şi pe dînsul şi pe cei care-l cred. Faptul acesta m-a făcut să mă gîndesc din nou la o vorbă a d-voastră : „cît e de greu a-şi conserva cineva într-o atmosferă cu totul deosebită caracterul superior ce l-a dobîndit într-o alta de care este îndepărtat ; valurile atmosferei în care e silit cineva să trăiască îl ieu înainte fără voia sa, dacă nu este foarte bine întremat". Aş fi voit să mă mai întremez încă un an, pentru ca să pot rezista cît se va pute mai mult atmosferei locale, pînă cînd s-ar mai modifica şi ea prin adăogirea elementelor ce vin necontenit !*

Al d-voastră servitor,

A. Lambrior

I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare,* IX, p. 238—240

IX

1878, mai 5

Domnule Maiorescu,

În adevăr, aveţi dreptate să ziceţi că am exagerat necesitatea şiderei mele la Paris încă un an, mai ales că la iulie viitor sfîrşesc cei trei ani regulamentari şi capăt absolutoriul.

Socot că am să pot să mă ocup și-n țară; am de gînd să cer voie rectorului Universității din Iași să fac un curs gratis și liber de limba românească *în comparație cu celelalte limbi romanice* [13]. *De cumva rectorul sau ministru nu vor voi să-mi acorde aceasta, voi găsi eu o sală la vreun institut privat. Fiind deci hotărît a pleca în țară pe la sfîrșitul lui iulie (1878), unde și alte interese mă reclamă, vă mulțămesc foarte mult pentru propunerea ce-mi faceți. Ea m-a încurajat foarte mult și a sporit recunoștința mea la un grad dincolo de care nu se mai poate întinde.*

Opinia d-voastră asupra partidelor noastre o împărtășesc fără nici o rezervă. Numai ce e de făcut în fața unei astfel de stări a lucrurilor? Desigur că d-voastră v-ați pus și rezolvit aseminea chestie pe o scară largă îmbrățișînd toate elementele vieții noastre intelectuale. Cît pentru colțul meu de activitate sînt hotărît să lucrez pe cît voi pute, fără a voi să știu că există șarlatani ca Ureche, Hasdeu etc., căci făcînd oarecare observații minunățiilor ce scoate Hasdeu, am să mă aleg cu o ploaie de batjocuri de care are să rîdă cea mai mare parte a oamenilor cari citesc la noi aseminea lucruri. N-am să-l dobor pe Hasdeu de la înălțimea la care s-a ridicat în o bună parte prin șărlătănii, ba încă citind lumea batjocurile lui au să zică: „al dracului om Hasdeu, plin de carte și plin de spirit, ce se pune ăla cu dînsul, nene". Critica e foarte necesară, dar mie mi se pare că este un element numai distructiv, care trebuie susținut prin ceva care să înlocuiască cele distruse. Criticismul la noi a avut și are un rol foarte important; el a măturat și mătură tărîmul unde are să se așeze știința. Dar cred că ar rămînea fără efecte strădaniile lui, dacă încercările de a lucra pe baza principiilor împlîntate de dînsul nu s-ar ivi lung timp.

Dacă m-am lunecat să scriu aceste, nu am avut deloc gîndul a da o soluție chestiei de sus, ea rămîne pentru mine întreagă, ci numai ca să vă fac o mărturisire de ceea ce m-aș pute eu încerca să fac în lupta contra ignoranților și a șarlatanilor, luptă care trebuie susținută numaidecît în interesul adevărului și a nației.

Al d-voastră plin de recunoștință,

A. Lambrior, rue Monge 67

I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IX, p. 241—242.

Scanned with OKEN Scanner

X

1882, mart. 31

Domnule Maiorescu,

Scrisoarea am dat-o lui N. Gane. Dintre cuvintele ce mi-ați trimis spre lămurire sînt vreo cîteva pe care nu le cunosc nici eu; altele erau termini de ciubotărie ce mai, mai au ieșit din întrebuințare. Ciobotarii cești noi nu le mai cunosc. Abia la Hală se mai găsesc cîțiva cîrpaci români cari mai cunosc aseminea expresii! Pe celelalte cuvinte, adică mai pe toate, le-am lămurit după cum le cunosc și eu din copilărie. Nu știu cum să mă scuzez de neștiința mea; n-am știut că trebuie să răspund Academiei. Sînt cu desăvîrșire nedeprins cu astfeli de formalități. Am făcut aice un răspuns cum m-a ajuns capul; vă rog să-l dați d-voastră cui se cuvine. De-l veți găsi cu totul neconform obiceiului, vă rog să mi-l înapoiați învățîndu-mă cum să-l fac.

Respectoase sărutări de mînă d-nei Maiorescu și închinăciuni d-șoarei Livia, care poate nu m-a uitat de tot.

Cu iubire, recunoștință și respect,

A. Lambrior

I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IX, p. 242—243

XI

1883, septemvrie 11, Iași

Domnule Maiorescu,

Credeam că voi putè veni prin București cu începere chiar de la 1 septemvrie, căci sînt membru al consiliului general de instrucție; însă întorcîndu-mă de la munți am răcit pe drum și sînt încă bolnav. Nu știu dacă boala mea nu va ținé mai mult decît sesiunea consiliului general și atunci nu voi putè veni să vă văd și cere un sfat. Iată cum e lucrul:

Pe aici doctorii mă tot îndeamnă să mă duc iarna aceasta în Italia și anume la Neapole. Aice, socot, pe lîngă sănătate aș putè face o treabă foarte importantă din punctul

meu de vedere, anume, m-aș ocupa de asemănările între limba noastră și dialectul napolitan. Călătorii români pretind că sînt foarte mari asemănări (lucrări din acest punct de vedere nu sînt făcute). Nu e vorba de cuvinte; se pretinde că sînt asemănări fonetice și o mai strînsă legătură gramaticală. Oricum fie, studiul unui patois romain *meridional nu poate să nu aducă multă lumină asupra multor chestiuni din limba noastră. Acum, dacă ați crede ca mine că studiul unui* patois *italian* nu zic *este mai important pentru limba noastră decît descoperirea a vro 30 de documente despre Petru Cercel, și dacă m-ați crede în stare a face eu aseminea studiu, atunci v-aș cere sfatul: să îndrăznesc a cere de la guvernul actual mijloace spre a mă duce la Neapole? În caz cînd m-ați povățui să cer, aș îndrăzni a vă face o rugăminte: să convingeți d-voastră, ca cel mai autorizat în aprecierea valoarei cercetărilor relativ la cultura națională, pe cei atotputernici despre importanța unui astfel de studiu și totodată să stăruiți, dacă vă convine, să mi se deie mijloacele de a-l face eu.*

Pentru stăruință voi mai ruga încă pe d-nii Negruzzi și Gane. Tocilescu, care s-a arătat foarte prielnic pentru mine, mi-a trimis răspuns încă din iarna trecută, că pe la Ministerul de instrucție ar fi bune dispoziții pentru mine în sensul unei misiuni în Italia. Mărturisesc, arhivele și bibliotecele nu-mi prea plac, de aceea i-am scris acum de curînd despre studiul dialectului napolitan. Nu știu ce împresie va face propunerea mea; știu că susținută de d-voastră va ajunge la rezultatul dorit de mine.

Respectoase sărutări de mînă m-me Maiorescu și salutări domnișoarei.

Al d-voastră pururea recunoscător,

A. Lambrior

I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IX, p. 243—244.

Scanned with OKEN Scanner

A. LAMBRIOR și G. PANU către TITU MAIORESCU

I

1874, august 18

Domnule Maiorescu,

Bodnărescu ne-au comunicat răspunsul ce ați binevoit a da la cele ce vă scrisese relativ la noi. Mai întîi vă mulțămim foarte mult de bunăvoința cea peste măsură ce ați arătat față de noi prin mai multe scrisori trimese la Iași. Propunerile foarte avantajoase și măgulitoare de strămutare la București ce ați adresat unuia, precum și onoarea ce ne-ați făcut numind pe celălalt colaborator la Cartea de cetire *și pe amîndoi în comisiunea pentru cercetarea cărților, ne-au produs o adîncă mulțămire. Dacă nu v-am scris de-a dreptul despre dorința noastră exprimată în scrisoarea lui Bodnărescu, este că nu îndrăzneam a vă supăra cu un lucru a căruia realizare ar întrece pentru noi orișice fel de așteptare. Numai prea multa d-voastră bunăvoință ce ați arătat-o, între altele și în vreo cîteva scrisori unde ne întrebați care ar fi dorința noastră, numai aceasta ne-au dat curajul ca să-i vorbim lui Bodnărescu despre cele ce v-au scris. În adevăr, dacă am avut vreodată scopul și voința de a merge în străinătate, trebuie să vă o mărturisim, aceasta au fost mai cu seamă de vreo doi ani, de cînd în micile noastre încercări am văzut cum la fiecare pas ne lipsesc mijloacele de a lărgi cunoștințele sau de a lucra ceva mai științific. Istoria românilor, luată sau pe cale documentară, sau pe acea filologică care este cea mai însemnată, pentru noi este închisă din cauza neștiinței limbelor slavice. Necunoștința limbei germane ne face un rău tot așa de mare. A învăța în țară aceste două limbi ne este peste putință, din cauză că pentru a putea trăi trebuie să fim ocupați zilnic cîte 4 sau 5 ore. D-le Maiorescu,*

Scanned with OKEN Scanner

dacă ar fi putința de a ni se realiza dorința noastră, atunci ne-am lua permisiunea ca să vă supunem la aprecierea d-voastră acest lucru așa cum îl credem noi. Iată-l:

Noi voim să studiem limbele slavice și să ascultăm un curs de filologie comparată. După părerea noastră, Praga este cel mai potrivit loc. Considerațiile care ne-ar face pe noi să preferăm Praga înaintea Moscovei sau Cracovia, de d-voastră propuse, sînt că numitul oraș este în mijlocul mișcării intelectuale a Germaniei de care avem mare nevoie, fără a înceta în același timp de a fi un centru principal de slavism. Și fiindcă pentru limbele slavice nu este, pe cît știm, nici un fel de diplomă de căpătat, noi am putea trece un doctorat în filozofie. Ideea d-voastră de a ne duce mai întîi un an la Berlin ne este foarte favorabilă, fiindu-ne un mijloc foarte nimerit ca înainte de a începe studiul limbelor slavice, să avem cunoștința limbei germane cu care ne vom ocupa timpul în care vom face cercetările ce ne vor fi cu putință în arhivele de acolo. Timpul cît ne-ar trebui ca să stăm în străinătate noi am crede că ar fi de patru ani, unul la Berlin și trei la Bohemia. Se înțelege că d-voastră știți mai bine decît noi a fixa acel timp. Rămîne să vă vorbim în privința condițiunilor în care am putea pleca. Noi nu am voi să ne părăsim definitiv catedrele; pentru aceasta ar fi un mijloc, acela de a ne acorda concediu pentru unul din noi d-voastră, pentru celălalt, ce atîrnă prin Școala militară de Ministerul de război, să mijlociți către dl. general Florescu. Noi am putea lăsa ca suplinitori băieți buni, precum Rășcanu și un altul, cu care credem că ne-am învoi dîndu-le jumătate din salar. Cu jumătate leafă ce ne-ar rămînea și care ar fi de vreo 130 și cu o subvenție pe care o veți fixa d-voastră, noi credem că ne-am putea susține.

Astfel, am putea pleca în luna lui aprilie a anului viitor. Acestea sînt ideile noastre, vă rugăm ca să nu vă supărați că vi le-am spus și să credeți că sîntem gata a primi orișice modificare asupra lor sau orișice sfat ce d-voastră veți crede de trebuință a ni-l da.

Ai d-voastră servi,
G. Panu, A. Lambrior

„Convorbiri literare", XLV (1911), nr. 1, p. 59—61.

Scanned with OKEN Scanner

II

1875, martie 5, Paris

Domnule Maiorescu,

Fără îndoială, v-aduceți aminte că dorința noastră de a merge în streinătate nu era fără anume scop; vrem să zicem că nu se potrivea deloc cu dorința tinerilor de curînd ieșiți din liceu, cari ușor se destinează pentru orice studii, chiar pentru acela la care nu sînt chemați prin plecările lor firești, numai stăpîniți de ideea, ce se aude la noi prin toate școalele secundare, de a vedea streinătatea ca o culme a dorinților tinerești, în dosul căreia se ivește și ideea de a ajunge om mare, adică de a avea posturi mari. Noi, dimpotrivă, sîntem departe și de vîrsta și de atmosfera în care trăiesc asemenea idei, apoi avem un cîmp și o direcție în care începusem a lucra. Această direcție, fie ea în sine oricum, noi avem convingerea tare că este dreaptă și bună; a ne dezbrăca tocmai de ce este mai înrădăcinat în noi ne era și ne este peste putință; de aceea cînd ați avut bunătatea a ne întreba ce dorim, *noi, văzînd care sînt instrumentele ce ne lipsesc pentru a lucra mai cu izbîndă pe cîmpul științei de care ne ocupăm, am răspuns că limbile slave și filologia comparată ne sînt neapărat trebuitoare și ne-am hotărît pentru o universitate slavonă din Germania. D-voastră ați convenit în totul la acestea într-o scrisoare către Eminescu. Din pricina întreruperii comunicației n-am putut veni la București pentru ca să vă arătăm prin viu grai modestele noastre păreri asupra adresei ce ne-a venit, și tot din această pricină nici scrisorile în care se vedeau părerile noastre n-au putut să ajungă la timp. Am plecat deci la Paris fără a ne împlini dorința de a vă vedea și a vă vorbi mai cu de-amănuntul în chestia noastră, socotind că și aicea, pe lîngă sarcina ce ne impuneți, vom putea căpăta cunoștințele pentru dobîndirea cărora am părăsit țara; dar ne-am amăgit foarte mult încrezîndu-ne în aceste nădejdi. Am ascultat cîteodată mai toate cursurile de la litere și mai cu seamă acele neapărat trebuitoare pentru licență. Centrul de unde purced raze luminătoare asupra tuturor materiilor cerute de licență, voim să zicem filozofia oficială, se face de un domn Caro, orator minunat, dar care, deși se lovește la fiecare pas de rezultatele practice ale științelor naturale le*

neagă orice valoare ! Capetele noastre nu sînt tocmai tabula rasa, *încît să ni se pară că cele ce spune dl. Caro e gura adevărului și să se rodească în sufletul nostru sistemul d-sale pentru a-l avea la îndemînă la orice temă ni s-ar da la licență. Am trecut de vîrsta cînd învățam ușor un catehism dogmatic ; în starea în care ne aflăm, ideile, pentru ca să prindă rădăcina în memorie, trebuie să fie așa de aprobate de judecata noastră, încît să ni se pară că ea le-au născocit. N-avem deloc, domnule Maiorescu, intenția de a vă măguli de ocazie, dar trebuie să o mărturisim că după începuturile temeinice căpătate de la d-voastră ca profesor de filozofie, începuturi cari au intrat în cuprinsul sufletului nostru, și după direcția dobîndită din societatea „Junimea", care a fost și este pentru noi o școală de maturitate, ne este astăzi cu neputință a urma o altă cale și a apuca o altă direcție. Acest domn Caro, la lumina căruia trebuie să aprindem făcliile noastre cînd vom comenta literatura latină, greacă și franceză, sau cînd vom răspunde la chestiunile generale, căci altmintrelea cu neputință, după spusa chiar a d-lui Crăciunescu, de trecut licența, ține acum un curs intitulat* Problème de la destinée humaine, *curs frecventat de o mulțime de popi, de bieții studenți de la litere și de altă lume încîntată de elocvența lui. Oamenii cu gîndirea independentă își bat joc de asemenea idei. În „Revue littéraire" este* une causerie *unde se spune între altele că lumea se aștepta ca dl. Caro cu ocazia primirei sale în Academia franceză să țină o* predică, *atîta-i de mare deosebirea între dînsul și un* cleric ! *Cursul de istorie, pentru care sîntem destinați, se face de dl. Lacroix, care ne-a ținut cîteva ore asupra boalelor lui Ludovic al XIV-lea, nu pentru a scoate din acest studiu alte încheieri mai serioase, ci pentru a încheia că Ludovic al XIV-lea era tot mare și în stare de boală ca și sănătos. Rămîne filologia clasică compusă în frunte din literatura franceză din veacul al XVII-lea, unde trebuie să aprofundăm pe cîntăreții nimicurilor curții lui Ludovic al XIV-lea, nu numai pe cei cu talent, ci chiar pe cei mai îngropați în uitare ; să ne deprindem ca toți comentatorii ce i-am avut prin școală a ne extazia dinaintea unei fraze din care să scoatem partea morală și să filozofăm à la Caro, făcînd pe ici, pe colea apropieri cu scriitorii vechimei de la nimerirea cărora deseori depinde reușita la licență. Aceste toate le avem de la dl. Crăciunescu, un om destul de serios*

de la natură. Pot fi foarte bune în sine asemenea lucruri, noi nu discutăm valoarea lor, dar ele nu se potrivesc întru nimica cu scopul nostru, și mintea noastră le respinge de la început, fiindcă noi găsim într-însele tocmai acea ușurință pe care d-voastră și societatea „Junimea" ne-ați deprins a o nesocoti și a o combate la noi în țară. Rămîn limbile latină și greacă pe care n-am avut niciodată de gînd a le neglija oriunde ne-am fi dus pentru studiu, căci noi sîntem prea maturi pentru ca să nu înțelegem necesitatea lor. Dar și pe acestea le-am fi putut aprofunda, credem, încă mai bine fără acel lux de versuri latinești care de multe ori ascunde sub dînsul lipsa de cunoștința rațională a limbei. D-voastră știți mai bine decît noi că alăturea cu școala veche, care învață limbile clasice mecanicește rezemîndu-se mai mult pe memorie, este școala nouă care s-a acomodat cu cerințele filologiei. Sistemul vechi de învățare a acestor două limbi care se practică oficial pe aicea au produs filologii noștrii de prin țară care fac pe fiecare zi derivații monstruoase. Un român doctor în litere de la Sorbona ne spunea mai deunăzi că iubire vine de la lubet, și un licențiat în litere acum în țară ne spunea că cias (cuvînt întrebuințat de țăranii din Moldova pentru a îndemna vacile să stea la muls) vine de la cedas!

Și apoi, pentru asemenea afundare în direcția Sorbonei, desigur, nu ne vor ajunge cei doi ani prescriși în adresa d-voastră; dar să presupunem un moment că ne-ar ajunge și că ne-am putea dezbrăca de tot ce avem ca să ne îmbrăcăm cu hainele rutinei de la Sorbona, ceea ce, cum am mai zis, o credem peste putință; ce folos poate să tragă țara noastră de la asemenea școală ale căreia rezultate le avem sub ochi? Și apoi noi vom trece prin instrucția superioară a Parisului fără ca să cunoaștem partea ei cea mai nouă și cea mai serioasă, vrem să zicem că noi nu vom avea timp ca să urmărim cu folos cursuri care în adevăr merită a fi ascultate, cum sînt ale lui Egger, Breal, Gaston Paris, Geffroy, Alf. Maury, ba nici măcar să citim lucrările lor. Ne temem să nu abuzăm prea mult de răbdarea d-voastră lungind prea tare scrisoarea, altmintrelea v-am putea da o relație de cursurile ce fac acești domni acum, de unde s-ar vedea că noi am învăța de la dînșii, urmărindu-i cu sfințenie, nu numai o sumă de cunoștinți, dar mai ales ne-am deprinde cu metoda sinceră pentru căutarea adevărului, atît de neapărată într-o țară ca a

Scanned with OKEN Scanner

noastră, unde dl. Hasdeu ține cursurile sale de filologie, care publicîndu-se ne vor compromite mai mult decît ne-au compromis și pe aici Istoria sa critică. Dar încă o dată repetim: urmărirea unor asemenea cursuri, las'că ne-ar răpi timp, dar apoi spiritul lor nici nu-i gustat la licență. Pe lîngă acestea noi mai avem oarecari începuturi de ocupație cu istoria națională, cu limba etc. și, cînd am pus în gînd să mergem în streinătate, scopul nostru a fost să căpătăm lumină pentru a străbate mai sigur întinsurile, iar nu să le părăsim cu desăvîrșire, cum am fi nevoiți să facem dacă ne-am rutina în admirațiile literaturii franceze din vremea lui Ludovic al XIV-lea sau în învățare de versuri latinești pe de rost.

În fața unor asemenea împrejurări noi ne-am gîndit la următoarea deslegare, singura ce îndestulează scopul nostru și pe care vă rugăm să ni-o admiteți. Fiindcă am apucat a veni la Paris și fiindcă avem multe lucruri de învățat aicea, care însă nu sînt cuprinse în licență, de aceea vom rămîne aicea un an întreg, adică pînă la fevruarie 1876; în acest timp noi vom urma regulat cursurile profesorilor Egger, Gaston Paris, Breal, Moury și Geffroy de la cari, fiindcă neîncrederea s-a ivit de la început prin îngrădirile ce ni s-au făcut, vom trimite regulate certificate de frecventare. Pe lîngă acestea ne vom angaja un profesor de grecește și latinește de la care iarăși vom dobîndi adeverințe în regulă, așa fel că în cursul unui an ne vom întări bine în aceste două limbi, plus că ne vom ocupa aparte cu limba germană, pregătindu-ne astfel pentru Germania. Aceasta cu atît mai mult cu cît în Praga, după cum spune dl. Tocilescu prin o scrisoare, cursurile de limba slavonă se fac în limba cehă, așa că pentru a le asculta trebuie să studiem mai întîi această limbă.

Prin urmare, cei trei ani care ne mai rămîn de-abia ne vor ajunge pentru ca să ne putem apropia de scopul nostru; pe cînd, dacă am sta trei sau doi ani în Paris, ne mai rămîne pentru Praga și Germania un an sau foarte nesigur doi în care vom fi nevoiți să învățăm trei limbi, lucru aproape minunat. În Praga sau la o altă facultate din Germania unde veți hotărî vom trece și doctoratul în filozofie. În caz cînd socotința noastră vi s-ar părea nepotrivită cu nevoile statului român, atunci noi sîntem hotărîți a ne întoarce în țară, fiindcă nu voim pentru interesul de a sta în Paris să înșelăm statul, făgăduindu-i că ne vom arunca zeloși într-un sistem de în-

Scanned with OKEN Scanner

vățămînt ce nu se potrivește nici cu direcția sub care sîntem formați, nici cu aspirațiile noastre, ci vom lăsa mai bine locul nostru unor tineri cari, neavînd încă nici o măsură a lucrurilor, vor sorbi cu lăcomie tinerească filozofia Sorbonei și vor zice cu sinceritate, cum ne spunea mai deunăzi un doctor în litere, că Racine este mai mare poet decît Shakespeare.

Dacă veți binevoi a ne răspunde, adresa noastră este: rue des écoles nr. 50.

G. Panu, A. Lambrior

„Convorbiri literare", LI (1919), nr. 2, p. 137—140

Scanned with OKEN Scanner

CĂTRE IACOB NEGRUZZI

I

1870, decemvre 28

Domnule redactor,

Vă rog binevoiți a regula trimiterea la Botoșani a nr. 16 din „Convorbiri literare", care cred că din eroare nu mi s-a expediat la timp. Adresa mea este: A. Lambrior, profesor de liceu.

În timp ce jurnalistica noastră, chiar și acea ce se pretinde literară, a devenit politică fanatică, simt o satisfacțiune neexprimabilă a citi stimabilul d-voastră ziar unde se inserează, fără emfaz, adevărurile științifice, literare și artistice. De aceea, v-aș ruga, d-le redactor, să nu mă privați de regularitatea ziarului d-voastră.

Primiți, vă rog, stima ce vă conserv.

Lambrior

Domniei sale domnului redactor a „Convorbirilor literare"

(B. A. R., S 43(1)/LI; I. E. Torouțiu, și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare*, I, p. 189).

II

1871, fevruar 24, Botoșani

Domnule redactor,

Grăbesc a vă trimite costul abonamentului la „Convorbiri literare" pentru anul începător de la 1 martie 1871. Sarcina de a vă face abonați o primesc cu mulțămire. Însă pînă acum

Scanned with OKEN Scanner

nu v-am putut face decît unul, d. N. Giurgea, profesor, pentru care vă trimit prețul abonamentului odată cu al meu. Mulți doresc să știe dacă se află toți anii trecuți ai ziarului, pentru ca să-i cumpere. Orice abonament voi face, mă voi grăbi a vă trimite costul său împreună cu numele abonatului.

Primiți, domnule redactor, stima și respectul ce vă conserv.

A. Lambrior

D-sale domnului redactor al ziarului „Convorbiri literare"

(B. A. R., S 43 (2)/LI; I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare*, I, p. 189—190).

Scanned with OKEN Scanner

CĂTRE GRIGORE TOCILESCU *

I

1882, octomvre 29

Amice domnule Tocilescu,

Lumea văzînd că am împuns și eu de vreo cîteva ori cu condeiul în revista d-tale[1], *mă crede cu mare trecere pe lîngă d-ta, ca director al ministerului ! Eu mă apăr cît pot știindu-mă nevrednic de această onoare ; cu toate aceste, nu pot scăpa întotdeauna, ba uneori dreptatea cauzei mă silește să rup orice jenă și să mă adresez la d-ta. Așa este cazul de față cu d-l Lascar . . . . . .*

Revista d-tale[2] *le-a pus pe toate-n cofă. În adevăr, n-a fost niciodată o revistă așa de voluminoasă și în curentul științei de care se ocupă. Lumea se sperie și se întreabă cu ce ai s-o continui ca mijloace bănești ; pune să-mi trimeață o listă de abonament, să fac și eu vreo cîteva.*

Planul lucrărei d-lui Gaster[3] *(stratificația) este minunat, dar amănunțimile dau loc la o mulțime de observații întemeiate pe legi fonetice. Nu se va supăra d-l Gaster, dacă într-un număr apropiat din* Convorbiri *voi releva și discuta amănuntele greșite, lăudînd planul general. Să fie sigur că eu nu înțeleg critica cu personalități, și apoi nici n-am ce personalități ... Statul român ne consideră pe amîndoi nevrednici de a vorbi despre limba română și cele romanice la universitățile sale și trimite tineri ca să învețe mai zdravăn decît noi și apoi să creeze aseminea catedre, cel puțin așa am auzit pe aice. Vom putea noi să lucrăm oricît de mult și oricît*

---

* Toate scrisorile sînt reproduse după „Revista de istorie, arheologie și filologie", I (1883), vol. II, fasc. 2, p. 194—200.

Scanned with OKEN Scanner

de bine, cine are să se intereseze de un evreu și de un moldovean ? !

Te rog nu te supăra că am lungit scrisoarea mai mult decît ar fi trebuit ; știu că ai arătat în mai multe ocaziuni multă bunăvoință pentru mine și de aceea mi-am permis a-mi vărsa puțin focul.

Al dumitale prietin,

A. Lambrior

II

1883, marte 14

Iubite domnule Tocilescu,

Am rămas încîntat de cuprinsul revistei d-tale ; desigur, nu s-a văzut încă pe la noi o întreprindere așa de serioasă și condusă cu atîta conștiință. Pînă la d-ta chiar și cei mai sinceri în aseminea întreprinderi căutau să arunce măcar o mînuță de pulbere în ochii lumei, ba cu litere mașcate, ba cu rînduri rari etc. ; apoi cuprinsul, cum dădea dumnezeu. Pe cît m-am bucurat de seriozitatea lucrărei, pe atîta am avut jale că nu am scris și eu ceva în numărul II, din pricina boalei. Într-o scrisoare, care mi-a făcut multă plăcere și onoare, îmi ziceai să fac observări asupra studiului d-lui dr. Gaster [4] și să le public în revista d-tale. Îndată ce mă voi însănătoșa (căci nu sînt lipsit de speranță) mă voi apuca de aseminea lucrare și-ți voi trimite-o, rămînînd la d-ta să judeci dacă trebuie sau nu publicată în revista ce iasă sub direcțiunea d-tale. Sînt nevoit să fac această rezervă, căci studiul d-lui Gaster, deși minunat ca plan și concepție, are atîtea greșeli de detail, încît trebuie să-i arăt o mulțime de necunoștinți de fonetica limbelor romanice și de cea românească. Pentru fonetica românească are dreptate, căci cercetările asupra ei sînt numai la început, deși o mulțime de românișți de ocazie cred că-s isprăvite gata ! Mă mir de lipsurile în cunoștința foneticei limbelor romanice ; să înțelege, cunoștința lui Diez este indispensabilă, dar teoriile lui sînt transformate mai de tot. Ca să nu am aerul de a spune răutăți crude asupra unei

Scanned with OKEN Scanner

persoane pe care o stimez și eu ca și d-ta, voi discuta aice unul din albanismele d-lui Gaster, și dacă vei conveni cu mine că sînt greșeli în tratare, apoi îți voi spune că de acestea mai sînt în studiul său.

Fie, de pildă, cuvîntul in [5] *cu care începe lucrarea din fascicula a II-a: e întrebarea dacă acest cuvînt este moștenire directă din limba latină, sau este un împrumut făcut de la acei minunați albanezi, cu limba cărora se explică, într-un mod năzdrăvan, toate dificultățile limbei noastre! Tipul de la care provine atît albanezul* lĭin *cît și românescul* în *este latinul* linum. *D-l Gaster spune că al nostru* in *nu poate veni din lat.* linum, *fiindcă consoana* l *cade în românește numai cînd este urmată de o vocală* preiotată *(curioasă terminologie; eu știu că semiconsoana palatală, ce se naște din un* i, *după cum voi arăta mai la vale, se cheamă* iod *spre deosebire de* ιοθα *grec, cu care n-are a face! Dar fie), apoi se întreabă dacă* i *din* linum *este preiotat sau ba și, fiindcă vrea, găsește că nu-i preiotat. Aice trebuie să amintesc o regulă elementară de filologie romană: că orice* i *lung din latina clasică corespundea în limba latină populară cu un* i, *care a persistat intact în toate limbele romanice și în cele mai multe cazuri, atacînd consoana vecină, a devenit* iod *(o semiconsoană palatală). Cuvîntul* linum *are un* i *lung, și toate limbile romanice l-au păstrat neatins. În condițiile lui* linum *limba română mai păstrează încă două cuvinte latine:* licia, *care a dat* ițe *și* liberto, *care a dat* iert. *Prin urmare, fără a alerga pe la albanezi, sîntem siguri că ceea ce s-a întîmplat cu* licia *și cu* liberto, *a trebuit să se întîmple și cu nenorocitul* linum. *Eu am luat aice numai acele cuvinte cari se găsesc în condițiile lui* linum, *adică un* i *lung precedat de un* l *într-o silabă inițială; căci nu este locul de a dovedi aice că orice* i *lung din limba latină clasică s-a comportat în românește ca un* iod *față cu consoana ce l-a precedat. Cu toate aceste, fiindcă dl. Gaster ne citează cuvintele* limbă *și lingură, unde* i *n-a surpat pe* l *dinaintea lui, să ne fie permis a aminti iarăși cîteva regule generale și elementare de filologie romanică. Este știut că orice* i *scurt din limba latină clasică corespundea în limba latină populară cu un* e *închis; aceasta este așa de cunoscută, încît n-am nevoie să mai dau exemple. Limbele romanice păstrează* toate *pe acest*

Scanned with OKEN Scanner

e *provenit din* i *scurt, intact sau modificat, după natura foneticei lor.*

Mai mult decît atîta, limba latină populară nu cunoștea ce-i aceea vocală în poziție, *ci trata vocalele scurte din natura lor, tot ca scurte, măcar că erau urmate de două consoane. Aceasta o dovedește într-un mod neîndoielnic limba spaniolă și cea română, tratînd pe* e *scurt fără deosebire de poziție sau nepoziție. Celelalte limbi romanice, sau din pricina influenței clasice posterioare, sau din alte pricini necunoscute încă, disting de regulă vocalele în poziție de cele ne în poziție. Acum, înarmați cu aceste două principii stoarse din totalitatea limbelor romanice, să ne apropiem de* limbă, lingură *și* linge *(căci și acest din urmă derivă din* lingua*) și să ne întrebăm ce fel de* i *este în latinescul* lingua ; *căci ceea ce va fi adevărat despre* i *cel din* lingua, *va fi adevărat și despre cel din* lingula *și lingere, de vreme ce aceste două cuvinte derivă din cel întăi.*

Să vedem cum tratează celelalte limbi romanice cuvîntul clasic lingua, *pentru ca din acest tratament să putem conchide asupra lungimei sau scurtimei vocalei întonate* i *în limba latină populară. Ne adresăm mai întăi la limba spaniolă, cea mai conservatoare în această privință, și găsim forma* lengua. *Prin urmare, avem un* i *scurt în poziție tratat ca* e. *Același lucru găsim în limba catalană* (llengua), *provensală* (lengue) *și chiar în limba franceză, care de regulă ține samă de poziție (în cazul de față are* langue, *unde a provine dintr-un* e *și nicidecît dintr-un* i*). Așadar, nu mai încape îndoială, după metoda de a demonstra în filologia romanică, că* i *din* lingua *a fost tratat ca scurt de limba latină populară, sau, mai bine zicînd, ca un* e *închis. Așa fiind lucrurile, cei ce vorbeau limba latină populară în Dacia ziceau* lengua, *mai apoi* lemba *și în fine, tîrziu,* limba. *Același lucru despre* lingură *și* linge, *cari au trebuit să aibă formele* lengula *și* lengere *și numai tîrziu au schimbat pe* e *în* i *din pricina lui* n *următor (cf.* argentum-argint, placenta-plăcintă, lentem-linte, mentem-minte *etc.). Se știe că despre limba populară latină cunoaștem puține lucruri de-a dreptul, de aceea s-a admis principiul că un fenomen ce se întîlnește cel puțin în două limbi romanice (ce nu s-a influențat una pe alta) se afla în limba latină populară. Acest principiu n-a dat niciodată greș pînă acum ; ba a fost și este necontenit confirmat de in-*

scripțiunile populare. Eu m-am întemeiat pe dînsul cu atîta mai mult în privința scurtimei lui i din lingua, cu cît el este întărit de două fapte sigure: 1. că orice i scurt clasic era în limba latină populară un e închis și 2. că limbile spaniolă și română nu deosebesc în alte cazuri (e scurt) vocala în poziție de cea ne în poziție.

Este însă în limba noastră un cuvînt, limpede, care, după legea arătată mai sus, a trebuit să aibă din vechime forma lempede, cu toate că nu am la îndemînă toate mijloacele de a constata scurtimea lui i întonat (limpidus). Din modul cum tratează celelalte limbi romanice cuvîntul limpidus, nu putem trage nici o concluzie sigură, căci formele sub care ni-l înfățoșază au aerul de a fi savante, sau influențate de forme venite pe cale savantă (it. limpido, span. limpio și lindo, port. limpido, fr. limpide etc.). Totuși, eu cred că cel puțin în limba spaniolă a existat forma lendo, dar că sub influența lat. limpidus devenit limpio, lendo a devenit și el lindo. Ar trebui cunoscute dialectele populare spaniole și atunci am fi mai siguri decît cu limba literară, însă aseminea încercări nici în față nu sînt prin Spania! Ar trebui să mă adresez la un latinist filolog ca să-mi dea ceva sigur despre limpidus în loc de lampidus înrudit cu grecul λάμπω, însă pe la noi sînt tot clasici puri! De aceea, fără a ascunde că este oarecare dificultate în privința românescului limpide, în aceea că nu putem proba direct scurtimea vocalei i tonice, trebuie însă să mărturisim că din modul cum tratează limba noastră cuvintele lengua, lengula, lengere (forme populare latine) putem conchide, fără păcat științific, că lat. clasic limpidus s-a găsit în aceleași condițiuni, adică a avut forma populară lempedus, de unde limpede. Altmintrelea, dacă i ar fi fost lung, ar fi devenit în românește numaidecît iod și ar fi pricinuit surparea lui l.

În rezumat, ținîndu-ne numai la cuvintele latine ce se află în limba română în condițiunile lui linum, adică la acele ce în latinește încep cu silaba li, avem două categorii deosebite: 1. acele în care silaba li inițială conține un i lung și sînt în număr de trei: linum = lyn-in, licia = lytia-ițe și liberto = lyerto-iert (însămn prin y pe iod); și 2. acele în care silaba li inițială conține un i scurt, egal cu un e închis în limba latină populară, și sînt în număr de patru: lingua-

lengua-lengba-lemba, lingula-lengula-lengura- lingură, lingere-lengere-lingere și limpidus-lempede-limpede.

Cît despre albanezul lĭin, *el este sau un împrumut din dialectul macedoromân* (lĭinŭ), *sau un împrumut direct de la limba latină; numai în acest din urmă caz, trebuie demonstrat că este o lege constantă în fonetica limbei albaneze, ca și în a celei române, de muia pe* l, *cînd după dînsul urmează un* i *(iod propriu-zicînd). Am zis o lege constantă și fără de abateri (abaterile cînd sînt, trebuie explicate din ce cauză anume provin), pe care nu o poate studia decît numai acela ce cunoaște* perfect *limba albaneză. Acum vro treizeci de ani se credea că pentru a face filologie asupra unei limbi, nu-i nevoie să o cunoști și vorbești foarte bine; aceasta era tot ce poate fi mai greșit. Astăzi această părere s-a schimbat cu desăvîrșire, cel puțin în Franța, unde se recomandă celor ce se ocupă de filologie de a nu face cercetări decît asupra limbelor ce cunosc perfect. Voi să zic prin aceasta că e greu pentru noi de a determina legile fonetice ale limbei albaneze, numai după dicționare și adunările de material fonetic și gramatical, făcute de unii și alții. Altceva este o adunătură de material și altceva științificarea (ca să mă exprim astfel) acelui material, adică găsirea legilor științifice la care este supus materialul. La noi se confundă mai totdeauna* cunoștința *cu* știința: *spune, de pildă, cuiva că nu este nimic științific făcut asupra dialectului meacedoromân și îndată are să se mire de ignoranța ta, trimițîndu-te cu mîndrie la niște colecții de materialuri, și acele fără caracter științific! Spun aceste pentru ca să fiu bine înțeles și să nu mi se zică că nici habar n-am de cele ce s-au scris asupra limbei albaneze. Stratificarea elementului latin în limba română nu va fi făcută, cu caracter științific, decît după ce se vor determina exact și sigur legile fonetice ale limbei române și ale limbelor din care se pretinde împrumutat cutare sau cutare cuvînt.*

Dacă vei crede că asemenea observări (ca acea asupra inului *din scrisoarea de față) sînt de vreo samă și mai ales, dacă pot merge în aceeași revistă unde a fost publicat studiul d-lui Gaster, atunci, te rog, să mi-o comunici aceasta prin cîteva linii. Eu însă cred că e mai bine să nu fac critică directă, ci întreprinzînd un studiu fonetic, bunăoară asupra consoanelor, să combat multe de ale d-lui Gaster, fără chiar*

de a-i pomeni numele. Acesta e chiar obiceiul meu cu filologii locali; așa am scăpat de a fi înhățat la personalități, de unde numai știința nu poate cîștiga.

Îți mulțumesc din suflet de toate cîte ai făcut pentru mine, căci știu că toate sînt făcute prin d-ta.

Al d-tale prietin devotat,

A. Lambrior

III

1883, iunie 20

Iubite domnule Tocilescu,

Nu știu cum să-ți mulțămesc pentru îndatorirea cea din urmă, cu examinarea elevilor mei la gimnaziu[6]*. Dacă ți-aș spune cauza refuzului de a examina a profesorului V ..., a-i crede că-i poveste; n-o fac ca să nu par pătimaș și să nu te anostesc cu lucruri proaste. Eu sînt mai bine, stau la o „villa" în apropierea Iașului, unde aerul curat mi-a făcut mult bine. În iulie gîndesc să mă duc la munți, unde sper a mă remite, pe cît se poate cineva remite după o aseminea cumpănă. Am în gînd mai multe lucrări pentru jurnalul dumitale: niște etimologii, o deosebire între muntenism și moldovenism etc.; însă puterile nu-mi permit încă a găti ceva pentru numărul ce va apare în curînd . . . . . .*

Mă crede că niciodată nu sînt mai încurcat, decît cînd sînt nevoit să te rog de vreo îndatorire de felul acesta; aș vrea ca scrisorile mele să nu conțină decît lucruri ce se ating de știință neinteresată. Așa că dacă-ți răpesc ceva timp cu citirea lor, să nu fie acel timp dat nici egoismului meu, nici egoismului altora.

Al d-tale prietin,

A. Lambrior

Scanned with OKEN Scanner

IV

Iași, 1883, septemvre 10

Iubite domnule Tocilescu,

Am avut mare mulțumire, cînd am văzut că m-ați numit membru al consiliului general. Speram să vin la București, să vă pot vedea și vorbi mai multe. De aceea, m-am și grăbit a părăsi munții și a veni la Iași spre a pleca la București ; însă la gara din Iași m-a apucat o vărsare de sînge foarte violentă (pardon pentru aseminea detail prea intim), din care cauză am fost nevoit să mai amîn plecarea la București, cu atîta mai mult că mă simt încă destul de slab. Însă dacă mă voi mai înfiripa, mai cu samă, dacă voi scăpa de răceala de care sufăr, sper să vin macar pentru zece zile.

Doctorii de pe aice mă tot îndeamnă să mă duc să stau iarna în Italia. Mie îmi surîde ideea aceasta și din punct de vedere a oarecăror modeste cercetări științifice. De aceea m-am și gîndit la Neapole și la dialectul napolitan, care are izbitoare asemănări cu limba noastră în o mulțime de fenomene fonetice și gramaticale. Credința mea este că mai întăi trebuie descurcată științific poziția elementului latin în limba noastră ; acesta este trunchiul, elementele streine vin și se tot anină de acest trunchi, acomodîndu-se cu locul și timpul cînd au sosit. Pentru acest studiu un patois *sudic italian este ca mîna dreaptă.*

Toate aceste pot fi bune din toate punctele de vedere, dar de unde parale ? Din punga mea imposibil. De la stat ? Poate-se gîndi o umbră de om ca mine la aseminea favoare ? De n-ai fi d-ta la mijloc, jur pe onoare, că nici m-aș gîndi ... Supt protecția d-tale îndrăznesc a spera, și aceasta cu atîta mai mult, cu cît d-ta, după cum m-am informat, ai mers înaintea dorinței mele, pentru care nu știu cum să-ți mulțămesc.

Alte misiuni greu mi-ar conveni, fiindcă voi să fac ceva, nu să ieu bani degeaba.

Salutări domnului Gaster. Al d-tale veșnic recunoscător,

A. Lambrior

Scanned with OKEN Scanner

V

1883, septemvre 15

Iubite domnule Tocilescu,

Am priimit de la Grigore Creţu o carte postală prin care se reproducea conversaţia ce avuse cu d-ta despre mine. Nu mă încerc a-ţi mulţumi de bunăvoinţă ce arăţi pentru mine, căci nu pot. Creţu-mi spune să-ţi dau cîteva detailuri despre poziţia mea. Iată-le: cîteva parale, ce sînt în familie, sînt zestrea femeiei mele, pe care o ciuntisem rău, cînd am fost la Paris. N-o mai pot însă ciunti şi acum, căci nu ştiu de voi mai fi în stare să muncesc şi să pun la loc ceea ce voi lua; şi apoi n-am drept să las pe copiii mei peritori de foame, chiar din cele întăi zile după moartea mea. Eu nu sînt pretenţios în cele ce cer, însă totdeauna am avut mai mare frică de mizerie, decît de moarte . . . . . Acum cît îmi trebuie mie, de mi-ar fi cunoscut oraşul, îndată aş spune, dar mă duc în necunoscut, şi acolo totdeauna cheltuieşti mai mult. Dacă e vorba să mi se deie, mă las la aprecierea binevoitoare a celor ce dau; desigur, pe acolo sînt care cunosc felul de viaţă de la Neapole şi pot aprecia . . . .

Nu mă pot răbda să nu fac vreo cîteva întrebări în sfera ştiinţifică: oare citit-a dl. Hasdeu articulul d-lui Densusianu[7] *înainte de a-l publica? Tare m-aş mira de aceasta; un articul în care* nimic nu-i adevărat! *Cum* ăi *din* giuncăi *este arhaicul latinesc* ai[8]? *Rîd băieţii din şcoala primară, care şi ei ştiu şi oricare român simte că este* giuncă *plus articolul* i. *Oare ce vor zice romaniştii cînd vor mai auzi şi pozna aceasta? ! Dar apoi bietele* florile d'albe[9] *ale noastre ce nu păţesc şi ele; auziţi că* d' *este un străvechi* d, *pe care îl înădesc latinii la sfîrşitul unor vorbe în oarecare condiţii; nu mai este cum ştiam noi prostimea prepoziţia* de, *care are un rol îmens de variat în limba română! Perfectul în* sei (mersei, scrisei *etc.*)[10] *nu mai este, cum ştim şi putem dovedi noi, o creaţiune românească, ci reproduce şi el o vechitură arhaică. Dar dacă ar fi aşa, cum se face că el nici nu se vede prin tipăriturile veacului al XVI-lea? Curios neam românii: au uitat perfectul în* ei *vro 1600 de ani şi numai într-o bună dimineaţă şi-au adus aminte de dînsul şi l-au luat la întrebuinţat! Mai trebuia spre completul lucrului să*

Scanned with OKEN Scanner

spună că un ardelean și-a adus aminte întâiași dată și apoi mă uneam și eu ...

Ce să mai zic despre modul cum îl prăpădește pe Corssen [11], *în privința schimbărilor lui* d, t, c (ce, ci). *Argumentare strînsă e cam așa: degeaba mai susții tu, Corssen, că consoanele* d, t *s-au modificat în* z, ț *cam prin veacul al IV-lea, iar* c *s-a făcut sibilant prin veacul al VI-lea; în limba română se văd aceste consoane modificate, prin urmare, ele au trebuit să fie încă din limba latină arhaică ! Toate aceste comedii se razimă pe neștiința completă a filologiei romanice. Filologii noștri știu lingvistică generală, clasică, albaneză, ba chiar grăiesc albanește mai bine decît mine românește, numai filologia romanică nu cunosc. Din autodidacție, slabe și încurcate lucruri ies. Dacă ar fi făcut macar un semestru de filologie romanică la o școală cum se cade, ar ști:*

1 Că arhaisme latinești nu se găsesc în limbele romanice.

2 Că limba română nu s-a dezvoltat izolat de celelalte limbi romanice, cum se credea acum vreo 30 de ani. Această idee cîștigă tărîm pe fiecare zi, școala franceză o admite fără rezervă. Tocmai de aceea studiul dialectelor italiene (l'étude des patois italiens) este de o mare importanță. Prin ele cred că se va vedè puntea de legătură între romanitatea orientului, cea centrală și cea occidentală.

Cărți de ale mele [12] *mai am puține și le trec pe aicea. Salutare d-lui Gaster și Crețu. Lui Crețu am să-i scriu.*

Al d-tale pururea dator,

A. Lambrior

Scanned with OKEN Scanner

NOTE

ÎNDREPTARIU

[1] În documentul din 1419 apare жоуржа, iar în cel din 1428, жȣржа

[2] În document, гєрмана

[3] În document, гєдєѡн

[4] În document, мєгиꙗшом

[5] În document apar formele лѣцѧ și лѣцѣ.

[6] Vezi „Arhiva istorică a României", I (1864), 1, nr. 13.

[7] Etimologia propusă de A. Lambrior este greșită și ea va fi combătută, printre alții, de H. Tiktin care arată că la baza toponimicului stă magh. *Szombathely* (*szombat* „sîmbătă" și *hely* „loc") (vezi H. Tiktin, *Der Vocalismus des Rumänischen*, în „Zeitschrift für romanische Philologie", 1886, p. 246.

[8] Vezi articolul *Essai de phonétique roumaine: voyeller tonique*

[9] În document, мындри (tradus de Hasdeu *Mândrea*)

[10] În document, мъндри

[11] În document, мъна

[12] În document, пърташі

INTRODUCERE la Carte de citire

[1] Ediția I, p. 38; ed. II, III, p. 52/ $^{3-4}$.

[2] Ediția I, p. 39; ed. II, III, p. 53/$^{6-8}$.

[3] *Cel mai vechi text biblic în limba română* (Oltenia, circa 1560). Textul cuprinde versetele 3—41 ale capitolului al XXVI-lea din *Levitic* (vezi *Carte de citire*, p. 1); ed. I, p. 2; ed. II, III, p. 2/^{18}.

[4] *Tetraevanghelul* publicat la Brașov înainte de 1580; ed. I, p. 24; ed. II, III, p. 36/^{5}.

[5] *Tetraevanghelul*; ed. I, p. 24; ed. II, III, p. 36 /^{8}.

[6] *Zapis de schimb*. Suceava, 8 ianuarie 1597; ed. I, p. 8 /$^{2-3}$; ed. II, III, p. 12/$^{2-3}$.

[7] *Psaltirea* din 1577; ed. I, p. 20/[29]; ed. II, III, p. 29/[29].

[8] *Ibidem.*

[9] Dosoftei, *Viața sfinților*, septembrie, p. 22 v/[20].

[10] Zilot Românul, *Înainte de Tudor Vladimirescu. O cronică inedită a Țării Românești dintre 1800—1821.*

[11] B. P. Hasdeu, *Manuscriptul românesc din 1574 aflător la London în British Museum*, în „Columna lui Traian", III (1882), nr. 2.

[12] *Tetraevanghelul*; ed. I, p. 24/[2]; ed. II, III, p. 35/[2].

[13] *Tălcul evangheliilor*; ed. I, p. 30/[18]. ed. II, III, p. 42/[22].

[14] *Tălcul evangheliilor*; ed. I, p. 30/[27]; ed. II, III, p. 43/[2].

[15] *Tălcul evangheliilor*; ed. I, p. 31/[17—18]; ed. II, III 43/[23—24].

[16] B. P. Hasdeu, *Resturile unei cărți de donațiune de pe la anul 1348, emanată de la împăratul serbesc Duşan şi relativă la starea socială a românilor de peste Dunăre.*

[17] B. P. Hasdeu, *Documente publicate în limbi străine.* Hasdeu arată că aici „ne întîmpină prima apariţiune pozitivă a articolului românesc, în numele *Buĭ-ul*".

[18] „Nu cred să fi fost vrodată acest fel de mari nevoi/, Ca acestea ce acuma petrecum şi vădum noi"!

(Zilot Românul, *loc. cit*)

[19] Vezi articolele lui I. Nădejde, *Studiul ştiinţific al limbei române* (vezi *bibliografia*).

[20] *Psaltirea lui Coresi* din 1577; ed. I, p. 20/[29]; ed. II, III, p. 29/[29].

[21] *Tetraevanghelul*; ed. I, p. 26/[21]; ed. II, III, p. 38/[14].

[22] *Tetraevanghelul*; ed. I, p. 27/[5—6]; ed. II, III, p. 38/[26—27].

[23] *Tetraevanghelul*; ed. I, p. 27/[7]; ed. II, III, p. 38/[28].

[24] *Tălcul evangheliilor*; ed. I, p. 27/[12—13].; ed. II, III, p. 39/[5—6].

[25] Vezi B. P. Hasdeu, *Crescet şi urdică. Etimologia poporană din epoca formaţiunii limbei române.*

[26] *Ibidem*, p. 546.

[27] an. I (1864), 1, nr. 15, p. 114.

[28] Gr. G. Tocilescu, *Documente inedite privitoare la istoria română.*

[29] „НИКОРЪ este forma întrebuinţată de români în loc de Nicolae"; vezi, *Despre originea românească a aşa numitului taler de aur al prinţului rus Cholmski*, în „Revista de istorie, arheologie şi filologie", I (1882), fasc. 1, p. 243.

[30] Vezi B. P. Hasdeu, *Ghioagă. O pagină din istoria armăturii române*, în „Columna lui Traian", III (1882), nr. 10—12, p. 593—598.

[31] Alfabetul a fost îndreptat şi corectat după *Album de paleografie românească*, 1958.

CORESPONDENŢA

Către Grigore Creţu

[1] Grigore Creţu (1848—1919), profesor şi filolog. S-a ocupat de textele vechi româneşti, publicînd în 1900 *Lexiconul slavo-românesc şi lil-*

cuirea numelor din 1649, de Mardarie Cozianul. De asemenea, a publicat și cîteva etimologii.

[2] Lambrior își petrecea adesea concediile la mînăstirile din Moldova, în special la Varatic și Agapia (vezi manuscrisul lui Meissner, B. A. R., nr. A. 632).

[3] G. Creţu, *Cîteva specimene de etimologia poporană română*, în „Columna lui Traian", noua serie, IV (1883), nr. 3—6, p. 244—248. La p. 246—248 vorbește despre *bourel* și *boierel*.

[4] B. P. Hasdeu, *Bourel, melc și culbec. Dacii și latinii într-o scoică*, în „Columna lui Traian", noua serie, IV (1883), nr. 3—6, p. 193—212. Despre *bourel-bour*, vezi p. 210—212.

[5] Ar. Densusianu, *Însemnătatea limbei române pentru filologia latină*, în, „Columna lui Traian", noua serie, IV (1883), nr. 3—6, p. 213—234.

[6] B. P. Hasdeu, *Despre bourel, melc și culbec...* Despre *melc* vezi p. 193—210.

[7] B. P. Hasdeu, *art. cit.*, p. 199.

[8] B. P. Hasdeu, *Bĭea. Cum ziceau românii înainte de a fi luat de la slavi pe dragă?*, în „Columna lui Traian", noua serie, IV (1883), nr. 3—6, p. 97—104.

[9] Dr. M. Gaster, *Ciubăr Vodă mîncat de guzgani*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", I (1883), vol. II, fasc. 3, p. 185—191.

[10] Vezi scrisoarea din 15 septembrie 1883 către Gr. Tocilescu.

CĂTRE Titu Maiorescu

[1] Se referă la hotărîrea din 3 mai 1871 prin care ministrul Ch. Tell a destituit din învăţămînt pe profesorii Em. Leonescu, I. Mărgineanu, A. Lambrior și pe institutorul C. Gallin.

[2] Profesor la liceul din Botoșani.

[3] A. Lambrior fusese însărcinat de ministrul Titu Maiorescu să colaboreze la o *Carte de citire* pentru școlile primare (cf. și nota redacției la această scrisoare, publicată în „Convorbiri literare", XL (1906), nr. 3—5, p. 282).

[4] Iordache Golescu, *Pilde, povățuiri i cuvinte adevărate și povești...* (vezi studiul lui Lambrior despre această culegere).

[5] Ioan Meșotă (1837—1878), profesor și director al liceului român din Brașov. A publicat studii de istorie, pedagogie și de organizare a școlii.

[6] La Jena în Germania (cf. I. E. Torouţiu, *Studii și documente literare*, IV, p. 113.

[7] Cf. scrisorile lui Eminescu adresate lui Maiorescu în 1874 (vezi și I. E. Torouţiu, *op. cit.*, IV, p. 99—113.

[8] Vezi W. Pütz, *Geografia și istoria evului vechi*, manual prelucrat pentru gimnaziile române de dr. I. G. Meșotă, 1 vol., „Junimea", Iași, 1867. (vezi aprecierile făcute de T. Maiorescu în „Convorbiri literare", I (1867), nr. 18, p. 256, care, printre altele, arată că această carte „aduce școlilor noastre un serviciu eminent").

[9] Ștefan Ștefănescu, *Notiţe asupra salinelor din România*, în „Revista contimporană", II (1874), semestrul II, p. 328—352.

[10] Vezi *Du traitement des labiales p, b, v, f dans le roumain populaire*, în „Romania", VI (1877), p. 443—446.

Scanned with OKEN Scanner

[11] *L'e bref latin en roumain*, în „Romania", VII (1878), p. 85—93.

[12] A. Lambrior era profesor la Liceul militar din iulie 1872. Cît a stat în străinătate, la catedră a fost suplinit.

[13] În 1879 ţine un astfel de curs, suplinind pe A. Vizanti, iar în ianuarie 1880 susţine cîteva prelegeri cu titlul *Din istoria limbii române.*

Către Grigore Tocilescu

[1] A. Lambrior publică în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie" numai articolul *Ceva despre conjunctivul românesc* (an. I (1882), vol. I, fasc. I, p. 37—44).

[2] Gr. Tocilescu scoate în 1882 „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie".

[3] Dr. M. Gaster, *Stratificarea elementului latin în limba română*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", I (1883), vol. I, fasc. 1, p. 17—33; fasc. 2, p. 345—356.

[4] Vezi M. Gaster, *art. cit.*

[5] Vezi M. Gaster, *art. cit.*, p. 345.

[6] Se referă la adresa Ministerului cultelor din 22 decembrie 1882, semnată de Gr. Tocilescu, prin care se cere Facultăţii de litere numirea unui suplinitor la Liceul din Iaşi în locul lui Lambrior, bolnav. Se răspunde afirmativ, şi înlocuitorul va fi A. Densusianu.

[7] Ar. Densusianu, *Însemnătatea limbei române pentru filologia latină*, în „Columna lui Traian", noua serie, IV (1883), nr. 3—6, p. 213—234.

[8] *Ibidem*, p. 218.

[9] *Ibidem*, p. 222.

[10] *Ibidem*, 226—228.

[11] *Ibidem*, p. 215—218.

[12] Este vorba de *Carte de citire* cerută de Tocilescu. Cărţile îi vor fi trimise însă mult mai tîrziu, după moartea lui Lambrior. (vezi adresa Liceului din Iaşi cu care se expediază Ministerului 50 de exemplare din *Cartea de citire* a lui Lambrior, la 7 februarie 1884; *Arhivele Statului Iaşi, Documente*, pachetul 561, nr. 19).

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

I. SCRIERILE LUI A. LAMBRIOR

Despre armă (prelegerea a 3-a), în „Convorbiri literare", VII (1873), nr. 1 p. 34—36.

Limba română veche și nouă (Tălmăcirea românească a scrierilor lui Oxenstiern), în „Convorbiri literare", VII (1873), nr. 9, p. 325—334.

Literatura poporană. Pilde, povățuiri i cuvinte adevărate și povești adunate de d-nealui vornicul Iordachi Golescul, fiul răposatului banul Radul Golescul, în „Convorbiri literare", VIII (1874), nr. 2, p. 66—83.

Limba cronicarilor și limba de astăzi la români, în „Convorbiri literare", VIII (1874), nr. 3, p. 129—130.

Obiceiuri și credințe la români, în „Convorbiri literare", IX (1875), nr. 1, p. 1—9 *(Cumătriile, Jocurile copiilor)*; nr. 4, p. 151—155 *(Înmormîntările)*.

Du traitement des labiales p, b, v, f dans le roumain populaire, în „Romania", VI (1877), p. 443—446.

L'e bref latin en roumain, în „Romania", VII (1878), p. 85—93.

Chestiunea ortografică în Academia română. Observările d-lui A. Lambrior, în „Convorbiri literare", XIV (1880), nr. 2, p. 74—78.

Essai de phonétique roumaine : voyelles toniques, în „Romania", IX (1880), p. 99—116, 366—376; X (1881), p. 346—364.

Îndreptariu, în „Convorbiri literare", XV (1881), nr. 4, p. 125—140; nr. 9, p. 330—338.

Cuvinte de reverență la români, în „Convorbiri literare", XV (1881), nr. 7, p. 265—270.

Carte de citire prelucrată de învățătorii asociați dr. Barbu Constantinescu, Lambrior, D. Aug. Laurian, Ștef. C. Michailescu, I. Manliu, partea I, pentru clasa a II-a primară, ediția a VIII-a, București, 1881; partea a II-a, pentru clasa a III-a primară, ediția a VIII-a, București, 1884; partea a III-a pentru clasa a IV-a primară, ediția a V-a, București, 1884.

Ceva despre conjunctivul românesc, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", I (1882), vol. I, fasc. I, p. 37—40.

Carte de citire (Bucăți scrise cu litere chirilice în deosebite veacuri). Cu o introducere asupra limbei românești, Iași, 1882; ediția a II-a, Iași 1890; ediția a III-a, cu adaus de texte din *Psaltirea Șcheiană*,

Scanned with OKEN Scanner

din *Codicele Voronețian* și 5 documente în original, de Gh. Ghibănescu, Iași, 1893 (pe copertă, 1894).

Câteva din scrisorile lui A. Lambrior (Către Gr. Tocilescu și Gr. Crețu), în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", I (1883), vol. II, fasc. II, p. 193—201.

Două lecțiuni ținute la Universitatea din Iași, de A. Lambrior. Note scoase de Eduard Gruber, în „Contemporanul", VI (1888), nr. 8, p. 169—175.

Din lucrările inedite ale răposatului Lambrior, în „Contemporanul", VI (1888), nr. 10, p. 336—350.

Notițe de ale lui Lambrior (la Cartea de citire), în „Contemporanul" VII (1889), nr. 3, p. 273—285.

Două scrisori (Către T. Maiorescu), în „Convorbiri literare", XXV (1892), nr. 11 și 12, p. 1124—1126.

Gramatica română... de Gh. Ghibănescu, I, *Fonetica și morfologia*; II, *Sintaxa*, Iași, 1893.

O scrisoare a lui Lambrior (Către N. Săulescu), în „Arhiva", XV (1904), nr. 9, p. 427—430.

Trei scrisori de la Al. Lambrior (Către T. Maiorescu), în „Convorbiri literare", XL (1906), nr. 3—5, p. 282—284.

O scrisoare către dl. T. Maiorescu (În colaborare cu G. Panu), în „Convorbiri literare", XLV (1911), nr. 1, p. 59—61.

Scrisoare (Către T. Maiorescu și în colaborare cu G. Panu), în „Convorbiri literare", LI (1919), nr. 2, p. 137—140.

Obiceiuri din deosebite timpuri ale anului (pagini inedite de...), publicate de I. Șiadbei, în „Făt frumos", I (1926), nr. 5, p. 145—149; nr. 6, p. 168—171.

Însemnări de drum de A. Lambrior (publicate de I. Șiadbei), în „Viața românească", XIX (1927), nr. 1, p. 27—45; nr. 2, p. 163—180.

Scrisori către Iacob Negruzzi (două), în I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare*, I, p. 189—190.

Scrisori către T. Maiorescu (trei), în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, V, p. 56—58.

Scrisori către T. Maiorescu (zece), în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, IX, p. 230—244.

Manuscrise (donate de I. Șiadbei la 15 decembrie 1933), B. A. R., mss. rom. nr. 5294. Cuprinde: *Nunta țărănească, Îmbrăcămintea țăranilor, Însemnări de drum, Numiri de plante, E latin în română, Extrase din documente publicate de Hasdeu și Kogălniceanu, E lung și scurt latin, A și î în istroromână, Etimologii, Note despre versificație, Vocalismul românesc* (în franceză), *Grammaire comparée des langues aryennes. Le cours de M. Bréal*, ș. a.

Scrisoare către Jarnik, Biblioteca Centrală de stat, mss. 14626.

II. SCRIERI DESPRE A. LAMBRIOR

Gheorghe Adamescu, *Contribuțiune la bibliografia românească*, București, I, p. 131—132; II, p. 202—203; III, p. 149.

Gh. Adamescu, *Istoria literaturii române*, București, 1913, p. 233, 394, 395, 402.

Scanned with OKEN Scanner

V. Arvinte, *Studiul limbii române*, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași. 1860—1960*, II, București, 1960, p. 241—242.
V. Arvinte, *Preocupări lingvistice la „Contemporanul" (1881—1891)*, în „Studii și cercetări științifice Filologie", Iași, XII (1961), fasc. 1, p. 7—23.
Mariano Baffi, *Le grammatiche della lingua romena*, în „Cultura neolatina", 19 (1959), fasc. 1—2, p. 101—132.
Bibliografia istorică a României, II, secolul XIX, tom. I, Editura Academiei R. S. România, 1972, p. 67.
Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, Editura enciclopedică română, 1974, p. 66, 163, 218—219, 563, 570.
N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, ediția a II-a, Iași, 1915, p. 274, 486—487, 489.
G. Bogdan-Duică, *Studii și articole*, ediție îngrijită și prefață de D. Petrescu, Editura Minerva, București, 1975, p. 268, 482.
Irina Brînzei, *Revista „Convorbiri literare" și manualele școlare*, în „Revista de pedagogie", XIX (1970), nr. 3, p. 102—107.
Gh. Bulgăr, *Momentul Eminescu în evoluția limbii române literare*, București, Editura Minerva, 1971, p. 46, 81, 161, 191.
Gh. V. Buțureanu, *La dezvelirea bustului lui Alexandru Lambrior*, în „Însemnări ieșene", III (1938), vol. VII, nr. 8, p. 247—249
I. A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționar enciclopedic ilustrat „Cartea românească"*, București, 1931, p. 1719.
D. Caracostea, *Poezia tradițională română. Balada populară și doina*, ediție critică de D. Șandru, prefață de Ovidiu Bîrlea, București, Editura pentru literatură, 1969, I, p. 139; II, p. 380.
Gh. Cardaș, *Istoria literaturii românești. De la origine pînă în zilele noastre*, București, tiparul „Oltenia", 1939, p. 219, 248, 277, 306.
G. Călinescu, *Istoria literaturii române. De la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 383, 890, 902.
G. Călinescu, *Material documentar: Al. Lambrior*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor", IX (1960), nr. 4, p. 762—763.
G. Călinescu, *Folclorul la „Convorbiri literare"*, în *Studii de istorie a literaturii române. De la C. A. Rosetti la G. Călinescu*, Editura Academiei R. S. România, 1968, p. 67—158.
G. Călinescu, *Istoria literaturii române. Compendiu*, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 153.
Ion Const. Chițimia, *A. Lambrior, folclorist*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor", VI (1957), nr. 1—2, p. 71—124.
I. C. Chițimia, *Folcloriști și folcloristică românească*, București, Editura Academei R. S. România, 1968, p. 217—272, 279, 282.
Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, București, Casa școalelor, 1944, p. 247—248.
Constantin Cornescu, *Ceva despre A. Lambrior*, în „Arhiva", XXXII (1925), nr. 3 și 4, p. 279—281.
George A. Cosmovici, *Un jubileu*, Piatra Neamț, 1904, p. 19.
I. Coteanu și I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme, bibliografie*, București, Editura Academiei R. S. România, 1970, p. 27, 38, 39, 51, 71, 158, 193, 203, 248, 299, 326.
Ar. Darmesteter, *Rapport sur la Section des Sociences historiques et philologiques*, 1877—1878, p. 24.

Scanned with OKEN Scanner

De la Academia Mihăileană la Liceul Național. 100 de ani. 1835—1935, Iași, 1936, p. 205, 216, 310—312, 401, 429.
Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Bucarest, 1929, I, p. XXVII—XXVIII, 315; II, p. 46.
Dr. C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, tom. III, Sibiu, 1904, p. 47.
Dicționar enciclopedic român, III, București, Editura politică, 1965, p. 59.
Florica Dimitrescu, *Introducere în fonetica istorică a limbii române*, București, Editura științifică, 1967, p. 10, 120.
Documente literare, ediție de Gh. Cardaș, București, Editura Minerva, vol. I, 1971, p. 112; vol. II, 1973, p. 171.
Documente literare junimiste, ediție îngrijită, prefață și note de Dan Mănucă, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 113, 252, 267.
Gabriel Drăgan, *Istoria literaturii române*, ediția a III-a, București, 1943, p. 306, 402—403.
Elogiu folclorului românesc, antologie și prefață de Octav Păun, text îngrijit de Maria Mărdărescu și Octav Păun, București, Editura pentru literatură, 1969, p. 150—152.
Enciclopedia română, Cluj, Minerva, 1930, p. 601.
D. Gafițanu, *Concepția lingvistică a lui Al. Lambrior*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași (seria nouă), secțiunea III (științe sociale), tomul II, 1956, fasc. 1—2, p. 35—51.
Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, Editura Academiei R. S. România, 1974, p. 9, 72.
Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, Buc., Ed. Academiei R. S. R., 1975, p. 48, 58, 59, 199.
Ion Gheție, Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei R. S. România, 1974, p. 28, 39, 102, 117, 232.
Artur Gorovei, *Contribuții la istoria literară: A. Lambrior*, în „Lumea", XV (1932), nr. 4095, p. 2—3.
A. Graur, L. Wald, *Scurtă istorie a lingvisticii*, București, Editura științifică, 1965, p. 69.
B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, București, tom. II, 1887, p. 1143.
C. Hogaș, *Gheorghe Panu*, în „Viața românească", V (1910), vol. XIX, p. 261—268.
G. Ibrăileanu, *Opere*, ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru. Prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București, vol. I, 1974, p. 65, 325; vol. II, 1975, p. 256, 289, 294.
Romulus Ionașcu, *Gramaticii români*. Tractat istoric despre evoluțiunea stadiului gramaticei limbei române de la 1757 pînă astăzi, Iași, 1914, p. 246—251.
Serafim Ionescu, *O serbare*, Fălticeni, 1912, p. 68.
Iorgu Iordan, *Diftongarea lui e și o accentuați în pozițiile ă, e*, Iași, 1920, p. 11—12, 162, 165.
Iorgu Iordan, *Alexandru Lambrior*, în „Cum vorbim", I (1949), nr. 5, p. 10—12.
Acad. prof. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Editura Ministerului Învățămîntului, 1956, p. 12, 212, 302, 384, 759, 765, 766, 767, 768, 769.

Scanned with OKEN Scanner

Iorgu Iordan, *Scurt istoric al principalelor lucrări de gramatică românească*, în „Limbă și literatură", 1956, nr. 2, p. 163—196.
Iorgu Iordan, *Școala filologică ieșeană*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași (seria nouă), secțiunea III (științe sociale), tom. VI, 1960, fasc. 2, p. 1—11.
Iorgu Iordan, *Alexandru Philippide*, București, Editura științifică, 1969, p. 13, 14, 39—40, 42, 132, 133, 139.
N. Iorga, *Istoria literaturii românești contemporane, I, Crearea formei*, București, 1934, p. 209.
Istoria limbii române, București, Editura Academei R. S. România, 1969, vol. II, p. 276, 356.
Istoria literaturii române, III, *Epoca marilor clasici*, București, Editura Academei R. S. România, 1973, p. 71, 125, 128, 567, 805, 847—861, 871, 875, 921, 925, 965, 966.
G. Istrate, *Originea și dezvoltarea limbii române literare*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași (serie nouă), secțiunea III (științe sociale), tom. III, 1957, fasc. 1—2, p. 77—96.
Gavril Istrate, *Limba română literară. Studii și articole*, București, Editura Minerva, 1970, p. 9, 79, 81, 84.
George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, I, București, Editura științifică, 1969, p. 548, 559, 571.
Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de filologie română „Al. Philippide", vol. XI—XII (1944—1945), p. 1, 17—18, 116, 147, 159, 162—164.
Junimea și junimiștii. Scriitori și documente inedite, ediție îngrijită, introducere și note de Ion Arhip și Dumitru Vacariu, Iași, Junimea, 1973, p. 6, 24, 97, 98, 192.
La Grande Encyclopédie, XXI, Paris, p. 825—826.
E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, București, 1940, vol. I (1840—1876), p. 143, 163, 174, 315, 400; vol. II (1876—1917), p. 120 (notă).
E. Lovinescu, *Antologia ideologiei junimiste*. Culegere de studii neadunate pînă acum în volum, București, Casa școalelor, p. 401—420 (este reprodus articolul *Limba română veche și nouă*).
E. Lovinescu, *T. Maiorescu și contemporanii lui*, ediție îngrijită de Z. Ornea și Maria Simionescu, prefață de Z. Ornea, București, Editura Minerva, 1974, p. 38, 121, 246, 247, 248, 249, 262, 292, 312, 313, 315, 319, 320, 321, 323, 325, 326, 335, 346, 351.
Dimitrie Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română*, în „Dacoromania", IX (1938), p. 95, 96, 107, 110, 113, 115, 116, 149.
D. Macrea, *Ortografia limbii române. La o sută de ani de la introducerea alfabetului latin*, în „Cercetări de lingvistică", IV (1959), p. 23.
D. Macrea, *O veche controversă lingvistică: palatalizarea labialelor și tradiția noastră literară*, în „Cercetări de lingvistică", VI (1961), nr. 1, p. 31—42.
D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, Editura științifică, 1961, p. 93, 111, 112, 116.
D. Macrea, *Discuțiile referitoare la căile de dezvoltare a limbii române literare în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Cercetări de lingvistică", VII (1962), nr. 2, p. 260.

Scanned with OKEN Scanner

D. Macrea, *Studii de istorie a limbii și lingvisticii române*, București, Editura didactică și pedagogică, 1965, p. 15, 17, 59, 66, 67, 88, 91, 92, 118, 232.
D. Macrea, *Limbă și lingvistică română*, București, Editura didactică și pedagogică, 1973, p. 8, 109, 150.
Ionel Maftei, *Personalități ieșene*, I, *Omagiu*, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Iași, 1972, p. 333—334.
T. Maiorescu, *Însemnări zilnice*, publicate cu o introducere, note, facsimile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu, București, Socec, (1931), vol. I (1855—1880), p. XXVII, 134, 263; vol. II (1881—1886), p. IV, 11, 198—199.
Titu Maiorescu, *Critice*, prefață de Paul Georgescu, text stabilit, tabel cronologic, indice și bibliografie de Domnica Filimon-Stoicescu, vol. I, p. 182, 186, 201, 211; vol. II, p. 137, 260, 285—286, 358, București, Editura pentru literatură, 1967.
E. Manu, *Preocupări lingvistice la „Contemporanul"*, în „Limba română" VI (1957), nr. 6, p. 105—107.
C. Meissner, (*Despre viața lui A. Lambrior*), B. A. R. mss. A. 632.
Meyers Konversation-Lexicon, tom. XIV, 1896, p. 1017.
Mic dicționar enciclopedic, București, Editura enciclopedică română, 1972, p. 1354.
Morfo-sintaxa limbii române. Cercetare bibliografică, partea I și a II-a, Biblioteca centrală universitară București, 1973, p. XIV, XX, XXXVIII, LIV, LXXVII, LXXXIII, CXII, CLII, 5, 6, 53, 57—58, 62, 391.
Leon Mrejeru, *Eri și azi, contribuția la istoria învățământului primar din județul Neamț*, Piatra Neamț, 1940, p. 4.
D. Murărașu, *Istoria literaturii române*, ediția a IV-a, București, Editura „Cartea românească", (1940), p. 223.
I. Nădejde, *Studiul științific al limbei române*, în „Contemporanul" I, p. 495—496, 521—524, 579—584, 639—643, 721—725, 919—924; II, p. 98—100, 134—138, 869—873, 896—900, 924—928; III, p. 54—58.
I. Nădejde, *Cartea d-lui. A. Lambrior*, în „Contemporanul", I, p. 764—769.
Iacob Negruzzi, *Amintiri din „Junimea"*, București, Editura „Viața românească".
Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, ediție critică îngrijită de Aurelian Sacerdoțeanu, București, Editura științifică, 1968, vol. I, p. 135, 248; vol. II, p. 373.
Z. Ornea, *Junimismul. Contribuții la studierea curentului*, București, Editura pentru literatură, 1966, p. 13, 170, 206.
G. Panu, *Amintiri de la „Junimea" din Iași*, București, vol. I, 1908; vol. II, 1910.
Alexandru Philippide, *Istoria limbei și literaturei române*, Iași, 1888, p. 41, 225.
Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, I, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 10, 16, 24, 25, 57, 58.
D. Pompeiu, *Monografia Liceului Național din Iași*, Iași, 1907, p. 114. 131.
Augustin Z. N. Pop, *Contribuții ducumentare la biografia lui Mihai Eminescu*, București, Editura Academiei R. S. România, 1962, p. 310, 325, 326, 377.

Scanned with OKEN Scanner

Augustin Z. N. Pop, *Noi contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, București, Editura Academiei R. S. România, 1969, p. 282, 283, 284.
Lucia Pop, *Preocupări lingvistice la „Convorbiri literare"*, în „Studii și cercetări științifice", Iași, seria III (științe sociale), VI (1955), nr. 3—4.
D. Popovici, *La littérature roumaine a l'époque des lumières*, Sibiu, p. 426.
Al. Procopovici, *Din morfologia și sintaxa verbului românesc. Aoristul în raport cu celelalte timpuri și moduri*, în „Revista filologică", II (1928), nr. 1—2, p. 2, 16, 18, 19, 34, 37.
S (extil) P (uşcariu), *I. Șiadbei, Alexandru Lambrior (Extras din „Viața românească", Iași/1923, pp. 28*, în „Dacoromania", III (1924), p. 850—851.
N. Răutu, *Jubileul Liceului Laurian din Botoșani. 1859—1909* (pe coperta interioară: *Istoria Liceului Laurian din Botoșani. 1859—1909*), Botoșani, 1909, p. 35—37, 40—41, 141, 150, 173.
Redacția, *Alexandru Lambrior a murit*, în „Contemporanul", III (1883—1884), p. 188—191.
I. Rizescu, *H. Tiktin, Omul și opera*, București, Editura științifică, 1971, p. 5, 31, 65, 73, 74, 80, 97, 98, 107, 108, 115, 122, 123.
A. Rosetti, *Mélanges de linguistique et de philologie*, Copenhague, București, 1947, p. 209, 211, 309.
Acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române, de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Editura pentru literatură, 1968, p. 401, 511.
Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Minerva, 1971, p. 538.
Dimitrie R. Rosetti, *Dicționarul contimporanilor din România* (1880—1898, ediția I, București, 1898 (pe coperta interioară, 1897), p. 112.
Ion Rotaru, *O istorie a literaturii române*, vol. I (de la origini pînă la 1900), București, Editura Minerva, 1971, p. 88, 280, 308—309.
Gr. Rusu, *Evoluția în limba română a lui iod precedat de consoanele labiale și consecințele pe plan fonologic*, în „Fonetică și dialectologie", IV (1962), p. 76, 77, 83.
Marius Sala, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, București, Editura Academiei R. S. România, 1970, p. 28, 108.
Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei române*, București, 1892, p. 126, 140, 293, 297, 300, 362, 364, 366, 388.
C. Săteanu, *Figuri din „Junimea"*, București, Editura „Bucovina", p. 263—268.
Scrisori către Artur Gorovei, ediție îngrijită și introducere de Maria Luiza Ungureanu, București, Editura Minerva, 1970, p. 167, 168, 195, 196.
Scrisori către Nicolae Iorga, I (1890—1901), ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, *Studii și documente*, București, Editura Minerva, 1972, p. 63.
Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane*. Cu o prefață analitică de Gh. Ghibănescu, Iași, 1892, p. 187.
I. Șiadbei, *Alexandru Lambrior*, în „Viața românească", XV (1923), nr. 6, p. 406—416 și nr. 8—9, 221—236.

Scanned with OKEN Scanner

I. Șiadbei, *Alexandru Lambrior (Notă bio-bibliografică)*, în „Anuarul Liceului Național din Iași pe anul școlar 1930—1931", Iași, Tipografia „Presa bună", 1932, p. 15—33.

H. Tiktin, *Călăuza ortografică*, în „Arhiva", I (1889), nr. 1, p. 16—31; nr. 2, p. 151—205.

I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II—XIII, București, 1932—1946; II, p. 274; III, p. XIX, XX, 50, 51, 53, 58, 356; IV, p. XCII, XCIII, 182, 304, 314, 443, 444, 445, 448, 450—455, 456, 458, 459, 460, 461, 462; V, p. XXI, LXI, 44, 56, 57, 58, 411, 412, 413; VI, p. XLVI; IX, p. 230—244, 426, 427.

I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare*, I, București, 1931, p. XIX, XXI, 15, 160, 161, 164, 169, 172, 176, 178, 182, 187, 323, 339, 189, 190, 404, 417.

Constantin Turcu, *Alexandru Lambrior. Noi contribuții biografice*, în „Buletinul Institutului de filologie română „Al. Philippide" vol. XI—XII (1944—1945), p. 523—535.

Tudor Vianu, *La société littéraire „Junimea"*, Bucarest, Editions „Meridiane", 1968, p. 122—123.

Tudor Vianu, *Scriitori români*, ediție îngrijită de Cornelia Botez, antologie de Pompiliu Marcea, vol. II, București, Editura Minerva, 1970, p. 7, 9, 17, 58, 128—130, 210.

Gheorghe Vrabie, *Folcloristica română. Evoluții, curente, metode*, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 26, 153, 155—157, 167, 169, 404.

* * *, *Carte de citire, cu o introducere asupra limbii românești de A. Lambrior, Iași, 1882*, în „Convorbiri literare", XV (1882), nr. 12, p. 484.

* * * *Alexandru Lambrior*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", I (1883), vol. II, fasc. 2, p. 191—192.

* * * *Chronique*, în „Romania", XII (1883), p. 631—632 (autor, probabil, Gaston Paris).

* * * *Alexandru Lambrior*, în „Adevărul ilustrat", VIII (1895), nr. 2390 (41), p. 3 (cu un portret al lui Lambrior la p. 1).

* * * *A. Lambrior*, în „Evenimentul", V (1897), nr. 1331, 4 septembrie.

* * * Alexandru Lambrior, în „Munca literară și științifică" (Piatra Neamț), I (1904—1905), nr. 11, p. 801—805 (Sînt reproduse exact scrisorile către Gr. Tocilescu și Gr. Crețu și necrologul din „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", I (1883), vol. II, fasc. 2, p. 193—201).

CUPRINS

Studiu introductiv V
Notă asupra ediției XXVIII

LINGVISTICA

Limba română veche și nouă 3
Limba cronicarilor și limba de astăzi la români . . 17
Du traitement des labiales *p*, *b*, *v*, *f* dans roumain populaire 20
L'e bref latin en roumain 25
Chestiunea ortografică 33
Îndreptariu 40
Cuvinte de reverență la români 73
Ceva despre conjunctivul românesc 81
Introducere la *Carte de citire* 90

FOLCLORISTICA

Literatura poporană 143
Obiceiuri și credințe la români 172
Obiceiuri din deosebite timpuri ale anului 191

CORESPONDENȚĂ

Către Grigore Crețu 199
Către Jan Urban Jarnik 201
Către Titu Maiorescu 203
A. Lambrior și G. Panu către Titu Maiorescu . . . 116
Către Iacob Negruzzi 223
Către Grigore Tocilescu 225
Note 235
Bibliografie 239
Lista ilustrațiilor 248

Scanned with OKEN Scanner

LISTA ILUSTRAȚIILOR

A. Lambrior (1845—1883). Portret-heliografie, București, Socec Teclu, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie", București, II, (1884), vol. III—IV, p. 1

1 *Les consonnes.* Fragment. (B.A.R., ms. 5294, f. 184)

2 Fragment dintr-un studiu *despre vocale,* scris în limba franceză (B.A.R., ms. 5292, f. 181)

3 *Les voyelles atones.* Fragment. (B.A.R., ms. 5294, f. 165)

4 Fragment dintr-un studiu privind tratamentul lui *e latin în românește* (B.A.R., ms. 5294, f. 95)

5 Despre *diftongul ie.* Fragment. (B.A.R., ms. 5294, f. 98)

6 *Munții din ținutul Putnei și Vrancei.* Fragment (B.A.R., ms. 5294, f. 49)

7 Scrisoare către Iacob Negruzzi, din 28 decembrie 1870 (B.A.R., $S\frac{43(1)}{LI}$

Scanned with OKEN Scanner

Les consonnes

184

B à l'initiale se maintient exemples b/ ex. bifax - piez

B médial

1) Dans toutes les prépositions finissant par b, cette lettre disparait toujours lorsque la préposit. entre dans la composition d'un mot:

ab — abrunco - arunc
absconde - ascund
sub — abbatus - abat
ob — subeo - suiu (je monte)
+ subrupare - surpá
oblitare - uitá

sub plicare - suplicá

même dans le cas où l'on a confondu la syllabe initiale du mot avec une préposition: liberto - ceurt
subula - sulă (alène)

2) B entre deux voyelles devient v, u ou disparait

habere - avere
habitus - avut
cubulus - covru
diabolus - diavol
presbiter - prebit - prest - prent
lambucus - [illegible]

fabam - faur
bibo - beu
nubilum - nebrum - nour
scribo - scriu
sebum - seu
stabulum - stattum - staul
tabanus - tăun
liber - liur - lior
presbiterum - prebiter - prent

libertare - certé
cabalus - cal
cubitus - cot
bibere - bere
hibernum - iarnă
~~liber - lior~~
aliubi - aiure v. esp. alubi
mirabilissimum - minune
tribulare - triera
~~tabanus - tăun~~
gleba - glie

laudabam - laudam
scribo - scriu
etc

des fois se maintient mais par une methathèse

cubium - cuib
cubens - roib
~~strabus - strâmb~~
habeat - aibă etc.
scabies - sgaib

~~bifax - piez~~

3) trois fois - b devient g

nebula - negură analogie de negru
rubus - rug
uber - uger

bolf - bulbus
corbis - corfă (panier) G. κόρα

une seule fois p cannabis cînepă (alb. canep)

4) Les groupes latins que b presente à la mediale sont: mb, br, rb, lb, bd, bt, bz, bt (romans bl

mb: bombyx - bombac, ambo - îmbi, umbilicus - buric, sambucus - soc
tumba - tumba, ambulo - umblu, imbinere - îmbinu, lumbricus - lumbrice
cymbalus - chimvel (grec), umbra - umbră

Br - cerebrum - creebrum - crier, cribrum - ciur, colubrinus - curpăn, februm - făurar, intenebricus - intuneric, labrusca - leurușcă ~~lumbricus - limbrice~~
lubricare - luneca, ~~umbra - umbră~~, labrusca - rourușcă
prebrum - prebiz

1 — *Les consonnes.* Fragment

Si nous considérons ĕ latin en dehors des influences perturbatrices
c'est-à-dire lorsqu'il n'est pas sous l'influence d'un à ou ę
suivant, nous trouvons que cette voyelle a été diphthonguée
comme dans toutes les langues romanes excepté en ces particu-
liers que nous allons examiné:

fĕra -	fier" plus. au. roum.	leporem -	iepure mac. rom. liepure
haedus -	ied	levo -	iau
mĕdium -	miez	equa -	iapă
hĕri -	ieri	pĕdera -	iedere
meus -	mieu" au. roum.		

Comme aujourd'hui ę final n'exerce aucune influence sur ĕ lorsque
cette voyelle a repris son ancien état; ainsi

mĕrula -	mierlă	anc. roum	miarlă (мѣрлъ)
pĕdica -	piedică	"	piedică (пѣдикъ)
mĕl -	miere	"	piioare
pĕrit -	piere	"	picare
fĕl -	fiere	"	ficare

Le roumain a diphthongué aussi quelques ę en position qu'ils
a traité sans doute comme brefs, parce qu'en général ę reste
intact sauf les influences perturbatrices (infl. de ă ou e suivant):

vermis -	viermi plus. au. roum aussi	perdo -	pierd au. roum.
versus -	versu"		
verpis -	vrepe	(Voilà quelques ĕ brefs sous diphthongue	
verres -	vier	trĕpidas -	trepiz ant. roum
herba -	fierbe	nĕbula -	negura
pellis	piei (plus.)	pretium -	preţu
pectus -	piept"		
pectinem -	pieptene		
ferrum -	fier		
petra -	pietre		
perriculum -	pierzie		
herba -	ierburi (plur.)		

Les consonnes g et ę ont empêché la diphthongaison de ĕ

gĕna -	gene plus.	Il est remarquable le mot
gĕmo -	gemu"	verres qui diphthongue ĕ lorsqu'il
gĕlu -	ger	garde son v initial vier, et lorsque
quaero -	ceru"	v se change en g il ne diphthongue pas
caepa	cepi (plur.)	ĕ ger
caelum -	ceriu	

Peut-être que ę et g ont absorbé e de la diphthongue ie.

ĕ long latin ou ī deviennent ę en roumain, ainsi:

habēre -	avére	et en position:	
lēges -	legi	latesco -	lătesc
crēdo -	cred	fenestra -	fereastră plus.
tēcere -	tacu"	desertus -	desert
dolēre -	durere	dominicum -	duminecă
bonitātem -	bunătate	certe -	certe
hrūdēre -	jurecl	praedestro -	pedestru
		cervum -	cerb

2 — Fragment dintr-un studiu *despre vocale*, scris în limba franceză

Les voyelles atones

La protonique immédiate non initiale

La protonique ~~initiale~~ immédiate non initiale, en position ou non, se change en roumain en ă ~~ă~~ sauf les cas que nous analyserons à part.

calamarium - călămară
primavera - primăvară
septimana - septămînă
~~blasphemare - blăstămă~~
~~luminare - lumînare~~
benitatem - bunătate
radicina - rădăcină
capitaneus - căpătăin
~~seminare - sămăna~~
messularius - măsălar (le mois d'août)
computare - cumpătă

(ce dernier n'est usité qu'à l'infinitif et au participe passé.)

En position:

monasterium - mănastire
admissarius - armăsar
maxilaris - măsălar
etc.

Il n'y a que deux cas qui font exception à cette loi, le premier, lorsque la voyelle subit l'influence de l'analogie, et le second lorsqu'elle tombe, examinons les de plus près:

1/. La protonique immédiate non initiale suppose que le mot, dont elle fait partie, est composé de plusieurs syllabes et par conséquent de plusieurs voyelles; or on sait qu'en roumain, les voyelles s'influencent l'une l'autre, ~~si le mot est infinitif~~ ~~[illegible]~~ ~~la protonique~~ qui est protonique dans un infinitif

à l'aide de cette loi on reconnaît très facilement que des mots comme salamură serbe salamura ne sont pas d'origine latine, où s'ils le sont ils sont introduits nouvellement.

evaporatus - văpăcat à cause de vapaia de vapălia

ă
î

B.L. luminaria - lumînare et luminare comme verbe et comme substantif fait de l'infinitif.

lubricare - lunică

+ mariticium - măritiș

protonique immédiate non initiale

Il y a quelques unes des influences troublantes des voyelles toniques qui se sont exercées aussi sur les voyelles atones, par conséquent je m'inscrirai d'abord ces influences sur les voyelles atones protonique immédiate non initiale:

1/ La nasale ramène en roumain a à î, ē, ĭ à î ou i. et o à u

argentarius - argintar
fermentare - prămînta (prămînt)
blandicielus - blîndișor
~~[illegible]~~
ī de ex-bīnare - desbină (bīni)
luminare - lumînare comme subst. dont le sens est impér. éloigné du verbe lumînare qui ne remplace plus comme subst. verbal.
calendarium - calendar

[illegible] ROMÎNĂ

3 — *Les voyelles atones.* Fragment

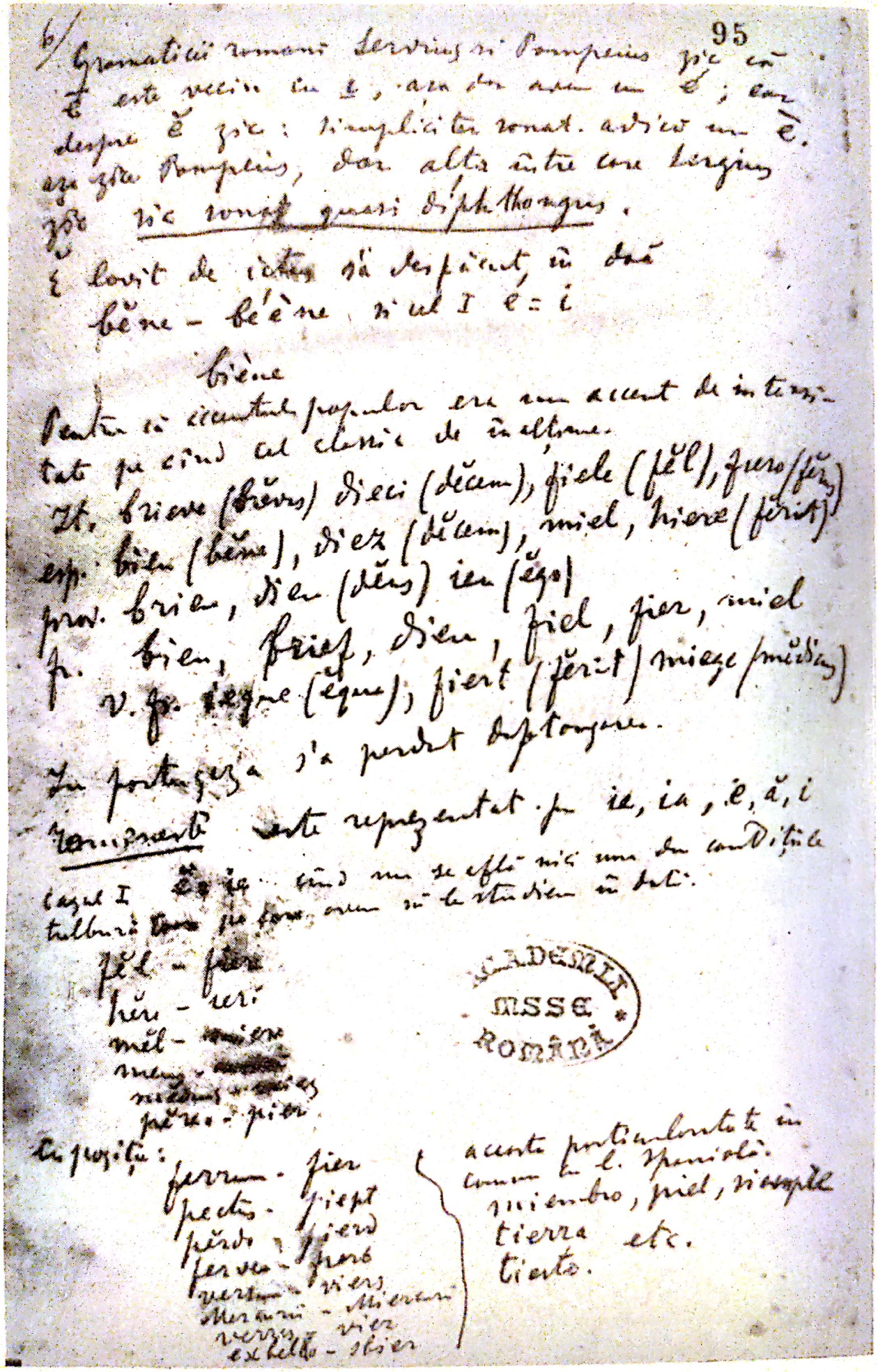

4 — Fragment dintr-un studiu privind tratamentul lui *e latin în românește*

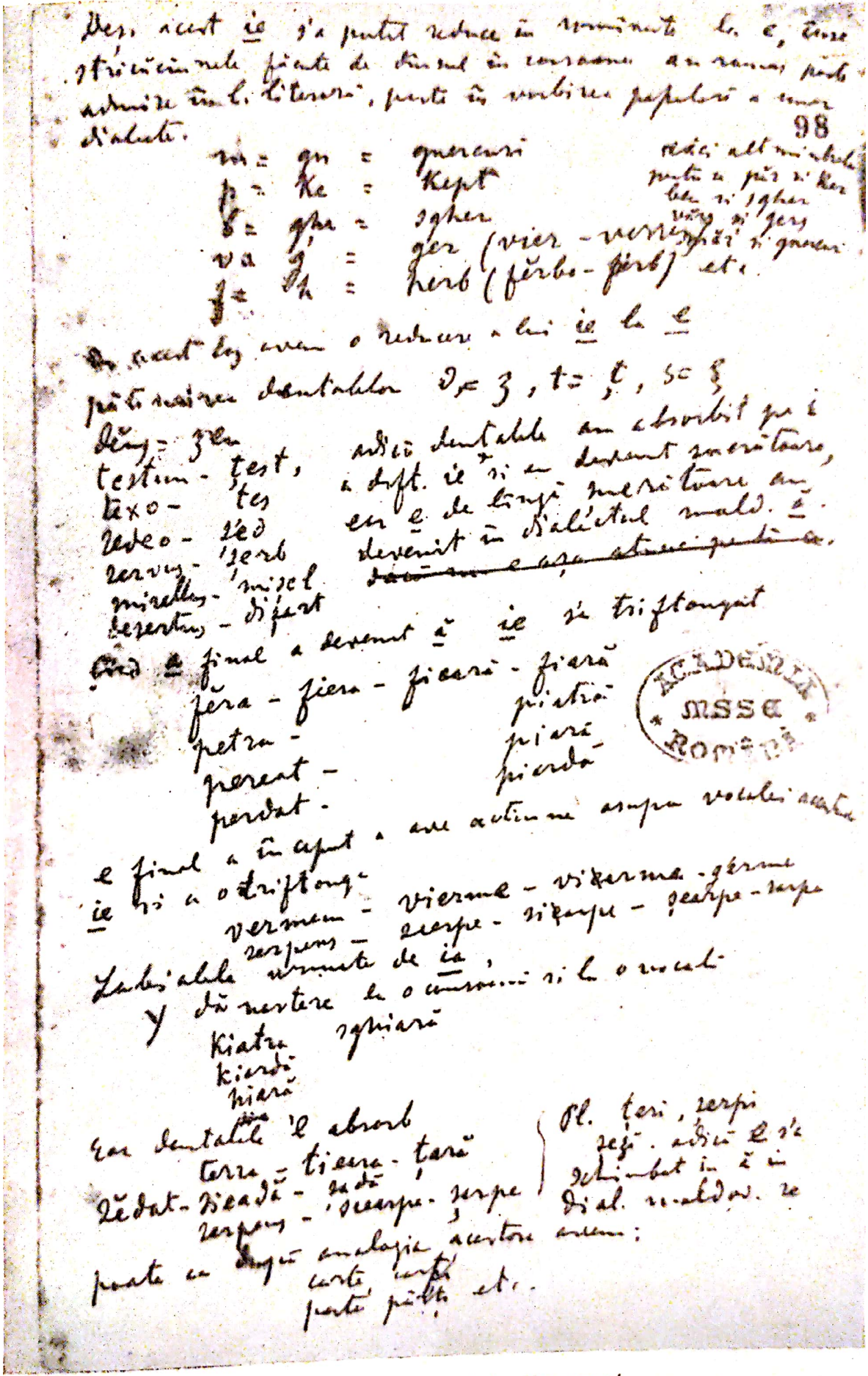

5 — Despre *diftongul ie*. Fragment

ACADEMIA MSSE ROMÂNĂ

Munții din ținutul Putnei sunt cei mai depe urmă remuri ramificații ai Carpaților ce despart Bucovina de Transilvania, cu acest parte. Ei se țin până în vecinul Zebrăuțului, unde se află Ceahlăul mare la ale cărui picioare sunt întinsele Văi de la Cracea de jos, Pârcina și Cracea de sus; până în Moldova ei alcătuiesc cel muntos al Vrancei și până se țin cu ocolul Gârlelor unde se află Măgura și ale cării piscuri sunt așezate vestitele podgorii de la Odobești. Măgura și Dealul Mare se despart prin Râul Putna și lasă slobodă întinsa și regiunea de munte prin prin ținutul și care cuprinde toată Vrancea. Dintre munții Vrancei cel mai nalt este Petrosul; care dintre piscurile Măgurei între Râul Milcov și Putna, cel mai nalt este Țițila de cu Zebrăului Tarnița. Din vârful Țițilei se vede deopotrivă Vrancea cu prin mașii ei munți și de altă câmpia din ținutul Putnei. Vrancea se întinde în județele Râmnic, Tecuciu, Galați și Brăila și se oprește la munții dintre Dunăre și Milcovul Negru; ea se află dincolo de Zăbrăuț și Tătlăcu. Frumoasa privire din vârful Țițilei resplătește ostenelele ce pune cineva până ce ajunge la dânsa. Intrarea cea mai tradițională este cea de la Vitănești și Tâmboești până la vârful, căci de aici până în vârful Țițilei un șfert de ceas. Intrarea se poate face călare; coborârea este mai grea de cât intrarea ca ține pasul ceasuri făcându-se pe la vârful Tătarului și apoi la Bolotești. - Se spune că Vrancea și ar fi luat numele de la oameni numiți Vrâncieni ce a fost locuind în vechime în o Vrancă de la satul Berbești. Această femeie avea 7 feciori între care s'a împărțit pământul Vrancei, și cel întâiu frate a fost satul Berbești, numit după numele lui Berdescu, al doilea Păulești de la numele lui Paul, și așa mai departe până în 7 sate. Se mai spune că Ștefan cel mare venind în hotarele acestea a fost primit de feciorii Vrâncioaiei la muntele jos mera lui Bucur, unde este zis pe vârful numele lui Ștefan Vodă și Bucur, și că Ștefan ar fi dăruit pământul Vrancei feciorilor Vrancioaiei pentru bună primire ce i-au făcut. Voivodul Dimitrie Cantemir în cartea sa numită descrierea Moldovei spune că pe vremea lui în Vrancea erau 12 sate cu 1000 de case, și că acest ținut era unul din cele

6 — *Munții din ținutul Putnei și Vrancei*. Fragment

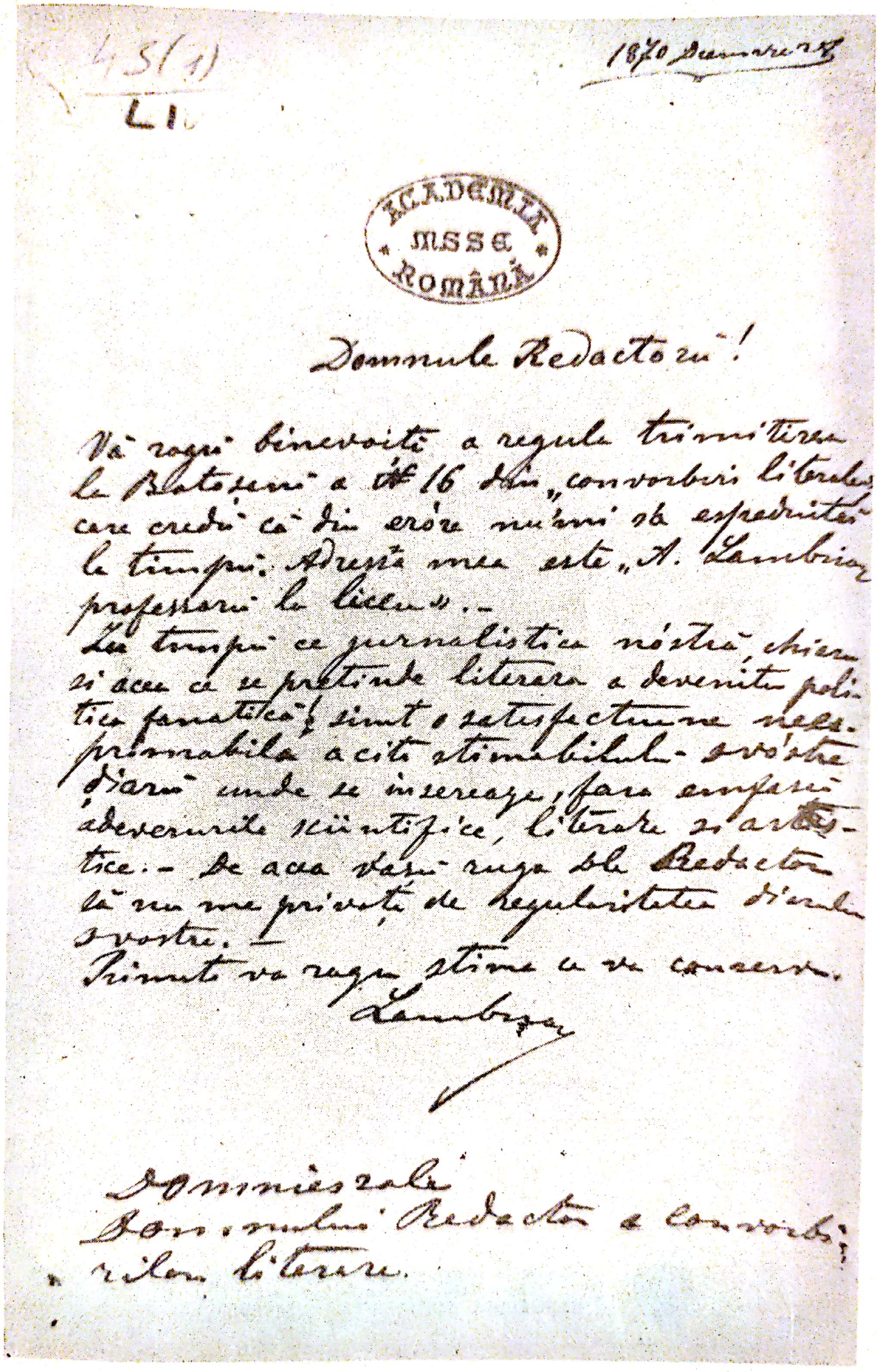

7 — Scrisoare către Iacob Negruzzi, din 28 decembrie 1870

Redactor : GHEORGHE DRĂGAN
Tehnoredactor : MIHAI BUJDEI

Apărut 1976. Format 54×84/16. Coli tipo 17,50 plus 8 pag. planșe.
Bun de tipar la 12.IV.76. Tiraj 1 350 exemplare.
Editura Junimea, str. Gheorghi Dimitrov, 1
IAȘI — ROMÂNIA

Tipărit la Întreprinderea poligrafică Iași
Str. Vasile Alecsandri nr. 6
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Scanned with OKEN Scanner

IAȘI

Istoric și folclorist la începutul activității sale, apoi lingvist de mare prestigiu, A. Lambrior a fost considerat, pe bună dreptate, „un tăietor de drumuri în specialitatea sa și reprezentantul direcției noi care se impusese în Apus în studiul limbilor" (Sextil Pușcariu).

Lambrior a expus în studiile sale opinii clare privind istoria limbii române, a formulat cîteva legi fonetice, de lingvistică generală (Introducere la Carte de citire) și a enunțat pentru prima dată posibilitatea existenței acestora și în semantică.

El a determinat la noi „curentul lingvistic cel mai apropiat de concepția de știință" (I. Șiadbei) și a fost cel dintîi lingvist care a dat o deosebită atenție studiului limbii române în raport cu celelalte limbi romanice, afirmînd că limba noastră nu s-a dezvoltat izolat de acestea și că a existat chiar o identitate între ele (teoria declinării cu două cazuri).

În întreaga sa activitate, A. Lambrior a combătut pe toți „stricătorii de limbă", a imprimat ortografiei „o direcție fonetică rațională, sprijinită pe studiul istoric al limbii".

Spirit „pătrunzător și judicios", așa cum îl caracterizează Ovid Densusianu, A. Lambrior ne-a lăsat o serie de studii apreciate „ca deschizătoare ale unei noi ere în studiul limbii române", o operă orientată spre problemele fundamentale ale lingvisticii timpului și ne-a oferit un exemplu strălucit de dăruire, pasiune și muncă metodică.

Scanned with OKEN Scanner